

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

ЕТНІЧНА ОНОМАСТИКА

ОЛЕКСІЙ СКЛЯРЕНКО
ОЛЬГА СКЛЯРЕНКО

ЕТНІЧНА ОНОМАСТИКА

1

СВІТ АРАБІВ
І АРАБСЬКИЙ
АНТРОПОНІМІКОН

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова

Бібліотека української ономастики

Олексій СКЛЯРЕНКО
Ольга СКЛЯРЕНКО

ЕТНІЧНА ОНОМАСТИКА

У 5 КНИГАХ

КНИГА 1

СВІТ АРАБІВ І АРАБСЬКИЙ
АНТРОПОНІМІКОН

Одеса
«Астропринт»
2020

УДК 811.411.21'737.2
C439

Серія заснована в 2007 році

Рецензенти:

- В. І. Рижих**, канд. філол. наук, доцент кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
- О. В. Сушкевич**, канд. філол. наук, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;
- Л. Ф. Фоміна**, канд. філол. наук, доцент кафедри української та російської мов Одеського національного політехнічного університету

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 3 від 19 листопада 2019 р.)

Скляренко О.

C439 Етнічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. Кн. 1: Світ арабів і арабський антропонімікон / Олексій Скляренко, Ольга Скляренко. — Одеса : Астропринт, 2020. — 284 с. — (Бібліотека української ономастики).

ISBN 978—966—927—594—3 (у 5 кн.).

ISBN 978—966—927—595—0 (кн. 1).

Багатотомна монографія «Етнічна ономастика» присвячена розгляду особливостей життя і діяльності різних етносів крізь призму автохтонних ономастиконів. У першій книзі монографії «Світ арабів і арабський антропонімікон» увагу зосереджено на особливостях арабських особових імен, у твірних основах яких віддзеркалюються природно-географічні умови мешкання арабського етносу, його культура, історія, ментальність, національна психологія і темперамент, філософія і релігія, побут і звичаї, пропріальна інтерпретація арабським соціумом оточуючого світу і себе самого в цьому світі.

Для лінгвістів, фахівців у галузі ономастики та етимології.

УДК 811.411.21'737.2

Всі права захищені. Відтворення часткове або повне з письмового дозволу авторів. При цитуванні посилання обов'язкові.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior permission in writing from the authors. References are required when quoting.

© Скляренко О., Скляренко О., 2020

© Шульгач В. П., серія «Бібліотека української ономастики», 2007

ISBN 978—966—927—594—3 (у 5 кн.)

ISBN 978—966—927—595—0 (кн. 1)

ЗМІСТ

<i>Переднє слово</i>	7
--------------------------------	---

Розділ 1

АРАБИ ТА АРАБСЬКА МОВА

Культура Південної Аравії — одна з найдавніших культур на нашій планеті	15
Аравія — колыска арабського етносу	16
Соціальна стратифікація арабського етносу	21
<i>Бедуїни</i>	21
<i>Торгівля і купці</i>	24
« <i>Нижчі</i> » племена	25
<i>Фелахи</i>	26
<i>Ремісники</i>	26
<i>Раби</i>	27
Сучасний арабський світ	30
Специфіка арабської мови	31
<i>Арабський корінь</i>	34
<i>Категорія роду в арабській мові</i>	35
<i>Багатство арабської мови</i>	35
<i>Стабільність арабської мови</i>	36
<i>Синонімія</i>	37
<i>Багатозначність слів</i>	38
<i>Паремійний фонд арабської мови</i>	39
<i>Арабська поезія</i>	42
<i>Запозичення в арабській мові</i>	43
<i>Вплив арабської мови на світову цивілізацію</i>	44

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ АРАБСЬКОГО АНТРОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ

Арабська антропонімна формула	46
<i>Алам</i>	46
<i>Кунья</i>	47
<i>Насаб</i>	49
<i>Лакаб</i>	50
<i>Нісба</i>	52
Арабські особові імена та їхня таксономія	54
Глибинний вплив природи на антропонімію	59
Етимологія та етіологія арабських особових імен	61
Градualність антропонімних концептів	64
Номінативно-комунікативна специфіка особових імен	67
<i>Амбівалентність власних назв</i>	67
<i>Екземпліфікація антропонімної іллокуції</i>	70
<i>Антропонімі перлокуції</i>	77
Багатозначність твірних основ арабських особових імен	79
Граматична плуральність і арабські ономастичні плуративи	80
Специфіка арабських «абстрактних» особових імен	86
Колоративи в арабській ментальності та в антропонімії	97
<i>Символіка білого кольору</i>	99
<i>Символіка чорного кольору</i>	100
<i>Символіка червоного кольору</i>	102
<i>Символіка зеленого кольору</i>	103
<i>Символіка жовтого кольору</i>	104
<i>Символіка синього кольору</i>	104

Розділ 3

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ В АРАБСЬКИХ АНТРОПОНІМАХ

Араби — свого роду діти природи	106
Особові імена, пов'язані з назвами об'єктів зоряного неба	107
« <i>Астральні</i> » особові імена	111
« <i>Лунарні</i> » особові імена	112
« <i>Солярні</i> » особові імена	113
Особові імена, пов'язані з назвами об'єктів оточуючого ландшафту	114
Особові імена від апелювативних позначень води, водних джерел, річок, водотоків, озер, водоймищ	118
Особові імена від позначень погодних умов	120
Особові імена від назв рослинного світу	121
Особові імена від назв тваринного світу	133
Назви свійських тварин у функції арабських антропонімів	133
Семантика «верблюди»	134
Семантика «кін»	136
Інші свійські тварини	138
Семантика «собака»	138
Семантика «кішка»	140

Назви диких тварин у функції арабських антропонімів	140
Семантика 'лев'.	140
Семантика 'вовк'.	143
Семантика 'газель'.	144
Назви дитинчат тварин у функції арабських антропонімів . . .	145
Арабські особові імена, пов'язані з фаунолексемами.	146

Розділ 4

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В АРАБСЬКИХ АНТРОПОНІМАХ

Відбиття ставлення арабів до праці та відпочинку в етнічному антропоніміконі.	152
Відпрофесійні особові імена	154
Терплячість і невимогливість арабів.	158
Оптимізм і позитивність арабської вдачі	159
Гостинність і щедрість як одні із основних чеснот арабського етносу	161
Емоційність та імпульсивність арабів.	163
Елативні особові імена	164
Високий рівень емпатії арабського етносу.	165
Кордоцентричність арабського етносу.	166
Обережність і підозрілість арабів	173
Про роздвоєність як специфічну рису арабського етносу.	174
Пристрасть арабів до красномовства	174
Про хоробрість і войовничість арабів.	177

Розділ 5

ВІДНОСИНИ МІЖ ЛЮДЬМИ В АРАБСЬКОМУ СОЦІУМІ ТА ЇХНІ ВІДОБРАЖЕННЯ В АВТОХТОННОМУ АНТРОПОНІМІКОНІ

Сім'я в арабській ментальності	183
Ставлення арабів до шлюбу	187
Роль жінки та матері в арабському родинному колі.	191
Про статеву сегрегацію і дискримінацію у арабів	
Статева сегрегація.	195
Соціальна дискримінація жінок.	196
Прояви гендерної нерівності	197
Концептуалізація жіночої краси в арабській ментальності	201
Зовнішність арабських жінок	202
Найважливіші з точки зору арабської етнічної ментальності ціннісні та емотивні жіночі риси	204
Цнотливість	204
Скромність.	206
Ніжність	206
Багатство.	206
Шляхетність.	207
Ставлення арабів до дітей	207
Ставлення до дочок.	208

Розділ 6

НАЗВИ ПРЕДМЕТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АРАБСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕНАХ

Про антропонімізацію назв побутових речей у арабів	211
Відбиття назв елементів одягу, тканин, прикрас арабів в антропонімній сфері	212
Відбиття позначень коштовностей в арабській антропонімії	213
Відбиття назв видів їжі, харчових продуктів і питва в арабських особових іменах.	213

Розділ 7

ІСЛАМ І АРАБСЬКИЙ АНТРОПОНІМІКОН

Релігія арабів до прийняття ісламу	220
Що таке іслам?	221
Загальні положення про мусульманські імена	224
Особливості мусульманської антропонімної номінації	226
Мусульманські трансантропонімні імена	233
<i>Теофорні арабські імена</i>	233
<i>Особові імена від імен янголів</i>	234
<i>Особові імена від імен Пророків</i>	236
Відтопонімі арабські особові імена з релігійним сенсом	240
Арабські особові імена від назв Корану, сур, аятів і звичайних слів, зафіксованих у Корані	242
Геортоніми як основи мусульманських особових імен	244
Особові імена, утворені від апелятивів, пов'язаних із релігійною тематикою	248
Особові імена релігійної семантики, утворені від апелятивних назв предметів, що асоціюються із ісламом	251
Особові імена, утворені від абстрактних слів із релігійним значенням	251
Особові імена від назв мусульманських молитов	253
Особові імена від слів, що позначають благодійність	256
Особові імена від слів, що пов'язані із релігійним паломництвом	256
Особові імена від позначень ритуальної чистоти	257
Складні та складені особові імена релігійної семантики	260
Особові імена, утворені за допомогою <i>нахта</i> . Аббревіації релігійних словосполучень	261
Особові імена, обумовлені упередженнями та забобонами	262
<i>Замість післямови</i>	268
<i>Список бібліографічних скорочень.</i>	270
<i>У Серії «Бібліотека української ономастики» опубліковано</i>	281

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Люди живуть і діють у всесвіті, який постає для них у двох іпостасях: як зовнішній, об'єктивний світ і як внутрішній, суб'єктивний світ. Це різні виміри, але вони якнайтісніше пов'язані між собою: зовнішній світ, докілья постає перед людиною лише через внутрішній світ, через суб'єктивне сприймання об'єктивного світу. Пізнання реалій об'єктивного світу, членування всесвіту відбувається як безпосередньо, інтуїтивно, так і опосередковано, за допомогою мови. Отже, сприйняття, осмислювання та оцінювання реальної дійсності має складний, суперечливий, амбівалентний характер.

Мова не є для людини первинною, іманентною властивістю. Мова вторинна і виникла на певному етапі еволюційного становлення людини як специфічного біологічного феномену. Реальний, об'єктивно існуючий світ аж ніяк не відбивається передусім у людській мові, як це стверджують деякі дослідники. Первісні емоційна й інтелектуальна сфери людини мають позавербальний, домовний характер і лише згодом отримують словесне, мовне оформлення. Первісні емоції і думки передують мові, а не утворюються разом з нею. З огляду на вищесказане можна стверджувати, що відомий постулат В. фон Гумбольдта «людина думає, відчуває й живе тільки в мові» [Гумбольдт : 378] є релевантним починаючи тільки з певного періоду еволюційного розвитку людини.

Ми не спроможні дати однозначну відповідь на питання, що послугувало першоімпульсом появи мовного феномену у людини. Людська мова, за великим рахунком, аж ніяк не обумовлена ні життєвою необхідністю, ні інстинктом, ні інтелектом. Вона породжена особливою позитивною силою, властивою

тільки людині, вона з'явилася завдяки особливому натхненню, дарованому людині природою. Причини появи цього імпульсу, відомого творчим особистостям, залишаються загадкою. Саме цей внутрішній натхненний імпульс остаточно виділив людину з усього живого світу.

Людська мова як специфічний феномен не виникла еволюційним поступовим шляхом. Вона відбулася раптово, відразу, як творче натхнення, як великий дар, що з'явився невідомо звідки, невідомо за яких обставин і за яких причин: чи це був якийсь поштовх, вплив зовнішнього реального світу, чи це був миттєвий імпульс загадкового внутрішнього світу людини.

Додамо, що таким залишається мовний феномен і донині: розвиток мови відбувається не тільки як віддзеркалення нових об'єктивних реалій зовнішнього світу, а і через могутній вплив (найчастіше невідчутних і незбагнених) сил внутрішнього людського світу.

Першомова людини при усіх її *нанорозмірах* є потенційно всеохоплюючою. Усі існуючі та можливі мовні форми, граматичні категорії тощо були закладені в мові із самого початку: ніщо не може розвиватися із нічого.

Отже, на початку вербальної історії людства, за невідомих причин і обставин з'явилася мова, мовний феномен (бодай в ембріональному стані), а потім із мови почали формуватися окремі слова. Інакше кажучи, мова передує словам, а не окремі слова створюють мову.

Всі люди однакові, бо людська природа єдина. Отже, схильність до мови і мовлення, до номінацій властива всім людям. Інакше кажучи, людська раса на Землі єдина, як єдина людська мова; оскільки люди однакові за своєю суттю, існує одна єдина планетарна людська мова. Саме завдяки цій мовній тождності, цьому споконвічному мовному ізоморфізму існує можливість людей з будь-яких куточків Землі порозумітися між собою, вступити у стосунки спілкування тим чи іншим способом. Існує єдиний загальнолюдський мовний універсум.

Однак креативні здібності у людей індивідуальні. Людська вроджена здатність до мови була спочатку реалізована окремими особистостями і сприйнята колективом. Отже, людська прामова зобов'язана своєю появою найбільш видатним особистостям, а не людському колективу в цілому. Можливо, що найперші імпульси натхнення, що спричинили появу людської

мови, мали форму внутрішнього мовлення і лише потім прийняли звукову форму.

Всі різновиди натхнення виникають в душах людей. Першомова виникла завдяки реалізації імпульсів натхнення окремих особистостей, частково мотивованих оточуючим і підхоплених внутрішнім світом. Мова завжди є суб'єктивно-об'єктивною, оскільки об'єктивну дійсність людина сприймає через суб'єктивні відчуття. Мова ґрунтується не на фізичному, а на соціальному досвіді людей. Саме соціум, людський колектив з'явився тим благодатним середовищем, який підхопив іскри творчості окремих особистостей і перетворив їх в стійке, вічно палаюче полум'я. Першомова, першослова, першоімена, які були створені окремими особистостями, знайшли відлуння в серцях інших людей, були прийняті, підхоплені, їх стали повторювати і використовувати члени найдавніших людських спільнот.

Першослова, виокремлені з приматної мови, були дифузними, синкретичними і містили в собі як зародкова форма всі можливі мовні категорії. Ізоморфним у них виступало те, що вони з самого початку були виразно пропріальними, бо стосувалися лише одного-єдиного денотата, референта, єдиного явища, називали одну-єдину дію. В самому широкому сенсі першослова приматної мови були, оперуючи сучасною термінологією, власними іменами.

Приматна мова людей з часом знайшла свою реалізацію в безлічі конкретних людських мов. Різні спільноти людей, різні соціуми живуть у різних географічних, історичних, соціальних умовах, які впливають на їхній темперамент, характер і формують їхню національну ментальність, свідомість тощо. Ментальність — це національний спосіб мислення, це «сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних та інших особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляються у їхній культурі, мові, поведінці і т. ін.» [ВТССУМ : 518]. Етнічна ментальність — це спосіб сприйняття, осмислення та оцінювання реальної дійсності членами соціуму.

Національна мова — результат розумово-оцінної діяльності етносоціуму, ключовий елемент національної культури, в ній відображається національно-мовна картина світу. Сучасні національні мови, імена, які існують в цих мовах, обов'язково несуть відбиток своєрідності носіїв цих мов. Національні мови

віддзеркалюють взаємодію етнокультурних та етнопсихологічних чинників у носіїв цих мов. Кожен етнос, кожен мовний соціум має свою культурно-національну самобутність, яка відбивається на етнічній ментальності, на всіх мовних ярусах і сферах, включаючи ономастичну. Національно-мовна картина світу є вербалізованою етнічнообумовленою інтерпретацією соціумом навколишнього середовища, яка передає національно-специфічні особливості світосприйняття і світовідчуття, світогляд і світорозуміння, а також оцінки оточуючого довкілля і самого себе.

В глибини національної ментальності можна проникнути через мову та її окремі сфери. У мові етнічна ментальність інтеріоризується у феномені лінгвоментальності, яка відбиває етнопсихолінгвістичні особливості соціуму. Мовна і мисленнєва діяльність мовців етносу, котрі творять свою, специфічну мовну картину світу як ментально-вербальну об'єктивацію універсуму, відрізняється від аналогічної психолінгвістичної діяльності інших етносів своїм вибором найхарактерніших рис довкілля. Глибинні етнопсихологічні процеси та їхня вербалізація відбивають національні особливості світобачення, що охоплює універсально-логічні, національно-специфічні та індивідуально-психічні процеси. Ментальність — це призма, крізь яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Мова — одна із призм ментальності, маніфестант національної ментальності.

Мова уособлює лінгвоментальність. Сутність етнолінгвоментальних процесів пов'язана з тим, що кожне слово охоплює не весь зміст поняття, а виражає лише деякі із його ознак, і різні етноси вважають різні ознаки поняття найголовнішими. Кожна назва ґрунтується на одній із цих ознак (інколи більше ніж одній), що обумовлює етнічну специфіку національної антропонімії: при номінації тих чи інших об'єктів різні етноси беруть за мотивуючу основу різні ознаки. Національна ономастика, зокрема національна антропонімія є маніфестантом етнічної лінгвоментальності, специфічної ономастичної ментальності.

У національній антропонімії в когнітивно-номінаційному плані відбивається мовна етнопсихологія. У національній антропонімії по-своєму відбивається національна картина світу. Національна антропонімія як специфічний засіб об'єктивації універсуму заслуговує на вивчення саме в етнолінгвоментальному аспекті. Особливості етносу визначаються через психолого-мисленнєву діяльність окремого носія мови. Етнічні антропономінаційні

процеси починаються з індивідуальної антропономіаційної діяльності окремого мовця. В антропонімному просторі кожного етносу відбиваються універсальні, загальнолюдські, загальнонаціональні, регіональні та ідоетнічні фактори.

Кожна автохтонна власна назва, кожне особове ім'я, створене на базі національної мови, являє собою максимально скорочений текст, так би мовити *нанотекст* або *назву мікротексту*, в якому в гранично стислій формі виступає ціннісно узагальнений практичний досвід народу. Твірні основи автохтонних антропонімів фіксують загальнолюдські ціннісні пріоритети і водночас віддзеркалюють національно зумовлені ціннісно орієнтовані узагальнення реальної дійсності.

Аналіз твірних основ дає змогу глибше виявити ознаки і специфіку національного характеру, національної своєрідності, особливості національної самосвідомості. Наприклад, *гостинність* як самостійний феномен української і, ширше, загальнослов'янської культури, відображає глибинні структури, психіку слов'янського світу¹, певною мірою визначає спосіб сприйняття ним світу і знаходить своє відбиття в слов'янській антропонімії. Загальнокультурне поняття *гостинність* у слов'ян набуває широкого змістового діапазону, антропонімізується, отримує статус власного імені (*Гостена, Гостило, Гостилець, Гостька*), докази чого вчені виявляють в давньоруській літературі та в етимологічних словниках [Русавська : 34]. Крізь семантику твірних основ імен проступають певні константи складу народного мислення, етнічної ментальності.

Власні назви, імена людей формуються не у вакуумі, а в людській спільноті, в людському колективі. Їх творять люди конкретного лінгвосоціуму, який складається із суспільного осердя і лінгвістичного осердя (мовної системи). Складниками суспільного осердя є національна ментальність, національна свідомість, мовна свідомість. Суспільна та лінгвістична підсистеми лінгвосоціумної системи взаємозумовлені. Кожна національна лексема, кожна власна назва будь-якого етносу віддзеркалює тим чи іншим способом особливості національного лінгвосоціуму, його національної ментальності. Тому кожна антропонімна система є перш за все національною. Мова як суспільне явище має

¹ Коли до хати нагодився гість, хай і непроханий, його приймали дуже чемно, запрошували сідати, частували, розмовляли [Боряк : 35].

соціальну спрямованість. Але мова є також одним із аспектів національної культури. Сама національна культура тримається на засадах унікальності, самотності. Національна антропонімія є одним із виявів, одним із проявів національної культури. Кожна сучасна пропріальна одиниця оточена своїм більшим або меншим національно-культурним фоном.

Антропоцентризм сучасної лінгвістики, її увага до національно-культурної специфіки і мовної категоризації об'єктивної дійсності роблять актуальними дослідження про те, як одні й ті ж явища відображаються у різних мовах, у різних мовних системах і, зокрема, в антропонімній системі, яке специфічне відображення вони знаходять у національних антропоніміконах. Проблема типологічного зіставлення антропонімосистем різних національних мов порушувалася у численних розвідках, проте ще не дістала науково-монографічного розголосу.

Типологічна антропоніміка займається проблемами зіставлення національних вербальних (антропонімних) кодифікацій картини світу, в яких проявляється національна лінгвоментальність кожного конкретного етносу. Вияв національної ментальності залежить від мовленнєвої актуалізації етнопсихолінгвістичних особливостей носіїв конкретної мови в різних її сферах, зокрема в антропонімній сфері. Мовна і мисленнєва діяльність мовців — це глибинний процес вибору характерологічних рис конкретних сегментів дійсності, в чому і проявляється їхній національний менталітет. Антропоцентричний підхід до мовного феномену визначає постанову розглядати мову як вираження культурно-національної самотності етносу, етнічної ментальності, національного способу мислення.

Мову як творчий продукт її носія, тобто етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури, вивчає *етнолінгвістика* — «науковий напрям, сформований на перетині етнографії та лінгвістики для вивчення взаємовідносин між етносом і мовою, а також для виявлення місця мови в етнічній культурі, в суспільстві та окремих етносоціальних групах» [Пономарьов : 41].

Мова є складовою етнічної культури. Ідея про зв'язок мови з етносом була сформульована уперше В. фон Гумбольдтом і набула подальшого розвитку Ф. де Соссюром. Головним постулатом цієї концепції є твердження, що мова формує етнос, націю. В рамках етнолінгвістики склалися окремі підрозділи:

етносоціологічна лінгвістика, етноісторична лінгвістика, антропологічна лінгвістика [Пономарьов : 42]. Етнолінгвістика «вивчає зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу — міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією та ін.» [Гриценко : 164].

Етноономастика або *етнічна ономастика*¹ входить до складу етнолінгвістики як специфічний розділ, що займається вивченням відбиття національного характеру, національного способу мислення на пропріальному мовному матеріалі. Ономастику як розділ мовознавства, що вивчає власні назви, за об'єктами дослідження прийнято розділяти на антропоніміку, топоніміку, космоніміку, теоніміку, зооніміку, ергоніміку, хрононіміку та хремотоніміку [Карпенко 2000 : 404]. Отже етнічна ономастика, у свою чергу, складається із етноантропоніміки, етнотопоніміки тощо². Назвемо етнічними ономастичним терміном *онімоїди*. Онімоїди часто перетворюються в оніми (в топоніми, антропоніми).

Із усіх розділів етноономастики *етнічна антропоніміка* здається чи не найважливішою. Автохтонні антропоніми — це специфічний мовний феномен, це особливі мовні одиниці, творчий продукт етносоціуму, важливий елемент національної культури. Творцями антропонімів виступають як окремі мовленнєві особистості, так і вся мовленнєва спільнота. Автохтонний антропонімікон — це організована система специфічних мовних одиниць, особових імен, прізвищ, прізвищ тощо. Ця система створюється і розвивається в тісній взаємодії з усіма аспектами життя етноспільноти, це духовне надбання етносу, яке можна розглядати в проєкції на національну культуру, психологію етносу, його релігію, звичаї, побут, на етнічну ментальність.

Отже, *етнічна антропоніміка* — особлива галузь мовознавчої науки, яка є складовою як загальної ономастики, так і етнолінгвістики, яка займається вивченням всієї сукупності автохтонних

¹ У мовознавстві побутують обидва терміни: *етноономастика* і *етнічна ономастика*. Стосовно останнього терміна див. книгу [Етническая ономастика]. У наступному викладі ми надаємо перевагу повному, не скороченому терміну.

² Вчені минулого не відрізняли етнічними від інших класів власних назв. Так, давньогрецький вчений Страбон у своїй сімнадцятитомній «Географії» ставив етнічними в один ономастичний ряд з антропонімами, гідронімами тощо: він наводить фракійські власні імена: етнонім *Σχαιοί*, гідронім *Σχαιός*, топонім *Σχαιόν τεῖχος*; фракійський етнонім *Εἰνδοί* і троянський гідронім *Εἰνδοός*.

антропонімів. Предметом етнічної антропоніміки є дослідження національної ментальності, національних рис характеру і темпераменту, традицій і звичаїв етносів, їхніх релігійних поглядів, моральних цінностей тощо крізь призму антропонімів. Сукупність антропонімів будь-якого етносу містить в собі величезну інформацію стосовно його самого, його світовідчуття, світорозуміння, а також всього оточуючого середовища. Треба лише пильно придивитись до антропонімів, декодувати їх, вилучити інформацію, сховану в глибинах особових імен.

Деякі ономатологи у своїх розвідках торкалися, бодай принагідно, тих чи тих етноантропонімійних проблем. Але їх замало і відтак етноантропоніміка поки що не має серйозних надбань, відчутних досягнень. Фактично, це майже незаймане дослідницьке поле, попри те, що це багата і перспективна царина ономастики.

Важливо усвідомити, що етнічна антропоніміка — окремий самостійний розділ науки про власні назви, позаяк має свої пріоритети, свої цілі і завдання, свої проблеми і питання, свої способи і засоби їхнього розв'язання. Дещо перифразуючи слова Ю. О. Карпенка, можна стверджувати, що ономастика в цілому і антропонімія як її частина «становить собою етногенетичний код у всьому, що стосується етногенезу та ментальності народу. І чим давніший час ми вивчаємо, тим вагомішими стають свідчення цього коду. Залишається тільки адекватно його відчитати» [Карпенко 2008 : 125].

Етнічна антропоніміка вивчає антропоніми в руслі лінгвоцентризму, тобто як специфічної лінгвальної системи, а також в ракурсі антропоцентричної парадигми, тобто як творчий продукт етносоціуму. Етнічна автохтонна сукупність антропонімів — колективний витвір духовної енергії народу.

Дана книга присвячена вивченню особливостей життя, побуту тощо одного із великих народів Землі — арабського етносу крізь призму автохтонної антропонімії.

РОЗДІЛ 1

АРАБИ ТА АРАБСЬКА МОВА

КУЛЬТУРА ПІВДЕННОЇ АРАВІЇ — ОДНА З НАЙДАВНІШИХ КУЛЬТУР НА НАШІЙ ПЛАНЕТИ

Культура населення Південної Аравії — одна з найдавніших культур на Землі. Це дослідники зрозуміли ще в 30-х роках минулого століття. Ось що ми читаємо, наприклад, на сторінках журналу «Вісник древньої історії». Професор Д. Нільсен, фахівець в області древніх культур і релігій, ще в 1937—1938 роках писав: «Кожному відомо що-небудь про стародавню єгипетську культуру на Нілі і про стародавню вавілоно-ассірійську культуру на берегах Тигру і Євфрату. Але лише небагато знають, що в I і, можливо, в II тисячолітті до н. е. в Аравії процвітала ще одна, третя культура. Від неї залишилися численні руїни і кілька тисяч написів» [Нільсен 1938 : 36].

Вже письменники класичної давнини повідомляють про великі царства в Аравії. Країна, так звана *Щаслива Аравія*, була багата на різні копалини, золото, срібло, а також на худобу. До цього треба додати великі багатства, які осідали в країні в результаті прибуткової торгівлі. Завдяки своєму віддаленому положенню Південна Аравія жодного разу не піддалася іноземним завоюванням.

Про нову, невідому доти культуру Аравії кажуть понад 2000 знайдених до теперішнього часу написів у Південній Аравії, де існувало чотири великих царства. Така висока цивілізація не може виникнути раптово, і тому початок її треба безумовно віднести до II тис. до н. е. [Нільсен 1938 : 39].

Д. Нільсен стверджує, що численні нововідкриті давньоарабські написи, що відносяться до першого тисячоліття до нашої ери, «свідчать про наявність у арабів культури і релігії, які

повинні розглядатися як первісна основа всіх інших культур і релігій стародавніх семітів» [Нильсен 1937 : 95]. Він пише: «Аравія абсолютно правильно вважається батьківщиною семітів. Звідси, очевидно, вийшли семітські народи (авілоняни, ассірійці, євреї та ін.), які започаткували високі культури в північних областях. Арабська культура є тією первинною основою, яка зустрічається потім у всіх високих семітських культурах; так само первісна арабська релігія послужила основою для інших семітських релігій давнини, а через них — для іудаїзму, християнства, ісламу. По суті кажучи, первісна арабська доісламська релігія залишалася нам до цих пір невідомою, тому що фанатики-мусульмани нещадно викорінювали пережитки її, все, що перейшло від джахілії, «століття варварства і невігластва» [Нильсен 1938 : 41]. «Народи, які створили імпазантні монументи в Південній Аравії, — вважає Д. Нильсен, — самі не були бедуїнами, але їхні предки були бедуїнами і, крім того, ці народи залишалися в постійному контакті з бедуїнами за допомогою своїх торгових шляхів і караванів» [Нильсен 1938 : 42].

Надалі, проте, найдавніша цивілізація народів Південної Аравії стала згасати, поки не зникла. Південна Аравія перетворилася в околичний, нічим не примітний регіон, а домінуючими стали племена Центральної та Північної Аравії. Як зазначає Д. Нильсен, «Перед нами історія древньої культури, що сяяла як світоч, але потім знову поринула в морок <...> бо центри культури перемістилися» [Нильсен 1938 : 41].

Хто ж такі бедуїни і яка подальша доля мешканців Аравії, які колись створили блискучу цивілізацію? У даній роботі ми спробуємо, спираючись на доступні нам джерела, описати народ Аравії, і перш за все бедуїнів, арабський етнос у світлі його споконвічної, автохтонної антропонімії.

АРАВІЯ — КОЛИСКА АРАБСЬКОГО ЕТНОСУ

Араби — група семітських народів¹, метаетнічна спільнота. Араби належать до європеїдної раси і мають спільні етнічні

¹ В цілому араби входять в групу семітських народів, назва яких пов'язана з ім'ям біблійного персонажа *Сима*, одного з синів Ноя (Книга Буття, 10).

корені і подібну психологію. Етнонім *араби* неодноразово був у центрі уваги дослідників. О. П. Бібікова пише, що перші згадки про арабів (або тих, хто з ними ідентифікується) вчені виявили в ассірійських і вавилонських хроніках. Більш конкретні вказівки виявляються у Біблії. Саме біблійні історичні перекази повідомляють про появу в XIV столітті до н. е. в Заїорданні, а потім і в Палестині арамейських пастуших племен з південних аравійських оазисів. Спочатку ці племена позначалися як *'ібри*, тобто *'що знаходяться за річкою'* або *'перейшли через річку'*. Вчені з'ясували, що мова йде про Євфрат і, отже, племена, що вийшли з Аравії, спочатку просунулися на північ, в Месопотамію, а потім повернули на південь. Цікаво, що саме слово *'ібри* ототожнюється з ім'ям Авраам (або ім'ям його легендарного предка Ебера), біблійного патріарха, від якого ведуть своє походження євреї і араби. Приблизно в III тисячолітті до н. е. аравійські семіти стали селитися в Месопотамії і Сирії [Бібікова].

В. Е. Шагаль підкреслює: «Арабський вчений Абдалазіз ад-Даурі відносить час появи етноніма *араб* до IX ст. до н. е. Цим терміном стародавні ассірійці називали бедуїнські племена, що кочували в Сирійській пустелі між Євфратом і Аккабською затокою» [Шагаль : 11—12]. П. А. Грязневич зазначає, що найбільш ранніми письмово засвідченими формами терміна *ал 'араб* вважають слова, що містяться в анналах ассірійських і нововавилонських царів (VIII—VI ст. до н. е.) і які походять від семітського кореня *rb* *'бути сухим, пустельним'*.

Як прикметники в значенні *'пустельний', 'сухий', 'безводний'* і як загальна назва для позначення безплідної або необробленої місцевості (стеги, пустелі) ці слова засвідчені в текстах аккадською, арамейською і старовірвйською мовами. Ними названі кам'янисті стеги, піщані пустелі Месопотамії, Сирії, Палестини, а також Аравії між Євфратом і Нілом. Тими ж словами *арібі-*, *'араб* називалися і мешканці цих місцевостей. Контексти анналів ассірійських царів і Біблії ясно показують, що мова йде про племена кочівників, які населяли ці місцевості, пересувалися на ослах і верблюдах, жили в наметах і розводили овець, кіз і верблюдів.

Словами *арібі-*, *'араб* називали племена кочівників сусіди — осіле землеробське населення. Ці племена представляли собою очевидну етносоціальну спільність. Таким чином, як етноніми

слова *арібі-*, *‘араб* за походженням були не племінними іменами, а прізвиськами або колективними найменуваннями, даними цим семітським племенам і народам їхніми сусідами.

Що стосується самих племен, позначених як *арібі-*, *‘араб*, то вони іменували себе за своїми родовими і племінними назвами. Ці племена належали до єдиного етнолінгвістичного масиву, який вирізнявся з-поміж інших мешканців Аравії і Переднього Сходу. Його можна назвати праарабською етноплемінною спільністю. Від нього ведуть своє походження племена, що склали в середині VII століття н. е. ядро нової спільності, яка прийняла в якості самоназви слово *‘араб* і *араби*. Що стосується античної літератури, то найперша відома згадка *арабів*, як вважають, міститься у Гомера в «Одіссеї» (IV, 81—85) [Грязневич : 122—124]. Первісна батьківщина арабів — Аравія¹, яка займає величезну територію, що лежить на стику трьох материків: Азії, Африки та Європи. Її звичайна назва — Аравійський півострів.

Самі араби називають Аравію *Джазірат-аль-Араб* ‘Острів арабів’. Дійсно, Аравійський півострів з трьох сторін обмежений морем — Перською² і Оманською затоками на сході, Аденською затокою і Аравійським морем на півдні і Червоним морем на заході. На півночі Аравії розташоване піщане море — пустеля Великий Нефуд.

Природно, що при такому географічному положенні стародавні араби відчували себе ізольованими, тобто «такими, що живуть на острові». Але назва ‘Острів арабів’ — це не просто географічний термін. Вона містить в собі значну семантичну глибину. В цій назві сконцентровані етнопсихологічні особливості арабів, їхня етнічна ідентичність, етнічна самосвідомість, арабський етноцентризм — погляд на світ крізь призму етнічної

¹ Топонім *Аравія*, прийнятий сучасною європейською географічною літературою, виник у греків (згадується в «Прометей» Есхіла, 525—456 рр. до н. е.). Цим словом античні автори називали найрізноманітніші «пустелі» і в Месопотамії, і в Південній Сирії і Палестині, і в Єгипті. Геродот використовував цю назву розширено (і доволі невизначено) для позначення території власне Аравійського півострова. З перебігом часу термін *Аравія* відходив все далі від значення вихідного для нього слова *араб* як загальної назви для безводного, необроблюваного степу і пустелі. Він все більше ставав загальногеографічною назвою території Аравійського півострова в цілому [Грязневич : 124—125].

² Араби називають Перську затоку ‘Арабська затока’ (араб. الخليج العربي [al-ḡalīj al-‘Arabiyy]).

ідентифікації. Життєві і культурні процеси при цьому оцінюються через традиції етнічної самосвідомості, яка виступає як ідеальний зразок. Для арабської ментальності етноцентризм є домінуючим. Етноцентризм характеризує всі міжособистісні та суспільні відносини арабів.

З найдавніших часів араби свідомо чи підсвідомо протиставляли себе всьому іншому світу. Так англійці, що живуть на великому острові, протиставляють себе «Континенту», тобто решті Європи. Так жителі іншої острівної країни, Японії, яка називається японською мовою *Нихон/Ниппон* (япон. 日本) букв. 'Місце, де сходить сонце', з давніх-давен протиставляли себе решті світу, розташованого за морями.

Унікальність кожного етносу визначається своєрідністю місцевої природи, специфікою національного характеру, особливостями складу мислення та національної логіки. Кожен етнос залишається самим собою до тих пір, поки «зберігається особливий клімат, пори року, пейзаж, національна їжа, етнічний тип, мова, — бо вони безперервно живлять і відтворюють національні склади буття і мислення. <...> Національний образ світу є диктат національної природи в культурі» [Гачев : 430, 431].

Острівне положення сприяє довговічності національних традицій. У цьому сенсі Японію часто порівнюють з Англією [Овчинников : 18]. Ми б додали сюди і Аравію.

Етнодиференційні ознаки арабів засновані на специфіці соціально-економічного, культурного і етнічного розвитку. Арабські племена мешкали по всій Аравії ще в II тисячолітті до н. е. або ще й раніше. Аравія майже повністю покрита піщаними і каменистими пустелями. На заході та півдні Аравію облямовують брилові гори Ємену, на південному сході — молоді складчасті гори Оману. В центральній частині Аравійського півострова розташована гірська країна Недж з широкими лавовими плато і гранітними масивами. На півночі від неї лежить кам'янисто-піщана пустеля Великий Нефуд, а на південному сході — піщана пустеля Руб-ель-Халі (одна із найбільших у світі). Клімат Аравії дуже сухий і спекотний: у центральній частині максимальні температури досягають +50 °C і вище. Сильна спека влітку як відмінна риса місцевого клімату увійшла в численні арабські прислів'я і приказки, наприклад: «У липні вода закипає на сонці», «Серпень і цвях в дверях розплавить»

[Пословицы : 56, 57]. При цьому зимовими ночами в пустелі температура може опускатися майже до нуля, хоча і влітку часто тридцятиградусна різниця між денною та нічною температурами.

Арабська культура народилася на піщаній рівнині Центральної і Північно-Східної Аравії, де посушливі степи перемежуються з пустелями. Гола, одноманітна, за винятком рідкісних оазисів, країна з різкою зміною спеки та холоду, посухи та зливи була і залишається непридатною для осілого життя. Її мешканці змушені безперервно кочувати в пошуках пасовищ. Одноманітність життя порушується лише буйними оргіями рясних років і жорстокими стражданнями в голодні роки, успіхом або невдачею набігів на сусідні кочові племена або на окраїнні осілі громади. Специфічні кліматичні і географічні умови явилися одним із важливих чинників, що сприяли особливостям розвитку арабської спільноти, формуванню етнічної ментальності, етнічного національного характеру і темпераменту, що вплинули на ціннісні пріоритети етнічного соціуму¹ і, як нам здається, певним чином вплинули на саму мову, на мовні форми.

Зауважимо, що дослідники неодноразово звертали увагу на роль природних факторів при тлумаченні етнічної психології, етнічної лінгвоментальності. Г. Д. Гачев пише: «...тип місцевої природи, характер людини і національний розум знаходяться у взаємній відповідності та додатковості. <...> Народ-горець має інші орієнтири, ніж народ-мореплавець або степовик-кочівник» [Гачев : 4]. Н. В. Бардіна зазначає, що біолінгвальний аспект моделювання мови є одним з найстаріших і найпопулярніших. Ш. Монтеск'є, наприклад, пов'язував жорстокість «московитів» із холодним кліматом мешкання російських мовців. В. Антонович пропонував описувати мовлення українців (русинів), росіян (москалів) і поляків, спираючись на особливості етнічного темпераменту: меланхолічного в русинів, флегматичного в москалів, сангвінічного в поляків [Бардіна : 136].

Ба більше. Дослідники намагаються певним чином пов'язати специфіку оточуючого середовища з артикуляцією, просодичними особливостями та акцентуацією мовців. «Помічено,

¹ За Л. М. Гумильовим, етнос — це субстанція біосфери, тобто вона залежить і від ландшафту, і від соціокультурних умов існування [Гумилев : 218—231].

наприклад, що мови гірських народів мають фонетичну надмірність, а вимова представників етносів, що посідають невелику територію, має тенденцію до напруженості. Українську мову, на відміну від, наприклад, російської, <...> можна залучити до мов із підвищеною артикуляційною напруженістю. <...> Ці нібито суто матеріальні особливості артикуляції органічно пов'язані з лінгвоментальною тенденцією для зберігання уособленості індивідуума, його певної закритості, що відзначали як характерну рису українців також у межах етнопсихології» [Бардіна : 136—137].

Незмінність природних умов наклала свій відбиток на звичаї, мислення і мову арабів. Їм притаманні одвічні повторення і водночас різкі переходи, які знайшли відображення майже у всіх творах арабської літератури. Цю особливість можна спостерігати також в тій чи іншій мірі і в мовах інших народів, які за своїм кочовим способом життя і культури нагадують бедуїнів Аравії. Зрештою, особливості природного оточення вплинули на арабську автохтонну антропонімну систему, на арабський іменник.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ АРАБСЬКОГО ЕТНОСУ

Традиційний арабський етнос являє собою конгломерат різних соціальних спільнот, які є ієрархічно структурованими. Перш за все населення арабських країн можна умовно розділити на три основні групи: кочівники-скотарі (бедуїни), селяни-хлібороби (фелахи) і жителі міст.

Бедуїни Терміном *бедуїни* (араб. بدوي [бадаві] ‘мешканець пустелі’, ‘кочівник’ від араб. بادية [бадія] ‘пустеля’) прийнято позначати всіх жителів арабського світу, які ведуть кочовий спосіб життя. Проте серед арабських скотарів існує своя стратифікація. Серед аравійських кочівників «справжніми» бедуїнами вважалися кочівники, які переважно або виключно займалися розведенням верблюдів. В Аравії саме бедуїнів-верблюдоводів вважали найбагатшими представниками роду людського. Бедуїнська кров завжди у арабів вважається найчистішою. Величезну роль у формуванні норм поведінки і життя зіграли цінності, звичаї і традиції

бедуїнів, коли саме кочове життя в важких кліматичних умовах Аравійського півострова підказувало оптимальні правила поведінки. Образ бедуїна багато в чому романтизований європейцями і іншими арабами, які вважали, що «найчистіші» араби зберегли незмінним спосіб життя своїх предків.

Бедуїн — це видатний приклад пристосування людини до майже нестерпних умов ворожої природи. Він народжується в жалюгідному житлі, під спопеляючим сонцем або в пронизливий до кісток холод. Неохайна повитуха «хрестить» його в сечі верблюда і присипає його крихітне тільце сухим верблюжим гноєм. Все його подальше існування — виклик нелегкій долі. Ще в дитинстві він засвоює уроки нещадної боротьби за існування, загартовує волю, пізнає нікчемність і велич людини в пустелі. Але, не дивлячись на постійні негаразди, найбідніший з бедуїнів, який дійсно поборов злидні, нужду і жорстоку природу своїм непохитним духом, вважає себе найкращим з людей і нікого не визнає своїм господарем. Його характер побудований на неприборканому прагненні до свободи. Бедуїн поважає силу, будь-яку ознаку слабкості він зневажає. Найстрашніше для бедуїна — зрадити товариша. Його відданість другу, своєму роду й племені здається нескінченною, до ворогів він лютий і жорстокий. Для нього священне прохання про притулок і відмова в ньому — значить поступитися честю.

Бедуїн — делікатний, розумний і життєрадісний супутник. Він високо цінує особисту прихильність, проте завжди має на увазі, яку вигоду зі знайомства або дружби він може отримати для себе. Коли бедуїн спілкується з незнайомими і чужими людьми, його перший імпульс — брехати, тому що підозрілість — одна з головних рис його характеру. Другий його імпульс — отримати прибуток з обману.

Бедуїн демократичний в соціальних контактах, але самовпевнений і самовдоволений. Він жадібний до грошей, але і нескінченно великодушний і поділиться з вами останнім ковтком води, останньою жменею рису. Коли він виявляє гостинність незнайомцю, якого ніколи раніше не бачив і якого ніколи більше не побачить, він віддасть йому те, чого сам вкрай потребує [Васильєв 1987 : 124].

Освячені своєю традиційністю етичні норми бедуїнів склали і етичний ідеал Корану. В сучасних умовах бедуїнська організація в більшості сучасних арабських країн втратила колишній

вплив, проте численні її моральні цінності, які живуть в народі, зберігають своє значення, незважаючи на мінливі смаки, звички і симпатії сучасного населення¹.

Необхідність змушує бедуїнів самих виробляти частину потрібних продуктів харчування, але зазвичай вони вважають, що заняття такого роду принижують їхню гідність і тому вступають у бартерні відносини з сільським та міським населенням, пропонуючи шкіри, шерсть, м'ясо і молоко в обмін на зерно, фініки, каву та інші продукти, а також на фабричні тканини (якими вони доповнюють своє власне виробництво), металевий посуд, знаряддя праці, вогнепальну зброю та боеприпаси. Бедуїни мало користуються грошима. Оскільки все їхнє майно повинно легко уміщатися на тварин для частих перекоичівель, то бедуїни використовують дуже мало меблів. Їхні намети швидко розбираються і складаються з широких полотнищ в'язаної овечої вовни, що укладаються на остов з жердин.

Життя бедуїнів неможливо навіть уявити без постійних взаємних грабіжницьких набігів. Саме верблюдоводи, тобто «справжні» кочівники, володіли найбільшою військовою потужністю. Верблюди дозволяли пересуватися безводними пустелями швидко і на великі відстані, концентрувати сили і завдавати раптових ударів, а в разі невдачі йти від переслідування в пустелю — свій притулок, не доступний для супротивників. Як каже арабська паремія, «*бедуїна не обженеш*» [Прислів'я : 105].

Спосіб ведення війни у бедуїнів — партизанський: захопити противника зненацька в результаті раптового нападу і пограбувати його табір. Будучи більше грабіжником, ніж воїном, бедуїн не прагне пролити кров: він нападає тільки для того, щоб пограбувати. Ці набіги (*газв, газу* або *реззу*) відомі з давніх-давен. Вони полягали в нападі на сусіднє плем'я, причому швидко гнали худобу, а найчастіше також жінок та дітей — за них потім брали викуп. Газу вважався благородним заняттям, і мрія про грабіж постійно гарячила голови бедуїнів. Ухилення від газу створювало небезпеку уславитися боягузом і втратити повагу родичів і одноплемінників. Цей вроджений смак бедуїнів до захоплення здобичі робив їх дуже небезпечними для жителів

¹ Однак все не так просто в дійсності. Починаючи з четвертого століття хіджри авторитет бедуїнів помітно знижується, їхній образ став асоціюватися з образом невігласів, грабіжників і шахраїв.

земель, що примикали до пустелі. З плином часу бедуїни знову перетворили в пустелю деякі землі, освоєні і оброблені осілим населенням (це спостерігалось, наприклад, в Іраку) [Массэ : 18].

В умовах суворой природи пустелі, з її денною спекою, нічним холодом, піщаними бурями, хижаками, з постійною нестачею питної води і пасовищ, життя кочових племен давньої Аравії протікало в безперервній боротьбі за існування. Не менш напруженою була і соціальна боротьба: повсякденно відбувалися набіги, в боротьбі за пасовища і джерела води або в силу звичаю кровної помсти — основного способу регулювання внутрішньоплемінних і міжплемінних взаємовідносин — відбувалися криваві зіткнення, а іноді і багаторічні війни між племенами і союзами племен. Плем'я було єдиною гарантією безпеки бедуїна, вигнання з племені вважалося найтяжчим покаранням і найбільшим нещастям, а відданість родичам шанувалася як перша і основна чеснота, породжуючи загострене почуття племінної честі і племінного патріотизму. Бедуїни міцно стояли за свою честь, завжди готові захищати свій рід і табір. Між сусідніми племенами — вічні уособиці. Стан війни був безперервним в Аравії. Суперечка часто починалася змаганням в глузливих віршах. Від одного покоління до іншого передаються розповіді про богатырські подвиги предків. З роду в рід переходить священний обов'язок кривавої помсти за вбитих родичів. У минулі часи бедуїни вважали криваву помсту (*сар*) своїм релігійним обов'язком. В арабському світі звичай кривавої помсти зобов'язує переслідувати рід кривдника до п'яти поколінь.

Наступними на сходинці арабської кастової ієрархії стояли вівчарі. В бедуїнських племенах пастухи-вівчарі займали понижене становище і повагою не користувалися. Тих скотарів, хто переважно або виключно займався розведенням овець або кіз, найчастіше називали *шавія*. Вівчарі, в свою чергу, зверхньо дивилися на осілих.

<i>Торгівля і купці</i>	Значний прошарок арабського соціуму складають люди, що традиційно займаються торгівлею. Історично торгівля була однією з провідних трудових діяльностей, яка формувала певні психологічні якості у арабів.
-----------------------------	--

Аравійський півострів володів значними природними багатствами і насамперед славився на Стародавньому Сході як країна пахощів і прянощів. Ладан, мирра, бальзам, алое, кориця,

шафран — ось далеко не повний перелік цінних рослин та їхніх продуктів, які становили багатства Аравії. Пахощі й прянощі використовувалися при відправленні релігійних культів, у медицині, давній косметичці та парфумерії, як приправа до їжі. Їх купували у всіх давньоєсхідних країнах, а пізніше і на заході — у Греції і Римі. В навколишніх морях Аравії добували перли, червоні і рідкісні чорні корали. На території півострова зустрічалися метали: золото у вигляді піску та самородків, срібло, олово, свинець, залізо, мідь, сурма. Гірські хребти на південно-заході та південно-сході були багаті на білий мармур, онікс та лигдин (різновиди алебастру). Були й дорогоцінні камені: смарагди, берили, бірюза і ін. Зустрічалися і соляні родовища. Через Аравійський півострів проходив ряд торговельних шляхів. Головний називався «шляхом пахощів». Він починався на південно-заході Аравії і йшов вздовж берега Червоного моря на північ, до узбережжя Середземного моря. Ще одна торговельна дорога пролягала через пустелю з Південної Аравії в Південну Месопотамію. Крім сухопутних були і морські шляхи. Аравія підтримувала контакти з країнами Східної Африки та Індією, звідки для транзитної торгівлі надходили численні товари, що користуються активним попитом на Стародавньому Сході: червоне, ебенове (чорне) і сандалове дерево, пахощі й прянощі, слонова кістка, золото, камені-самоцвіти. Спеціалізація господарства в різних природних зонах Аравії, наявність ряду цінних продуктів (наприклад, прянощів і пахощів), вигідне географічне положення сприяли розвитку торгівлі відразу в кількох напрямках: обмін між землеробськими і скотарськими районами Аравії, міжнародна торгівля пахощами з багатьма країнами стародавнього і античного світу, нарешті, транзитна торгівля з Близьким Сходом індійськими і африканськими товарами. Перевезення товарів і торгівля давали величезні прибутки, але водночас були пов'язані із постійним ризиком.

Могутнім бедуїнським племенам протиставлялися так звані «нижчі» племена Аравії. Внаслідок особливого історичного розвитку вони виявилися розбитими на ряд родових підрозділів, майже не мали власної території і були розсіяні по всьому півострову невеликими групами, що визначило їхню слабкість. Здебільшого вони кочували на чужій території разом з господарями землі. «Нижчі» племена сплачували данину (*хуву*)

навіть напівкочівникам-вівчарям. «Нижчі» племена володіли лише незначною кількістю худоби або не мали її зовсім. У них основним транспортним засобом був осел, а не верблюд. Як правило, скотарство не могло прогодувати цих паріїв Аравії і вони займалися деякими ремеслами, ставали професійними музикантами, танцюристами, знахарями. Між вільним бедуїном і членом «нижчого» племені лежала глибока прірва. «Нижчі» племена (сулубба, хітайм, шарарат) були паріями, знедоленими арабського суспільства. Назвати когось племінним ім'ям означало завдати тяжкої образи. Члени «нижчих» племен повинні були проявляти знаки поваги до «благородних» арабів. Ті, в чийх жилах текла «благородна» кров, ніколи не вступали в шлюб з «нижчими».

За ними в арабській кастовій ієрархії розташовувалися хлібороби, фелахи¹. Переважна більшість арабів веде осілий спосіб життя, значна їхня частина живе в селах, займаючись землеробством і садівництвом.

Бедуїни ніколи не любили працю, особливо землеробську. Плуг був їм ненависний. Вони здатні були довго задовольнятися мізерною їжею, але не займатися регулярною працею. Кастова нерівність цих груп населення закріплювалася їхньою замкнутістю, відсутністю між ними стійких шлюбних зв'язків. Найбідніший бедуїн рідко погоджувався видати свою дочку за заможного фелаха. Відтінок презирства до фелхів відчувається в наступній арабській паремії: «*Фелах залишиться фелахом, навіть якщо він кашу їсть виделкою*» [Прислів'я : 78].

Серед міського арабського населення в усі часи Ремісники значну роль грав прошарок ремісників. Серед ремісників (так званих *суннаа*) існувала спеціалізація. В арабському суспільстві ремісників зневажали ще більше, ніж «нижчі» племена. Заняття професійною майстерністю, особливо ткацтвом, було найостаннішою справою для араба. Це накладало незмивну пляму ганьби не тільки на нього, а й на його дітей. Слово ремісник (*сані*) було образливим. З *суннаа* часто гребували вступати в шлюбні відносини навіть члени «нижчих» племен. Ремесло не визначало господарського

¹ Слово *фелах* — похідне від дієслова *фаляха* 'орати', 'трудитися на землі'.

життя аравійських міст-оазисів. Їхня роль в аравійському суспільстві була пов'язана з інтенсивним торговим обміном, викликаним глибоким поділом праці між землеробами і кочовиками-скотарями.

Над усіма прошарками аравійського населення височіла знать. Вона вважала себе настільки ж вище рядових кочівників, наскільки ті перевершували «благородством» хліборобів. Своє походження від бедуїнської аристократії підкреслювали й осілі феодалі. У ряді випадків вони прагнули зберігати бедуїнський спосіб життя і підтримували родинні стосунки з кочовою знаттю.

На найнижчому щаблі суспільної драбини Раби в Аравії перебували раби. Впродовж багатьох століть для арабів було характерно рабовласництво. За оцінками істориків, між 650 і 1900 роками від 10 до 18 мільйонів чоловік були поневолені арабськими работоргівцями і вивезені з Європи, Азії та Африки через Червоне море, Індійський океан і пустелю Сахара. При цьому раби походили з безлічі регіонів, серед них були представники середземноморських народів, перси, народи гірських районів Кавказу і Закавказзя (Грузія, Вірменія тощо) і частини Центральної Азії і Скандинавії, англійці, голландці та ірландці, бербері з Північної Африки, а також різні інші народи різного походження, в тому числі представники африканських народів.

Раб, куплений за гроші, називався *абд* (*абид*) або *мамлюк*. Другим основним джерелом рабства було народження від батьків-рабів. Раб, який народився в будинку, називався *мувалід*. Діти, народжені від вільного батька і рабині-наложниці, зневажалися як «загибла гілка», але вважалися вільними: «кров батька в їхніх жилах, хоча б її була лише крапля, повністю викупує з рабства», — говорили араби. За шариатом, вільними вважалися не тільки дитина наложниці, а й сама вона по смерті свого господаря. Зворотний варіант, тобто народження дитини від батька-раба і вільної арабської жінки, практично взагалі був невідомий.

Чи були раби-араби? Є окремі повідомлення про продаж в рабство дівчат, які втратили невинність. Зрідка траплялося, що незаможний батько продавав в рабство своїх дітей. Існував звичай *хашиш* (кабальне рабство), джерелом якого є самопродажа боржника, а також, коли винний і його рідня не в змозі

внести викуп за кров, і тоді він продає себе зі своїми дітьми месникові за кров. За своїми масштабами кабальне рабство у арабів могло носити лише обмежений характер.

Рабів використовували широко. У кочовому господарстві вони пасли худобу, доставляли воду, збирали паливо, разом з жінками ставили і знімали намети. У господарствах осілих феодалів рабів застосовували в землеробстві. Були раби-ремісники (у Мецці і Медині). Але більшість рабів і рабинь були домашніми слугами. Особливу, дуже цікаву за своєю суспільною роллю групу рабів складали охоронці великих осілих і кочових феодалів. Військово-поліцейське використання африканських рабів набуло значного поширення. Не пов'язані з місцевим середовищем ні сімейними узами, ні традиціями патріархально-родової демократії та племінної солідарності, африканські охоронці були головною і найбільш надійною силою, на яку спиралися шейхи і еміри.

Юридичне і фактичне становище раба в значній мірі залежало від того, був він мамлюком або мувалідом. Мамлюк вважався повною власністю свого господаря. Мувалід, навпаки, вважався як би членом сім'ї свого власника. Він називав господаря *амм* 'дядько', а хазяйку — *амма* 'тітка'. Відзначимо, що першими зверненими в мусульманську віру були дружина Мухаммада Хадіджа, його племінник Алі, його друг торговець Абу Бакр і юний раб Зайд, що жив у сім'ї Пророка. Особистість муваліда охоронялася законами звичаєвого права і законами шаріату, які дозволяли рабу в тому випадку, якщо господар з ним погано поводився, звернутися до судді і вимагати, щоб він був перепроданий іншій людині.

Положення рабів в Аравії було завжди стерпне, а часто хороше. У Корані відносини людини і Бога уподібнюються відноsinам раба і господаря: як Аллах піклується про людей, так і вони повинні піклуватися про своїх рабів. Раби могли займати певне соціальне становище, мати доволі високий соціальний статус. Знаменитий халіф *ар-Рашид* був сином рабині. У Мухаммада було в цілому до двох десятків рабів. Дві його дружини були рабинями [Іслам : 6]. Одним з найвідоміших сподвижників Пророка Мухаммада, першим мусульманським *мудзином*¹ був чорношкірий раб Білал.

¹ *Мудзин* в ісламі — служитель мечеті, що закликає мусульман на обов'язкову молитву (намаз).

Характерною рисою арабського рабовласництва була значна кількість вільновідпущеників, особливо в середовищі кочових племен. Для вільновідпущеників існував спеціальний термін — *маатук*. Вони ніколи не вважалися рівними арабам. Шлюби з вільновідпущениками, як і шлюби з рабами, в бедуїнських племенах каралися смертю. У кочовому суспільстві навіть могутній вільновідпущеник — домоправитель головного шейха племені, на противагу останньому бедуїну, ніколи не ставав тим, що малося на увазі під словом *хурр* 'благородна, вільнонароджена людина'.

До ісламу в арабів з нижчих верств населення був оригінальний спосіб підвищити соціальний статус своєї сім'ї, для чого дівчат здавали в оренду чоловікам з благородних кланів, після чого завагітніла поверталася в сім'ю, а її дитина вважалася сином або дочкою законного чоловіка жінки. З іншого боку, ця дитина і внуки від неї ставали «благороднішими».

Отже, при всій стратифікаційній складності арабського етносу, в арабському національному характері, в арабській ідеології виразно проявляються поряд з бедуїнською домінантою ще дві основні складові: миролюбність землеробського населення і толерантність торговельних і ремісничих шарів жителів міст. Інакше кажучи, національний характер арабів не є ізоморфним, гомогенним, одноманітним. Риси національного характеру тісно пов'язані із національною самосвідомістю і буттєвою самоідентифікацією.

Взагалі, національний характер є не стільки явищем етнічної психології, скільки явищем буття етносу, його життєвої долі, ладу його життя. Саме умови повсякденного життя, особливості побуту, праці та дозвілля мають величезний вплив на формування етнічної самобутності народу.

При безперечному домінуванні бедуїнських рис характеру, який є найстарішим, архаїчним пластом «арабської душі», важливим є землеробський (селянський) пласт, який доповнюється рисами характеру, притаманними арабським ремісникам і торговцям. Часто ці несумісні риси характеру еkleктично поєднуються в арабській душі, наповнюючи її згустком протиріч і протилежностей.

Поєднання полярно протилежних якостей є найбільш яскравою рисою національного характеру арабів, на що неодноразово вказують дослідники-арабісти.

СУЧАСНИЙ АРАБСЬКИЙ СВІТ

Арабський Схід — геополітичний і лінгвокультурний простір, роль якого в минулому і теперішньому житті планети важко переоцінити. На початку сьомого століття мекканський торговець Мухаммад почав проповідувати нову релігію (іслам) і створив свою громаду (умма). Створена Мухаммадом держава (халіфат) почала швидко поширюватися і через сто років простягнулася від Іспанії через Північну Африку і Південно-Західну Азію до кордонів Індії. Корінна людність Близького Сходу та Північної Африки була асимільована та ісламізована арабами. Основною мовою халіфату стала арабська мова.

Арабське завоювання, як повинь, що затопила в VII—VIII ст. н. е. територію від Індії до Атлантики, до сіх пір несе в собі незліченні загадки для історії. Як змогла відносно невелика кочова маса з родоплемінною організацією захопити і арабізувати народи, нескінченно більш численні, більш розвинені і з величезною багатовіковою культурою та історією? Наприклад, у VII ст. в Єгипет прийшли чотири тисячі арабів під командуванням Амра ібн ала-Аса. Незабаром єгиптяни під впливом арабо-ісламської цивілізації забули своє минуле, свою мову, писемність, звичаї, релігію. Єгиптяни перетворилися в єгипетських арабів і свою історію воліють за краще починати з Мухаммада, а не з давніх фараонів.

Завдяки арабському етноцентризму, де б не жили араби, їм властиво зберігати свою етнічну самосвідомість і історичну пам'ять, свої етнокультурні традиції, свою національну мову і свою релігію¹. Вони прагнуть всіляко зберегти свою інтелектуальну і національну самостійність. Арабська мова зберегла і все ще зберігає свої позиції як універсальна мова мусульманської теології, філософії і науки. Більше того, сучасні араби, які переселяються в різні країни світу, не лише продовжують залишатися носіями своєї культури, а й прагнуть нав'язати її елементи своєму новому оточенню. Більше 90 % арабів сповідують іслам, який є другою за кількістю прихильників релігією після християнства. За ісламськими законами, мусульмани, які живуть у немусульманських країнах, повинні жити за законами ісламу.

¹ У Саудівській Аравії під загрозою смертної кари заборонено перехід з ісламу в іншу віру всім саудівським підданам.

СПЕЦИФІКА АРАБСЬКОЇ МОВИ

Мова, мовний феномен як духовне надбання етносу, як творчий продукт етносоціуму, є найвиразнішою, ключовою ознакою етностільності. Мова зберігає духовні засади етносу, його звичаї, обряди, традиції, етнічну культуру. Е. Сепір підкреслює, що мова «є вказівкою на розуміння культури», а «лексика — надзвичайно чутливим показником культури народу» [Сепір : 243].

Арабська мова — найпоширеніша із семітських мов, які належать до семіто-хамітської родини (до якої зараховується і давньоєгипетська). Стародавніми семітськими мовами розмовляли вавилоняни, ассірійці, фінікійці та ін¹. Найближчими спорідненими до арабської є іврит, арамейська мова та амхарська мова (мова Ефіопії, батьківщини предків Пушкіна)².

Сучасні араби належать до найчисельніших народів світу поряд з китайцями. Арабофонів, тобто носіїв арабської мови, в сучасному світі налічується понад 422 млн [Крылов : 22].

Класичну арабську мову — мову Корану — обмежено використовують з релігійною метою мусульмани всього світу³ (загальна кількість 1,570 млрд осіб). Це мова багатой і своєрідної культури, мова, яка існує тисячоліття. Арабська література, якій понад півтори тисячі років, — одна з найбагатших в світі⁴. Найдавніші зразки арабської мови, що дійшли до нашого часу, — це написи у східній Саудівській Аравії, датовані VIII ст. до н. е. Арабська абетка відіграє важливу роль у світі як абетка ісламу і Корану. На сьогодні арабське письмо є найбільш розповсюдженим у світі після латиниці. Арабське письмо сформувалося як фонематичне і включало лише приголосні фонemi — 28 літер. Напрямок арабського письма справа наліво. Вважається, що арабське письмо походить від

¹ Перші семітські імена зустрічаються в шумерських джерелах XXIX століття до н. е.

² Амхарська мова є однією із фіосемітських мов (південна підгрупа), що входять в семітську групу, хоча і має ряд відмінностей.

³ У релігійній сфері арабська мова займає особливе місце. Ніякий переклад Корану не може замінити оригінал. Всякий переклад Корану розглядається арабами лише як його тлумачення (*тафсір*). Кожен мусульманин повинен молитися класичною арабською мовою і знати напам'ять арабською мовою щонайменше дві *сури* (глави) Корану.

⁴ Арабська література — безсмертний пам'ятник, створений не одним народом, а цілою цивілізацією.

давнього набатейського алфавіту, різновидності арамейського, який в свою чергу походить від фінікійського письма. Літери арабського алфавіту історично розташовувалися в тому ж порядку, що і в фінікійському алфавіті, від якого походить арабський.

Перший запис Корану арабською абеткою відомий з 651 року. В основних рисах арабське письмо збереглося до сьогодні. В арабській мові, на відміну від мов з латинською або кириличною графікою, немає великих літер, тому власні імена пишуться як будь-яке інше слово, також як і перше слово в реченні. Каліграфія давно відіграє важливу культурну роль у країнах арабського світу. Вона використовується не тільки в важливих документах, але також для цілей образотворчого мистецтва.

Треба диференціювати класичну арабську мову і сучасну літературну мову. Класична арабська мова має багатовікову письмову традицію. Це історична мова арабської літературної спадщини (давньоарабської поезії, героїчних сказань і інших пам'яток писемної культури), мова Корану; вона має тривалу письмово-книжкову традицію і не пристосована до усного спілкування. В даний час вона застосовується в радіопередачах на релігійні теми, її використовують в промовах теологи мусульманських центрів, в проповідях — служителі культу. Для неї характерне вживання архаїчної лексики і архаїчних граматичних форм.

Сучасна арабська літературна мова склалася в XIX в. і, на відміну від класичної мови, багатофункціональна. Вона обслуговує науку, художню літературу, різні важливі сфери спілкування, суспільно-політичну, адміністративну сфери, навчання, масову інформацію, особисту переписку тощо. Сучасна арабська літературна мова (*ал-фусаха*) — наддіалектний різновид арабської мови. Це єдина письмова та офіційна мова для всіх арабів без винятку. Однак в побуті араби нею майже не користуються. Основним засобом усного спілкування служать діалекти. Сучасна розмовна арабська мова розпадається на 5 груп діалектів, які фактично є окремими мовами з лінгвістичної точки зору¹. Одним із чинників диференціації діалектів є вплив корінних

¹ Існування диглосії, тобто побутування арабської мови в двох формах — літературній і діалектній, або розмовній — найбільш складна проблема національної мови.

мов, якими розмовляли на завойованих землях до приходу арабів. Іслам і, в першу чергу, Коран, з'явився об'єднуючим фактором для розвитку загальної літературної мови, що грала роль койне для носіїв різних діалектів.

Для словникового складу сучасної арабської літературної мови і антропонімікону характерно те, що основна частина є споконвічно арабською¹. В арабському словнику тільки 1 % іноземних слів². Араби дотримуються чистоти мови і неохоче переймають чужі слова, намагаючись винаходити власні неологізми³.

Арабські мовознавці вважають, що мова з'явилася відразу і раптом, цілком і повністю. Щоб будь-яке окреме слово набуло значення в мові, ця мова вже повинна існувати⁴. На переконання арабів, семітські мови (арабська, єврейська і сирійська, тобто арамейська тощо) по суті є однією мовою — першоосновною всіх земних мов, від якої потім «відхилилися» інші мови. Араби впевнені, що арабська мова існує з часів Адама, що вона була нав'яна Адаму Богом. Вони вважають, що арабська

¹ Арабськими філологами завжди шанувалися бедуїни як носії норм найчистішої арабської мови.

² Справедливості заради відзначимо, що запозичена лексика вкрай рідко стає предметом уваги арабських дослідників. Представники традиційної школи виступають в даному випадку в ролі пуристів. Вони відкидають навіть інтернаціональні наукові терміни. Часто, не знаходячи слів для вираження сучасних понять, вдаються до семантичного калькування.

³ Відзначимо, що в різні епохи ставлення до лексичних запозичень у арабів було різним. В давнину арабська мова багаторазово поповнювалася неологізмами. Особливу роль в лексичному збагаченні арабської мови зіграла перська мова, з якої були запозичені назви ліків, металів, рослин і т. д. У перших перекладах з грецької мови в сфері медицини, риторики і філософії терміни переносилися в арабську мову як кальки, бо у арабів не було власних відповідних їм лексичних одиниць. Давні запозичення настільки міцно увійшли в арабську мову, що стали частиною її основного лексичного фонду. Певний шар арабської антропонімії складають стародавні запозичення із антропоніміконів інших мов, пор. арабські чоловічі імена, що походять від стародавніх грецьких імен: *Арасту* < *Аристотель*, *Афлатун* (*Іфлатун*) < *Платон*, *Букрат* < *Гіппократ*, *Іскандар* < *Олександр* (цар Олександр Македонський) [*Імена Мусульманские*].

⁴ Нагадаємо, що В. фон Гумбольдт був переконаний в тому, що мова не розвивається поступово шляхом ускладнення і вдосконалення, а з'являється відразу як цілісна і складна система, закладена в людині.

мова — це мова раю. Нею розмовляли Адам і Хавва під час свого перебування в раю¹.

Арабський корінь Однією із характерних особливостей арабської мови є корінь, що складається з кореневих приголосних (радикалів), які за допомогою трансфіксів за певними суворими правилами утворюють всю парадигму даного кореня. Арабський корінь виступає як «сукупність приголосних, з якими пов'язане речове, тобто неграматичне, значення слова» [Гранде : 11]. Консонантний корінь передає значення, а показник відносин передається голосними, які заносяться всередину кореня. За образним висловом В. Райта, «кореневі приголосні — це кістяк, який голосні наділяють плоттю і життям» [Wright : 31].

Корінь найчастіше складається з трьох приголосних (майже 90 % всіх слів)², рідше з двох, чотирьох чи п'яти (дуже рідко). Більшість слів в арабській мові може бути зведено до початкової форми дієслова. Ця дієслівна схема незмінна і не допускає виключень. Короткі голосні на письмі, як правило, не передаються. У випадках, коли необхідно передати точне звучання слова (наприклад, в Корані чи в словниках), для позначення голосних звуків використовують надрядкові і підрядкові оголоси. Кожне арабське слово здатне до змін за рахунок внутрішніх модифікацій основи, що дозволяє створювати величезну кількість форм, слідуючи майже математично точним правилам.

Арабська мова символізує принцип самого творіння: приголосні виражають незмінний (чоловічий), а голосні — змінний

¹ В ісламі Адам і Хавва — перші люди на землі, предки всього людства. Це персонажі Корану та ісламських переказів. Адам (араб. *آدم*) — перша людина і перший пророк (*набі*). Аллах поселив Адама в раю (Джаннат) і навчив його іменам всіх речей. Адам говорив багатьма мовами, але в раю — арабською. Хавва (араб. *حواء*) 'Джерело життя' — дружина Адама. У Корані її ім'я не згадується, а згадується просто «дружина» Адама. Скинутий на землю на Цейлоні, Адам зустрівся зі своєю дружиною біля гори Арафат у Мецці. Після зустрічі вони разом здійснили паломництво (*хадж*). Адаму був посланий з раю Чорний камінь (Хаджар аль-Асвад), для якого він побудував перший будинок Кааби. Він був похований в «печері скарбів» близько Мекки, а після потопа його тіло було перенесено в Єрусалим.

² Трибуквені корені — одна з основних особливостей семітських мов. Коли оформилися семітські мови як особлива мовна група з особливою властивою їм структурою, то корені вже були трибуквеними [Гранде : 67].

(жіночий) аспекти. *Харакати* (голосні) надають динаміку арабським словам. Інакше кажучи, в арабській мові динаміка впроваджена всередину самого слова. Арабські лінгвісти представляють арабську мову як сукупність модифікацій, що нанизуються на незмінну основу, зафіксовану в трибуквених коренях, а це, на їхню думку, робить її найбільш абстрактною, найдинамічнішою і найбільш прозорою з усіх існуючих мов світу. За словами В. М. Белкіна, «арабське слово в структурно-граматичному плані рухливе і динамічне: граматичні зміни в ньому протікають як за допомогою нарощування афіксів на основу, так і за допомогою внутрішньої флексії, причому для однієї і тієї ж вихідної основи вони можуть бути суміщені» [Белкин : 19].

Категорія іменники відносяться до чоловічого (музаккар) роду в арабській мові або жіночого роду (*муаннас*). У кожній мові є специфічні особливості вираження категорії роду. Морфологічним показником жіночого роду в арабській мові є, як правило, суфікс *-ат* (ة), але в розмовній мові кінцеве *-т* зазвичай не читається. Таким чином, в кінці іменника жіночого роду вимовляється звук [a]. Чоловічий рід не має суфікса *-ат* і закінчується приголосною. Але є і виключення з правил. Деякі іменники, що мають суфікс *-ат*, належать до чоловічого роду, а багато слів, не маючи суфікса *-ат*, відносяться до жіночого роду: *‘умм* (أم) *‘мати*, *нār* (نار) *‘вогонь*, *шамс* (شمس) *‘сонце* і деякі інші. Винятки становлять всі парні частини тіла — це слова жіночого роду. Цікаво, що слово *місто* مدينة *‘медина* в арабській мові жіночого роду і відповідно до цього всі назви міст, не маючи суфікса *-ат*, все ж відносяться до жіночого роду.

Що стосується слів, які позначають професію, рід занять, в арабській мові жіночий рід утворюється шляхом додавання до відповідних імен чоловічого роду суфікса *-ат*.

Багатство арабської мови Арабська мова налічує близько 25 тисяч коренів, від кожного з яких утворюється гніздо похідних слів. Інші мови, на думку арабістів, набагато бідніші. Наприклад, санскрит, який вважається однією із найбагатших індоєвропейських мов, містить близько кількох тисяч коренів, для варіювання значень яких він користується 25 префіксами і 200 суфіксами. Араби вважають, що кількість слів у арабській мові

перевищує 12 мільйонів¹. Це при тому, що в англійській мові налічують 600 тисяч слів, а в російській мові, ґрунтуючись на даних Великого академічного словника в 17 томах, виданого в 1970 році, існує 131 257 слів. Із стародавніх часів арабський словник вміщує величезний за обсягом конгломерат лексики.

Завдяки життєдайній енергії арабської мови арабофони по-своєму опановують, категоризують і вербалізують оточуючий світ, виділяють окремі його аспекти, розчленовують його континуальність на дискретні частини. Предметом особливого захоплення в стародавньому словнику була найтонша лексична диференціація і деталізація в позначенні і виділенні окремих ознак в оточуючих поняттях, які представляють спеціальні інтереси кочового арабського середовища, як, наприклад, розподіл доби на двадцять чотири іменованих відрізка часу, з яких дванадцять відносяться до світлої частини доби, а інші дванадцять — до темної їхньої частини.

Однією з найважливіших особливостей арабської мови вважається її дивовижна стабільність. За півтора тисячоліття арабська літературна мова зберегла по суті справи в незмінному вигляді свою фонетику і граматику. Будь-який

сучасний араб розуміє мову Корану без особливих труднощів. Причину такої незмінності вбачають в структурі семітських мов, що включає в себе «твердий скелет у вигляді корінних приголосних і м'яку плоть у вигляді мінливих голосних». Корені в сучасній розмовній арабській мові точно такі ж, як і корені Корану. Сучасні бедуїни, що успадкували традиційний спосіб життя древніх племен, у своїй повсякденній мові вживають класичні найменування явищ оточуючого їхнього світу. Більше того, найдавніша частина арабської лексики у вигляді як цілих слів, так і кореневих словотворчих морфем, сходять до семітського корнеслова, загального для всіх або деяких древніх семітських мов. Ця історично стійка частина словника відображає деякі характерні риси загальної культури. Назви багатьох основних понять і явищ навколишнього світу сягають *загальносемітської лексики (!)* пор. лексеми *ard* 'земля', *samā* 'небо', *šams*

¹ Один з відомих арабських лінгвістів аль-Халіль ібн Ахмад аль-Фарахіді (718—791) вказував на те, що арабський лексикон містить 12 305 412 слів. Жодна мова за багатством своєї спадщини і кількості синонімів не може зрівнятися з арабською мовою.

‘сонце’, *tā* ‘вода’ тощо. Загальним для семітських мов, в тому числі арабської, в значній мірі є дієслівний корнеслов, назви числівників, займенників, прийменників і ін. [Белкин : 38, 39]. В. А. Звегинцев писав: «...представляється дивним, як високо араби цінували чистоту і багатство своєї мови і скільки праці було витрачено арабськими вченими на збирання, систематизацію і вивчення мовних фактів» [Звегинцев : 8].

Лексичне могуття арабської мови серед різних синонімія маніфестацій проявляється, зокрема, у величезній синонімічності. Синонімія — найдавніше явище в арабській літературній мові. Наявність в мові слів з цілком аналогічними лексичними значеннями розглядалося як результат створення та використання в діалектах арабських племен різних за звучанням слів для позначення одних і тих же явищ реального життя з подальшою інтеграцією подібної діалектної лексики в єдину арабську літературну мову.

Основну і найважливішу частину серед арабських синонімів складають абсолютні синоніми або лексичні дублети — слова, що не містять будь-яких відмінностей в своєму значенні. Однак багато синонімів, висловлюючи єдиний предметно-логічний зміст, мають різне емоційне і експресивне забарвлення. Багата синонімія арабської мови допомагає висловити найтонші відтінки думки, робить мову більш виразною і гнучкою. Все розмаїття явищ природи, аж до самих незначних, будь-яка дія, аж до найскладніших, позначаються в арабській мові різночотними словами. Арабська мова здатна передавати найтонші смислові відтінки. Вона має понад 50 слів на позначення концепту *любов* з різноманітними нюансами. Арабські лексикографи ретельно реєстрували арабську лексику, складали довжелезні списки слів-синонімів з тотожними, як вони стверджували, значеннями і з гордістю наводили вражаючі цифри з області арабської синоніміки. Стверджується, наприклад, що для слова *tā* ‘вода’ існує 170 синонімів, для *hamr* ‘вино’ — 100 синонімів, для *bi'r* ‘колодязь’ — 88, для *asal* ‘мед’ — 80, для *sahāb* ‘хмара’ — 50 синонімів. Для семантики *верблюд* називають понад 1000 синонімів, для семантики *лев* — більше 500, для семантики *меч* — понад 500 [Белкин : 145]¹.

¹ Зазначимо, що часто багато з цих синонімів виявляються або епітетами, або евфемізмами.

Ця мовна ситуація зберігається і в сучасних арабських країнах. Детально розроблена сучасна лексика для вираження різних виробничих понятійних сфер: у Саудівській Аравії і в Іраку — в тваринництві, в Іраку — в фініковій галузі, в Тунісі — у вирощенні маслин тощо. Наприклад, для позначення різних видів молока в Іраку відомо понад ста найменувань, які передають не тільки смакові або зовнішні якості молочного продукту, але й час доїння, кількість молока і т. д. [Шагаль : 102].

Метафори в арабській мові. «Арабська мова, — пише В. М. Белкін, — багата на поетичні традиції, містить незліченну кількість метафоричних найменувань» [Белкін : 23]. Так, 'вино' *hamr* може бути названо *bint al-karm* 'дочка виноградної лози', *'umm al-hall* 'мати оцту' або ж *'umm al-habā's* 'мати поганих вчинків'; 'сльоза' *dameah* — це *bint al-eāyn* 'дочка ока'; 'слово' *kalimah* — це *bint as-šafah* 'дочка губи'. Сюди ж примикають і метафоричні еквіваленти для різноманітних власних назв, подібно до того як Мекка *makkah* образно іменується *'umm al-qurā* 'мати селищ', а Чумацький шлях *al-majarrah* називається *'umm an-nijūt* 'мати зірок' [Белкін : 23—24].

Для арабської мови притаманна також багатозначність слів. Однозначні слова в арабській мові — досить рідкісне явище [Белкін : 130].

Як приклад полісемії розглянемо арабське слово *алам*. Протягом свого життя араб міг володіти кількома іменами. У дитинстві йому давалося перше ім'я, *алам*. Це відбувалося відразу після народження або при обрізанні. А. Гафуров зазначає, що «в домусульманській антропонімії у арабів основним іменем вважалося *ісму* 'аламін ('особове ім'я) і додає: «У зарубіжній антропонімній літературі прийнято термін *алам*» [Гафуров 1987 : 4]. А. В. Смирнов пише: «Арабський філолог каже нам, що 'алам — це індивідуальне ім'я...» і продовжує: «Слово 'алам стійко використовується в арабській культурі для позначення тієї чи іншої ознаки, характерної риси, відмінності якоїсь конкретної речі. Найбільш поширене значення — 'прапор'. <...> Термін 'алам в хадисах позначає 'прикмети' Години, тобто Судного дня. <...> Однокорінне слово 'алāма позначало підпис правителя на офіційних документах. <...> У науці термін *алам* завжди розумівся як зв'язаність з конкретною річчю, річчю як такою» [Смирнов 2005 : 59, 60].

Арабська мова практично не знає тавтології — повторення одних і тих же лексем два або більше разів в тексті.

Арабська мова дуже гнучка. Один сенс може бути переданий різними способами завдяки відсутності жорстких синтаксичних структур, які властиві, наприклад, англійській мові. Не дивно, що арабська мова вважається дуже поетичною. Арабська мова має особливий математичний склад. Побудова слів і речень відбувається в ній за певними формулами, а винятків з правил дуже мало.

Паремійний фонд арабської мови

Культурно-національна самобутність арабського етносу відбивається не лише на лексичному рівні, а й на фразеологічному ярусі мови: логіко-поняттєва і емоційно-оцінна концептуалізація дійсності, інтерпретація арабським мовним соціумом реальної дійсності і свого буття в оточуючому середовищі виражається за допомогою як окремих слів, так і фразеологізмів, стійких словосполучень, котрі сприймаються як єдине ціле і вживаються носіями мови в усталеному оформленні. Фразеологічний фонд мови охоплює не лише фразеологічні сполуки. До нього можна зарахувати і «фразеологічні речення» — паремії, які являють собою усталені фразеологічні одиниці, мовленнєві кліше, влучні лаконічні висловлення фольклорного походження. У залежності від змісту, форми, часу, місця і нагоди використання паремії поділяються на жанрові різновиди, що більшою чи меншою мірою відрізняються між собою. До них зараховуються, вітання — сталі вислови-кліше, побажання — словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального статку, подяки, прощання та численні інші. Наприклад, в Єгипті знайомі, вітаючись, можуть використовувати різні форми вітання, типу *Жасмінний ранок!*, *Манговий вечір!*

Найважливішими серед пареміологічних одиниць, які віддзеркалюють універсальні, загальнолюдські пріоритети і водночас виражають національно-специфічні сприйняття, осмислювання, уявлення і оцінювання оточуючого світу є прислів'я та приказки. Прислів'я — це короткий вислів, граматично повноцінне речення, що несе узагальнену думку, висновок з дидактичним ухилом. Приказка — сталий, синтаксично незавершений, образний вислів, який вживається в переносному значенні і спрямований на вираження емоційно-експресивної оцінки конкретного явища без висновку.

Приказки та прислів'я — невід'ємна частина скарбниці фольклору арабського етносу, які звучать своєрідно й неповторно. Прислів'я і приказки відіграють величезну роль в житті арабського етносу. Араби рясно прикрашають свою промову різного роду прислів'ями, які роблять її більш ясною і, можливо, більш легкою і красивою. Для арабів прислів'я — це сховище народної мудрості. Це свого роду аргумент, що підтверджує висловлену думку. Знання прислів'їв і вміння їх правильно використовувати як ніщо інше сприяє формуванню іміджу людини. Таку людину вважають мудрою і яскравою.

Арабські прислів'я допомагають нам зрозуміти національний характер арабів. Переклад на іншу мову може передати сенс, але втрачається їхня поезія, гра слів, виразність. Відповідні іншомовні еквіваленти, зберігаючи поетичність, можуть ввести в оману, оскільки народилися в інших умовах, в іншому соціально-психологічному середовищі. Мудрість століть, сконцентрована в прислів'ях, може бути не просто різною, але і суперечливою, бо прислів'я передають і висловлюють досвід різних соціальних груп і класів населення різних часів. Араби кажуть: «*Приказки в розмові, як язики полум'я в багатті*» [Прислів'я : 155].

Суть арабських паремій не стільки у східній екзотиці, хоча, певна річ, її не можна оминати увагою, скільки у своєрідності життєвого укладу, що позначається на самому мисленні людей. Наприклад, брехню засуджують усі народи, але зовсім не так, як це роблять араби у своїй приказці «*Соромно не тому, хто бреше, а тому, хто слухає*». Тут наче все поставлено з ніг на голову. Коли вдуматися — усе на своєму місці. Тому, хто бреше, зовсім не соромно, бо він би не брехав, якби мав сором. А тому, хто слухає й розуміє, що це брехня, повинно бути справді соромно і за себе, і за брехуна [Прислів'я : 7]. До скарбниці світового фольклору араби додали в образному відображенні чимало такого, що без пояснень не зрозуміло представникам інших етнокультур.

Для носія європейської цивілізації арабське прислів'я «*Одне діло — ввійти в хаммам, а зовсім інше — вийти з нього*» [Прислів'я : 29] нічого не значить, на відміну від носіїв арабо-мусульманської культури (за хаммам платять, виходячи з нього)¹.

¹ *Хамам*, *хаммам* або *амам* (араб. حَمَّام) — назва громадських лазень на Близькому Сході. Існували домові (палацові), ритуальні,

Без знання етнокультурного фону незрозумілою залишається арабська паремія «*Минає все, немов краса Сокейни*»¹ або порівняння «*Скупіший за Ашшаба*»², «*Щедріший за Хатима*»³ [Прислів'я : 34, 52, 53]. Лише бедуїни, які кочують безводними пустелями, повною мірою зрозуміють сенс арабської приказки «*Іди понад ваді, що шумить водою, Не йди понад ваді, як стане сухою*»⁴ [Прислів'я : 46].

В деяких пареміях відбиваються конкретні деталі арабського життя, назви видів одягу, наприклад, «*Одну чалму на дві голови не накладеш*» [Прислів'я : 99], назви страв, напоїв тощо, пор., наприклад, наступні: «*Зернятко до зернятка — буде кубба*»⁵, «*Після втоми рахат здається солодшим*», «*Золобі собакам не дають*»⁶, «*Змішуй свої турботи з забібою*»⁷ [Прислів'я : 79, 84, 96], пор. ще: «*Як на поріг — так і за ребаб*»⁸ [Прислів'я : 93].

Багато арабських прислів'їв та приказок висловлені в поетичній формі. Арабські паремії здебільшого заримовані та звучать як стислі, сповненні прямого або алюзивного значення, вірші. На жаль, ці згустки народного розуму і мудрості не завжди піддаються перекладу, оскільки мелодика арабського вірша досить відмінна від європейської. Проте деякі віршовані переклади українською мовою близькі за поетичним звучанням до арабського оригіналу [Прислів'я : 8].

лікувальні й громадські хаммами, які крім гігієнічного призначення слугували для здійснення ритуальних обмивань, були своєрідним клубом для спілкування. Внутрішнє оздоблення таких лазень, зокрема турецьких, завжди було розкішним, бо ще Пророк Мухаммад оголосив похід в лазню обов'язковим. Для східних жінок відвідування хаммама — це окремий ритуал, частина суспільного життя, місце, де можна обговорити справи, поділитися новинами, попліткувати. Жінки збиралися в хаммам як на свято: вбиралися в гарний одяг, брали з собою солодоші. У хаммамі вони пили каву і спілкувалися, нерідко проводячи там весь день з ранку до вечора.

¹ *Сокейна* — найвродливіша жінка Арабського середньовіччя, оспівана багатьма поетами.

² *Ашшаб* — старовинний араб, який прославився своєю скнарністю.

³ *Хатим ат-Тай* — доісламський поет (пом. 605 р.), славний надзвичайною щедрістю.

⁴ *Ваді* — річка, що пересихає, особливо влітку.

⁵ *Кубба* — арабська страва з пшениці, м'яса й часнику.

⁶ *Золобі* — пиріг з борошна, масла й цукру.

⁷ *Забіба* — суміш з цвіту конопель, опіуму та меду для кальяна.

⁸ *Ребаб* — смичковий інструмент.

Арабська література (араб. الأدب العربي) своїм корінням сягає усної словесності родоплемінних громад на території Аравійського півострова. Стародавня арабська словесність культивувалася серед бедуїнів, але набула поширення і серед напівкочового і осілого населення землеробських оазисів і міст. Провідну роль в арабській літературі грала поезія (трудова, колискова, мисливські пісні); рано склалися жанри критики ворога, похвалби, пісні-помсти, жалобні пісні, або елегії, а також елементи любовної і описової лірики.

Усна арабська поезія охоплює сукупність фольклорних та авторських творів, що створювалися в Аравії в рамках єдиної традиції, що нараховує близько 1,5 тисячі років. Стародавня арабська усна поезія спочатку, ймовірно, була пов'язана з обрядово-магічною практикою бедуїнських племен, в яких поет (арабське слово *sha'ir* 'поет' спочатку означало 'відун') займав почесне місце: йому приписувалася здатність вимовляти магічні заклинання і знаходити в пустелі джерела води, він був «історіографом» племені, захисником його честі в міжплемінних суперечках, охоронцем законів і звичаїв. Для доісламських арабів слова самі по собі мали магічну могутню силу. Людина, яка вміло упорядковувала слова в чіткі, правильно деталізовані фрази, що передавали яскраві образи, людина, яка могла грати на емоціях своїх слухачів, не просто сприймалася як поет, а шанувалася як захисник і гарант честі племені, а також потужна зброя проти ворогів.

Згідно з переказами, всякий доблесний воїн, вступаючи у двобій з ворогом, вимовляв *богатирські вихвалки* — вірші, в яких вихваляв свою хоробрість і інші бедуїнські чесноти, всіляко звеличував одноплемінників і ганьбив ворога, а його супротивник відповідав йому тим же, часто зберігаючи при цьому той же поетичний розмір і риму. Ці вихваляння і паплюження, так само як і *заплачки* — траурні пісні, в яких родичі, головним чином жінки, оплакували доблесного воїна, перераховували його подвиги і закликали до помсти, — були, мабуть, найдавнішими поетичними жанрами.

Араби називали поезією гармонійний твір, що має розмір, риму і певну мету. Вони вважали, що вірш, створений без певного задуму, не є поезією. Поетом вважалася тільки людина, що володіє глибиною почуттів, майстерністю і розумом.

Саме в доісламський період виробилися основні прийоми арабського віршування. Перш за все з'явилася ритмізована прозаїчна мова з останніми складами, що римуються. Таку мову використовували віщуни в своїх пророцтвах-заклинаннях, яка згодом розвинулася в строго вироблену римовану і ритмізовану прозу, а також найпростіша метрична форма арабських віршів.

Кочове життя бедуїна залишало багато часу для дозвілля, яке давні араби заповнювали нескінченним віршуванням. Своєрідним поетом був практично кожен бедуїн. Матеріальна культура арабів-кочівників відставала від духовної. Вони мало що вміли робити, зате створили разючу по досконалості поезію. Поезія V—VII ст. була періодом розквіту і стала в арабській літературі своєрідним еталоном поетичної мови, метрики і естетичних ідеалів, надовго визначивши тематику і художні прийоми. Арабські перекази зберегли імена приблизно 125 поетів доісламських часів.

Арабська класична поезія — одна з блискучих сторінок світового поетичного мистецтва. В епоху свого найвищого розквіту вона справила величезний вплив на поезію багатьох східних народів, особливо іраномовних і тюркомовних; сліди її впливу можна знайти і в поезії європейських народів, зокрема в творчості провансальських трубадурів.

В арабському словнику відкладена значна кількість іншомовної за походженням лексики і арабську мову справедливо вважають найбагатшою за іншомовними елементами семітською мовою [Крачковский : 350]. Певне значення в формуванні стародавнього словника мали контакти з семітськими мовами, особливо арамейською, почасти ефіопською і староєврейською, і особливо несемітськими — перською і грецькою візантійського періоду, лексичні запозичення з яких зустрічаються ще в найдавніших арабських літературних пам'ятках. Переважна більшість запозичених в класичну епоху слів є іменниками, що називають конкретні предмети і явища. Таким чином, в арабську мову в класичну епоху з різних мов надійшла значна кількість лексики. Найбільш складною і заплутаною виявилася лексична взаємодія арабської мови з турецькою. Відомо, що в турецьку мову з арабської надійшла величезна кількість лексичного матеріалу, який отримав нову семантичну і граматичну тюркомовну інтерпретацію. В епоху тривалого

турецько-османського політичного та економічного панування, коли на території арабомовних країн в якості державної використовувалася виключно турецька мова, в арабську мову, особливо в арабські діалекти, надійшла значна кількість турецької лексики.

Вивчення сучасної літературної мови показує, що загальна кількість запозичень з європейських мов невелика і складає близько одного відсотка словника, їхня частотність не перевищує 0,5 %. Мала кількість запозичених слів в арабському літературному словнику пояснюється безперервним процесом витіснення з нього іноземних слів і створенням еквівалентів для них на базі наявного арабського корнеслова. Процес поступової заміни іноземного лексичного елемента обумовлений в основному непристосованістю граматичної і словотворчої системи арабської літературної мови для засвоєння багатокomпонентних складних слів [Белкин : 115—116].

*Вплив
арабської
мови на сві-
тову цивілі-
зацію*

Культурно-історичний вплив арабської мови простежується в багатьох мовах Західної Європи, про що свідчать запозичення арабських термінів і коренів, які увійшли майже у всі європейські мови і використовуються аж до сьогоднішнього дня. Цьому сприяли поширення ісламу, а також високий культурний статус літературної арабської мови, що має розвинену систему термінології для багатьох сфер суспільного, наукового і культурного життя, які до приходу арабів в Європу не отримували належного розвитку. Основний напрямок проникнення арабо-мусульманської синкретичної культури в Європу почався в 711 році з Піренейського півострова. На стику I і II тисячоліть Європа була населена напівдикими різномовними племенами, в той час як арабські країни переживали блискучий багатосторонній культурний розквіт. З початком Відродження в усій Європі пробудився інтерес до наукових досягнень Сходу. В університетах (в тому числі і в Оксфордському) вводиться викладання арабської мови, вивчаються і перекладаються праці вчених Сходу, написані арабською мовою. Слід зазначити, що так само, як латинська мова була мовою вчених в середньовічній Європі, арабська мова була мовою науки для стародавнього Сходу. Деякі арабські слова були запозичені середньовічною латиною і звідти потрапили в англійську мову.

Вплив арабської мови на інші мови і культури вельми значний. У більшості мов арабські запозичення пов'язані з науковими міжнародними термінами в галузі математики, астрономії, хімії. Григорій Сковорода згадує в своїх творах вживані тоді привітання арабською мовою та пахошді «блаженної Аравії». Одним зі способів впливу арабської мови на українську була розвинена торгівля з представниками Османської імперії. На думку фахівців, саме українська і прилеглі мови, такі як російська, білоруська, польська, чеська, болгарська запозичили багато слів від арабської мови. І це незважаючи на те, що вплив арабської культури і мови був не таким значним, як це відбувалося в Іспанії, Франції, Англії, Португалії. З Іспанії значна кількість арабізмів потрапила до романських мов, а звідти через посередництво французької та німецької — у слов'янські, зокрема українську мову [Рибалкін : 31].

Всього в українській мові існує кілька сотень слів, запозичених з арабської. Вони діляться на кілька тематичних підгруп: рослинний і тваринний світ, географічні об'єкти, найменування одягу та матеріалів, релігійна лексика, військові терміни тощо. Крім екзотичних слів типу *імам, мечеть, хадж, кафір* (тур. *гяур*), *саят* (тур. *намаз*), *джин, джихад, візир, гашиш, гарем, султан* тощо, на думку деяких дослідників, арабськими за походженням є численні лексеми, такі як *абрикос, аварія, адмірал, азарт, алгебра, алгоритм, алкоголь, алхімія, альбатрос, арсенал, артишок, бакалія, бальзам, бензин, бісер, борг, валіза, гітара, жирафа, жупан, кава, казна, кайдани, калібр, калій, камей, карафа, кат, кіоск, кітель, ладан, магазин, марафет, марципан, масаж, маска, матрац, мафія, машкара, мигдаль, могорич, мулат, мумія, муслім, мусон, нашатир, папуга, раса, сатин, сироп, сокира, таз, талісман, тальк, тара, тариф, фанфари, фата, хабар, хазяїн, ханжа, харчі, хустка, цифра, шампур, шафран, шербет, шифр, шуба, юбка*. Пор. ще: «азимут, жасмин, зеніт, люття, торба, халва, хна, яшма» [Рибалкін : 31].

Різні елементи арабської культури проникали в національну культуру різних етносів, часом в несподіваній формі. Арабською в'яззю був прикрашений шолом Олександра Невського. На канонічному символі Російської імперії золотом викарбовано аят 61-ї сури Корану: «Обрадуй правовірних обіцянкою допомоги від Аллаха і швидкої перемоги». Головні убори з арабськими написами носили Іван Грозний і цар Олексій Михайлович.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ АРАБСЬКОГО АНТРОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ

АРАБСЬКА АНТРОПОНІМНА ФОРМУЛА

Арабська мова, арабська культура, вся арабська цивілізація в багатьох аспектах відрізняються від європейських мов, від європейської цивілізації. За словами Лоуренса Аравійського: «Арабська цивілізація за своїм характером була радше абстрактною, моральною та інтелектуальною, ніж прагматичною» [Лоуренс]. Цей висновок підтверджується, зокрема, типовою арабською антропонімною формулою, яка вельми далека від прагматизму, якщо під цим терміном розуміти практичність, утилітарні інтереси, раціональний підхід.

Підкреслимо, що арабський іменник — вельми своєрідний і один із найбагатших у світі. Між тим, арабська антропонімія ще не одержала адекватного наукового розголосу, принаймні на теренах української ономастики. Це спонукало нас до більш детального розгляду світу арабів значною мірою крізь призму антропонімії, арабського іменника.

Перш за все зазначимо, що арабська антропонімна формула вважається однією з найбільш складних серед сучасних традицій іменування: більшість арабів замість простого імені мають довгий ланцюжок імен. Арабська система імен сформувалася повністю в епоху пізнього Середньовіччя. Протягом свого життя араб міг володіти кількома іменами. У одного чоловіка (не жінок!) за довге життя могло нагромадитися від чотирьох до восьми імен.

Алам З домусульманських часів у арабів основним іменем вважається особове ім'я, яке дається відразу після народження (*ісму аламін*). Це *алам* (араб. علم) або *ісм* (араб. اسم). *Алам* (*ісмалам*) — первинний і невід'ємний компонент арабської антропонімної формули,

основний ідентифікатор особи, особове ім'я у вузькому сенсі слова, яке зазвичай вживається в колі родичів і знайомих. Алам може бути простим, що складається з одного елемента, або складним, що складається з більше ніж одного елемента. У багатьох арабських країнах існує цікава традиція — протягом перших трьох днів після народження хлопчики, як правило, носять ім'я *Мухаммад* в честь ісламського Пророка¹. Дівчатка протягом цього часу зазвичай носять ім'я *Фатіма* на честь дочки Пророка Мухаммада. Після закінчення цього терміну батьки можуть замінити його іншим (що зазвичай і відбувається) або залишити новонародженому це ім'я².

Кунья

За традиційним порядком формування арабських імен, особовому імені передують *кунья* (араб. كنية) ('батько того-то', або 'мати такої-то').

Кунья — частина арабського повного імені, яка починається зі слів *abu* (для чоловіків) і *umm* (для жінок)³ і закінчується ім'ям сина або дочки. Видатний ісламський богослов *Абу Ханіфа* (699—767) спочатку мав ім'я *Ан-Ну'ман ібн Сабіт*. З часом він став відомим як *Абу Ханіфа*, за іменем своєї дочки. Його повна антропонімоформула — *Абу Ханіфа ан-Ну'ман ібн Сабіт аль-Куфі*. Найчастіше араби дають кунью за іменем старшого з синів, але бувають випадки, коли кунья дається за іменем іншого сина або дочки. Наприклад, в повне ім'я халіфа *Алі*, крім інших, були включені також імена його синів: *Абу-л-Хасан* 'Батько Хасана' і *Абу-л-Хусейн* 'Батько Хусейна'. Траплялося й так, що при народженні людина отримувала відразу два імені: і *алам*, і *кунью*. Це означало, що людині бажають, щоб у неї в подальшому народився син з таким ім'ям.

¹ У деяких мусульманських народів вважається неприпустимим дати новонародженому лише одне ім'я *Мухаммад*, оскільки це могло б поставити знак рівності між носієм імені і самим Пророком.

² В Саудівській Аравії ім'я новонародженому зазвичай вибирає його матір, крім імені первістка, де вибір імені залишається за батьком, і в більшості випадків дитина отримує ім'я свого дідуся по батькові. Батько залишає вибір імен дітей матері, щоб вона була задоволена, визнаючи її заслуги і тяготи, перенесені під час пологів.

³ Традиція власних імен з *abu* у семітських народів дуже давня, зустрічається в іменах, вибитих в давньоєгипетських пам'ятниках і утворює низхідну лінію споріднення по батькові для первонародженого сина. Приклади: батько сина на ім'я *Амру* або *Хасан* може зватися *Абу-Амру* або *Абуль-Хасан*.

Кунья також може даватися дитині або дорослому, у якого немає дітей. Даючи дітям кунью, араби немов сподіваються на те, що дитина доживе до тих років, коли у неї самої народяться діти. Кунья для дітей — дати їм можливість відчувати відповідальність, як ніби вони батьки. Навіть якщо у людини немає сина, називати її за кунею — ісламський *адаб*, якого немає в інших громадах. Багато із сподвижників Мухаммада мали куньї, але не мали дітей за цією кунею. У *Абу Бакра* не було сина на ім'я *Бакр*, у *Абу Зарра* не було сина *Зарра*, у *Абу Салляма* не було сина *Салляма*. Називати один одного не по імені, а використовуючи кунью, вважається у арабів проявом поваги та шани. Відома сподвижниця Пророка *Нусейба бінт аль-Харіс аль-Ансарія* відома під своєю кунею *Умм Агія*. Одна з дружин Пророка Мухаммада *Рамля бінт Абі Суфьян* більше відома за своєю кунею *Умм Хабіба*, за іменем дочки Хабіби. Пророк Мухаммад найчастіше називав за кунею не тільки дорослих людей, але й дітей, деяким з яких він сам вибирав кунью. Цим він завойовував прихильність дітей і дорослих.

Також кунья вживається як особливого роду прізвисько з метафоричним сенсом. Адам був відомий також як *Абу-л-башар* 'Батько людства'. В інших випадках кунья позначає особисті якості її носія. У цьому випадку елементи *abu* або *umm* не означають 'батько' або 'мати', а розуміються як 'володар' і в поєднанні із лексичною семантикою наступного слова набувають специфічного антропонімного значення. У деяких випадках кунья може містити похвальну якість, наприклад, *Абу Баракат*. Подібний спосіб утворення імен був дуже популярний серед арабів: *Абу Нувас* 'Володар кучерів', тобто 'Кучерявий'; *Абу-л-Хайр* 'Володар добра', тобто 'Добрий'; *Абуль-Фарах* 'Володар радості', тобто 'Радісний'. Подібні прізвиська могли вживатися і в іронічному сенсі, наприклад *Абу Хурайра* 'Володар кошеняти', тобто 'Любитель кішок'.

Іноді звернення за кунею може використовуватися для позначення зневаги і неповаги. В історії ісламу відомі випадки, коли людям давали зневажливі куньї. Так, противник суворого єдинобожжя *Амр ібн Хіша* мав прізвисько *Абу Джахл* 'Батько дурості', 'Батько невігластва', пор. ще негативну кунью *Абу Лахаб* 'Батько вогню', 'Мешканець пекла' — прізвисько *Абд аль-Узза ібн Абд аль-Муталліб аль-Кураша*, дядька і одного з головних ворогів Мухаммада.

За особовим іменем стоїть *насаб* — патронімічне ім'я, яке відповідає українському імені по батькові: до особового імені дитини додавалося ім'я його батька, а між ними ставилося слово *ібн* 'син' (при іменуванні хлопчика), або *бінт* 'дочка' (при іменуванні дівчинки). Один із найперших мусульман і один з найближчих сподвижників Мухаммада, видатний мусульманський учений і правознавець відомий як *Абдуллах ібн Масуд* (його повна іменна формула *Абу Абду-р-Рахман Абдуллах ібн Масуд*). Інший відомий мусульманський правознавець і богослов *Ахмад ібн Ханбаль* (780—855) мав повну іменну формулу *Абу Абдуллах Ахмад ібн Мухаммад аш-Шайбані*. Додамо, що за арабською традицією антропонімна формула може містити *насаб*, який складається із імені батька, імен діда, прадіда і т. д.

Отже, *насаб* охоплює низку імен, що відбивають генеалогічне дерево особи. Бажання детально розписати свою генеалогію в імені іноді призводило до надмірної довжини ряду імен *насаб*. Автор відомого словника і численних праць, письменник і юрист *Ібн Халлікан* (1211—1282), якого називали східним Плутархом, мав 12 імен *насаб*: *Абуль-Аббас Ахмад ібн Мухаммад ібн Ібрагім ібн Абу Бакр ібн Халлікан ібн Бавак ібн Шкаль ібн аль-Хусейн ібн Малін ібн Джафар ібн Яхья ібн Халід ібн Бармак* на прізвисько *Шамсуддін*. Звичайно, більшість *насабів* у вжитку того чи того імені з часом відпадають. Так, ісламський богослов-правник, знавець фікха і вчений-хадисознавець *Абу Абдуллах Малік ібн Анас ібн Малік ібн Абу Амір ібн Умар ібн аль-Харіс ібн Гайман ібн Джушайль ібн Амр ібн аль-Харіс аль-Асбахі* (713—795) залишився в історії просто як *Малік*.

Як приклади жіночих імен із інтерпозитивним елементом *бінт* наведемо імена деяких дружин Пророка Мухаммада. Перша його дружина — *Хадіджа бінт Хувайлід*. До Мухаммада *Хадіджа бінт Хувайлід* була одружена з *Абу Халой ібн Маліком*, народила йому сина *Хінда ібн Абу Халу* і дочку *Зайнаб бінт Абу Хала*. До *Абу Халі* вона була одружена з *Усаййіком ібн Абідом*, якому народила також сина і дочку. Одну із наступних дружин Пророка Мухаммада звали *Райхана бінт Зейд*, родом з іудейського племені, першим чоловіком якої був якийсь *Хакама*. Ще одна із дружин Пророка Мухаммада родом із іудейського племені мала ім'я *Сафія бінт Хуяйй*. Вона

була дочкою вождя іудейського племені Бану Надир *Хуяйя ібн Ахтаба*. *Айша* — третя, наймолодша дружина Пророка Мухаммада, дочка праведного халіфа Абу Бакра і Умм Руман. Її повна іменна формула — *Айша бінт Абу Бакр*. Четверту дружину Пророка звали *Хафса бінт Умар аль-Кураші*. Вона була дочкою *Умара ібн аль-Хаттаба*. Ще одна дружина Пророка мала наступну повну іменну формулу: *Умм Хабіба Рамля бінт Абу Суфьян Сарх ібн Харб ібн Умайя ібн Абд Шамс*.

Назвемо ще одне жіноче ім'я — персонажа Корану, дружини єгипетського фараона, що правив за часів Пророка Муси (Мойсея). Це *Асія бінт Музахім*, котра шанується мусульманами як одна з найвеличніших жінок. В ісламському переказі говориться, що Пророк Мухаммад згадав *Асію бінт Музахім* в числі чотирьох найкращих жінок в історії ісламу, поряд з Мар'ям (мати пророка Іси), першою дружиною Мухаммада Хадіджою і його дочкою Фатімою. Пра-пра-правнучка Пророка, яка була відомою ісламською вченою, мала антропонімну формулу *Нафіса бінт аль-Хасан бін Зейд бін аль-Хасан бін Алі бін Абі Таліб*.

За *насабом* може йти *лакаб* (араб. لقب) — найбільш складний компонент арабської антропонімної формули. Арабське слово *лакаб* означає 'прізвисько', але в історії мусульманських держав воно означало почесний титул, епітет, що возвеличує, звання, назву посади, псевдонім. Імена типу *лакаб* завжди несуть певне семантичне навантаження, нерідко метафоричного або метонімічного характеру. В цілому можна сказати, що це додаткове ім'я використовується (в широкому його значенні), якщо необхідно підкреслити особисті якості власника імені, риси його характеру, тобто в якості епітета, а також при вказівці почесного звання або титулу.

Однак існує дуже багато різновидів *лакабу*, і щоб розібратися у всіх тонкощах його вживання відносно того чи іншого власника, слід детально знати культурні та релігійні традиції, враховувати соціальні та політичні особливості, властиві певному історичному періоду. *Лакаб* є найскладнішим в арабській традиції йменуванням, як за формою, так і за семантичним складом, а також за синтаксичним вжитком. Витоки таких імен походять із Середньовіччя, з реалій стародавнього мусульманського світу.

Різним соціальним прошаркам суспільства були притаманні різні групи імен *лакаб*. *Лакаб* у вузькому значенні *прізвиська*

відомий у всі історичні епохи та на різних рівнях суспільства. Часто це презирливе прізвисько (виділяється терміном *набаз* чи *лабаз*), яке може відображати якусь тілесну ваду людини чи негативну властивість характеру. Наприклад, ім'я *аль-Каззаб* перекладається як 'Брехун', а ім'я *Тавіл* означає 'Довгий'. Лакаб, який давався в залежності від соціального становища носія антропонімоформули, часто був відгомонам арабської специфічної кастової системи.

У деяких випадках характеристика власника імені за його заняттям або займаною посадою позначається терміном *мансаб*, а почесні титули позначаються терміном *хітаб*. Наведемо приклади мансабів: *ал-Хатіб*, *ал-Равійя* і хітабів: *Рашид-ад-Дін*, *Саад-ед-Дін*. І мансаб, і хітаб є іменами типу лакаб. Наприклад, при позначенні титулів правителів, воєначальників та інших видатних державних діячів використовувалися такі додаткові елементи, як *-дін* (у перекладі означає 'релігія', 'віра'), *-давла* (перекладається як 'державна'), *-амір* (має два значення: 'принц' і 'командир').

Перші почесні лакаби з'явилися при Мухаммаді, та й він сам носив лакаб *Расулуллах*, що означає 'Посланець Аллаха'. Численні помічники і соратники Мухаммада теж мали свої почесні лакаби. Наприклад, один із них мав прізвисько *Сайфул* 'Меч Аллаха'. Коли халіф призначав на нову посаду, то одночасно людині присвоювався особливий лакаб. Наприклад, один візир мав почесне прізвисько *Нізан ал-Мулк*, що означає 'Устрій царства', але також у нього було і інше прізвисько, яке він отримав трохи пізніше: *Кавам ад-Дін* 'Опора віри'. Йшов час, і лакаби правителів отримували більш складні форми, наприклад, *Джалал ад-аула ва-д-Дін ва-д-Дунія* 'Велич держави, світу і віри'. Наведемо ще приклади. Абу Бакр, сподвижник і друг Мухаммада, коли став першим халіфом, отримав іменування *ас-Сіддік* 'Свідок істини', 'Самий правдивий', а також *Амір аль-Мумінін* 'Повелитель правовірних' [Максуд : 36].

Абу Ханіфа (*Абу Ханіфа ан-Ну'ман ібн Сабіт аль-Куфі*) мав почесне прізвисько *Імам аль-Азам* 'Найвеличніший із імамів'. *Ібн Арабі* (1165—1240) — ісламський богослов з мусульманської Іспанії, найбільший представник і теоретик суфізму. Його повне ім'я: *Абу Абдуллах Мухаммад ібн Алі ібн Мухаммад ібн Арабі аль-Хатімі ат-Таї аль-Андалусії*. Він також носив почесне прізвисько (лакаб) *Мухйїддін* 'Відновлювач віри'.

Арабський халіф, правитель Аббасидського халіфату *Абу Джафар Гарун ібн Мухаммад*, більш відомий як *Гарун ар-Рашид*¹. Прізвисько *ар-Рашид* 'Праведний' він отримав не від нащадків, а від свого батька, халіфа Мухаммада ібн Мансура аль-Махді, коли був призначений спадкоємцем престолу.

Іноді до імен лакаб відносять псевдоніми поетів, письменників і людей культури, що об'єднуються терміном *тахаллус* (*тах-лос* або *махлас*). Імена *тахаллус* можуть мати будь-який зв'язок з особистими якостями носія, з характером і стилем його творів, з іменами меценатів, з назвою місця проживання і т. д. Так, наприклад поет *ал-Баїс* був названий за віршем, який починається словом того ж кореня, *ал-Мутанаббі* — за родом своєї політичної діяльності, а у поета Омара Хайяма тахаллус *Хайям* — це прізвисько, що означає 'Той, хто виготовляє намети'.

Нісба (араб. *نسبة*) — компонент арабської антропонімної формули, який позначає генеалогічну, етнічну, релігійну, політичну, соціальну приналежність людини, місце її народження або проживання і т. д. Як правило, нісба виражена в формі прикметника (який означає співвіднесення), з додаванням суфікса *-і* (араб. *ي*): *Маккі*, *Шарані*, *Іамані*. Одна людина могла мати кілька нісба одночасно, наприклад ім'я за відношенням до релігійної течії — *Шіі* 'Шіїт' і по відношенню до місця проживання або походження — *Басрі* 'З міста Басра'. Як правило, нісба — односкладове ім'я, навіть якщо воно утворено від складного імені: *Абу-Бакр* > *Бакрі*. Походження компонента нісба могло бути різне. Так, наприклад, раба, купленого за 1000 монет, часто називали *Алфі*, від слова *алф* 'тисяча'. Згідно з традиційно усталеним порядком, нісба ставиться в самому кінці антропонімної формули. У багатьох випадках нісба стали основою для формування арабських прізвищ.

Існує традиційно усталений порядок проходження компонентів в арабській антропонімній формулі: (1) кунья, (2) алам, (3) насаб, (4) лакаб або набаз, або мансаб, (5) нісба або тахаллус. Алам і насаб майже завжди присутні в антропонімній моделі, а інші компоненти можуть варіюватися або бути відсутніми.

¹ *Гарун ар-Рашид* або *Гарун аль-Рашид* — п'ятий халіф Аббасидського халіфату, знаменитий до нашого часу завдяки згадкам у «Казках тисячі й однієї ночі».

Повне ім'я Пророка Мухаммада включає імена всіх його відомих предків по прямій чоловічій лінії починаючи від Адама, а також містить кунью на ім'я його сина аль-Касіма: *Абу аль-Касім Мухаммад ібн 'Абд Аллах ібн Абд аль-Мутталіба, ібн Хашим (ім'я Хашима — Амр) ібн Абд Манаф (ім'я Абд Манафа — аль-Мугіра) ібн Кусаййа ібн Кілаб ібн Мурра ібн Кааб ібн Луаййа ібн Галіб ібн Фіхр ібн Малік ібн Ан-Надр ібн Кінана ібн Хузайма ібн Мудрик (ім'я Мудрик — Амір) ібн Ільяс ібн Мудар ібн Нізар ібн Мадді ібн Аднан ібн Адад (вимовляють також — Удад) ібн Мукаввім ібн Нахур ібн Тайра ібн Іаруб ібн Йашджуб ібн Ісмаїл ібн Ібрагім (Халіль ар-Рахман) ібн Таріх (це Азар) ібн Нахур ібн Саруг ібн Шаліх ібн Ірфхашад ібн Сам ібн Нух ібн Матті Шалах ібн Ахнух (це, як стверджують, Пророк Ідріс; він був першим з роду людського, якому даровано пророцтво і який писав тростиновим пером) ібн Іард ібн Махлі ібн Кайнан ібн Іаніш ібн Шит ібн Адам [Магомет]*.

Антропонімні синтагматичні і парадигматичні синоніми. Отже, представники арабської культури могли мати низку імен. Людина могла стати відомою своїм сучасникам і наступним поколінням під будь-яким з перерахованих типів імен. Так наприклад *Гіяс ад-Дін Абу-ль-Фаті Омар ібн Ібрагім аль-Хайям ан-Нішапурі* став відомим як *Омар Хайям*, де *Омар* — особове ім'я (алам), а *Хайям* — прізвисько (лакаб). *Абу Алі аль-Хусейн ібн Абдаллах ібн Сіна*, латинізоване — *Авіценна*, відомий як *Ібн Сіна*. Перський державний діяч, лікар і вчений-енциклопедист *Рашид ад-Дін Фазлуллах ібн Абу-ль-Хайр Алі Хамадані* відомий як *Рашид ад-Дін*.

Усі імена, що входять у повну антропонімоформулу, знаходяться між собою в синонімічному зв'язку. Назвемо цей ряд антропонімних синонімів синтагматичним, а всі одиниці цього синонімічного ланцюжка — синтагматичними синонімами. Як відомо, синонімічні слова групуються в синонімічний ряд навколо стрижневого слова або домінанти. В антропонімній сфері домінантою синонімічного ряду є те ім'я, яке ввійшло до загального вжитку, ім'я, яке стало фактом мови, мовним іменем (не мовленнєвим!).

Але часто особа має додаткові ймення, що стоять поза антропонімною формулою. Наприклад, автор першої систематичної граматики арабської мови *Аль-Кітаб* (араб. الكتاب 'Книга')

мав повну іменну форму *Абу Бішр Амр ібн Усман ібн Канбар аль-Фарісі аль-Басрі*. Але він відомий у світі за своїм перським прізвиськом *Сібавейхі*¹ (автор відомої арабської граматики — етнічний перс). Повна іменна формула і окреме прізвисько тут функціонують як парадигматичні синоніми. Пророк *Мухаммад* має величезну кількість різноманітних додаткових ймень. Їх нараховується біля тисячі. Назвемо вибірково деякі з них: *Азіз* 'Непереможний'; *Муджтаба* 'Обранець'; *Місбах* 'Світильник'; *Ма'мун* 'Той, кому довіряють'; *Расул ал-малахім* 'Посланник військ в останній день'; *Сірадж* 'Світоч' та ін. [Имена Мусульманские]. Всі ці імена, які тим чи іншим чином відносяться до духовної досконалості Мухаммада, до його фізичних якостей, які різноаспектно характеризують Мухаммада, виступають у лінгвістичному плані як антропонімічні парадигматичні синоніми.

АРАБСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ЇХНЯ ТАКСОНОМІЯ

Як вказувалося, арабська антропонімоформула складається з низки компонентів — окремих антропонімів. Повна арабська іменна формула рідко використовується в повсякденному вживанні. Людина могла стати відомою своїм сучасникам і наступним поколінням під будь-яким з перерахованих типів імен. В якості загальновідомого імені вживаються і алам, і насаб, і кунья, і нісба, і лакаб. Важко чітко розмежувати типи імен класичної арабської мови: вони перетинаються, взаємодоповнюються. Одне і те ж ім'я може належати до декількох типів. Найчастіше в функціональній сфері використовується особове ім'я (алам). Часто до імені відомих особистостей араби в знак поваги додають благі побажання. При згадці імені Пророка Мухаммада додається фраза *Хай буде з ним мир*.

Особові арабські імена об'єднуються в групи залежно від лексичної семантики їхніх твірних основ. Кожне власне особове ім'я створюється окремо, в індивідуальному порядку, тим чи іншим словотворчим способом. Але всі індивідуально створені імена певним чином систематизуються, утворюють єдину

¹ Прізвисько *Сібавейхі* перекладається з перської як 'Аромат яблук'. За іншою версією, *Сібавейхі* означає 'Тридцять ароматів'.

антропонімну систему. Цю систему можна класифікувати за різними принципами. Перш за все зазначимо, що антропонімія (втім, як і вся ономастика в цілому) має соціально-антропологічний характер. Імена творять люди, імена творяться для людей. В іменах безпосередньо або опосередковано відбиваються різні сторони життя і життєдіяльності людей. Отже, антропонімію треба розглядати, перш за все, з точки зору її первісних і фундаментальних зв'язків з людиною.

Але особові імена людей творяться різними способами. Це інший шлях вивчення особових імен. З цього випливає можливість різного бачення онімних феноменів. Тому можна сказати словами В. фон Гумбольдта, дещо переінакшивши їх, що різні шляхи тлумачення онімів, це не лише вивчення різних антропонімних позначень одних і тих же об'єктів, а вивчення різних «бачень» одних і тих же об'єктів.

Оскільки більшість арабських імен має апелятивне підґрунтя, антропонімна таксономія має бути переважно семантичною, побудованою на семантиці твірних основ. Арабським антропонімам властива семантична глибина слова. Але не можна побудувати семантичну систематику антропонімів виключно на одному, послідовно проведеному критерії. В ній перетинаються таксономічні лінії різних типів. Одна лінія йде від відображення в основах імен предметів матеріального світу і утворює основні таксономічні класи Природа, Тварини, Рослини, Речі і т. д. Друга таксономічна лінія пов'язана з відображенням в основах імен феноменів духовного життя людини. Окрема таксономічна лінія пов'язана зі словотвірною будовою особових імен.

Звичайно, лексико-семантична і структурно-словотвірна таксономічні лінії становлять собою дві різні класифікаційні сфери. Деякі лінгвісти підкреслюють їхню цілком різну лінгвальну природу і вважають принципово неправомірним поєднання словотвірної класифікації з семантичною, бо відбувається зміщення різних структурних рівнів. На нашу думку, не треба створювати ізоляційні перепони і штучно роз'єднувати те, що в живій мові виступає як неподільне ціле.

На специфіку антропонімної відприродної номінації впливає не лише природне довкілля, ознаки певних природних об'єктів, як база для формування імен, а й, так би мовити, соціальне довкілля, тобто оточуюче середовище, де розгортається життєдіяльність етнолінгвальної спільноти, елементи її соціокультурної

діяльності, а також її соціально-психологічні (етнопсихологічні) характеристики, її етнокультурний фон. Засадничим тут є основний вид діяльності етносоціума. В бедуїнському мовному довкіллі часто вживаються лексеми на позначення елементів ландшафту, що відбивається і в лексико-семантичному аспекті автохтонної антропонімії.

Арабські відапелятивні особові власні імена створюють практично безмежний антропонімний простір і за своїм лексичним складом, словотвірною структурою та діахронним нашаруванням складають негомогенний конгломерат утворень. А це обумовлює значні труднощі при класифікації. Найпростіший спосіб їхньої класифікації — за лексико-семантичними ознаками твірних основ. Втім, членування антропонімного континуума на групи за лексико-семантичним принципом не є остаточним, вичерпним і потребує також класифікації за іншими принципами згрупування імен. Імена, які безпосередньо співвідносяться з різними шарами апелятивної лексики, семантикою своїх твірних основ по суті справи являють собою вербалізовану інтерпретацію арабським соціумом реальної дійсності, оточуючого світу і себе самого.

В антропонімному просторі своєрідно відбивається мовно-культурна категоризація (таксономізація) оточуючого світу. Антропонімний простір супроводжує, опосередковує, пронизує усі різновиди та форми повсякденної, побутової, культурної, релігійної тощо життєдіяльності етносу.

Отже, аналіз семантики твірних основ арабських особових імен уможливорює створення специфічної антропонімної національно-мовної картини світу і виявляє особливості арабської етнічної ментальності, національної свідомості, національного характеру, національного темпераменту.

Антропонімний простір арабської мови складається із двох великих частин, які сформувалися в різні темпоральні періоди: імена, які існували в доісламську (домусульманську) епоху та імена, сформовані в мусульманську епоху. В арабському антропоніміконі доісламського періоду переважали імена, пов'язані з позначеннями предметів навколишнього світу, а також з ідолопоклонством, що представляє собою найдавніший вид релігії семітів. Домусульманські араби любили імена від назв явищ природи, назв пустельних рослин, назв каменів і водних джерел, від назв тварин тощо. Імена, дані за назвою рослин, звірів птахів,

домашніх тварин і т. д., є найбільш древніми за походженням. Імена у арабів-бедуїнів позначали різні предмети їхнього кочового побуту. Наприклад, можна зустріти імена, що позначали верблюжі сідла і безліч інших предметів. Деякі антропоніми для бедуїнів були захисними іменами, які відганяли злих духів. Арабам подобалися також імена від слів із абстрактною семантикою. В особових іменах переважали відапелятивні антропоніми, типу *Лайс* 'Лев', *Бакр* 'Верблюд', *Амр* 'Життя', *Наср* 'Перемога'. Але зустрічалися відпропріальні імена, які постали, наприклад, від імен племінних божеств, типу *Абд Саад* 'Раб ідола Саада', *Абд ал Лат* 'Раб ідола Лат', *Абд ал Узза* 'Раб ідола Узза'.

Араби в доісламську добу полюбляли імена, «в яких була грубість і твердість». Коли кого-небудь з них питали про причину називання іменами для своїх дітей, в яких містилася твердість і грубість, і чому вони називають рабів ніжними приємними іменами, вони відповідали: «Ми називаємо наших дітей для наших ворогів, а наших рабів називаємо для себе». Численні широковживані лексеми, що антропонімізувалися в арабській мові, тобто стали особовими іменами людей чи увійшли до складу таких імен, виводяться від загальносемітських кореневих морфем. Загальносемітські корені завдяки своїй переважній стійкості до яких-небудь зрушень та завдяки продуктивності арабських словотворчих моделей дали численні похідні в стародавній арабській антропонімній лексиці.

З початком ісламської доби арабська антропонімія зазнала бурхливого розвитку і значно розширила свій репертуар. У мусульманську епоху домінує інший принцип антропонімної номінації: переважають особові імена, пов'язані із мусульманською релігійною спадщиною. Численні імена, що виникли в ісламський період, були пов'язані з релігійними ідеями, героями коранічних сюжетів. Нове арабське антропонімне мислення відобразило особливості нового арабського національного мислення, яке відбулося в арабській мові, в надрах якого народився іслам — одна зі світових релігій. Іменотворчість не відбувалася в якихось конкретних заданих межах, кожен мав змогу нарікати свою дитину як йому заманеться. Як наслідок, у цей час антропонімізується велика кількість арабської апелятивної лексики (як загальносемітської, так і власне арабської), арабський іменник починає активно вбирати антропоніми, що переходять з розряду прізвиськ, почесних титулів тощо. І все-таки релігія

стала чи не найголовнішим чинником у виборі імені. У кожному епоху кожна мусульманська країна, кожна провінція мала свій репертуар улюблених імен, що зумовило багатство та різноманіття арабського іменника. Проте арабські антропонімічні традиції зберегли (протягом багатьох століть) численні домусульманські імена, які функціонують і в сьогоденні. Іменотворення найчастіше відбувається засобами арабської мови, що вказує на стійкість традиційної антропонімічної системи та великий потенціал арабської мови в іменотворчості.

Як зазначалося, за своїм походженням арабські імена в основному семітські. Імена, запозичені зі споріднених семітських мов, які ввійшли у власне арабську масу особових імен, доволі різноманітні, але в цілому число антропонімічних запозичень незначне. Є кілька інших основних джерел запозичень в арабській системі іменування: грецькі, латинські, іранські, турецькі. Існує також невелика кількість антропонімічних запозичень з індійських, берберських і інших мов. Отже, арабська мова послуговується автохтонним іменником та не виявляє тенденції до будь-якого суттєвого розширення власного іменника за рахунок іншомовних запозичень.

Ряд мусульманських імен містить національно-культурний компонент, який вказує на приналежність його носія до тієї чи іншої конфесії, зокрема до шиїзму або сунізму. Так, серед шиїтів поширені імена загинувших мученицькою смертю *Алі* — четвертого правовірного халіфа, зятя Пророка Мухаммада, його синів *Хусейна* і *Хасана*, ім'я дружини *Алі* — *Фатіми*. Їхній особливий статус серед шиїтів обумовлений переконаністю останніх в тому, що тільки *Алі* і його нащадки є єдиними законними спадкоємцями Пророка Мухаммада. Носіями божественної благодаті визнаються шиїтами і всі дванадцять імамів. Діяння шиїтських святих становлять основу великої шиїтської літератури. Тому так популярні серед шиїтів чоловічі антропоніми, утворені від імен 12 імамів, такі як *Алі*, *Хасан*, *Хусейн*, *Мухаммад*, *Джа'фар*, *Муса* тощо і від їхніх прізвиськ (*Махді*, *Реза*, *Казим*, *Хаді*, *Джавад*, *Муджтаба*, *Саджжад* і т. д.). Серед шиїтів популярні жіночі антропоніми від імен жінок, пов'язаних з цими імамами (дружини, матері, доньки): *Шахрбану*, *Рабаб*, *Сакіна*, *Самана*, *Хаміда*, *Зейнаб*, *Фатіма* (епітети — *Захра*, *Ма'сума*, *Тахіра*, *Марзія*), *Рук'айя*, *Уммуль-Банін*, *Наргес*. З іншого боку, в шиїтській антропонімічній статистиці неможливо побачити такі

популярні по всьому іншому мусульманському світові імена, як *Абдуррахман, Умар, Осман*, таке жіноче ім'я, як *Айша*.

Арабська ономастична ментальність схильна приймати імена, утворені за різних мотивів. Зокрема, вона залюбки приймає імена, утворені від історичних почесних прізвиськ, титулів тощо. У IX—X ст. в Аббасидському халіфаті стали поширюватися почесні прізвиська, титули, які давали людям відповідно до їхнього статусу і ролі в державі. Ці номінації з перебігом часу перетворювались на особові імена. Міністри, наприклад, отримували титули з компонентом *нізам* 'улаштування', 'упорядкування', 'порядок': *Нізамулмулк* (мулк 'царство'), *Нізамуддавла* (давла 'державна'), *Нізамуддін* (дін 'віра').

У воєначальників теж були свої звання, що відображали їхній рід діяльності. Слово *сайф* в перекладі з арабської означає 'меч', 'шабля', так що відразу видно, що носій титулу *Сайфуддавла* 'Меч держави' або *Сайфуддін* 'Меч віри', або *Сайфулмулк* 'Меч царства' стоїть на чолі війська. Згодом, коли почесні титули перестали позначати рід діяльності їхніх носіїв, вони перетворилися у звичайні імена [Гафуров 1971 : 124]. В арабському антропоніміконі зафіксовані чоловіче ім'я *Султан* і жіноча форма *Султана* [Имена Мусульманские]. Відповідний апелятив — слово *султан* має арамейське походження з початковим абстрактним значенням 'влада', 'панування'. Мусульманські реалії спонукали семантичні зрушення у цього слова і воно почало вживатися принаймні у п'яти значеннях: 'влада', 'державна', 'правитель', 'імператор', 'царевич' [Гафуров 1987 : 71—74]. Згодом цей титул, ця апелятивна лексема антропонімізувалась і в XIV ст. виникло ім'я *Султан*, носії якого жодним чином не пов'язані із первісними значеннями цього слова [Гафуров 1971 : 132—134], пор. жіноче ім'я *Султана* — фемінізована форма антропоніма *Султан*, а також жіноче ім'я *Султанат* із лексичним значенням твірної основи 'царство', 'верховенство', 'велич' [Имена Мусульманские].

ГЛИБИННИЙ ВПЛИВ ПРИРОДИ НА АНТРОПОНІМІЮ

Локальна природа здійснює глибокий різноманітний вплив на всі аспекти життя місцевого соціуму. Акт накладення мови

природи на національну культуру, на національну мову і на національну антропонімію як її складову є універсальним дійством і знаходить найрізноманітніші втілення. Тільки треба вміти це дійство виявити.

Арабський соціум за своєю історичною даністю — це суспільство кочівників, кочівників. Дух кочовища пронизує всю духовну сутність арабів, їхній національний характер, їхню національну психологію, їхню мову. Виявляється він і в національній онімній сфері, в національному антропоніміконі.

Зорові враження, які нагнітались в свідомості арабських кочівників протягом століть і тисячоліть, пов'язані в більшості своїй з рухом. Арабська пареміологія стверджує: «*Життя — це рух*», «*Рух — благодать*» [Прислів'я : 33].

Не дивно, що ідея руху закладена в основу арабської мови, в семантику арабських коренів, що знайшло відображення і в антропонімній сфері: більшість арабських імен в своїй першословині сягають дієслів, не субстантивів! Повторимо: арабські імена мають зовсім інший вектор, ніж індоєвропейські імена. Багато арабських субстантивів мають глибокі вербальні (дієслівні) корені, в чому відбивається лінгвальна національна суть арабства. Наприклад, лексичне значення арабського імені *Мухаммад* інтерпретують як 'хвалений', 'той, кого хвалять', але етимологічно це ім'я походить від арабського дієслова *حمد* [hamid] тобто 'хвалити', 'вихвалити' [Behind]. Головною священною книгою мусульман є *Коран* (араб. الْقُرْآن [Qur'ān] букв. 'читання в голос', 'декламація'). Пор. інше тлумачення: буквально слово *Коран* означає 'те, що читають, виголошують', а іменник *Коран* (*аль-Куран*) є похідним від інфінітиву, який також може мати значення 'він зібрав разом', 'він прочитав' або 'прочитав у голос' [Іслам Сучасність : 335].

Рухливість, притаманна арабському етносу взагалі, знаходить своє відбиття в одному із принципів арабської антропонімної номінації: побутує величезний шар арабських особових імен, які не репродукуються, а продукуються, які творяться, а не відтворюються, які відбудовуються кожний раз заново, являючи собою блискучі взірці креативної ономастичної майстерності носіїв арабської мови. Номінаційні традиції арабського етносу, арабська ономастична ментальність зберегли значний творчий потенціал, здатність членів арабського соціуму до антропонімічних новоутворень і до сьогодення.

Такі антропоніми функціонують в дискурсі як власні імена і водночас тяжіють (кожне ім'я по-своєму) до загальної сфери лексики. Вони створюються ситуативно і є скоріше фактом мовлення, а не фактом мови, з різним пропріальним статусом. В одних мовних мікросоціумах створені імена отримали більш сталий характер, вони репродукувалися, повторювалися як імена інших особистостей і, отже, набували більш виразного пропріального статусу, перетворювалися у факт мови. В інших мовних середовищах аналогічні ситуативні особові імена спіткала інша доля. Вони залишалися фактом мовлення і з часом замінювалися новими антропонімними утвореннями.

Можна побудувати таку ієрархію: апелятив — okazіональний антропонім (факт мовлення) — узувальний антропонім (факт мови). Ця ієрархія функціонує не тільки за статусом ступеня ономастичності (мінімальна у апелятивів, максимальна в узувальних антропонімів), а й за семантичним наповненням (найбільший об'єм значень — у відапелятивних узувальних антропонімів, найменший — у апелятивів).

Природа традиційного мешкання арабів сповнена протиріч: пекельна спека вдень і морози вночі, безводні степи і бурхливі повені під час рідких злив, сипучі піски пустель і неймовірне багатство зелені в оазах. Постійний рух кочовиків відбувається серед місцевої природи, яка майже не змінюється впродовж тисячоліть.

Протиріччя, амбівалентність пронизують і арабський антропонімікон: поряд із повсякчасними антропонімними інноваціями існують численні усталені віковими традиціями імена, іменні моделі, які не змінюються протягом багатьох століть.

Цей симбіоз протилежних номінаційних векторів становить одну зі специфічних рис арабського антропонімного простору.

ЕТИМОЛОГІЯ ТА ЕТІОЛОГІЯ АРАБСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

Автохтонні арабські особові імена в переважній більшості створюються на базі загальної лексики та їхня етимологія легка для розуміння, лексична семантика цілком прозора. Більшість компонентів арабських антропонімів зберігають свій буквальный сенс, оскільки вони входять до складу апелятивної лексики

арабської мови. В арабському іменнику вживання антропонімів в прямому апелятивному значенні трапляється доволі часто і, отже, межа між власними іменами і вихідними апелятивами є нестабільною.

До них належать, наприклад, антропонімні дескрипції, які вказують на зовнішні чи внутрішні характерні риси особи, пор. жіночі імена: *Абля, Абла* 'Огрядна жінка'; *Нахід, Нагьід, Нагід, Нахед* 'Жінка з великими виступаючими вперед піднятими грудьми'; *Хашуд* 'Жінка, у якої в грудях швидко приходить молоко'; *Акіфа* 'Та, що займається поклонінням в самоті'; *Аруб* 'Та, що любить свого чоловіка і підкоряється йому'; *Расіна, Расина* 'Спокійна', 'Витримана', 'Врівноважена', 'Статечна' [ОКАЖИ].

Або, наприклад, оніми, які вказують на черговість народження дитини в сім'ї. Чоловічі імена: *Хаміс* 'П'ятий'; *Ашір* 'Десятий'; *Ахір* 'Остання дитина в сім'ї' [Имена Мусульманские]; жіночі імена: *Санійа* 'Друга (дочка в сім'ї)'; *Рабі'а* 'Четверта'; *Садіса* 'Шоста' [Имена Мусульманские].

Антропонімні синеكدохи — доволі рідке явище в арабській антропонімії. Пор. чоловічі імена: *Акіб* 'Син', 'Нащадок'; *Валід* 'Дитя', 'Нащадок'; *Варіс* 'Спадкоємець', 'Наступник'; *Гулам* 'Хлопчик', 'Син'; *Інсан* 'Людина'; *Мавлуд* 'Дитя', 'Хлопчик', 'Новонароджений' [Имена Мусульманские]; жіночі імена: *Бінт* 'Дочка', 'Дівчинка', 'Дівчина'; *Васіфа* 'Дівчина'; *Джарі'я* 'Дівчинка'; *Валіда* 'Дитя', 'Нащадок'; *Маснаві'я* 'Близнюки', 'Двійня' (одна з дівчат-близнюків) [Имена Мусульманские].

Часто імена — це метонімії або яскраві багаточарові метафори значної виразної сили. Пор. арабські топонімні метафори. Жіночі імена: *Бусейна* — від слова *басна* 'Хороша родюча земля', 'Сад із запашними рослинами'; *Ваха* 'Оаза', *Бальсам* 'Бальзам'; *Гінва, Гінва* 'Пісня'; *Люльва, Люлюа* 'Морська перлина'; *Шахд, Шагд* 'Стільниковий мед'; *Аббаса* 'Левиця'; *Андаліб* 'Соловей'; *Мухра, Мугра* 'Молода кобила'; *Фільва* 'Молода кобила' [ОКАЖИ].

Сам факт відапелятивності арабських власних імен, їхня лексична семантика та етимологія таять в собі величезний образний потенціал, нерідко надають іменам особливої чарівності.

Але часто особові імена мають значну пресупозицію. Вони асоціативно пов'язані з реаліями оточуючого середовища і внутрішнього, духовного світу людей, які відомі лише близькому колу комунікантів. Немаловажною є антропонімна

етіологія — вивчення причинно-наслідкового зв'язку формування особових імен. В антропонімічних дослідженнях обов'язково треба враховувати людський чинник. Вивчення антропонімії пресупозиції є одним із проявів прагмаантропоніміки. Антропонімна прагматика, вивчення впливу широкого контексту і фонових знань на антропонімну номінацію, вивчення соціальних, релігійних, культурних та інших умов існування оточуючого соціуму, які специфічно відбиваються в іменах, а також відносин, стосунків між колом номінаторів, тих, хто присвоює імена і колом реципієнтів, тих, хто отримує імена, а також між всіма членами місцевої громади є важливим аспектом дослідження національної антропонімії системи.

Важливою є не лише семантика твірних основ імен, а й мотиви антропонімії номінації. Про мотиви антропонімії відапелятивної номінації у більшості випадків можна лише здогадуватися.

У кожній етнокультурній спільноті виробляються свої специфічні поведінкові, ситуативно-речові, вербальні, антропонімічні коди. Етнокультурним спільнотам, їхньому ономастичному досвіду властивий специфічний фон культурної та пропріальної аперцепції, ономастичної селективності, свої мовні й антропонімічні алузії.

Наприклад, в арабському антропоніміконі зустрічаються алузивні імена, які несуть в собі певний натяк на відомі членам громади якісь позамовні факти, реалії, події. Арабське ім'я *Мах[ін]* має прозоре лексичне значення 'Той, хто носить старий одяг' [Имена Мусульманские] і мало про що говорить своєю етимологією. Між тим, це одне із імен Пророка Мухаммада і знання цього факту надає імені зовсім інший смисл. Одне із імен халіфа Усмана *Зіннурайн* 'Той, що володіє двома променями світла' натякає на той факт, що він був послідовно одружений із двома доньками Пророка Мухаммада [Имена Мусульманские]. Отже імена (особливо якщо вони розглядаються в етноантропонімічному аспекті) — це не лише пропріальні номінації, не лише специфічні «етикетки» до окремих денотатів. Такі імена незбагненні для лінгвокультурних «аутсайдерів», для тих, хто перебуває поза межами етнокультурної спільноти.

Алузії простежуються виразно у випадках антропонімії антономазії, яка побудована на вживанні власного імені замість загального з метою оцінної експресії. *Ісам* — так звали

арабського воїна і поета часів джахіліїї. Це ім'я стало загальним для позначення честі і гідності. Шість арабів, яких звали *Талха*, славилися своєю щедрістю і великодушністю, тому ця пропріальна лексема стала загальною назвою для щедрої людини [Имена Мусульманские]. Коли когось називали іменем *Ісам* або *Талха*, всій етнокультурній спільноті були зрозумілі мотиви номінації, зрозуміла онімна семантика імені. *Даад*, *Да'д* — древнє арабське ім'я, котре використовувалося як позначення шанованої жінки, що виросла в достатку, добре одягається, ходить красивою ходою тощо [ОКАЖИ].

Отже, кожна автохтонна антропонімія має свою етнокультурну вартість, передає глибоко етнічні поняття, відбиває певні позамовні реалії, які невідомі представникам інших етнокультур.

ГРАДУАЛЬНІСТЬ АНТРОПОНІМНИХ КОНЦЕПТІВ

Кожне власне (зокрема особове) ім'я є своєрідним концептом. О. О. Потебня вбачав ембріон поетичності в кожному окремому слові. Ми вбачаємо «ембріон концептуальності» в кожному власному імені. Власні назви концентрують навколо себе різноманітну багатоаспектну інформацію. Підкреслимо, що концептуальність кожного власного імені суцільно індивідуальна і градуальна. Узуальні імена є більшим сформованими концептами, ніж okazіональні. Кожне власне особове ім'я має свій «ступінь концептуальності», який залежить від безлічі факторів, як мовних, так і позамовних.

Певне значення для вироблення антропонімного концепту має лексичне значення твірних основ онімів. Лексична семантика арабських відапелятивних імен, їхня внутрішня форма в більшості випадків повністю прозора, легко прочитується. Їхні антропонімічні кореляти завжди живі в арабській свідомості і часто мають немаловажне значення. Пророк Мухаммад дав Алі ібн Абу Талібу, своєму двоюрідному брату, зятю і сподвижнику прізвисько *Абу Тураб*, *Абутураб* 'Батько пилу або праху'. Це прізвисько має позитивне тлумачення. Але воно ж через свою лексичну семантику використовувалося ворогами Алі для прокляття його пам'яті. Арабське особове чоловіче ім'я *Аділ* 'Справедливий' через свою лексичну семантику часто

використовується як епітет мусульманських правителів. Арабське жіноче ім'я *Азіза* 'Рідкісна', 'Цінна', 'Мила', 'Дорога' завдяки позитивному значенню своєї твірної основи широко поширене у багатьох народів, які сповідують іслам.

Імена можуть вказувати на мовну, етнічну чи релігійну приналежність носіїв, свідчити про їхній соціальний статус, сімейне чи професійне становище. Інколи вони маркують стать, вік носія імені тощо. Імена можуть мати безліч різноманітних індивідуальних концептуальних ознак. Звичайно, треба зважати на специфіку мови, в якій творяться і функціонують імена. В одних мовах концептуальність власних імен максимально редукована, а в інших кожне ім'я — це концептуальний комплекс. Множинність мов, їхня структурна, семантико-когнітивна диверсифікованість обумовлюють розмаїтість ономастичного концептопрояву.

Особові імена розрізняються, зокрема, за своїм соціальним статусом, що обумовлює їхній різний ступінь входження в мову. Деякі імена зберігають свій периферійний антропонімний соціальний статус і знаходяться ближче до мовленнєвого рівня, ніж до мовного. Тому ступінь концептуалізації у них нижче. Такі арабські імена, як *Мухаммад*, *Абу Бакр*, *Алі*, *Хусейн*, *Хасан* в порівнянні з іменами *Абд Аллах*, *Абд-ар-Рахман* або *Амат Аллах* (*Аматуллах*), *Амат ал-Карім* мають різну концептуальну наповненість. Різні комуніканти мають різне усвідомлення об'єму концептуальності у кожного конкретного імені. Отже, концептуальність власних імен має величезну варіабельність як в суб'єктивних, так і в об'єктивних аспектах.

«Концептуальність», загальна ономастична семантика особового імені інколи неймовірно багата за семантику апелятивного корелята. Апелятивна семантика особового імені і антропонімна семантика того ж самого імені мають різні потенційні концептуальні можливості і різний характер концептуальності. Номінації бувають різного об'єму: поодинокі, загальні, всезагальні. Існують відмінності в об'ємі номінацій: один і той же об'єкт може бути підведений під поняття різного об'єму, в залежності від чого змінюється статус номінації, від апелятивного до пропріального. Чим ширший обсяг поняття, тим воно бідніше змістом. Апелятивна семантика арабського жіночого імені *Хадіджа* 'Народилася передчасно' вказує лише на обставини народження особи жіночої статі. Ономастична семантика (антропонімний концепт) цього імені безмежно більша.

Хадіджа — перша дружина Мухаммада. Згідно з переказами, *Хадіджа* стала першою людиною, що увірувала в пророчу місію Мухаммада. Її називають «матір'ю правовірних». Лексична семантика арабського жіночого імені *Фатіма* 'Забрана від материнських грудей' дає певну інформацію про один епізод в житті цієї особи. Водночас об'єм ономастичної інформації (антропонімний концепт) цієї пропріальної лексеми величезний. *Фатіма* — ім'я коханої дочки Пророка Мухаммада, дружини четвертого халіфа Алі. *Фатіма* — один з найбільш шанованих жіночих образів у мусульманському світі, оточений численними легендами.

Власні імена як концепти пресупозують, тобто передбачають існування інших онімних концептів, вони визначаються через певне ставлення до них. Наявність певної сукупності власних назв специфічної онімної системи є обов'язковою умовою онімної концептуалізації.

Доречно відзначити, що сучасні ономатологи все частіше розуміють наявність концептуальності у власних імен. О. Ю. Карпенко пише, що власні назви «в ментальному лексиконі зберігаються як концепти» і продовжує: «Оними-концепти безпосередньо спостерігати не можна, бо вони знаходяться у ментальному лексиконі» [Карпенко : 5, 6]. Власна назва, яка має лише одного носія, є важливим механізмом репрезентації безмежного буття у так чи так обмеженому ментальному лексиконі. Власна назва є ніби заголовком свого носія [Карпенко : 14]. Увіходячи до комунікативного акту, стаючи, в кінцевому рахунку компонентом інформації, особове ім'я людини у тій чи тій мірі одержує статус концепту [Карпенко : 23]. Ономастичний «ступінь концептуальності» залежить від безлічі факторів, як мовних, так і позамовних. Як зазначає О. Ю. Карпенко: «Вивчаючи буття, ментальну специфіку онімів-концептів, ми дійшли висновку, що тут концепції онімичних систем явно недостатньо. У дію вступають передусім не інтралінгвальні зв'язки <...>, а зв'язки екстралінгвальні» [Карпенко : 6—7].

Отже, онімна концептуальність — безперечний факт. Але концептуальність власних назв — дуже складна дослідницька проблема і дозволяє різні підходи до неї, передбачає різноманітну наукову інтерпретацію. В одному ми переконані: не можна абсолютизувати висновок, що власні імена стоять поза концептуальністю, базуючись на даних лише однієї мови, аналізуючи лише ту чи ту категорію власних імен.

НОМІНАТИВНО-КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ОСОБОВИХ ІМЕН

Кожна власна назва номінативна — вона щось (або когось) називає. Кожна власна назва комунікативна — вона про щось (або про когось) розповідає, вона когось характеризує. В антропонімічних системах багатьох мов світу ім'я особи містить всі необхідні відомості про його власника аж до місця народження, походження та сімейного стану. Інакше кажучи, кожна власна особова назва тією чи іншою мірою амбівалентна.

Ми вже мали нагоду висловити свої міркування стосовно амбівалентності¹. Нагадаємо деякі позиції. Найголовніший загальнометодологічний принцип ономастики — амбівалентність сутностей. Прикладом методологічного принципу амбівалентності виступає сучасна квантово-хвильова теорія, згідно з якою фізичний простір наповнений як частинками, котрі мають властивості хвиль, так і хвилями, які мають властивості частинок. Це положення, що виступає головним у науковій фізичній площині, можна спроектувати на інші картини світу, зокрема на мовну (і на ономастичну — її специфічний різновид). Поняття амбівалентності поширюється на кожне слово мови, на кожну мовну одиницю. Крізь всю лексику проходить розрізнення імен «предметів», тобто іменників, з одного боку, і імен «процесів», тобто предикатних слів — дієслів і предикативів — з іншого. Проте Ю. С. Степанов зауважує: «В межах однієї якої-небудь мови можна знайти форми, які не є безумовно ні іменником, ні дієсловом» і наводить приклади з російської мови [Степанов : 49].

*Амбівалент-
ність власних
назв*

Поняття амбівалентності багатоаспектне. Воно притаманне і власним іменам. Ми наголошуємо, що амбівалентне поєднання номінативності з комунікативністю притаманне будь-якій власній назві. Справа в пропорційності: одні власні імена мають більший «ступінь комунікативності» (інколи майже максимальний), інші — менший (в багатьох випадках — майже нульовий). В одних мовних дискурсах комунікативність власних

¹ Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика. Книга перша: Лексико-семантичні особливості онімного простору. — Одеса: Астропринт, 2012. — С. 19.

імен більша, в інших дискурсах менша. В одних мовах комунікативність власних назв цвіте пишним цвітом, в інших ледь животіє. У будь-якому разі не можна бути лінгвоцентричним і висновки, зроблені на аналізі фактів лише однієї мови, генералізувати, переносити в усесвіт. На комунікативність деяких власних назв опосередковано вказує Ю. О. Карпенко, який неодноразово підкреслює, що в художньому тексті кожна власна назва промовиста, вона про щось промовляє [Карпенко 2008 : 9]. До таких «промовистих власних назв» відносяться назви творів: «Як ономастичний елемент назва твору є саме назвою, тобто одиницею лексичного рівня, незалежно від того, чи вона виражена словом, чи словосполученням, чи цілим реченням. Як елемент твору його назва входить до структури, до мовної тканини твору, тобто є одиницею синтаксичного рівня, причому так само незалежно від форми свого вираження. На цьому останньому рівні назва твору завжди є реченням — найчастіше називним, але нерідко й реченням іншого типу» [Карпенко 2008 : 30].

Отже, назва твору як об'єкт ономастики, з одного боку, виконує номінативну функцію, а з іншого — комунікативну функцію. Вважаємо, що ці слова стосуються всієї ономастики, всіх ономастичних контекстів, а не лише літературної ономастики: якщо щось притаманно одній одиниці категорії, розряду, системи, воно притаманно і всім іншим одиницям, звичайно, в різних ступенях виявлення. Наприклад, високий ступінь комунікативності притаманний величезній сфері прізвиськових назв, які насамперед характеризують особу (прізвисько багато про що промовляє) і лише потім ідентифікують.

У кожного мовного елемента є своя основна функція, для виконання якої він був створений. Цю основну функцію Є. Курилович називає первинною, вона властива даному мовному елементу як елементу системи [Курилович : 59, 182].

Антропоніми виконують різноманітні функції. Деякі з цих функцій є універсальними, властивими їм в усіх мовах світу. До універсальних функцій відноситься їхня номінативна функція, тобто співвіднесеність антропонімів як номінативних знаків в системі пропріальних номінацій до окремого ряду деноатів — до людських особистостей. Тобто, кожне особове ім'я в антропонімній системі має свою основну пряму номінативну функцію, разом з ідентифікаційною та диференційною.

Однак в силу мовної асиметрії один і той же мовний елемент може пристосовуватися для виконання інших функцій¹. Онім як мовний елемент, як окрема мовна одиниця може отримувати надзвичайно складну, гнучку і несподівану конфігурацію. Власна назва як складна, синкретична, багатшарова форма вміщує в собі кілька значень.

У особового імені утворюються в семасіологічному аспекті вторинні функції, які в різних контекстах, в різних дискурсах можуть виявлятися дуже різноманітними². У площині широкої онімної семантики через мовну асиметрію антропонімам притаманні такі другорядні (похідні) функції, як соціальна, акумулятивна, дейктична, функція «введення в ряд», адресна, естетична та інші [Бондалетов : 63].

Але принцип мовної асиметрії може мати інше, ширше втілення. Через мовну асиметрію власні імена не можна розглядати як мовні одиниці суцільно номінативні. Їм тією чи іншою мірою притаманні функціональні комплекси комунікативної спрямованості.

Мова служить для усвідомлення оточуючого світу, для його категоризації і вербального втілення. Мова служить для номінації предметів світу. Водночас мова виступає як засіб вербальної комунікації, засіб передачі словесної інформації. Мова не є системою окремих одиниць із замкнутою в собі структурою. Не можна розглядати мову в цілому і всі її категорії і сфери, як застигли, нерухомі лінгвальні даності. Це стосується всієї ономастики та антропонімії зокрема.

Весь сенс існування мови, всіх її форм, частин і одиниць міститься у виконанні ними інформативної комунікації. Тому процеси антропонімної номінації не можна розглядати не беручи до уваги комунікативного аспекту: імена — це слова мови, а слова служать не тільки для номінації, для фіксації знання

¹ Асиметричні відносини всередині білатеральної знакової єдності відзначалися як Ф. де Соссюром, так і одним з його послідовників, автором «принципу асиметричного дуалізму» С. О. Карцевським. С. О. Карцевський зазначає: «...природа лінгвістичного знака повинна бути незмінною і рухомою одночасно» [Карцевский : 85].

² Додамо, що в силу мовної асиметрії один і той же предмет може отримувати інші найменування. В ономазіологічному аспекті це будуть вторинні номінації. Таким чином, імена людей можуть виконувати крім своєї прямої, первинної номінативної функції й інші функціональні призначення, а люди крім одного імені можуть отримувати й інші імена.

про навколишній світ, а й для комунікації. Власні назви, загалом і зокрема антропоніми, треба розглядати і як номінативні одиниці, і певним чином як комунікативні одиниці. Отже, в онімах співіснують і номінативні компоненти, і комунікативні компоненти. Поєднання цілком різних функцій — номінативної і комунікативної в одній і тій же пропріальній одиниці принципово можливе з огляду на амбівалентну (можливо навіть сказати в даному випадку енантіосемічну) сутність самої мови.

Особові імена крім референціальної співвіднесеності можуть функціонувати в якості предикативних знаків, виконуючи комунікативну, інформаційну функцію, функцію повідомлення, але в деяких мовах світу (бодай численних) ця їхня функціональна сторона мало помітна, будучи пригніченою домінуючою номінативною функцією. А в антропоніміконах деяких мов комунікативна функція антропонімів репрезентована більш виразно. Ця функція виявляється яскравішою в тих антропонімних системах, де особові імена є не лише фактом мови, а й фактом мовлення, результатом креативної діяльності номінаторів.

*Екземплі-
фікація ан-
тропонімної
ілюстрації*

Усе вищесказане — теорія. А як в лінгвальній реальності? Чи існують мови, в яких наявні особові імена, які експліцитно виконують не лише номінативну, а й комунікативну функцію? Хоча Ю. С. Степанов і стверджує, що «в даний час в лінгвістиці окремі приклади нічого не доводять. Формою доказу є лише концепція» [Степанов : 24], для верифікації концептів потрібні приклади, які ілюструють ту чи іншу концепцію. Чим яскравіше приклади, тим переконливіше концепція.

Звичайно, кожне особове ім'я виконує номінативну функцію, це його домінанта. Антропонімна номінація обов'язково є одиницею лексичного рівня і репрезентована найчастіше окремою лексемою, окремим словом. А чи може антропонімна номінація бути одиницею синтаксичного рівня, окремим реченням? Як відомо, «Слово вказує на предмет, чи явище, а речення — на ситуацію» [ТМУМ : 11].

Розглянемо кілька різномовних особових імен чоловічого роду з цих позицій: азерб. *Гарйагді* 'Сніг випав'; узб. *Йовкошти* 'Ворог втік'; татар. *Ілкілде* 'Настав мир'; татар. *Танкілде* 'Настав ранок'; тюрк. *Севдік* 'Ми зраділи'; араб. *Тафаддал* 'Надайте милість', 'Ласкаво просимо'; тюрк. *Ердугди* 'Чоловік народився';

тюрк. *Шахкелді* 'Шах прийшов'; тюрк. *Кунаккілде* 'Народився довгоочікуваний'; азерб., башк., татар. *Даян* 'Тримайся'; казах., киргиз. *Онгал* 'Видужуй'; татар. *Нурлан* 'Сяй', 'Світи', 'Осявай променями' [Имена Мусульманские].

Туркменська традиція антропонімної номінації зберегла багато 'фразових імен' типу *Какагельди* дослівно 'Батько прийшов' або *Огулболди* 'Син народився', *Огулгельди* 'Син прийшов', *Огулдурди* 'Син з'явився'. Коли проносилися бурхливі потоки повеней, деяких хлопчиків, що народилися в ті дні, називали *Сільгельди* 'Сель прийшов'. В іменах дітей, які народилися в п'ятницю (*джума* або *анна*), цей день відпочинку і молитви знайшов своє відображення. Тому і зустрічалося так багато імен *Аннадурди* і *Джумадурди* 'П'ятниця прийшла', *Аннаберди* 'П'ятниця дала'. Якщо ж випадав сніг, дитину називали *Гарягди* 'Сніг випав'. Ті, хто народилися на світанку, могли отримати ім'я *Гюндогду* 'Сонце встало'. Якщо перший крик хлопчика припадав на весняну пору, його іноді так і називали «по-весняному»: *Яздурди* 'Весна прийшла' або *Язберди* 'Весна дала' [Туркменские Имена].

Таких імен-речень в антропоніміконах різних мов нашої планети при потребі можна відшукати значну кількість.

У різних мовах світу в багатьох антропонімах міститься інтенційна спрямованість. Іntenція означає намір, мету, мотиви називачів під час процесу антропонімної номінації. Актом надання певних особових імен номінатори намагаються передати якусь додаткову інформацію, передати певні емоції тощо. Інакше кажучи, численним антропонімам притаманна певна іллокутивна сила. Іллокуція — це реалізація комунікативного наміру. *Антропонімна іллокуція* — це втілення в створеному особовому імені певної комунікативної інтенції, комунікативної мети. За словами Дж. Р. Серля, комунікативний акт, або іншими словами, іллокутивний акт, тобто «мінімальна одиниця мовного спілкування» — це «творення конкретного речення в певних умовах» [Серль : 152]. А речення, як добре відомо, може бути побудоване з кількох слів певної мови або лише з одного слова¹.

¹ Лексема *Ой* являє собою «однослівне речення, яке людина може час від часу використовувати в якості лаконічного коментаря того, що відбувається» [Кувайн : 28]. В цілому питання про те, що вважати реченням, як і питання про те, що вважати власним ім'ям, набагато простіше питання про те, що вважати словом. Ми вважаємо, що кожне

Іллокутивна сила комунікативної одиниці полягає в тому, який намір автора вона покликана здійснити: повідомлення, спонування, обіцянку, оцінку тощо [Остин : 92].

Екземпліфікація антропонімної іллокуції може бути продемонстрована на прикладах антропонімів різних мов світу, зокрема татарської. Ми використовуємо український переклад імен, що обумовлює відсутність повної адекватності, однак дає, принаймні, якість уявлення про реальність тих лінгвальних явищ, в яких намагаємося переконати читачів. Пор. татарські чоловічі особові імена, які містять певне повідомлення (іноді виражене з експресією): *Абизгілде* 'Абиз прийшов (народився)'; *Джігангілде* 'Народилася дитина, дорожка за все на світі'; *Кутлигілде* 'Прийшла (народилася) щаслива дитина'; *Давлетбакти* 'Народилося багатство (тобто хлопчик)'; *Іделбакти* 'Народилася дитина, сильна, як Волга'; *Імянкілде* 'Народився хлопчик, міцний і здоровий, як дуб'; *Ісангілде*, *Ісанкілде* 'Народилася жива, здорова дитина'; *Ішкілде* 'Народився (з'явився) рівня, друг'; *Каракілде* 'Народився смаглявий, темноволосий хлопчик'; *Кунаккілде* 'Народилася довгоочікувана [дитина]'; *Салімурде* 'Народилася здорова дитина'; *Салтуган* 'Народилася здорова, міцна дитина'; *Татликілде* 'Прийшла (народилася) солодка дитина'; *Таугілде*, *Тайкілде* 'Прийшла (народилася) перша дитина (хлопчик)'; *Телаугілде* 'Прийшла (народилася) бажана дитина'; *Хушкілде* 'Прийшов (народився) з добром'; *Тюпкілде* 'Народився наймолодший'; *Юмакілде* 'Народився в п'ятницю'; *Яхшікілде* 'Народилася хороша людина'; *Бікбірде* '[Бог] дав бека'; *Булакбірде* 'Бог зробив подарунок (давши дитину)'; *Давлетбірде* 'Бог дав багатство (тобто хлопчика)'; *Джіганбірде* '[Бог] дарував цілий світ' (про народжену дитину); *Карабірде* '[Бог] дав хлопчика, який стане міцним і сильним'; *Кутлибірде* '[Бог] дав щасливу дитину'; *Кунзбірде* '[Бог] дав дитину (хлопчика), подібного до сонця'; *Телаубірде* 'Бог дав те, що бажали'; *Телякбірде* 'Бог дав те, що бажали'; *Теребірде* 'Бог дав живу, здорову дитину'; *Хушбірде* 'Бог дав хорошу, здорову дитину'; *Юашбірде* 'Бог дав слухняну дитину'; *Янабірде* '[Бог] знову дав дитину'; *Ярбірде* '[Бог] дав близького друга, товариша, помічника'; *Яхшібірде* '[Бог] дав прекрасну дитину'; *Дусбірган* 'Бог дав

окремо взяте власне ім'я в деяких своїх вживаннях може функціонувати як специфічне однослівне речення.

друга (дитину); *Тінбірган* 'Бог дав хлопчика'; *Ямбірган* '[Бог] дав красивого хлопчика'; *Караміш* 'Дитина народилася'; *Яштуган* 'Народився молодик'; *Кутепалдик* 'Ми, нарешті, дочекалися [дитини]'; *Кутепалдим* 'Я, нарешті, дочекався [дитини]'; *Ямбакти* 'Народився гарний хлопчик'; *Ямбакти* 'Народилася душа'; *Кушбакти* 'Народився той, хто створює пару'; *Кушкілде* 'Прийшов (народився) той, хто створює пару'; *Утаган* 'Виконав бажання'; *Ходжабакти* 'Народився господар'; *Ходжагілде*, *Ходжакілде* 'Народився господар'; *Янгілде*, *Янкілде* 'Прийшла душа'; *Ярхаметдін* 'Релігія милує, проявляє милосердя' [Імена Мусульманские].

Іллокутивна сила мовних одиниць може бути різною як у квантитативному плані (більшою чи меншою), так і в квалітативному (виражати різні інтенції мовців, у нашому випадку — номінаторів, тих, хто надає імена).

Інколи в лексичній семантиці імен містяться такі іллокуції, як висловлене бажання, прохання тощо. Пор. татарські чоловічі імена: *Айбак* 'Нехай місяць обдарує своїм сяйвом' в значенні 'нехай народиться дитина красива, як місяць'; *Айбаксин* 'Нехай місяць обдарує своїм сяйвом' в значенні 'нехай народиться дитина красива, як місяць'; *Бакшан* 'Нехай народиться авторитет, слава'; *Бірсенбай* 'Нехай [Бог] дасть бая'; *Джанбак* 'Нехай народиться душа (дитина)'; *Ірбулсін* 'Нехай буде справжнім чоловіком'; *Унарсін* 'Нехай супроводжує успіх, удача'; *Утасін* 'Нехай виконає, втілить в життя'; *Ішбак* 'Нехай народиться той, хто збільшить сім'ю'; *Тінбак* 'Нехай народиться рівня'; *Уразбак* 'Нехай прийде щастя, радість'; *Ішкіл* 'Нехай народиться (з'явиться) рівня, друг'; *Телімбай* 'Бажаю бая', в значенні 'хочу, щоб дитина стала баєм'; *Тюменгіл* 'Нехай народиться дитина, яка буде жити десять тисяч років (буде жити дуже довго)'; *Ултабил* 'Нехай народиться син'; *Юламан* 'Нехай буде благополучним життєвий шлях' [Імена Мусульманские].

Антропонімічні імперативи становлять окрему групу іллокутивних особових імен, пор. татарські чоловічі імена: *Айбул* 'Будь місяцем' в значенні 'будь красивим, як місяць'; *Бікбул* 'Стань беком'; *Бузан* 'Стань дорослим, живи довго'; *Карай* 'Стань сильним, потужним'; *Кутсал* 'Дай щастя', 'Зроби щасливим'; *Токта* 'Залишся'; *Туксанбак* 'Доживи до дев'яноста років'; *Тюканай* 'Видужуй'; *Устімер* 'Рости міцним, як залізо'; *Устіряк* 'Вирости і стань опорою, підтримкою (батькам)'; *Утай* 'Виконай',

‘Втіли в життя’; *Юзай* ‘Живи сто років’; *Ярбул* ‘Будь другом, товаришем’ [Имена Мусульманские].

Антропонімна комунікативність градуальна у відношенні своєї відкритості. Величезну роль в цьому відіграє структура мови. В одних мовах комунікативність імен виявляється в повній мірі експліцитно. В інших мовах вона тією чи іншою мірою має імпліцитний характер і може проявлятися лише за певних дискурсивних умов.

Арабський антропонімікон у певному плані являє собою відкриту ономастичну систему, де особовим іменем може стати будь-яке слово мови, звичайно, лише в тих жорстких межах, які дозволені етнічною ономастичною ментальністю. Відкритість антропонімної системи, бодай часткова, означає, що частина її перебуває у стані постійного динамічного змінення.

Дух, духовна енергія народу проявляється передовсім у мові, в її різних сферах (зокрема в ономастичній), в різних мовних структурах, а вже потім у звичаях, традиціях, вчинках тощо. Арабська душа неоднозначна, контрадикторна в багатьох відношеннях, як і природне оточення Аравії, звідки цей етнос родом. У пристрасті арабів до новоутворених особових імен з безкінечним розмаїттям лексичної семантики їхніх твірних основ вбачається традиційний шалений потяг бедуїнів-кочівників до свободи, до незалежності, але лише в пустельних межах.

Можна виокремити численні лексико-семантичні групи арабських імен, в яких комунікативність проглядається з того чи іншого боку. Всі арабські антропонімні номінації можуть бути або мовними (тобто репродукованими, існуючими в мовному фонді), або мовленнєвими (тобто продукованими, заново створеними). Тобто, на відміну від, скажімо, української ономастичної культури, де особові імена майже повністю належать до мовного різновиду номінацій, мають мовний статус, доволі значна частина номінацій арабської ономастичної культури належать до мовленнєвого різновиду номінацій.

Антропонімні інформативи (інформативні антропоніми) є одним із різновидів пропріальної іллокуції в арабських особових іменах. Це антропонімні інформеми, тобто антропонімно актуалізовані семантими, інформативні індивідуальні імена, які в своїй лексичній семантиці містять певні факти, пов'язані, наприклад, із часом народження або обставинами народження носія імені і под. Арабське чоловіче ім'я *Бара'ат* походить

від назви благословенної ночі з 14 на 15 ша'бана, *Раджаб* — народжений в місяці *раджаб* (сьомий місяць мусульманського місячного року), *Рамадан* — народився в місяці *рамадан* (*рамадан* — назва священного дев'ятого місяця мусульманського місячного року, в який тримається пост) [Имена Мусульманские]; *Мухаррам* — народився в першому місяці місячного календаря (*мухаррам*), *Ашур* — народився десятого числа місяця *мухаррам*, *Субаї* — народився в сьомому місяці місячного календаря, *Шаабан* — народився в дев'ятому місяці місячного календаря [Имена Арабские]. Пор. жіночі імена: *Джум'а*, *Джума* 'П'ятниця', в значенні 'Народжена в п'ятницю'; ім'я *Сафар* у своїй твірній основі містить інформацію, що носій імені народилася в місяці *сафар*; друга інтерпретація імені — народилася під час подорожі (*сафар*); ім'я *Зу-л-Када* (*Зулкада*) походить від назви 11-го місяця мусульманського місячного календаря, тобто має інформаційне, комунікативне значення 'носій імені народилася в місяць *зу-л-када*'; ім'я *Ашура* має лексичне значення 'Десятий святковий день місяця мухаррам', 'День загибелі імама Хусейна'; ім'я *Мухаррама* походить від *мухаррам* — назви першого місяця мусульманського місячного року [Имена Мусульманские].

Арабський іменник багатий на «темпоральні» антропоніми, які семантикою своїх твірних основ інформують про час народження носіїв імен. Пор. чоловічі імена: *Рабіа* 'Весна'; *Фаджр* 'Світанок'; *Касур* 'Початок ночі'; *Ліях* 'Ранній ранок'; *Масбах* 'Ранковий час' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Сабра* 'Середина зими'; *Субха* 'Ранковий час'; *Доха* 'Ранок'; 'Час між сходом сонця і полуднем'; *Захрійя* 'Народжена в полудень' [Имена Арабские].

Щодо імен, лексична семантика яких прямо чи опосередковано пов'язана з певними обставинами, станом погоди, якимись подіями тощо під час народження особи, вони незліченні. Ми зараховуємо до таких «промовистих» імен наступні антропоніми. Чоловічі імена: *Шахаб* 'Зірка, що падає', 'Метеор'; *Газаль* 'Сонце в зеніті'; *Хазім* 'Холодний вітер'; *Гаді* 'Дощова хмара в ранню годину'; *Футух* 'Початок дощу'; *Раад* 'Багато грому'; *Саджір* 'Злива'; *Мудам* 'Тривалий дощ' [Имена Арабские]. Жіночі імена: *Гірра* 'Дуже спекотні дні'; *Хаджіра* 'Полуденна спека'; *Зуха* 'Сильний вітер'; *Рада* 'Сильний вітер', 'Вихор'; *Ріда* 'Вітер, що несе пісок'; *Саляма* 'Південний вітер'; *Саба* 'Східний

вітер'; *Дуджа* 'Темна хмарна ніч'; *Хайа* 'Дощ'; *Санава* 'Грозовий дощ', 'Блискавка' [Имена Арабские].

Особові імена, що відбивають у своїй лексичній семантиці обставини народження, існують у різних мовах. Пор. татарські чоловічі імена: *Карлихан* 'Хан (хлопчик), який народився під час снігопаду або взимку'; *Тюнгатар* 'Той, хто народився пізно вночі'; *Уракчі* 'Той, хто народився під час жнив'; *Юлбакти* 'Дитину дала дорога'; *Юлбірде* 'Дитину дала дорога'; жіночі татарські імена: *Душамбебіке* 'Дівчина, яка народилася в понеділок'; *Яулибіке* 'Дівчина, яка народилася під час військових дій (на полі брані)' [Имена Мусульманские].

Антропонімні експресиви (експресивні антропоніми) є іншим різновидом пропріальної іллокуції. В лексичній семантиці антропонімних експресивів міститься інформація про психологічний стан називача, його позитивний чи негативний настрій в процесі акту номінації. Зокрема в лексичній семантиці імен новонароджених батьки висловлюють свій емоційно-експресивний стан, свої почуття у зв'язку із появою дитини. Найчастіше у внутрішній формі імен містяться почуття задоволення, радості, щастя від народження дитини. Пор. арабські чоловічі імена: *Бішр* 'Радість'; *Фарадж* 'Радість', 'Втіха'; *Фарах* 'Радість'; *Фархат* 'Радість', 'Задоволення'; *Мірах* 'Радість', 'Веселощі'; *Мінах* 'Дар' [Имена Арабские]. Жіночі імена: *Саада* 'Почуття радості, щастя'; *Башара* 'Радісна звістка', 'Божий дар'; *Бушра* 'Радісна звістка'; *Нагва* 'Хороша звістка'; *Маймана* 'Щастя'; *Ібтіхадж* 'Радість'; *Фарха* 'Радість'; *Науля* 'Дар'; *Нафіля* 'Дар'; *Вахба* 'Дар', 'Подарунок'; *Хадва* 'Дар', 'Подарунок'; *Хадія* 'Дар', 'Подарунок'; *Атийя* 'Дар', 'Подарунок'; *Атият* 'Дар'; *Тухва* 'Подарунок'; *Хіба*, *Хеба* 'Подарунок', 'Дар'; *Кіфаа* 'Нагорода', 'Винагорода'; *Тусалі* 'Утіха', 'Розрада' [Имена Арабские]. У лексичній семантиці твірних основ деяких антропонімних експресивів відбивається негативне ставлення батьків до народження дитини. Пор. деякі імена із адигейської антропонімії: *Амід* 'Вони не хочуть його'; *Фемій* 'Той, кого не бажають'; *Рамипес* 'Неочікуваний' [Блягоз : 13].

В одних і тих же онімах (зокрема в антропонімах) співіснують (в різних пропорціях) як компоненти номінації, так і компоненти комунікації. Ці пропорції різні в різних ономастичних категоріях однієї мови. Ці категорії неоднакові в мовах різних структур, різних культур. Комунікативний функціональний

комплекс має важливе значення в арабському антропонімному просторі. Тобто сенс арабського антропоніма формується не тільки його номінативною спрямованістю, не тільки тим, що (і як) особове ім'я називає, описує, виокремлює, а і його комунікативною спрямованістю, тим, що воно промовляє (а кожне арабське особове ім'я є промовистим), що воно стверджує, що воно обіцяє, в чому воно запевняє, попереджує, що воно передбачає, що воно пророкує. У багатьох випадках при лінгвістичній інтерпретації арабських імен просто неможливо обмежитись виявленням лише їхніх основних та додаткових номінаційних функцій — настільки вони семантично-комунікативні, промовисті, насичені емоціями. Немовля жіночої статі отримало ім'я *Валляда* 'Та, що багато родить'. У цьому імені неможливо не побачити комунікативну сему інтенції — побажання фертильності. В імені *Хулюд* 'Вічність', 'Безсмертя' яскраво відбита інша комунікативна сема — побажання довгого життя [ОКАЖИ].

Перлокуція — це мовленнєвий вплив на комунікантів, це намагання через мовний акт певним чином вплинути на оточуючих, на членів мовного соціуму. *Антропонімна перлокуція* — намагання вплинути на оточуючих через лексичну семантику особового імені, яке надається члену спільноти. Створення антропоніма з певною лексичною семантикою виступає як ономастичне вираження конкретних інтенцій авторів імені. Автори імені мають намір переконати членів соціуму в наявності певних якостей у іменованого. Вони намагаються вплинути на оточуючих, викликати в них певну реакцію, певне ставлення до того, хто отримує ім'я. Найчастіше це здійснюється через антропонімну метафору.

Наведемо кілька прикладів вираження певних інтенцій через дію антропонімної перлокуції. Арабські чоловічі імена: *Ібріз* 'Чисте золото'; *Бад'ал-Алам* 'Єдиний в світі'; *Шуа* 'Сонячний промінь', 'Сонячне світло' [Имена Мусульманские]. Жіночі імена: *Асна* 'Яскравий промінь'; *Алфіза* 'Цінне срібло'; *Азма* 'Найвеличніша'; *Надра(т)* 'Крупинка золота'; *Маха(т)* 'Гірський криштал'; *Джаухар(а)* 'Дорогоцінний камінь', 'Перлина' [Имена Мусульманские].

Комунікативні антропоніми такого роду, тобто антропонімі інформативи (інформативні антропоніми) характерні для багатьох етносів Землі, як в сучасну епоху, так і в далекому минулому

часи. Зокрема вони були типовими до прийняття християнства. Як свідчать джерела, у дохристиянські часи слов'яни називали дітей здебільшого відповідно до обставин родинного життя [Балов : 161]. Це найдавніші імена, які побутували серед наших пращурів. В доісторичні часи наша система власних імен мала рідну мовнокультурну базу. Це означає, що слова, які завдяки онімізації набували статусу власного імені, за походженням були слов'янськими, хоча генезис багатьох з них міг сягати й праіндоєвропейської доби. В них номінативна функція існувала паралельно із комунікативною, не витісняючи одна одну.

В онімному просторі побутували численні антропонімні експресиви (експресивні антропоніми). Через семантику твірних основ особових імен батьки інформували членів соціуму про емоції, викликані появою дитини. Довгоочікуваного сина називали *Бажан*, *Ждан*, *Жадан*, *Любко*, *Кохан*, *Милаш*, а небажаний дитині давали ім'я на зразок *Нелюб*, *Нелюбець*, *Неждан*, *Нерад*, *Немила*, *Нерада*, *Безжданко*, *Безрада*. Різні антропонімні номінації можуть мати різну іллокутивну силу. Якщо батьки вже більше не хотіли, аби в них народжувалися діти, то найменшому синові чи дочці давали ім'я *Ненад*, *Ненада*, *Нетреб*, *Нема*, *Доста* та ін., які містили своєрідне магічне прохання «не треба, досить нам дітей!». Із таких міркувань новонародженого могли назвати *Мізинець*. Оскільки мізинець — найменший та останній палець на руці, то батькам хотілось, щоб після сина з побажально-характеристичним іменем *Мізинець* у сім'ї дітей більше не було. Додамо, що «дохристиянські імена присвоювали не лише немовлятам, а й підліткам, юнакам, а також дорослим. Ці імена означали характер людини: *Безсон*, *Молчан*, *Утеш* та ін.» [Балов : 161].

Ніщо не перешкоджало тому, аби одна і та ж особа протягом життя називалася двома-трьома або й більше власними іменами. Творення та вживання тогочасних імен ніким і нічим, окрім звичаїв, не регламентувалося. Відсутність письма, ustalених обрядів наречення імені тощо — ніщо не перешкоджало креативній антропонімотворчості. У дохристиянський період в антропонімному просторі Давньої Русі побутувала багатоіменність. Згідно з даними когнітивної психології, антропонімні номінації, пов'язані з негативними емоціями, більш диференційовані. Можна припускати, що антропоніми дохристиянської доби могли мати не лише загальне позитивне ставлення, наприклад,

схвалення, а й (частіше) негативні іллокуції, такі як презирство, зневагу, поблажливість, осудження, осуд. Конотативно-асоціативний потенціал антропонімної сфери дозволяв таким іменам, актуалізуючись у мовному дискурсі, набувати змісту поведінкової настанови. Прескриптивна настанова, яка міститься в іллокутивно спрямованих антропонімних номінаціях, має перлокутивну силу з погляду нормативних орієнтирів лінгвокультури (соціуму). Так номінативна функція особових імен поступово трансформується та інтегрується в комунікативну функцію у дискурсивному середовищі.

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ ТВІРНИХ ОСНОВ АРАБСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

Арабські особові імена мають величезну семантичну наповненість і можуть бути декодовані, розшифровані, розтлумачені по-різному. Твірні основи більшості імен корелюють з апелятивними лексемами, які носять, як правило, узагальнений характер і поєднуються з великою кількістю денотатів. Одна й та ж пропріальна лексема часто охоплює в своїй твірній основі кілька абсолютно різних семантем. Наведемо кілька прикладів. Чоловічі імена: *Айхам* 'Сміливий', 'Висока гора'; *Ауф* 'Лев', 'Птах', 'Гість', 'Розум', 'Вовк', 'Рослина з приємним запахом'; *Кааб* 'Кістка', 'П'ята', 'Куб', 'Честь', 'Тідність', 'Слава'; *Талал* 'Легкий дощ', 'Височина', 'Краса' [ОКАМИ]; *Афнад* 'Гілки', 'Великі гори', 'Земля, на якій не буває дощів'; *Ашхаб* 'Лев', 'Складна справа', 'Сильна армія', 'Попелясто-сірий' [Имена Арабские]. Пор. ще чоловічі імена: *Аван* 'Висока пальма', 'Кровопротитна битва', 'Жінка середніх років'; *Окаб* 'Струмок', 'Ліс', 'Чорна верблюдиця', 'Сузір'я Орла', 'Орел' [Имена Арабские]. Жіночі імена з полісемантичними твірними основами: *Варка* 'Голуб', 'Вовчиця', 'Маленьке дерево'; *Вуруд* 'Прибуття', 'Водопій', 'Троянди'; *Далія* 'Назва квітки (жоржин)', 'Виноградна лоза', 'Зрошувальне колесо'; *Ахаліль* 'Дощі', 'Молодий місяць'; *Вашма* 'Татування', 'Крапля дощу', 'Куточок ока' [Имена Арабские].

Отже, спектр мотивації арабських особових імен здебільшого вельми широкий, імена можуть мати різні етимологічні інтерпретації. Часто немає ніякої впевненості, що твірна основа імені

передає саме це лексичне значення, а не інше. Важко з'ясувати істинне коріння ймення.

Полісемантизм твірних основ арабських відапелятивних антропонімів, синонімія та омонімія, що охоплюють кожне ймення, різноманітні аналогії та асоціації, що оточують кожне ім'я, етнокультурний фон, що вібрує навколо кожного імені, буквально приголомшують.

В даній роботі із різноманітних значень твірних основ арабських антропонімів найчастіше виокремлюються лише ті, що відповідають концептуальним настановам авторів. Більше того, з огляду на те, що твірні основи особових імен корелюють із апелятивними лексемами з абсолютно різними лексичними значеннями, в роботі інколи одні й ті ж особові імена зустрічаються в різних лексико-семантичних групах. У процесі дослідження ці імена фігурують у декількох семантичних рядах. Зрозуміло, все це свідчить про значну суб'єктивність книги. Водночас це вказує на принципову невичерпність досліджень: кожен новий автор у своєму, неминуче більш-менш суб'єктивному дослідженні, відкриє нові грані в уже згадуваному онімному матеріалі, наблизиться до більш об'єктивного і різнобічного його розгляду, більш точної його інтерпретації.

ГРАМАТИЧНА ПЛЮРАЛЬНІСТЬ І АРАБСЬКІ ОНОМАСТИЧНІ ПЛЮРАТИВИ

Власні назви — це індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів. Тому цілком логічним здається припущення, що власні назви можуть мати лише форму однини. Л. Блумфілд так і пише: «Імена (імена власні) зустрічаються тільки в однині» [Блумфілд : 219]. Але логічні умовиводи можуть вступати в протиріччя з фактами. Зазначена заява видатного американського лінгвіста знаходиться в протиріччі з ономастичними реаліями багатьох мов світу. Зокрема в арабському іменнику наявні численні особові імена, що мають граматичну форму множини. Граматичний парадокс у плюральних онімів полягає в тому, що одиничність об'єктів, які називаються, передається через граматичну множину. Форми двоїни і множини імен, які звичайно виражають граматичні відносини слів, іноді в арабській мові семантично відокремлюються, отримуючи

інше в порівнянні з формою однини значення і не позначають двоїстість або множинність. Вони лексикалізуються і використовуються в антропонімії як онімотворчий спосіб.

Лінгвісти часто намагаються знайти логічні пояснення алогічним, на перший погляд, фактам. Під гіпнотичним впливом поширеної доктрини про обов'язкову сингулятивність власних імен вони шукають якісь часткові пояснення існуючих ономастичних плюративів. Ось яке пояснення дає А. Гафуров арабському антропонімному плюративу *Нісо*. Це слово в арабській мові означає 'жінки'. «Будь-яке ім'я, — розмірковує А. Гафуров, — має своє обґрунтування, свою «номінативну», якщо можна так висловитися, функцію, і ніхто, звичайно, не стане придумувати для однієї дівчинки ім'я, що означає що-небудь у множині... Тому, — вважає А. Гафуров, — *Нісо*, власне кажучи, і не ім'я, а частина титулу, звання» [Гафуров 1971 : 110].

За свідченням А. Гафурова, в середні віки на мусульманському Сході багато знатних жінок прагнули називатися якомога більш поетично і піднесено і прикрашали свої імена титулами. Одна називалася *Місяць всесвіту*, інша — *Цариця світу*. Третій присвоювали ім'я *Мехруннісо* (*Мехріннісо*) 'Сонце всіх жінок' або *Зебуннісо* 'Прикраса всіх жінок'. З перебігом часу ці титули стали присвоюватися новонародженим в якості особових імен. Часто в побуті довгі імена піддавалися редукції і вживалися в усіченому вигляді. Так і виникло жіноче ім'я *Нісо* [Гафуров 1971 : 110]. Аналогічні пояснення А. Гафуров дає і деяким іншим антропонімним плюративам.

Без сумніву, всі тлумачення А. Гафурова мають рацію. Але суть не в цьому. В мові своя логіка. Одним із пояснень плюративних власних імен може бути наступне. В арабських плюральних антропонімах реляційна функція, реляційне значення категорії множини змінюється на дериваційне значення, на онімізуючу функцію, сприяючи переходу апелятивів у власні імена, посилюючи ступінь ономастичності власних назв. Плюральна форма відапелятивних онімів допомагає їхній онімізації (антропонімізації).

Додамо, що наявність плюральних одиниць в арабському антропоніміконі має вельми глибокий характер і обумовлюється специфікою арабської мови як такої.

Категорія множини в арабській мові відрізняється великою своєрідністю. У багатьох мовах світу категорія числа

репрезентована бінарною опозицією однини і множини, які представлені парадигматичними співвідношеннями відповідних форм, маркованих кожна спеціальними формальними показниками.

Арабській літературній мові в цьому відношенні властива певна специфіка, пов'язана з порушенням класичного протиставлення «один—неодин», відсутністю у досить великої кількості номінативних одиниць властивості категоріальності, яка проявляється в їхній репрезентації як форми виключно зі значенням або одиничності, або подвійності, або плюральності [Гуськова : 14]. Б. М. Гранде пише, наприклад, що в арабській мові інколи від форми множини («розбитої») утворюється нова множина. Форма множини в таких випадках позначає одне поняття як конкретизацію сукупності та сприймається як форма в однині, а вторинна форма являє собою вже множину з новою семантикою [Гранде : 287]. Від форми множини може бути утворена також і форма двійни. Плюральні форми в цих випадках вже не можуть протиставлятися іменникам зі значення одиничності, сприймаючись самі як форми однини. З іншого боку, передача іменниками однини значення множини для арабської мови також не рідкість.

Ці та багато інших специфічних факторів арабської мови спонукали О. В. Гуськову в своїй монографії відмовитися від традиційної постановки проблеми множини в зв'язку з категоріями словотвору, словозміни і формоутворення і вирішувати її як проблему номінації [Гуськова : 367].

Висновки О. В. Гуськової, зроблені переважно на матеріалі арабської апелятивної лексики, знаходять свою підтримку і на матеріалі антропонімолексики: численні особові імена мають форму множини і не завжди знаходять відповідні сингулятивні кореляти. Це свідчить, що категорія множини в арабській мові часто виступає як специфічна категорія антропонімної номінації.

Пор. арабські антропоніми — відапелятивні плюральні утворення. Чоловічі імена: *Авабід* — множина від слова із значенням 'щось дивовижне'; *Аджавід* — множина від слова із значенням 'щедрий', 'великодушний'; *Аджад* — множина від слова із значенням 'плато', 'пласкогір'я'; *Акнан* — множина від слова із значенням 'житло'; *Амджад* — множина від слова із значенням 'славний', 'благородний'; *Ансар* — множина від слова із значенням 'помічник', 'прихильник'; *Баракат* — множина від слова із

значенням 'благодать'; *Бурхан* — множина від слова із значенням 'короткий проміжок часу'; *Тайджан* — множина від слова із значенням 'корона'; *Сумаль* — множина від слова із значенням 'піна'; *Хайрат* — множина від слова із значенням 'благо', 'добро'; *Дійар* — множина від слова із значенням 'будинок', 'країна'; *Заріх* — множина від слова із значенням 'височина', 'плато'; *Рай* — множина від слова із значенням 'прапор'; *Райахін* — множина від слова із значенням 'ароматичні рослини'; *Раннан* — множина від слова із значенням 'відлуння'; *Ріхаль* — множина від слова із значенням 'сідло'; *Умар, Омар* — множина від слова із значенням 'малий хадж'; *Гуруб* — множина від слова із значенням 'лезо ножа'; *Маван* — множина від слова із значенням 'корабельна пристань'; *Мавахіб* — множина від слова із значенням 'обдарування', 'талант'; *Макарім* — множина від слова із значенням 'заслуга', 'похвальний вчинок'; *Мафахір* — множина від слова із значенням 'похвальна якість', 'предмет гордості'; *Нісам* — множина від слова із значенням 'легкий вітерець'; *Нісар* — множина від слова із значенням 'орел' [Имена Арабские].

Жіночі імена: *Альтаф* — множина від слова із значенням 'м'якість', 'доброта', 'люб'язність'; *Афрах* — множина від слова із значенням 'радість'; *Афья* — множина від слова із значенням 'тінь'; *Ашвак* — множина від слова із значенням 'пристрасть'; *Ашджан* — множина від слова із значенням 'смуток'; *Будур* — множина від слова із значенням 'повний місяць'; *Тухані* — множина від слова із значенням 'привітання'; *Хаватир* — множина від слова із значенням 'думка', 'ідея'; *Хішафа* — множина від слова із значенням 'дитинча газелі, яке робить перші кроки'; *Дахма* — множина від слова із значенням 'чорний'; *Рау-аї* — множина від слова із значенням 'шедевр', 'кращий твір'; *Зухур* — множина від слова із значенням 'квіти'; *Завахір* — множина від слова із значенням 'явище', 'феномен'; *Зарфат* — множина від слова із значенням 'краса', 'витонченість'; *Зіба* — множина від слова із значенням 'газель'; *Зіляль* — множина від слова із значенням 'тінь'; *Махасін* — множина від слова із значенням 'краса' [Имена Арабские].

Імена в однині та в множині допомагають долати інтраантропонімну омонімію. Пор. чоловічі імена: *Манахіль* — множина від слова із значенням 'джерело', 'водопій' і його сингулятивний корелят *Манхаль* 'Джерело', 'Водопій'; *Таджавід* — множина від слова із значенням 'поліпшення' і його сингулятивний

корелят *Таджвід* 'Поліпшення (якості)'; *Тахасін* 'Поліпшення' (множина), *Тахсін* 'Поліпшення' (однина); *Джавазіль* 'Пташеня голуба' (множина), *Джаузаль* 'Пташеня голуба' (однина) [Имена Арабские]. Пор. жіночі імена: *Варда* 'Троянда' і *Вард* 'Троянди'; *Джанна* 'Сад' і *Джаннат* 'Сади'; *Діма* 'Несильний дощ' і *Діям* 'Дощі'; *Дурра* 'Перлина' і *Дурар* 'Перлини'; *Зікра* 'Спогад', 'Пам'ять' і *Зікраят* 'Спогади'; *Іная* 'Турбота' і *Інаят* 'Турботи'; *Лейла* 'Темна ніч' і *Ляялі* 'Ночі'; *Марджана* 'Перлина', 'Корал' і *Марджан* 'Перли', 'Корали'; *Масарра* 'Радість' і *Масаррат* 'Радощі'; *Музна* 'Дощова хмара' і *Музн* 'Дощові хмари'; *Насіма* 'Подих легкого вітерця' і *Насайм* 'Подихи вітру'; *Нахла*, *Нагъля*, *Нагля* 'Перший ковток' і *Ніхаль*, *Нігъаль*, *Нігаль* 'Перші ковтки'; *Рая* 'Прапор' і *Раят* 'Прапори'; *Рухейма*, *Ругъейма*, *Ругейма* 'Дрібний дощ' і *Ріхам*, *Рігъам*, *Рігам* 'Дрібні дощі'; *Самара* 'Плід', 'Фрукт' і *Самарат* 'Плоди', 'Фрукти'; *Сахаба* 'Хмара' і *Сахаб* 'Хмари'; *Тагрід* 'Спів птахів' і *Тагарід* 'Спів птахів' (множина); *Хабіба* 'Кохана' і *Хабаіб* 'Кохані'; *Хайра*, *Хейра* 'Благо' і *Хайрат*, *Хейрат* 'Блага'; *Хаміля* 'Густий гай' і *Хамаіль* 'Густі гаї', 'Зарості', 'Хащі'; *Хурія* 'Турія' і *Хур* 'Турії'; *Янбу* 'Джерело', 'Витік' і *Янабі* 'Джерела', 'Витоки' [ОКАЖИ]. Пор. ще: *Хасна* — множина від слова із значенням 'краса' і його сингулятивний корелят *Хусн* 'Краса'; пор. ще *Тахія* 'Вітання' (однина), *Тахіят* 'Вітання' (множина); жіноче ім'я *Хідайя* 'Ведення по правильному шляху', 'Керівництво' в однині і його плюральний корелят *Хадаят* [Имена Арабские]; пор. ще *Джамаль* 'Краса', *Джамаіль* — множина від *Джамаль*, *Джамалят*, *Джамалат* — множина від *Джамаль* [ОКАЖИ].

Як здається, арабських плюральних відапелятивних жіночих імен набагато більше, ніж чоловічих. Наведемо ще декілька плюральних жіночих імен: *Агадір* — множина від *Гадір* 'Ставок', 'Невеличка річка'; *Агарід* — множина від *Угруда* 'Пісня', 'Спів птахів'; *Агсан* 'Гілки'; *Аджаіб* 'Чудеса', 'Дивини'; *Азаль* букв. 'Вічності'; *Азхар*, *Азгар* 'Квіти'; *Акрам* 'Щедрі', 'Шляхетні'; *Альтаф* — множина від *лутф* 'м'якість', 'доброта', 'делікатність', 'любезність', 'ввічливість', 'приємність'; *Альхан* 'Звуки', 'Наспиви', 'Мелодії'; *Амвадж*, *Амуадж* 'Хвилі'; *Амтар* 'Дощі'; *Анаділь* 'Солов'ї'; *Анвар*, *Ануар* — множина від *нур* 'світло'; *Ар'ям* — множина від *рим* 'біла газель'; *Марая* 'Дзеркала'; *Мурудж* 'Луки', 'Пасовища'; *Навайм*, *Науайм* 'Ніжні', 'Делікатні'; *Намарік* 'Подушки'; *Нібаль* 'Стріли'; *Ніджад*

‘Плоскогір’я’, ‘Височини’; *Нуджум* ‘Зірки’; *Рабаб* ‘Білі хмари’; *Равабі* ‘Пагорби’, ‘Височини’; *Руа, Ру’а* ‘Бачення’, ‘Сновидіння’, ‘Сни’; *Руба* Пагорби’, ‘Височини’; *Сіхам, Сіг’ам, Сігам* ‘Стріли’; *Тахані, Таг’ані, Тагані* ‘Привітання’; *Тахія, Тахійя* ‘Вітання’; *Тіджан* ‘Корони’, ‘Вінці’; *Ухуд, Уг’уд, Угуд* ‘Обіцянки’, ‘Обітниці’, ‘Договори’, ‘Зобов’язання’; *Фаяфі* ‘Пустелі’; *Хаватер, Хаватір, Хаватир* ‘Думки’ [ОКАЖИ].

Ми пояснюємо цей антропонімний факт особливостями арабської мови. В арабській мові в граматичній категорії числа проявляється поділ на два іменних класи — на клас великих, сильних, основних, первинних понять і на клас малих, слабких, а також похідних, вторинних понять. Наявне подвійне число можна не розглядати, тому що воно пов’язане лише з рахунком предметів. З точки зору граматичного узгодження з’ясовується, що форми множини по суті є іменами жіночого роду однини. Інакше кажучи, слова однини, які мають форму чоловічого роду (тобто слова первинні) набувають форму жіночого роду при плюралізації (бо плюральні форми є вторинними, похідними від первинних слів чоловічого роду) [Гранде : 114—116]. Ці загальномовні феномени знаходять своє відображення і в арабській антропонімії.

Притаманна арабській мові третя форма числа — двоїна також сприяє антропонімізації вихідних апелятивів. Пор. чоловічі імена: *Джам’ан* — двоїна від апелятивної лексеми *джам’* ‘збирання’, ‘об’єднання’; *Марван, Маруан* — двоїна від апелятивної лексеми *марв* ‘білий гладкий камінь’, ‘галька’; *Саубан, Савбан* — двоїна від апелятивної лексеми *сауб* ‘одяг’; *Фавзан, Фаузан* — двоїна від *фавз* ‘перемога’, ‘тріумф’, ‘успіх’, ‘порятунк’; *Хамдан* — двоїна від *хамд* ‘хвала’, ‘прославляння’, ‘подяка’; *Шукран* — двоїна від *шукр* ‘подяка’ [ОКАМИ]. Жіночі імена: *Джілян* — двоїна від *джіль* ‘покоління’; *Шукран* — двоїна від *шукр* ‘подяка’ [ОКАЖИ].

Вживання особових імен у формі однини та імен у формі двоїни також допомагає подолати інтраантропонімну омонімію. Пор. чоловічі імена в різних формах числа: *Зейд* ‘Зростання’, ‘Збільшення’, ‘Багатство’ і *Зейдан* — двоїна від *Зейд*; *Нур* ‘Світло’ і *Нуран* — двоїна від *Нур*; *Раух, Равх* ‘Милосердя’ і *Раухан, Равхан* — двоїна від *Раух*; пор. ще *Хамдан* — двоїна від *Хамд* ‘Хвала’, ‘Прославляння’, ‘Подяка’; *Хасан* ‘Хороший’, ‘Красивий’ і *Хасанейн* — двоїна від *Хасан* [ОКАМИ].

Інколи мають місце довші антропонімні ланцюжки імен з різною формою числа, пор. чоловічі імена: *Саад*, *Са'д* 'Щастя', 'Успіх', 'Удача'; *Саадан*, *Са'д* — двоїна від *Са'д*; *Суейдан* — зменшувальна форма двоїни від *Саад* 'Щастя', а також *Саадун*, *Са'дун* — множина від апелятивної лексеми *са'д* 'щастя'; *Сауд*, *Сууд* — множина від *са'д* 'щастя' [ОКАМИ].

Отже, використання в автохтонній арабській антропонімії імен у формах множини і двоїни не є випадковим, а обумовлюється особливостями арабської мови та ономастики.

СПЕЦИФІКА АРАБСЬКИХ «АБСТРАКТНИХ» ОСОБОВИХ ІМЕН

До особливих параметрів інтелектуальної активності арабів належать широта і глибина абстрагування, досить швидкий перебіг розумових процесів. Ці етнопсихологічні особливості арабської спільноти знаходять своє лінгвальне відображення в абстрактній лексиці, а на антропонімному рівні — у значному поширенні так званих «абстрактних» особових імен.

Абстрактні слова — це нереферентні лексеми, які сформувалися в національній мові в умовах етнічно-специфічної культури для вираження нематеріальних сутностей. Серед інших мов арабська мова в цьому відношенні виділяється перш за все квантитативно. Вона містить величезний конгломерат абстрактних слів різної частиномовної приналежності із безкінечним семантичним розмаїттям, що обумовлено різними чинниками.

В арабській мові значення слів носять, як правило, узагальнений характер і можуть досить легко поєднуватися з великою кількістю денотатів. Конкретизація значень відбувається переважно за допомогою контексту, який в арабській мові відіграє надзвичайно важливу роль [Спиркин]. Арабські лексеми із абстрактним значенням легко утворюються від конкретної лексики будь-яких типів морфологічних основ, що обумовлює їхню значну чисельність. Велика їхня частина позначає узагальнено-абстрактні якості, властивості та стани за ознаками, які названі співвіднесеними з ними конкретними іменниками. Чисельні арабські лексичні абстракції завдячують масдарам — віддієсловним іменникам, що називають дію та мають здебільшого абстрактний характер.

Стосовно слів із абстрактним значенням арабська мова виділяється і квалітативно. Часто арабські лексеми містять численні абстраговані значення, які можуть бути пов'язані між собою синонімічними зв'язками, а можуть складати кілька ланцюжків з зовсім різними абстрактними значеннями. Одні й ті ж лексеми можуть виражати як абстрактні, так і конкретні значення, які визначаються лише в контекстах.

У світлі гумбольдтіансько-потебніанського розуміння мови як діяльності (і як діяльності духу) можна вважати, що ці специфічні риси арабської мови відбивають особливості ментальності арабського етносу — творця і носія своєї мови. Здатність арабської мови до узагальнень і до створення значного шару абстрактної лексики проявляється в арабському ментальному лексиконі: розумова (ментальна, мисленнева) діяльність соціуму реалізується через мову, бо саме мова об'єктивізує цю діяльність, вербалізує її.

Арабська антропонімна сфера характеризується наявністю потужного і багатогранного шару відабстрактних або, простіше, «абстрактних» особових імен. Арабське ономастичне мислення залюбки використовує слова із абстрактним значенням в якості особових імен, бо це відповідає арабському менталітету, схильному до широких і численних абстрактних узагальнень як на побутовому рівні, так і на теоретично-філософських висотах. Ці інтелектуальні особливості арабського етносу знаходять різноманітне вербальне втілення завдяки значним спростомостям арабської мови.

Проілюструємо це на яскравих прикладах. За словами А. В. Смирнова, фахівця в області історії класичної арабської філософії, в число фундаментальних категорій, «якими оперує арабська традиція думки», входять три поняття: *явлене*, *приховане* і *твердження*. Це, відповідно, *захір*, *батін* і *ісбат*, що мають «безліч похідних, таких як *зухур* 'явленність', *захірій-йа* 'явленність', *бутун* 'прихованість', *сабат* 'утвердженність', *субут* 'утвердженність' і т. д.». «Названі поняття функціонують в якості найважливіших процедурних понять. <...> У них відображаються процедури змістоутворення, здійснювані цією культурою», пор. ще термін *'амр* 'світопорядок' [Смирнов 2001 : 81, 382].

Так от, філософські терміни, що являють собою втілення «фундаментальних понять арабської філософської думки»,

знаходять своє антропонімне відбиття в звичайних чоловічих іменах *Захір* 'Блискучий', 'Очевидний', 'Що виявляє себе'; *Батін* 'Таємний', 'Потаємний', 'Внутрішній'; *Сабат* 'Твердість', 'Стійкість', 'Впевненість', 'Терпіння', 'Міцність', 'Відвага', 'Істина'; *Амр* 'Життя', 'Буття' [Имена Мусульманские]¹.

Схильність арабського мислення до генералізації, до абстрактних понять, до філософії імпліцитно видно на низці арабських антропонімів, пор., наприклад, чоловічі імена: *Амад* 'Нескінченність' [Имена Арабские]; *Амр* 'Буття', *Бака* 'Вічність', *Хулуд* 'Вічність', *Джаухар* 'Сутність' [Имена Мусульманские]; жіночі імена: *Хулуд* 'Вічність', 'Нескінченність'; *Азалия* 'Вічності', 'Безпочатковості'; *Вуджуд* 'Буття', 'Існування', 'Наявність'; *Кіян* 'Буття', 'Існування' [ОКАЖИ]; *Дунья* 'Буття' [Имена Арабские]; *Лубаба* 'Сутність' [Имена Мусульманские].

Апелятивні абстрактні лексеми називають поняття, що вказують, зокрема, на стан (*сон, тиша*), почуття (*кохання, ненависть*), процес (*хід, біг*), якість (*чорнота, ясність*), риси характеру (*доброта, злоба, вихованість*), різні вияви інтелектуального рівня людини (*знання, розум*), відносини між особами, народами (*дружба, мир*) тощо [Полюга : 7—8].

Ці номени знаходять антропонімну актуалізацію у численних арабських особових іменах.

До «абстрактних» антропонімів, твірні основи яких пов'язані із словами, що вказують на якість, зараховуємо чоловічі імена: *Хулус* 'Прозорість', *Савад* 'Чорнота' [Имена Арабские]; *Вахф, Вагф* 'Зеленість' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Зака* 'Чистота', *Джухайна* 'Чорнота опівночі', *Джуханна* 'Чорнота опівночі' [Имена Арабские].

Для арабської ментальності притаманне уважне ставлення до людини. Домінантою арабської абстрактної антропонімії, як і всієї арабської антропонімії в цілому, є антропоцентризм. Арабську антропоцентричну номінацію характеризує феномен духовності, увага до внутрішнього світу людини. Під духовністю розуміють здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт людей. Духовність — це міра «людськості»

¹ Зауважимо, що в арабських наукових текстах мовні одиниці стають термінами тільки в конкретному контексті, конкретному оточенні. Однак вони не втрачають свого первинного значення і можуть в іншому контексті, в іншому мовному оточенні виражати й інші поняття [Спиркин].

людини, конститутивна особливість людини, її основна атрибутивна властивість. Феномен духовності охоплює широкий спектр компонентів внутрішнього світу людини: віра та переконання, цілісність психічної діяльності, безмір найрізноманітніших емоцій, почуттів, відчуттів, це думки, настрої, воля, прагнення, знання, оцінки, моральні цінності тощо.

Отже, чи не найбільша кількість арабських абстрактних імен пов'язана із позначеннями духовних рис людей, зокрема відбиття в антропонімії рис характеру. Звичайно, мотивації таких імен різноманітні, від констатації дійсних рис, притаманних особистості, до побажання мати певні риси характеру. В усякому разі, перелік імен з відповідною лексичною семантикою твірних основ дає якесь уявлення про арабську ономастичну ментальність в цьому аспекті.

Пор. антропоніми, зафіксовані в одному із антропонімних джерел, чоловічі імена: *Айюб* 'Чесність', 'Прямота'; *Анад* 'Завзятість'; *Антара* 'Безстрашність', 'Хоробрість'; *Джуд* 'Щедрість', 'Великодушність'; *Зімам* 'Сумлінність'; *Іфтіхар* 'Гордість'; *Карам* 'Щедрість', 'Шляхетність'; *Карім* 'Щедрість', 'Шляхетність', 'Великодушність'; *Нубуг* 'Обдарованість', 'Талановитість'; *Р'аф* 'Співчуття'; *Рушд* 'Розсудливість'; *Самах* 'Великодушність'; *Сумуд* 'Стійкість', 'Твердість'; *Хазм* 'Розсудливість', 'Твердість'; *Шамам* 'Гордість', 'Гордовитість'; *Шараф* 'Гідність', 'Благородство'; *Унуд* 'Завзятість'; *Унс* 'Привітність', 'Веселість'; жіночі імена: *Агід* 'Ніжність'; *Альтаф* 'М'якість', 'Доброта' (множина); *Амана* 'Вірність'; *Іатідаль* 'Помірність'; *Імтісаль* 'Покора'; *Інсаф* 'Справедливість'; *Іхлас* 'Щирість'; *Таква* 'Благочестя', 'Набожність'; *Хамія* 'Старанність'; *Хенна* 'Жалість і милосердя'; *Далля* 'Ніжність'; *Даляль* 'Ніжність', 'Кокетство'; *Діна* 'Покірність', 'Послух'; *Рахаф* 'М'якість', 'Делікатність', 'Витонченість'; *Рахма* 'Милосердя'; *Руфа* 'Милосердя'; *Зуля* 'Сміливість'; *Самаха* 'Великодушність'; *Саха* 'Щедрість', 'Великодушність'; *Шакіма* 'Гордість і впертість'; *Шахама* 'Благородство', 'Хоробрість', 'Безстрашність'; *Сіба* 'Ніжність і чуттєвість'; *Тавіа* 'Легкість', 'Слухняність'; *Тиба* 'Доброта'; *Азма* 'Рішучість'; *Атафа* 'Ніжність'; *Ізва* 'Терпіння'; *Ізза* 'Гордість'; *Мірфат* 'Щедрість', 'Великодушність'; *Нада* 'Щедрість'; *Нахва* 'Гордість', 'Пиха'; *Валя* 'Відданість'; *Вана* 'Повільність'; *Вафа* 'Вірність', 'Відданість' [Імена Арабские].

Одна із важливих оцінок людини в соціумі — рівень інтелектуальності, розумності, кмітливості тощо. Окремий шар

арабських «абстрактних» особових імен відбиває різні вияви інтелектуального рівня членів громади, пор. чоловічі імена: *Акль* 'Мудрість', 'Розум'; *Расан* 'Розум'; *Хазм* 'Розсудливість'; *Рушд* 'Розсудливість'; *Рашад* 'Розсудливість'; *Ірфан* 'Знання'; жіночі імена: *Хікмат* 'Мудрість'; *Нуха, Ноха* 'Розум', 'Розсудливість'; *Зака* 'Кмітливість'; *Закаа* 'Проникливість'; *Зуля* 'Тямущість'; *Фітна* 'Тямущість', 'Проникливість' [Імена Арабские].

Науковці (А. В. Смирнов) стверджують, що основа звичного нам мислення була закладена греками. Це мислення, яке потім розвивалося і розроблялося всією західною цивілізацією, побудовано на тому, що можна назвати субстанціальним поглядом на світ. Наша мова субстанціальна. На субстанціальності заснована європейська філософія. Переважаюча субстанціальність відбивається як в нашій мові в цілому, так і в антропонімній сфері. А в арабській мові домінує процесуальний погляд на світ. Важлива не субстанція, а процес. Тоді і оточуючий нас світ — це зібрання процесів. Лексика, яка пов'язана з процесуальністю, в арабській мові займає незмірно більше місце, ніж в нашій мові. Відповідно, світ бачиться по-іншому, світ вибудовується по-іншому і для стихійної мовної свідомості, і потім в теоретичній рефлексії. Процесуальна лексика виявляється кращою для арабської мови, ніж субстанціальна лексика. Мислення, що використовує цю мову, може фіксувати світ як процес, може бачити основу стійкості світу в процесі.

Світоглядна різниця між субстанціальним і процесуальним поглядами на світ має своє відбиття в антропонімній сфері. В арабському іменнику «абстрактні» власні імена, що своїми твірними основами пов'язані з вказівкою на процес, набагато поширеніші, ніж, скажімо, в українській антропонімії. Наведемо кілька прикладів «абстрактних» чоловічих імен із «різним ступенем процесуальності»: *Авад, Аваз* 'Заміщення'; *Мірадж* 'Сходження'; *Мазід* 'Збільшення'; *Зіяд* 'Збільшення'; *Джам'ан* — двоїна від слова *джам* 'збирання', 'об'єднання'; *Джабр* 'Вправлення кістки', 'Поліпшення'; *Вахбі, Вагб* 'Дарування'; *Маан, Ма'н* 'Встановлення прав'; *Ісам* 'Утримання'; *Умран* 'Обробіток'; *Тахсін* 'Поліпшення', 'Виправлення'; *Тауфік, Тавфік, Тофік* 'Узгодження'; *Тайсір, Тейсір* 'Полегшення' [ОКА МИ]. Пор. жіночі імена: *Зульфа* 'Здобуття милості', 'Здобуття прихильності'; *Ібляль* 'Одужання'; *Ібтіхаль, Ібтігаль* 'Моління'; *Іслах, Іслях* 'Виправлення', 'Реформування'; *Іфтікар* 'Думання'; *Маналь*

‘Отримання’; *Наваль*, *Науаль* ‘Отримання’, ‘Придбання’; *Наут*, *Навт* ‘Хитання’; *Рафіф* ‘Биття’, ‘Тріпотіння’; *Ріф’а* ‘Підняття’; *Ріяда* ‘Шукання’; *Таджвід* ‘Поліпшення’; *Шіфа* ‘Одужання’ [ОКАЖИ].

В арабській граматиці *масдар* (араб. *المَصْدَرُ*) — це віддієслівний іменник, яким позначається дія, типу укр. *читання*, *ходьба*. А. В. Смирнов впевнений, що в масдарі знаходять свій прояв особливості арабського мовного мислення. В ньому нероздільно присутні сутнісний і процесуальний аспекти. Завдяки цьому дія і результат дії можуть бути злиті в одному понятті. В арабській мові численні віддієслівні абстрактні іменники, що вказують на процес, онімізуються і утворюють значний шар в автохтонному антропоніміконі. До наведених вище прикладів додамо ще декілька. Чоловічі імена: *Зайд* ‘Збільшення’, ‘Зростання і збільшення’; *Забіху* ‘Заклання’; *Зурара* букв. ‘Кусання’; *Инфаз* ‘Доведення до кінця’, ‘Втілення в життя’; *Іршад* ‘Ведення по справжньому шляху’; *Іхраз* ‘Досягнення’, ‘Завоювання’, ‘Придбання’; *Мазід* ‘Збільшення’; *Рукія* ‘Заклинання проти чаклунства’; *Табрік* ‘Привітання’, ‘Побажання благословення’; *Та’зім* ‘Прославляння’, ‘Величання’; *Тайсір* ‘Полегшення’, ‘Спрощення’; *Такміл* ‘Доведення до досконалості’; *Тахбір* ‘Усне роз’яснення’; *Тахмід* ‘Вихваляння Аллаха’; жіночі імена: *Алтаф* ‘Прояв доброти і милосердя’; *Вазіфа* ‘Виконання обов’язку’; *Ібадат* ‘Служіння Аллаху’; *Таміна* ‘Забезпечення’, ‘Постачання’, ‘Створення’, ‘Приведення в стан спокою, миру’; *Тсімлія* ‘Наповнення’, ‘Поповнення’, ‘Заповнення’; *Тасмія* ‘Наречення ім’ям’; *Таснійа* ‘Прославляння Аллаха’; *Тахбіра* ‘Роз’яснення’, ‘Повідомлення’; *Танджійа* ‘Порятунок’, ‘Звільнення’; *Танзіма* ‘Приведення в порядок’, ‘Виправлення’; *Тахсіна* ‘Зміцнення’, ‘Посилення’, ‘Поліпшення’, ‘Виправлення’, ‘Вдосконалення’; *Ташфія* ‘Оздоровлення’, ‘Одужання’; *Фіда* ‘Порятунок’, ‘Набуття спокою’, ‘Жертвоприношення’ [Імена Мусульманские].

Абстракція арабських лексем може бути різноступеневою, залежно від того, яким рівнем узагальнення володіє іменник. Отже, арабські слова мають різний ступінь абстрагованості. Інакше кажучи, поняття *абстрактність* втілюється в різних ієрархічних рівнях абстрактної піраміди, оснований на гіперо-гіпонімічних опозиціях, тобто одні абстрактні лексеми виявляються абстрактнішими за інші. В апелативній лексиці в межах гіперо-гіпонімічної мікросистеми гіперонім виражає загальне

родове поняття, а відповідні гіпоніми позначають видові поняття і мають більшу кількість диференційних сем. Абстрактна піраміда розташована на лексичному континуумі конкретної лексики, який також має ієрархічний характер з огляду на різну потенційну спроможність окремих конкретних лексем до абстрактної трансформації, до абстрактної конверсії, до отримання абстрактних якостей.

У твірних основах арабських «абстрактних» особових імен також відбиваються гіперо-гіпонімічні опозиції. Гіперонімна мегасемантема *почуття, емоції* лексично актуалізується в низці слів, які антропонімно реалізуються в різних арабських онімах, зокрема в жіночих іменах *Атефа, Атіфа, Атифа* 'Почуття' (однина), *Аватеф, Аватіф, Аватиф* 'Почуття' (множина); *Маши-їр* 'Почуття' (множина); *Відждан* 'Почуття' (однина), а також 'Відчуття', 'Совість', 'Свідомість' [ОКАЖИ]. До антропонімів, твірні основи яких корелюють із лексемами — абстрактними гіперонімами, зараховуємо також чоловічі імена: *Саджан* 'Якість', 'Властивість'; *Нубуг* 'Обдарованість', 'Талановитість', 'Високі здібності'; жіночі імена: *Джібілля* 'Вроджена якість', 'Характер'; *Набаха* 'Високий рівень розумового розвитку' [Имена Арабские].

Гіперонімним мегасемантемам *почуття, емоції* відповідають численні гіпонімі семанти. Існує ціла гама найрізноманітніших людських переживань. Спектр людських емоцій і почуттів дуже широкий. Емоції — це форма прояву почуттів і елементарні, прості почуття, пов'язані із задоволенням (незадоволенням) природних потреб людини, потреб її організму. Емоції як первинні, елементарні переживання пов'язані із більш складними переживаннями — почуттями, які властиві тільки людині: почуття любові, ненависті, дружби, відповідальності, почуття провини, самотності, сором'язливості тощо. За спрямованістю почуття можуть бути позитивні (радість, впевненість, насолода, задоволення, захоплення, оптимізм тощо) і негативні (пригніченість, сум, гнів, страх, горе, невпевненість тощо). Інтелектуальні почуття — це емоційний відгук, ставлення особистості до пізнавальної діяльності в широкому її розумінні. Це цікавість, допитливість, цілеспрямованість тощо. Дослідники нараховують понад 500 різних емоційних станів. У розмовній практиці люди часто користуються одним і тим же словом для позначення різних переживань. У той же час одна і та ж емоція може позначатися різними словами.

В арабському етносі в цілому переважають позитивні емоції, що знаходить лінгвально-ономастичне підтвердження: «абстрактних» імен, твірні основи яких називають позитивні емоції і почуття набагато більше, ніж імен із негативною психологічною семантикою твірних основ.

Гіпонімна семантема *любов* як почуття глибокої сердечної прихильності, має понад 40 лексемних втілень, деякі з яких антропонімізувались, звідки такі жіночі імена, як *Відад* 'Любов', 'Симпатія'; *Відд* 'Любов', 'Дружба', 'Симпатія'; *Вудді* 'Любов', 'Дружба', 'Симпатія'; *Галя*, *Гала* 'Кохання'; *Гараму* 'Любов', 'Сильне захоплення', 'Пристрасть'; *Мавадда* 'Любов', 'Симпатія'; *Махабба* 'Любов', 'Симпатія'; *Хіям*, *Гіям* 'Шалене кохання'; *Хубб* 'Любов' [ОКАЖИ]; *Мухаббат* 'Кохання'; *Сауда* 'Незгасима пристрасть', 'Велика любов'; *Удад* 'Кохання', 'Дружба'; *Улфат* 'Дружба', 'Близькість', 'Любов', 'Прихильність' [Имена Мусульманские].

Гіпонімна семантема *щастя* також має різні антропонімні втілення, пор. чоловічі імена: *Ікбаль* 'Щастя'; *Саад* 'Щастя'; *Сааду* 'Щастя' (демінутив); *Саадун* 'Щастя' (демінутив) [Имена Арабские]; жіночі імена: *Руха* 'Щастя'; *Маймана* 'Щастя'; *Хана* 'Щастя' [Имена Арабские].

Пор. низку чоловічих імен, твірні основи яких мають гіпонімне абстрактне значення 'радість' (принаймні, як одну із сем загальної семантики із позитивним значенням): *Унс*, *Бішр*, *Раухі*, *Загарід*, *Аараб*, *Фарадж*, *Фарах*, *Фархат*, *Мірах* [Имена Арабские]; пор. жіночі імена: *Афрах* (множина), *Ібтіхадж*, *Інас*, *Бахджа*, *Фарха*, *Махна* [Имена Арабские].

Численні арабські антропоніми мають твірними основами абстрактну семантему *краса*, пор. чоловічі імена: *Абрадж*, *Баха*, *Бахар*, *Джамаіль*, *Джамаль*, *Тувайс*, *Майасім*, *Майсам* [Имена Арабские]; жіночі імена: *Асма*, *Хасна* (множина), *Хусн*, *Зухра*, *Тухва*, *Руна*, *Зух*, *Сабах*, *Зарфат* (множина), *Зурфа*, *Талла*, *Таллала*, *Тила*, *Махасін* (множина) [Имена Арабские].

Звернімо увагу на позитивну зарядженість арабських абстрактних лексем. Позитивний потенціал зберігається в абстрактних слів самої різноманітної семантики. Меліоративна аксіологія, притаманна апелювативним словам-концептам, віддзеркалюється і у відповідних онімах. «Абстрактні» особові імена із негативним значенням твірних основ засвідчені в незначній кількості випадків, пор. чоловічі імена: *Іяс* 'Відчай'; *Хунейн*

‘Туга’; *Разах* ‘Знемога’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Ашджан* ‘Смукот’ (множина); *Рахба* ‘Побоювання’, ‘Страх’ [Имена Арабские]; *Ашвак*, *Ашуак* ‘Пристрасті’, ‘Сильні бажання’, ‘Туга’; *Ханін* ‘Пристрасне бажання’, ‘Туга’, ‘Жалість’, ‘Зітхання’; *Іштіяк* ‘Туга’ [ОКАЖИ].

Численні арабські лексеми в залежності від дискурсивного контексту можуть вживатися і конкретно, і абстрактно. Це стосується і пропріальної лексики: в багатьох випадках арабські особові імена мають твірні основи, що походять від слів, функціонуючих як іменники і водночас як прикметники, трактуються як слова із конкретним значенням і як слова із абстрактним значенням. Пор. чоловічі імена: *Мааруф*, *Ма’руф*, *Маруф* ‘Відомий’, ‘Схвалюваний’, ‘Пристойний’, ‘Благодіяння’, ‘Добро’, ‘Ласка’, ‘Люб’язність’; *Джохар*, *Джаухар*, *Джавгар* ‘Сутність’, ‘Речовина’, ‘Матерія’, ‘Істота’, ‘Дорогоцінні камені’, ‘Коштовності’; *Мазхар*, *Мазгар* ‘Явище’, ‘Прояв’, ‘Зовнішність’, ‘Вигляд’; *Мейсур*, *Майсур* ‘Легкий’, ‘Можливий’, ‘Здійснений’, ‘Легкість’, ‘Успіх’, ‘Провітання’ [ОКАМИ]. Пор. жіночі імена: *Атефа*, *Атіфа*, *Атифа* ‘Почуття’, ‘Симпатія’, ‘Милостива’, ‘Прихильна’; *Басір*, *Басир* ‘З хорошим зором’, ‘Прониклива’, ‘Розумна’, ‘Проникливість’, ‘Розум’, ‘Свідомість’; *Саліха* ‘Хороша’, ‘Добра’, ‘Правильна’, ‘Праведна’, ‘Благочестива’, ‘Добра справа’, ‘Благодіяння’; *Хасана* ‘Красива’, ‘Прекрасна’, ‘Хороша’, ‘Добра’, ‘Гарне діло’, ‘Добре діло’; *Хусні* ‘Найкраща’, ‘Найвродливіша’, ‘Благо’, ‘Добра справа’, ‘Добро’ [ОКАЖИ]. Пор. ще імена з твірними основами, що корелюють із абстрактними іменниками і водночас із дієсловами: *Кійам* ‘Підйом’, ‘Відродження’ і ‘Вітати’, ‘Зустрічати стоячи’ [Имена Мусульманские].

Отже, межа між абстракцією і конкретністю для арабів не є непереборною. Це цілком відповідає арабській ментальності, яка загалом уникає визначеності, конкретності, прямої.

В багатьох випадках в лексемах, що лежать в основах особових імен, існує певна ієрархія, послідовність переходу від менш абстрактного до більш абстрактного і навпаки. Специфіка східної думки міститься в логіко-сміслових аспектах понять, вербально виражених в лексемах з нестійким конкретно-абстрактним значенням. Як відокремити істотне від несуттєвого? Що вважати вирішальною відмінністю, а що лише варіантом, яким можна знехтувати? Де проходить розділ між конкретністю, що тяжіє до абстрактності, і мінімальною абстрактністю як такою?

Представники арабомовних культурних традицій сприймають перехідність конкретно-абстрактного статусу імен не так, як представники традиційної культури Заходу. Соціологи відзначають як одну із особливостей арабської етнічної ментальності неконкретність і прагнення уникнути чіткості у формулюваннях. Вони намагаються уникнути конкретних формулювань. Для арабів звично говорити алегорично, непрямо, опосередковано. Цьому сприяє багатючий вибір лексики, завдяки чому араби можуть використовувати масу виразів і синонімів, а також багатозначних слів, суть яких аж ніяк не полягає в тому, щоб вирішити проблему раціонально і однозначно. Відмінності в ментальності різних культур знаходять своє відбиття і в специфіці відповідних антропоніміконів.

Твірні основи деяких арабських імен мають довгі ланцюжки абстрактних сем, а то і семантем. Наведемо кілька чоловічих імен: *Вакар* 'Велич', 'Повага', 'Гідність', 'Милість'; *Гійас* 'Позбавлення від бід', 'Допомога', 'Захист'; *Ідрак* 'Розум', 'Сприйняття', 'Досягнення', 'Придбання'; *І'заз* 'Честь', 'Висока оцінка', 'Повага', 'Прихильність'; *Ізхар* 'Показ', 'Розкриття', 'Одкровення'; *Іштійак* 'Глибока прихильність', 'Бажання', 'Прагнення', 'Націленість', 'Готовність'; *Іясар* 'Процвітання', 'Багатство', 'Прибуток', 'Легкість'; *Ма'алі* 'Благородство', 'Піднесеність', 'Перевага'; *Сабат* 'Твердість', 'Стійкість', 'Впевненість', 'Терпіння', 'Міцність', 'Відвага', 'Істина'; *Вуджуд* 'Буття', 'Душа', 'Дух'; *Зарафа(ат)* 'Винахідливість', 'Дар слова', 'Красномовство', 'Витонченість', 'Краса'; *Зуукат* 'Смаки', 'Насолоди'; *Карамат* 'Честь', 'Гідність', 'Щедрість', 'Великодушність', 'Чудодійне обдарування'; *Лійакат* 'Прикраса', 'Гідність', 'Значення', 'Здатність', 'Заслуги'; *На'ім* 'Щастя', 'Спокій', 'Благополуччя', 'Солодкий смак', 'Задоволення', 'Насолода'; *Ні'мат* 'Щастя', 'Велика кількість', 'Багатство'; 'Задоволення', 'Насолода', 'Милосердя', 'Співчуття', 'Жалість'; *Рафак* 'Зручність', 'Багатство', 'Достаток'; *Хайрат* 'Благодать', 'Добрі справи', 'Милосердя', 'Благодійність' 'Здивування' [Імена Мусульманские].

Специфічною для арабської антропонімії є наявність про шарку плюральних «абстрактних» особових імен, пор. чоловічі імена: *Амані* — множина від лексеми *умнійа* 'бажання', 'надія', 'сподівання'; *Мазахір* 'Прояви'; *Маратіб* 'Гідності'; *Махасін* 'Чесноти', 'Достоїнства' [Імена Мусульманские]; *Саадун*, *Са'дун* — множина від лексеми *са'д* 'щастя'; *Сауд*, *Сууд* — множина від лексеми *са'д* 'щастя' [ОКАМИ].

Зазначимо існування арабських «абстрактних» особових імен у формі двоїни, пор. чоловічі імена: *Джам'ан* — двоїна від лексеми *джам* 'збирання', 'об'єднання'; *Саадан*, *Са'дан* — двоїна від лексеми *сад* 'щастя'; *Хамдан* — двоїна від лексеми *хамд* 'хвала', 'прославляння', 'подяка'; *Шукран* — двоїна від лексеми *шукр* 'подяка'. Пор. також інший різновид антропонімів в формі двоїни: *Суйдан* — зменшувальна форма двоїни від імені *Саад* 'Щастя'; *Зейдан* — двоїна від імені *Зейд* 'Зростання', 'Збільшення', 'Багатство'; *Раухан*, *Равхан* — двоїна від імен *Раух*, *Равх* 'Милосердя' [ОКАМИ], жіночі імена: *Альтаф* — множина від слова *лутф* 'м'якість', 'доброта', 'делікатність', 'люб'язність', 'ввічливість', 'приємність'; *Аля* 'Милості', 'Знамення', 'Дари'; *Маалі* 'Високі якості', 'Гідності', 'Заслуги'; *Мааріб* 'Цілі', 'Бажання', 'Прагнення' [ОКАЖИ].

Для арабської мовної свідомості показовим є використання «абстрактних» антропонімів у демінутивній формі, пор. чоловічі імена: *Фудайл*, *Фузайл* — зменшувальні форми від імен *Фадл*, *Фазл* 'Благородство', 'Перевага', 'Гідність', 'Милість', 'Дар' [Імена Мусульманские]; *Вухейб*, *Вугейб* — зменшувальна форма від імен *Вахб*, *Вагб* 'Дарування'; *Джубейр* — зменшувальна форма від імені *Джабр* 'Поліпшення'; *Нусейр* — зменшувальна форма від імені *Наср* 'Допомога', 'Перемога' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Сухейр*, *Сугьайр*, *Сугейр* — зменшувальні форми слова *сагьар* 'неспання', 'безсоння'; пор. жіночі імена *Сакіна* 'Спокій', 'Тиша', 'Штиль' і *Сукейна* — демінутивна форма імені *Сакіна*; *Салама*, *Саляма* 'Безпека', 'Цілість', 'Благополуччя', 'Порядунок', 'Трунтовність' та ім'я у демінутивній формі *Сулейма* [ОКАЖИ].

Вельми показовим для арабської ономастичної ментальності є те, що в корпусі абстрактних особових імен антропоніми жіночого роду несподівано займають великий обсяг. Ця особливість арабського менталітету проявляється і в інших мовних сферах. За спостереженнями А. Л. Спіркіна, в арабських текстах в сферах науки і техніки серед термінів спостерігається відносно переважання жіночого роду, що є результатом вибору: це переважно абстрактні за значенням слова, що позначають абстрактні поняття [Спиркин]. Б. М. Гранде пояснює домінування абстрактних лексем жіночого роду в арабській лексичній системі вторинністю абстрактної лексики. За його словами, так склалося історично, що в арабській мові слова первинні,

безафіксальні найчастіше належать до чоловічого роду. А широко вживані афікси маркують приналежність слів не тільки до жіночого роду, а й (дуже часто) свідчать про вторинний, похідний характер слів. Похідність слів жіночого роду охоплює дуже широкий діапазон груп слів різноманітної семантики, і серед них — лексеми із абстрактним значенням [Гранде].

КОЛОРАТИВИ В АРАБСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА В АНТРОПОНІМІЇ

Люди живуть у світі різнокольорових речей, світосприймання яких — глибинний процес поєднання зовнішнього світу і внутрішнього світу, які разом дають уявлення про кольорову гамму всього існуючого. Але людина, людська особистість — це елемент етноспільноти, яка накладає національні естетичні традиції на індивідуальні кольорові смаки, уподобання, преференції. Отже, кожний колір має принаймні подвійний смисл: особливості первинних значень кольорів доповнюються специфікою їхньої вторинної емотивно забарвленої семантики. Звідси випливає, що різні соціуми мають різні етнічні бачення і позначення кольорів. Етнічна колірна концептуалізація дійсності обумовлена взаємодією різних чинників.

У різних народів світу спостерігається різна категоризація колоративного простору. Кольоровий континуум у природі безперервний, але люди членують та позначають кольори дискретно. Проте різне сприйняття кольорів в різних колірних категоріальних концептах не обумовлюється особливостями фізіології зору етносів — біологія людської раси на Землі єдина. Людське око здатне розрізняти 10 мільйонів кольорів, проте мови мають набагато менше слів для їхнього позначення. Різна колірна категоризація обумовлена перш за все колірною гамою оточуючого середовища етносу, його хроматичними ресурсами, а також особливостями його практичної діяльності в цілому та особливостями соціокультурного трактування кольорів. Цікаво зазначити, що позначення кольорів веселки в різних мовах варіює: в українській мові існує сім найменувань кольорів, а в англійській і німецькій мовах зустрічаємо лише шість найменувань.

У межах різних культурних ареалів символічний аспект функціонування найменувань кольорів отримує специфічні

національно-культурні конотації, пов'язані як із психологією сприйняття кольору тим чи іншим етносом, так і з його історико-культурними традиціями, і залежать від структури самої мови та від рівня розвитку суспільства.

Кожен народ має свою кольорову символіку, яка знаходить відображення в етнічній антропонімії. В арабо-мусульманській культурі колірний символізм досягає надзвичайно високого рівня розвитку, характеризується багатозначністю і несе на собі відбиток впливу як Стародавнього Сходу, так і Заходу. Разом з тим, в колірній символіці ісламу багато оригінального. Заборона ісламом зображення людей, тварин і т. д. сприяла тому, що колір стає одним з головних виразних засобів. Кольорові орнаменти, візерунки килимів є системою колірних символів, що відображають уявлення мусульман про земне і небесне життя.

У Корані світло, а також найбільш світлі і яскраві кольори є символами блага, божественного начала. Араби завжди віддавали перевагу *світлому, яскравому, блискучому*. Це пов'язано передусім із ментальністю бедуїнів. У кочових народів мало слів для позначення кольорів і фарб. Кочовики краще сприймають пластику і об'єм предметів, тобто те, що охоплює погляд під час руху, ніж їхній колір, сприйняття якого потребує нерухомості. Бедуїни легко виокремлюють світлі, освітлені об'єкти і темні, неосвітлені і мало звертають уваги на їхню кольорову диференціацію. Превалювання позитивного ставлення до *світлого, сяючого* є однією із особливостей арабської колірної символіки. Це знаходить своє відбиття і в антропонімній сфері. Відповідні семи, що становлять основу семантичної структури багатьох лексем, чітко простежуються у численних арабських антропонімах, пор. чоловічі імена: *Абан* 'Більш яскравий'; *Азхар, Азгар* 'Блискучий', 'Яскравий', 'Світлий'; *Базір, Бахір* 'Блискучий', 'Чудовий', 'Гарний'; *Баді* 'Дивовижний', 'Блискучий', 'Чудовий'; *Барі* 'Чудовий', 'Блискучий'; *Баррак* 'Блискучий', 'Сяючий'; *Бага, Баха* 'Краса', 'Пишність', 'Блиск'; *Багідж, Бахідж* 'Блискучий', 'Світлий', 'Чудовий'; *Ваддах* 'Дуже світлий', 'Яскравий'; *Ваххадж, Ваггадж* 'Палаючий', 'Яскравий', 'Сліпучий'; *Даві, Заві* 'Світлий'; *Джалал, Джаляль* 'Велич', 'Блиск', 'Пишність'; *Загі, Захі* 'Квітучий', 'Яскравий'; *Загір, Захір* 'Блискучий', 'Яскравий', 'Квітучий', 'Прекрасний'; *Захран, Загран* 'Яскравий', 'Красивий'; *Мунір* 'Світлий', 'Яскравий', 'Блискучий'; *Мусфір* 'Блискучий', 'Світлий'; *Саті, Сате* 'Яскравий',

‘Сліпучий’ [ОКАМИ], жіночі імена: *Багіра, Бахіра, Багьіра* ‘Блискуча’, ‘Чудова’, ‘Красива’; *Бадіа* ‘Чудова’, ‘Рідкісна’, ‘Дивовижна’, ‘Блискуча’; *Бахіджа, Багіджа* ‘Блискуча’, ‘Світла’, ‘Прекрасна’, ‘Красива’, ‘Чарівна’; *Бахія, Багія* ‘Чудова’, ‘Красива’, ‘Блискуча’, ‘Яскрава’; *Вахадж, Вагадж, Вагьадж* ‘Блиск’, ‘Сліпуче світло’; *Давія, Завія* ‘Світла’; *Дуррія, Дуррійя* ‘Перлова’, ‘Яскрава’, ‘Блискуча’; *Загіра, Загьіра, Захіра* ‘Блискуча’, ‘Яскрава’, ‘Квітуча’, ‘Прекрасна’; *Захва, Загва* ‘Блиск’, ‘Розквіт’; *Захра, Загьра, Загра* ‘Блискуча’, ‘Яскрава’; *Захія, Загія* ‘Квітуча’, ‘Яскрава’; *Зуха, Зугьа, Зуга* ‘Блиск’; *Ішрак, Ішрак’* ‘Блиск’, ‘Світіння’; *Ламіа, Ляміа* ‘Блискуча’; *Лямаан* ‘Блиск’, ‘Сяйво’; *Муди, Муді, Музі* ‘Світла’, ‘Що випромінює світло’; *Муніра* ‘Та, що світиться’, ‘Світла’, ‘Яскрава’, ‘Блискуча’; *Мусфіра* ‘Блискуча’, ‘Світла’; *Наввар* ‘Світла’; *Наввара* ‘Світла’; *Надра* ‘Свіжість’, ‘Блиск’; *Раунак, Равнак’* ‘Пишність’, ‘Блиск’, ‘Краса’; *Сатіа, Сатіа* ‘Яскрава’, ‘Сліпуча’ [ОКАЖИ].

В усіх мовах світу існує кольорна тріада — три основні кольори: білий-чорний-червоний. Проте трактування цих кольорних номенів різними етносами неідентичне.

Символіка Білий ахроматичний колір у межах європейських культур набуває позитивного забарвлення.
білого Проте це не усюди так. У культурній традиції
кольору Китаю, наприклад, білий колір отримує переважно пейоративне осмислення: біле — це «традиційний колір жалоби», біле символізує осінь, старість і смерть. Білий колір як колір трауру, смерті, нещастя типовий також для народів Індії, Японії. У арабів білий колір символізує чистоту і духовність. У супереччі невірниць з «Тисяча та одна ніч» білий називається «найкращим з усіх кольорів»; білизна має багато позитивного і мусульмани пишаються своїми білими тюрбанами. Білий колір цінується в ісламі дуже високо. У хадисі Посланника сказано: «Одягайте одяг білого кольору, воістину він найчистіший і найприємніший». Пророк Мухаммад казав: «О Аллах! Очисти мене від моїх гріхів, як ти очистив білий одяг від бруду». В іншому хадисі говориться: «Кращий одяг, в якому ви можете відвідувати мечеті, — це одяг білого кольору». Білий є найкращим кольором для арабських чоловіків. Згідно хадису, навіть янголи одягалися в білий колір. Це ставлення до білого кольору знаходить певне віддзеркалення і в антропонімній сфері, пор. чоловічі імена: *Абйад* ‘Білий’,

‘Ясний’, ‘Сліпучий’; *Баяд, Баяз* ‘Білизна’, ‘Білий’, ‘Чистий’ [Имена Мусульманские]; *Байдун* — демінутив від лексеми із значенням ‘білий’ [Имена Арабские]. Втім колірний номен *білий*, який належить до ахроматичних кольорів, які не мають будь-якої колірної характеристики, потенційно містить і певні негативні конотації, співзначення позбавлення чогось. Це відчувається у лексичній семантиці арабського чоловічого імені *Шейбан* ‘Білий’, ‘Холодний сніжний день’, ‘Сивина’ [ОКАМИ].

Символіка чорного кольору Чорний колір — це відсутність відбитого світла, часто асоціюється з порожнечою. Для західних культур номен *чорний* має різні пейоративні конотації. Це зухвалий, холодний і тривожний колір. Він несе драматичний, сексуальний, містичний підтекст, уособлює зло, руйнування і смерть. У Китаї і в Індії чорний колір вважається відновником балансу і здоров'я. Він має позитивне значення, уособлює любов, щасливий шлюб, сімейне щастя, навіть здоровий сон і спокій. Щодо арабської колірної символіки, то чорний колір не має там абсолютно негативного характеру. Священний камінь храму Кааба — чорний. Чорний — колір землі. Це був також колір одягу і прапора аббасидських халіфів. Більше того, протиставлення білого і чорного у арабів має дещо інші характеристики, ніж у багатьох інших етносів. У численних етносів протиставлення денного світла і нічної темряви супроводжується певними асоціаціями: сонячним теплом і активною діяльністю вдень і холодом, пасивністю, таємничістю в години нічного мороку. У арабських номадів дещо інші ритми життєдіяльності: життя завмирає під час пекельної спеки вдень і активізується під час нічної темряви і прохолоди. Арабських кочовиків не лякає нічна темрява і номени *чорний, темний* у арабів найчастіше позбавлені пейоративних конотацій.

На перший план виступають асоціації із позитивним забарвленням, що певним чином вплинуло і на колірну антропоніму номінацію: у арабів доволі численні особові імена із семами *темний, чорний* твірних основ, пор. чоловічі імена: *Адхам, Дагхам* ‘Чорний’, ‘Темний’; *Дахман, Дагман* ‘Чорний’; *Сувейд* — від слова *асвад* ‘чорний’; *Сухейм* — зменшувальна форма від *асхам* ‘чорний’ [ОКАМИ] *Асвад* ‘Чорний’; *Дільхам* ‘Дуже темний’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Дахма, Дагьма, Дагма* ‘Чорна’ [ОКАЖИ]. Ніч, темрява, тінь доповнюють світло. Араби

кажуть: «Значну частину життя людина проводить в темряві ночі, під її чорним покривалом». Арабська мова, реагуючи на важливість світосприймання своїх носіїв чорного, темного кольору, породжує численну кількість мовних одиниць для його передачі, що знаходить своє відбиття в антропонімній сфері, пор. чоловічі імена: *Гасік, Гасек* ‘Сутінки’, ‘Темрява’; *Гейхаб* ‘Темрява’, ‘Густий морок’ [ОКАМИ]; жіночі імена: *Гасак, Гасак’* ‘Темрява ночі’; *Джухейна, Джуг’айна, Джугейна* ‘Темрява ночі’ [ОКАЖИ]; *Дуджа* ‘Темрява’; *Дуджейна* ‘Темрява’; *Джухайма* ‘Сутінки в кінці ночі (перед світанком)’; *Джухайна* ‘Опівнічна чорнота’; *Джуханна* ‘Чорнота ночі’ [Имена Арабские].

В сучасному витлумаченні етнічних розбіжностей у опосередкованому сприйнятті кольорів чи не найважливіше значення отримує соціокультурне трактування колірної концептуальної дійсності тим чи іншим етносом, тією чи іншою мовною спільнотою. Об’єктивно існуючі кольори мають різну соціально-культурну інтерпретацію. Треба усвідомити функціональну синкретичність мови і усіх її складників, а також орієнтованість на вираження світобачення певного етносу. Лексичне значення мовних одиниць має не лише відображально-узагальнений характер, тобто виражає сукупність об’єктивно притаманних денотату дистинктивних ознак, а й суб’єктивний характер, тобто соціально-культурну обумовленість, відбиваючи свідомість мовців, їхні уявлення про існуючий денотат. У значенні слова не тільки відбиваються об’єктивні ознаки предмета, а й підкреслюється, що вони виділяються як найважливіші. В багатьох тюркських особових іменах початкове *ак*- часто сприймається не як ‘білий’, ‘чистий’, а як ‘щастя’, ‘щасливий’. У тюркських мовах слово *ак* — не лише ‘білий’, а й ‘рухливий’, ‘моторний’, ‘той, що біжить’. Топонім *Аксу* можна розуміти не лише як ‘Біла вода’, а й як ‘Вода, що збігає (з гір)’, тобто ‘Рухома вода’ [Кононов : 83—85]. Водночас початкове *кара*- сприймається не лише як ‘чорний’, а й як ‘могутній’, ‘сильний’, ‘великий’. Водночас в тюркських мовах слово *кара* має значення ‘земля’. Отже, гідронім *Карасу* — це не лише ‘Чорна вода’, а й ‘Вода, що йде з-під землі’, тобто ‘Чиста, прозора вода’ [Кононов : 83—85].

Для народів Екваторіальної Африки недійсні індоевропейські відповідності добра, ідеалу, істини — кольору білому, а зла, «низького», брехні — кольору чорному, так що вираз

чорна невдячність там буде сприйматися як протиприродний, на кшталт «благодійне зло», як оксюморон [Гачев: 47—48].

Символіка червоного кольору Червоний колір, вважають вчені, безпосередньо впливає на людину. Червоне освітлення здатне прискорити серцебиття і підвищити кров'яний тиск. Червоний колір вважається стимулюючим, сприяє активності, дружелюбності, впевненості;

у великих кількостях викликає гнів і лютю. Він дає впевненість в собі, готовність до дії. Дослідження показали, що червоний колір впливає на сексуальну поведінку, здатність до фізичних навантажень. Європейці традиційно бачать у цьому кольорі гріх і жертвовність. Для народів Далекого Сходу червоний колір — це символ любові, народження, життя, піднесених почуттів, а також символізує удачу і свято. У Китаї червоний колір носять наречені як символ витривалості та віри, а в Індії він символізує чистоту.

В Японії червоний колір символізує небезпеку і терористичну загрозу, також для японців червоний — це колір гніву і люті. Червоний колір для мусульман вважається священним, магічним, таким, що має більшу «життєву силу». В арабів завжди цінувалися дорогоцінні камені червоного кольору — рубіни та ін. Вважається, що вони надають власнику силу, енергію, безстрашність. Віра у «велику силу червоного» є настільки сильною, що вважається за найкраще не показувати камені червоного кольору маленьким дітям, а також тваринам, яких він може налякати. Червоний колір символізує також і любовну пристрасть. У поетичній творчості мусульман були поширені «червоні символи», наприклад, червона троянда означала пристрасне кохання. Проте антропонімні номінації із колірним номеном *червоний* в арабському антропоніміконі поодинокі, пор. чоловічі імена: *Ахмар* 'Червоний' [ОКАМИ]; *Хамра* 'Червоний' [Имена Мусульманские]; *Йаніа* 'Червоний' [Имена Арабские]; жіноче ім'я *Даміа* 'Червона' [Имена Арабские]. Справа в тому, що референтна співвіднесеність колірних номенів різноманітна та має своєрідне відбиття в антропонімній сфері. Для мусульманської ментальності колірний номен *червоний* є певною мірою амбівалентним. Зокрема існує заборона Пророка для одягу чоловіків червоного кольору. Чому Пророк заборонив червоний одяг чоловікам? Наводиться кілька думок, серед них — те, що це одяг жінок, а уподібнюватися жінкам мусульманам

заборонено, а також через те, що людина, яка одягла червоний одяг, бажає звернути увагу на свою персону, а це вже *харам*. Вважається також, що носіння червоного кольору применшує мужність. Заборона стосується не тільки одягу, який повністю пофарбований в червоний колір. Категорично заборонені інші речі повністю червоного кольору, наприклад, червоні подушки. Ці погляди на червоний колір знайшли певне відбиття в мусульманській антропонімії.

Концептуальним прототипом колірного номена *Символіка* *зелений*, — підкреслюють дослідники, — виступає забарвлення рослинності. Для арабів *зеленого* *пає* забарвлення рослинності. Для арабів *зелений* колір — це колір життя, він асоціюється з кольором рослинності. Якщо врахувати, що іслам виник в арабському середовищі, для якого було звичним життя в пустелі, серед неживих барханів і голих скелястих гір, то зрозуміла перевага, яку араби віддали зеленому кольору. Там, де зелень — там оазис, там вода, там життя. В арабській ментальності колірний номен *зелений* символізує оазис, природу, життя, відпочинок. Каміні зеленого кольору означають життєву стійкість, щастя та благополуччя в усіх справах. Деякі дослідники стверджують, що мусульмани люблять дорогоцінні каміні зеленого кольору більше за всі інші.

Нагадаймо, що *зелений* колір — колір прапора Пророка. У Корані *зелений* колір асоціюється з райськими благами. Мешканці Раю носять *зелені* шати з атласу і парчі. В одному із аятів йдеться: «Вони будуть лежати на ложах з *зеленими* покривалами і на килимах дивовижної краси». Пор. арабські чоловічі імена: *Ахдар*, *Ахзар* ‘Зелений’ (в значенні ‘вічно квітучий’) [Имена Мусульманские]; *Вахф*, *Вагф* ‘Зеленість’ (про рослини); *Хадир*, *Хадір* ‘Зелений’, ‘Той, що зеленіє’ [ОКАМИ], жіноче ім’я *Худра* ‘Зелень’, ‘Зеленощі’, ‘Рослинність’, ‘Зелений колір’ [ОКАЖИ]. У багатьох мовах *зелений* асоціюється з молодістю. Арабське жіноче ім’я *Варакійя* перекладається як ‘Зелений листок’; перське жіноче ім’я *Сабза* ‘Зелена’, ‘Зелень’ має переносне значення ‘Молода’; таджицьке жіноче ім’я *Сабзі* перекладається як ‘Зелені паростки’, а *Сабзбахор* — як ‘Зелень весни’ [Имена Мусульманские]. Часто із зеленим кольором асоціюється незрілість та недосвідченість. Арабське ім’я *Сайаб* має, зокрема, дві етимологічні інтерпретації: ‘Зелений фінік’ і ‘Неуважний’ [Имена Арабские].

Щодо жовтого кольору, то це найлегший і найяскравіший колір в спектрі. Психологи називають жовтий тонізуючим кольором, таким, що підбадьорює і стимулює

Символіка жовтого кольору впливає на розумове життя людини. Жовтий колір — це дуже теплий і приємний відтінок, який приховує в собі радість, надію та щастя.

Це — колір золота, застиглого сонця. В Європі саме жовтий колір був ознакою того, що людина є представником благородної родини. Слов'яни іноді вважали цей колір символом зради, ревнощів. Для культур Індії, Китаю і Японії жовтий колір асоціюється з сонцем і золотом. У Китаї жовтий колір символізував одночасно життя і смерть. Обитель мертвих називали «Жовтими ключами», але жовтий журавель був алегорією безсмертя. Жовтий колір символізував Китай і китайського імператора. Китайські простолюдини в минулому не мали права одягатися в жовте, оскільки це був колір правлячої династії. В Індії цей колір ототожнюється з торгівлею, удачею і угодами. В Японії це колір витонченості та грації. У арабів жовтий колір має особливий статус і символізує багатство, успіх, славу і торжество. Стосовно одягу жовтого кольору, то він у мусульман не заохочується через його яскравість. Імена із номеном *жовтий* в арабському антропоніміконі поодинокі, пор. чоловічі імена *Асфар* 'Жовтий', *Асфір* 'Жовтий' [Имена Мусульманские].

Символіка синього кольору Символіка синього виходить з очевидного фізичного факту — синяви безхмарного неба. У міфологічній свідомості небо завжди було житлом богів, духів предків, янголів; звідси головний символ синього — божественність. Пар-

ні з ним значення — таємничість, містицизм, святість, шляхетність і чистота (духовність), сталість (в вірі, відданості, в любові), досконалість, високе походження (блакитна кров), правосуддя (божа справа). Отже, *синій колір* у багатьох народів символізує небо і вічність, а також доброту, вірність та сталість. Крім того, синій колір близький до чорного й одержує подібні з ним символічні значення. Так, у слов'янських народів синій слугував кольором суму, горя, асоціювався з бісівським світом. Щодо синього і блакитного кольорів, то у численних мовах відсутнє категоріальне розрізнення синього і блакитного; ці відтінки синього конкретизуються за допомогою ад'єктивних

уточнювачів, як це спостерігається в англійській, німецькій і французькій мовах.

В арабській номенклатурі імен номен *синій* рідко використовується з метою антропонімної номінації, пор. жіноче ім'я *Маві́йа* 'Блакитна', 'Небесна' в значенні 'Блакитноока' [Имена Мусульманские], а також *Маві́я*, *Мау́йя* 'Блакитна' [ОКАЖИ].

Певні колоративи використовуються в арабській антропонімії з дескриптивною метою, для вказівки на особливі прикмети зовнішності, пор. чоловічі імена: *Асмар* буквально 'Червоновато-коричневий', такі імена присвоювали хлопчикам з рудувато-каштановим волоссям; *Асхаб* 'Рудуватий', 'Світловолосий', 'Блондин'; *Сухайб* 'З рудим волоссям' або 'Червонопикий'; пор. жіночі антропоніми: *Хумайра* 'Рудувата' [Имена Мусульманские]; *Шакра*, *Шак'ра* 'Русява', 'Руда'; *Самра* 'Смаглява', а також *Сумейра*, *Сумайра* — демінутив від *Самра* 'Смаглява' [ОКАЖИ].

Як зазначалося, превалювання позитивного ставлення до чистих, світлих, сяючих кольорів є однією із особливостей арабської колірної символіки. Але якщо колір нечистий, «брудний», то він втрачає для араба всяку привабливість. Це стосується перш за все *сірого* і *коричневого*. Вони — кольори нещастя і злиднів. *Сірий* — колір пилу і праху, протилежність яскравого, різнобарвного світу, нагадує смертним про тлінність їхнього існування.

Треба, проте, зазначити, що арабська антропонімна ментальність характеризується певною автономністю і антропонімна номінація подекуди незалежна від загальноприйнятих колірних стереотипів, символів і преференцій. Попри негативну вторинну емотивно забарвлену семантику номена *сірий*, арабський іменник подекуди схильний використовувати цей колір для антропонімної номінації, пор. чоловічі імена: *Арбад* 'Сірий', 'Попелястий'; *Ашхаб*, *Ашгаб* 'Сірий' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Афра* 'Сіра'; *Шахба*, *Шагьба*, *Шагба* 'Сіра' [ОКАЖИ], *Рубейда* — демінутив від лексеми із значенням 'сірий колір' [Имена Арабские].

РОЗДІЛ 3

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОГО СВІТУ В АРАБСЬКИХ АНТРОПОНІМАХ

АРАБИ — СВОГО РОДУ ДІТИ ПРИРОДИ

За словами В. Е. Шагала, «Араби — свого роду діти природи» [Шагаль : 41]. Спостережливість по відношенню до навколишньої природи у бедуїнського населення в межах своєї сфери буття була дуже витонченою і викликала самим життям. Сама етнічна ментальність стародавнього арабського соціуму, його світовідчуття і світосприйняття, його світорозуміння були обмежені горизонтом аравійської пустелі. Це знайшло відбиття як в бедуїнському антропоніміконі, так і в бедуїнській стародавній поезії. В арабській доісламській поезії центральну частину *касиди* — довгого вірша, поеми зазвичай займав пейзаж або опис тваринного або рослинного світу, яким присвячувалося найбільше число віршів [Шидфар : 30]. В *му'аллаках* (збірниках *касид*) доісламської Аравії VI ст. часто описуються явища природи, даються прекрасні зображення бурі тощо. Це свідчить про ту увагу, яку приділяли араби-кочовики навколишньому світу, природі в найширшому сенсі цього слова. Ця особливість ментальності стародавніх арабів відбилася і в автхтонному антропоніміконі, де імена, утворені від позначень явищ природи, елементів місцевого ландшафту, навколишньої природи, місцевої фауни і флори досить репрезентативні.

У стародавній арабській поезії у своєрідній формі проявляється нерозчленованість свідомості людини родо-племінного суспільства, яка представляла всесвіт як єдине ціле, де немає дрібних, незначних явищ або предметів, — все тут однаково значиме і цінне. У свідомості давніх арабів природа виступає вищим зразком краси і критерієм прекрасного. В ментальності стародавніх арабів не існує низинних або незначних явищ природи, немає потворних або гидких тварин. Усе в світі прекрасне

і має право на життя, на існування [Шидфар : 38]. Ось чому в твірних основах арабських особових імен могли виявитися назви різних об'єктів або явищ оточуючого світу або назви представників тваринного світу, які у сучасної людини викликають негативні почуття. Автохтонна арабська ономастика, породження етносу, що мешкав в аравійських пустелях, мала своєрідний вплив і на сам арабський етнос.

На початку стародавніх касид, у «зачинах» часто згадувалися географічні назви, особові імена супутників героя, ім'я коханої і т. д. Дослідники арабської поезії підкреслюють, що власні імена грають «особливу роль в цих зачинах». Чуючи з вуст *раві*¹ знайомі імена, «слухач отримував додатковий емоційний поштовх» і «включався у творчий процес, долучаючись до висловленого в віршах через знайомий зоровий образ» [Шидфар : 33]. Це свідчить про значний вплив власних імен на психіку, емоції, на естетичні та інші почуття арабів, про розвинену з найдавніших часів у арабофонів ономастичну ментальність, відчуття значущості пропріальної лексики.

Арабська антропонімна лексика, пов'язана із оточуючим природним середовищем, багата і різноманітна.

ОСОБОВІ ІМЕНА, ПОВ'ЯЗАНІ З НАЗВАМИ ОБ'ЄКТІВ ЗОРЯНОГО НЕБА

Природно-географічні умови Аравії певним чином вплинули на формування специфічної ментальності, психологічних особливостей арабського етносу. Ці особливості мають певне віддзеркалення в ономастичній сфері, зокрема в системі особових імен. Оточуюча природа не змінюється протягом століть: різні покоління бачать одні й ті ж природні ландшафти, живуть в умовах незмінного, дуже спекотного і сухого клімату, займаючись однією й тією ж справою. Це вплинуло на арабську ментальність, яка відрізняється особливою стабільністю,

¹ Вірші у стародавніх арабів передавалися з покоління в покоління декламаторами, яких називали *раві*. У більш ранній період *раві* сам був поетом, він як би був учнем старшого сучасника і мандрував разом з ним в якості його декламатора. Однак поступово сформувався стан професійних декламаторів. Існує безліч переказів про дивовижну пам'ять деяких знаменитих *раві*.

консерватизмом, прихильністю до збереження status quo впродовж багатьох століть. Прихильність до традицій у арабів проявляється і в онімній сфері, особливо в антропонімії. Ці антропонімні номінації відображають ономастичну ментальність їхніх творців. У багатьох випадках вони віддзеркалюють реалії оточуючого світу. Це були імена, створені здебільшого номадами, арабськими кочівниками-бедуїнами. В арабській антропонімії ще й нині існують численні імена, утворені в домусульманські часи.

Номадські умови існування бедуїнів позначилися на їхніх етнокультурних особливостях. Лоуренс Аравійський у своїй книзі «Сім стовпів мудрості» писав: «Вдень нас пропалювало до кісток палаюче сонце, яке змагалось з сухим, розпеченим, пронизливим вітром. Ночами ми тремтіли від холодної роси, гостро переживаючи свою нікчемність, бо на думку про неї не міг не наводити нескінченно глибокий, майже чорний купол неба з міріадами мерехтливих, немов охоплених кожна власною мовчанкою, зірок» [Лоуренс].

Араби захоплювалися небом (не землею, яка в умовах Аравії є переважно пустелею!), милувалися ним, що відбито в арабських пареміях, на зразок: «*Чого тобі ще треба, коли голубе над тобою небо?*» [Прислів'я : 117]. Пор. ще паремію, яка певним чином висвітлює духовний настрій типового представника арабського етносу «*Ногами на землі, а думками в небесах*» [Прислів'я : 148].

Кочують бедуїни переважно вночі, коли прохолодно, що відбито в лексичній семантиці твірних основ деяких особових арабських імен, пор. імена: *Мудлідж* 'Той, що йде вночі'; *Сарі* 'Той, що йде вночі' [ОКАМИ]; *Сарія* 'Та, що мандрує вночі' [ОКАЖИ]; *Мудлядж* 'Той, хто йде всю ніч'; *Ісра* 'Нічна подорож'; *Сурра* 'Нічна подорож' [Имена Арабские]. Пор. ще ім'я *Асра* 'Подорожувати вночі' [Имена Мусульманские].

Шлях кочівникам вночі висвітлює місяць та зоряне небо. Як сказано в арабській паремії, «*Коли підіймається місяць, їзда стає чудовою*» [Прислів'я : 77].

Кочівники володіли великим запасом практичних відомостей з астрономічної географії. Постійні пересування, часті нічні подорожі, коли доводилося орієнтуватися тільки по місяцю і найбільш яскравим зіркам, обумовили знання всіх змін на небосхилі. Бедуїни не тільки вміли «тримати свій шлях за зірками», але за їхнім сходом і заходом визначали час ночі. Для арабських

номадів під час нічних перегонів зоряне небо було одним із чудових видовищ. Араби милувалися небом, зірками і Місяцем, обожнювали їх. Своєрідне шанування небесних світил (зірок, планет, Місяця, Сонця тощо) було складовою частиною релігійних поглядів стародавніх арабів, поряд з поклонінням численним богам і вірою в талісмани (з сивої давнини йде культ Чорного каменя).

Отже, не дивно, що Зірка і зростаючий Місяць — символи ісламу. Нагадаємо, що в сучасній астрономічній європейській традиції сузір'я мають переважно латинські назви, а зірки — арабські назви, які виникли задовго до ісламу. Для зірок у арабів було не менше 250 назв арабською мовою. Так, назва найяскравішої зірки в сузір'ї Тельця *Альдебаран* походить від арабського слова *الدبران* [al-dabarān], що означає 'послідовник' — зірка на нічному небі проходить свій шлях слідом за Плеядами. Більшість арабських назв зірок в античних зоряних каталогах є описовими, пов'язаними з їхнім розташуванням усередині сузір'їв. Назви низки зірок включають однакові арабські корені, наприклад, компонент *Денеб 'Хвіст'* присутній в назвах більше ніж десяти зірок неба. Деяким зіркам були дані імена зі значеннями, що не мають ніякого відношення до сузір'я, в якому вони знаходяться. Наприклад, зірка в сузір'ї Зайця названа *Ніхал*, що арабською означає 'Верблюд втамовує свою спрагу', тому що стародавні араби співвідносили сузір'я Зайця з традиційним арабським астеризмом 'Караван верблюдів'.

Але на першому місці у арабів завжди стояв Місяць¹. Спостерігаючи положення Місяця на небі, араби рано помітили його відношення до послідовно мінливих зоряних груп. Вони ідентифікували 28 положень і кожному із них дали окрему арабську назву.

З зорям неба, Сонцем і Місяцем тісно пов'язана і стародавня арабська міфологія. Арабська міфологія — сукупність міфологічних поглядів, вірувань і культів жителів домусульманської Аравії — була поширена приблизно в I тис. до н. е. — початок VII ст. н. е. Для традиційного арабського релігійно-міфологічного світосприймання Сонце поставало як грізне і

¹ Написи, що зустрічаються в Південній Аравії, показують, що у арабів поклоніння чоловічому божеству Місяця з найдавніших пір превалювало над поклонінням Сонцю, жіночому божеству.

небезпечне божество¹. Важливе значення в арабській міфології, особливо у кочівників, мало шанування Місяця. Численні домусульманські божества були так чи інакше пов'язані з Місяцем.

У Сабейському царстві, одному з найдавніших на Близькому Сході, яке склалося в кінці II тис. до н. е. на території Південної Аравії, побутовали три офіційних божества: бог ранкової зірки *Астар*, бог Місяця *Альмаках* і богиня Сонця, представлена в двох іпостасях. Залежні від Сабейського царства південно-аравійські держави мали власних місячних божеств: *Хадрамаут* — бога *Сіна*, *Катабан* — *Амма*, *Маїн* — *Вадда* [Аравія : 20].

У давньоарабській міфології одне із важливих місць в офіційному пантеоні посідав *Вадд* — бог Місяця та зрошення. *Хубал* — бог арабського язичницького пантеону, особливо шанований в Мецці в доісламську епоху плем'ям курайш, з якого походить Пророк Мухаммад. *Хубал* був богом-предком, а також богом неба і Місяця. *Нахі* вважався богом мудрості, а також божеством Місяця. *Нахі* виступав у міфах як бог-предок і покровитель народу, владика країни, захисник верблюдів і колодязів. *Наср* в єменській міфології — бог Місяця. Бог *Наср* шанувався в державах *Саба* і *Катабан*. Пізніше *Наср* був ототожнений з іншими богами Місяця — *Альмакахом* в *Сабі* і *Аммом* в *Катабані*. *Наср* був відомий також у давньоарабській міфології — за теофорними іменами, які були широко поширені в Центральній і Північній Аравії. Мусульманська традиція зараховувала його до богів, яким поклонялися родичі *Нуха* (біблійного Ноя).

Шамс у стародавній міфології — бог Сонця. У стародавній арабській міфології *Аллат* (*Алілат*, *ал-Лат*, *Лат*, *Ілат*) — богиня неба і дощу. Пропріальна лексема *Аллат*, можливо, є заміною забороненого імені божества і утворена з загального слова *ілахат* 'богиня' з означеним артиклем і означає 'сама ця богиня'². *Аль-Узза* (араб. العزى 'могутня') — богиня планети Венери. Її ім'я зустрічається в домусульманському антропоніміконі, зокрема в теофорному імені *Абд аль-Узза* (араб. عبد العزى) 'Раб богині Аль-Узза'.

¹ Мабуть, релікти такого ставлення до Сонця збереглися в ісламі, який забороняє здійснювати намаз, коли Сонце в зеніті.

² Деякі вчені вважають, що стародавні греки запозичили у південних арабів через їх торговців ладаном *Аполлона*, *Гермеса* і *Латону* (пор. грец. Λητώ, дорійська форма *Лато*, також *Латона* і араб. *Лат*).

Антропонімія не залишилася осторонь від «зоряної» тематики. Іслам забороняв поклоніння небесним світилам. Проте в антропоніміконах мусульманських країн в тій чи іншій мірі, за тих чи інших мотивів сформувався певний шар особових імен, що походять від апелативних позначень неба, від апелативних позначень і власних назв космічних об'єктів.

Антропонімізуються лексеми на позначення неба, пор. арабські чоловічі імена *Кохейля* 'Небо'; *Зарка* 'Небо'; *Азрак* 'Чисте безхмарне небо' [Имена Арабские]; пор. жіночі імена *Фалаяк* 'Космос'; *Хадра* 'Небо'; *Сама* 'Небо'; *Сумайя*, *Сумейя* — зменшувальна форма слова *сама* 'небо' [ОКАЖИ].

В арабському антропоніміконі існує низка особових імен, твірні основи яких сягають семанособові імена тем *зірка*, *планета*, *метеор* тощо, пор. чоловічі імена: *Каукаб* 'Планета', 'Зірка'; *Сайяр* 'Планета'; *Анджум* 'Зірки'; *Наджм* 'Зірка', 'Планета', 'Небесне тіло' [Имена Мусульманские]; *Ніджм* 'Зірка'; *Тарік* 'Зірка'; *Анджам* 'Зірки'; *Дурай* 'Яскрава зірка'; *Майсан* 'Яскрава зірка'; *Шахаб* 'Падаюча зірка', 'Метеор' [Имена Арабские]; *Шіхаб*, *Шігаб* 'Падаюча зірка', 'Метеор' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Анджум* 'Зірки'; *Кавкаб*, *Каукаб* 'Світило', 'Зірка', 'Планета'; *Кавакіб* 'Світило', 'Зірки', 'Планети'; *Наджма* 'Зірка'; *Нуджум* 'Зірки' [ОКАЖИ]; *Суха*, *Соха* 'Маленька зірочка' [Имена Арабские].

Деякі імена пов'язані з власними назвами планет, зірок, сузір'їв. Пор. чоловічі імена: *Бірджіс* 'Планета Юпітер'; *Муштарі* 'Планета Юпітер'; *Зухайл* 'Планета Сатурн'; *Сімаб* 'Планета Меркурій' [Имена Мусульманские]; *Сухейль*, *Сугейль* — від назви зірки Канопус¹ [ОКАМИ]; жіночі імена: *Джауза*, *Джавза* — від назви сузір'я (сузір'я Близнюків); *Сурайя*, *Сурейя*, *Сурая* — від назви сузір'я Плеяд; *Суха*, *Сугъа*, *Суга* — від назви самої темної зірки сузір'я Мала Ведмедиця; *Зухра*, *Зугъра*, *Зухара* — від назви планети Венера [ОКАЖИ].

Можливо, під частковим впливом арабської антропонімії, «зоряні» особові імена доволі репрезентативні в антропоніміконах різних етносів мусульманської культури: *Коукяб* перс. (ж. р.) 'Зірка'; *Тарік* (ч. р.) 'Зірка'; *Юлдуз* тюрк. (ж. р.) 'Зірка' [Гафуров 1987 : 157, 194, 214]; *Наджім* араб. (ч. р.) 'Зірка'; *Тале* азерб. (ч. р.) 'Зірка'; *Улдуз* азерб. (ч. р.) 'Зірка'; *Улдуза* азерб.

¹ *Канопус* — жовто-біла зірка-надгігант.

(ж. р.) 'Зірка' [Гафуров 1971 : 210, 228, 230]; *Сайора* тадж. (ж. р.) 'Планета' [Гафуров 1987 : 185]; *Зухра* араб. (ч. р.) 'Планета Венера' [Гафуров 1987 : 150]; *Кейван* перс. (ч. р.) 'Планета Сатурн' [Гафуров 1987 : 156]; *Чулпан* тюрк. (ж. р.) 'Ранкова зірка', 'Планета Венера' [Гафуров 1987 : 208]; *Хурмузд* перс. (ч. р.) 'Юпітер' [Гафуров 1987 : 207]; *Тірдад* перс. (ч. р.) 'Дар Сіріуса' [Гафуров 1987 : 195]; *Хуше* перс. (ж. р.) 'Сузір'я Діви' [Гафуров 1987 : 208].

В арабському антропоніміконі чисельні особові імена, інколи метонімічного, а здебільше метаособові імена форичного, порівняльного характеру, які пов'язані з позначеннями Місяця, пор. чоловічі імена: *Бадр* 'Повний місяць' — арабське чоловіче ім'я, символ краси і досконалості [Бадр]; *Будейр* — зменшувальна форма від *Бадр* [ОКАМИ], пор. ще *Азхар* 'Місяць'; *Савахір* 'Місяць'; *Тувайс* 'Місяць'; *Гасік* 'Місяць'; *Джіфан* 'Місяць'; *Кумайр* 'Маленький місяць'; *Сінмар* 'Спадаючий місяць'; *Тала* 'Півмісяць' [Имена Арабские]; *Хіляль*, *Гіляль* 'Півмісяць', 'Молодий місяць'; *Шахр*, *Шагр* 'Місяць' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Бадра* 'Повний місяць'; *Бадрія* 'Подібна до повного місяця', 'Місяцеподібна'; *Будур* 'Повні місяці'; *Камар*, *Гамар* 'Місяць'; *Камра* 'Місячне сяйво'; *Музна*, *Мізна* 'Місяць, що виходить з-за хмар'; *Хіляля*, *Гіляля* 'Місяць' [ОКАЖИ]; *Джала* 'Місяць'; *Сахіра* 'Місяць'; *Самра'а* 'Темне місце на місяці'; *Шайма* 'Темне місце на місяці'; *Сана* 'Місячне сяйво' [Имена Арабские].

Можливо, під частковим впливом арабської антропонімії, «місячні» імена займають чільне місце в антропоніміконах різних мусульманських етносів. Особливо багата на «місячні» імена (переважно жіночі) перська мова: *Махан* букв. 'Найкрасивіший місяць'; *Махафарід* 'Подібна до місяця'; *Махваш* 'Красуня, подібна до місяця'; *Махдохт* 'Дівчина, подібна до місяця'; *Махзаман* букв. 'Місяць епохи'; *Махі* 'Місячна'; *Махін* 'Подібна до місяця'; *Махліка* 'З обличчям, подібним до місяця'; *Махнігар* 'Місяцеподібна красуня'; *Махпаре* 'Подібна до місяця' букв. 'Шматочок місяця'; *Махру* 'Місяцеподібна'; *Махрух* 'Місяцеподібна'; *Махсіма* 'Подібна до місяця'; *Махтаб* 'Місяць'; *Махітабан*, *Махтабан* 'Яскравий місяць'; *Махшад* букв. 'Місяць радості'; *Махшід* 'Світлий місяць' [Гафуров 1987 : 164, 165].

В мусульманських країнах набули поширення почесні звання на зразок *Хіلال ад-Дін* 'Молодий місяць віри', *Бадр ад-Дін*

‘Повний місяць віри’, *Камар ад-Дін* ‘Місяць віри’, *Наджм ад-Дін* ‘Зірка віри’ [Гафуров 1987 : 65].

«Сонячні» особові імена також побутують «*Солярні*» в арабському антропоніміконі, пор. чоловічі імена: *Сірадж* ‘Сонце’; *Газаль* ‘Сонце в зеніті’; *Туфайль* ‘Сонце в годину заходу’; *Шуаа* ‘Сонячні промені’; жіночі імена *Джавейна* ‘Сонце’; *Маха* ‘Сонце’; *Зука* ‘Сонце’ [Имена Арабские]; пор. ще *Джарія* ‘Сонце’; *Шамс* ‘Сонце’¹; *Шамса* ‘Сонце’; *Шамсія* ‘Сонячна’ [ОКАЖИ].

Пор. імена, так чи інакше пов’язані із Сонцем, в інших мовах: тюрк. *Кундугміш* ‘Сонце’ (ч. р.) букв. ‘Сонце народилося’; башк. *Кунсилу* (ж. р.) ‘Красива, як сонце’ [Гафуров 1987 : 158]. Додамо, що деякі імена сформувалися не лише під впливом регіональних природно-кліматичних умов, а й через дію інших могутніх факторів, зокрема релігійних. У зороастризмі, одній з найдавніших релігій, яка була поширена переважно на території Великого Ірану, в I ст. до Різдва Христового поступово на перший план виходить мітраїзм — культ бога Мітри, божества Сонця. Мітраїзм був значною мірою забарвлений астрологічними елементами. Культ Сонця існував у Ірані впродовж довгого періоду. Історичний герб Ірану з 1423 р. по 1979 р. «Лев і Сонце» являє собою зображення йдучого лева, що несе на спині золоте сонце і тримає в правій лапі меч. Релікти мітраїзму вбачаємо в лексичній семантиці багатьох перських і таджицьких особових імен, пор. перські імена: *Мехраб* (ч. р.) ‘Сонячне сяйво’; *Мехрафарід* (ж. р.) ‘Дар сонця’; *Мехрдад* (ч. р.) ‘Дарований сонцем’; *Мехрдохт* (ж. р.) ‘Дочка сонця’; *Мехрунніса* (ж. р.) ‘Сонце жінок’; *Мехрнігар* (ж. р.) ‘Красуня, подібна сонцю’; *Мехрнуш* (ж. р.) (ім’я складається із компонентів *мехр* ‘сонце’ + *нуш* ‘нектар’) [Гафуров 1987 : 165, 166]; пор. також тадж. *Офтоб* (ж. р.) ‘Сонце’; перс. *Хуршід*, тадж. *Хуршед* (ч. р.) ‘Сяюче сонце’; а також перс. *Шамсулмулук* (ж. р.) ‘Сонця царів’ [Гафуров 1987 : 177, 207, 210].

¹ Арабський антропонім *Шамс* ‘Сонце’ має свої корені в зороастризмі. Етимологічно цей антропонім зводиться до теоніма *Шамаш* (від семітського кореня *Ш-М-Ш* ‘сонце’) — ім’я бога сонця у вавилонян і ассирійців, яке писалося ідеограмою, що означала ‘Владика дня’. Як бог другої частини доби (доба починалася з вечора), він поступався в значенні богу місяця *Сіну* і навіть називався іноді його слугою. Однак це не заважало його високому повсюдному шануванню.

ОСОБОВІ ІМЕНА, ПОВ'ЯЗАНІ З НАЗВАМИ ОБ'ЄКТІВ ОТОЧУЮЧОГО ЛАНДШАФТУ

Людину постійно оточує безліч предметів, проте далеко не всі вони отримують мовне позначення. Ще менша кількість з цих апелятивних позначень онімізується, переходить в сферу власних імен. Виділення окремих предметів з природного континууму, їхня апелятивна номінація відбувається в силу дії певних факторів. У. В. О. Кувайн говорить з цього приводу наступне: «Лінгвістично, а отже і концептуально, в першу чергу звертають на себе увагу предмети, досить загальнозначущі для того, щоб про них говорити в суспільстві, досить звичайні та помітні для того, щоб про них говорити часто, і досить доступні органам почуттів для того, щоб швидко їх диференціювати і дізнавати їхні назви. Ці предмети в першу чергу і позначаються словами» [Кувайн : 24]. Назви таких предметів часто стають мотиваційною основою для антропонімної номінації. Для ономастичного мислення людей це особливо стосується імен «відландшафтного» походження.

Імена — соціальні інструменти. Вони повинні задовольняти потреби ономастичного мислення етносу, для того щоб вижити і функціонувати в цьому соціумі.

Фактор навколишнього середовища має важливе значення у формуванні етнічної мовної картини світу. Кожен етнос сприймає і психологічно членує природне середовище по-своєму. Мовні картини світу мотивовані як особливостями оточуючого довкілля, так і специфікою колективної етнічної свідомості, внутрішніми іманентними властивостями національних мов. Етнічна дискретизація навколишньої дійсності та онімізація її розчленованих фрагментів детермінована особливостями пізнавальної діяльності етносу, його психічними особливостями, специфікою етнічного мислення, традиційними уподобаннями, етнічною ономастичною ментальністю тощо. Різне етнічне ономастичне мислення виокремлює для онімної номінації різні об'єкти природного континуума та онімізує назви природних реалій не однаково. Отже, в різних етнічних антропоніміконах оточуючий світ відзеркалюється по-різному, відповідно до притаманних конкретним етносам певних мовних і онімних стереотипів.

Звичайно, набір денотатів, назви яких зазнають онімної категоризації, визначається конкретним природним оточенням.

Для арабського етносу це перш за все природне середовище Аравії. На заході, півдні та південному сході Аравію облямовують гори. В центральній частині Аравійського півострова розташована гірська країна з широкими лавовими плато і гранітними масивами, на півночі від якої лежить кам'янисто-піщана пустеля, а на південному сході — піщана пустеля, одна з найбільших у світі. Ці реалії докілья через посередництво етнічної арабської свідомості і ономастичне мислення вплинули на автотонну антропонімію, на формування окремих онімних секторів.

Лоуренс Аравійський назвав арабів «расою індивідуальної обдарованості». Ця «індивідуальна обдарованість» арабів під онімним кутом зору виявляється в безмежній індивідуальній антропонімно-номінаційній креативності бедуїнів, які творять свої позамусульманські імена, а не відтворюють їх. «Індивідуальну обдарованість» арабів в антропонімному сенсі вбачаємо в особливостях етнічної ономастичної ментальності, яка часто провокує номадів на використання з антропонімно-номінаційною метою гіперонімних лексем, що виражають загальне, родове поняття. Одну із таких лексико-семантичних груп особових імен складають відландшафтні імена, утворені через антропонімізацію апелятивних лексем, що позначають ландшафти, великі та малі елементи рельєфу.

Арабська мова, ґрунтуючись на досвіді кочового життя, виробила значну кількість географічних лексем, які виділяють й узагальнюють особливості місцевого ландшафту. Утилітарно-праксеологічна основа виникнення й функціонування арабської географічної номенклатури значною мірою являє собою згусток повсякденного номадського досвіду. Арабська народна географічна термінологія глибоко вмотивована потребами бедуїнів-скотарів. Численна апелятивна лексика на позначення оронімних географічних об'єктів була вироблена кочовиками, бо відповідні поняття і терміни були функціонально важливими для скотарів. Знання специфіки місцевих ландшафтів мало неабияке значення при випасі худоби, при її перегонах на інші пасовиська. Зв'язок скотарів із природним середовищем, що його опосередковує структура життєдіяльності кочовиків, впливає на топонімний фонд, який найчастіше вживався в бедуїнському мовленні. Вид трудової діяльності бедуїнів-скотарів обумовив вибір оронімної термінології локальних ландшафтів, а відтак вплинув і на селекцію лексем для антропонімної номінації.

Серед відландафтних особових імен виокремлюємо перш за все гіперонімні антропоніми. До гіперонімних відландафтних антропонімів зараховуємо імена, твірні основи яких містять семантими типу *гора, пустеля, долина, оаза* тощо. В арабському іменнику такі антропоніми доволі чисельні: *Аджад* — від множини апелятивної лексеми із значенням ‘плато’, ‘платокогір’я; *Заріх* — від множини апелятивної лексеми із значенням ‘височина’, ‘плато’; *Міхад* ‘Рівнина’, ‘Степ’; *Алям* ‘Гори’; *Джабаль* ‘Гора’; *Рафіа* ‘Гора’; *Фуркан* ‘Вулкан’; *Сабта* ‘Пустеля’ [Імена Арабские]; *Бадія* ‘Пустеля’; *Фаяфі* ‘Пустелі’; *Наджд*, *Неджд* ‘Плато’, ‘Височина’, ‘Платокогір’я; *Ніджад* ‘Платокогір’я’, ‘Височини’; *Равабі* ‘Пагорби’, ‘Височини’; *Руба* ‘Пагорби’, ‘Височини’; *Відьян* ‘Долини’; *Ваха* ‘Оаза’ [ОКАЖИ].

Семантика твірних основ багатьох бедуїнських відландафтних антропонімів неповторна і колоритна, на зразок особових імен *Ріхаб* ‘Безкраї простори’; *Афьяф* ‘Широка пустеля’; *Хума* ‘Безкрайня пустеля’; *Афнад* ‘Великі гори’; *Шіммах* ‘Висока гора’; *Алям* ‘Висока гора’; *Манаф* ‘Висока гора’; *Фанді* ‘Величезна гора’; *Хавалід* ‘Гори і скелі’ [Імена Арабские].

Гіперонімні особові імена доповнюються гіпонімними антропонімами, твірні основи яких корелюють із лексемами, що позначають елементи рельєфу з більш конкретним, звуженим значенням, на зразок *Дахір* ‘Гірська вершина’; *Ашіаб* ‘Ущелина’, ‘Прохід між горами’; *Сахар* ‘Скеля’; *Умейль* ‘Дюна’ [Імена Арабские]; *Нуф* ‘Вершина гори’; *Зура* ‘Вершини’; *Санія*, *Танія*, *Санійя* ‘Гірський перевал’, ‘Схил гори’ [ОКАЖИ]; *Джабалля* ‘Основа гори’; *Утба* ‘Звивина долини’; *Сахр* ‘Скеля’; *Джандаль* ‘Скеля’ [ОКАМИ].

Арабські особові імена, утворені від назв об’єктів оточуючого ландшафту, відрізняються своєю розмаїтістю. Часто це онімізовані топографічні дескрипції, на зразок *Бадва* ‘Посушливі землі’; *Шийам* ‘Родюча земля’; *Тайма* ‘Безлюдна місцевість’; *Лайа* ‘Земля, розташована далеко від води’; *Раміля* ‘Земля, покрита піском’; *Ріф* ‘Місцевість, де багато зелені’; *Заліль* ‘Місце серед дерев, де завжди є тінь’; *Рійад* ‘Родюче місце, де є джерело води’; *Рама* ‘Місце, де збирається вода’; *Рауда* ‘Місце, де є вода і дерева’; *Зура* ‘Піднесене місце’ [Імена Арабские].

На нашу думку, відландафтні імена з різною лексичною семантикою твірних основ надавалися арабськими бедуїнами внаслідок ономастичної діяльності їхнього когнітивного

мислення, індивідуальної мисленнєвої активності з урахуванням ономастичного досвіду всього свого соціуму. В таких іменах віддзеркалюється своєрідне світосприйняття, світоосмислення арабів крізь призму ономастики. Араби-номади надавали відландашфатні та інші аналогічні імена, бо саме відповідні апелятивні лексеми чи поняття приходили їм на думку в момент номінації і вони не суперечили загальноприйнятим етнічним ономастично-номінаційним традиціям. Інакше кажучи, ми вважаємо, що арабські кочовики так називали своїх дітей, бо кращого варіанта в момент номінації їм просто не приходило в голову.

Таке спрощене пояснення антропонімно-номінаційних мотивів аж ніяк не задовольняє авторитетних науковців, які звикли до інтерпретації конкретних фактів на більш високому рівні узагальнення. Стосовно особових імен з семантемою *гора* в різних мовах, зокрема в тюркських, Н. Е. Гаджіахмедов дає наступне пояснення. Гора сприймалася стародавніми тюрками як природна сполучна ланка між землею і небом. У різних міфах саяно-алтайських тюркських народів вважалося, що гора пов'язує ці сфери. Мабуть, саме з урахуванням цих зв'язків і виникло, зокрема, особове ім'я *Тав* 'Гора'. Імена з компонентом *тав* у тюрків, зокрема у кумиків, могли також сигналізувати про присвячення дитини, котра отримувала таке ім'я, «господареві» гори, з одного боку, а з іншого — про прохання до «господаря» гори протегувати носію імені.

Вторинна метафоризація такого імені відбувалася через порівняння носія імені з горою — «побажання» стати йому подібним до гори. Вторинна метафоризація слова зі значенням 'скеля' спиралася на порівняння: 'скеля' — 'невразливий', 'твердий/міцний, як скеля'; цьому сприяли такі іменні означення, які отримувало слово *к'ая* в складі композитно-складених особових імен в Середньовіччя. У кумиків часто зустрічається ім'я *К'аяханум* 'Пані (тверда, як) скеля'. Стародавніми тюрками шанувалися не тільки гора і скелі, а й каміння. Вторинна метафоризація слова *таш* 'камінь' відбувалася на основі порівняння: 'як камінь' — 'твердий'. В сучасних тюркських антропонімах особові імена з компонентом *таш* зазвичай призначаються для чоловіків, але в кумицькій мові є жіноче особове ім'я *Ташбіке* 'Княгиня (тверда, як) камінь'. Імена з компонентом *таш* в препозиції: *Ташбек* від *таш* 'камінь' + *бек* 'пан'; *Ташболат* від *таш* 'камінь' + *булат* 'сталь вищого сорту'. Слово *таш* в постпозиції: *Айташ*

‘гарний, як місяць і твердий, як камінь’, ‘дорогоцінне каміння з красою місяця’; *Ак’таші* від *ак’* ‘білий’ + *таш* ‘камінь’; *Бек-таш* ‘міцний, як камінь’ [Гаджихмедов].

А. Г. Гафуров пише: «Міцний, твердий, довговічний камінь уявлявся людям втіленням таких якостей, яких вони бажали б своїм дітям. Вважалося, що ім’я передає дитині ці властивості каменю. Імена зі значенням ‘камінь’ існували майже у всіх народів. <...> У таджиків і узбеків дуже поширені імена відповідно *Санг*, *Сангін*, *Сангінмурод*, *Сангак* або *Тош*, *Тошбой*, *Тошбек*. Всі ці імена означають ‘камінь’, ‘кам’яний» [Гафуров 1971 : 6]. Аналогічної думки дотримуються й інші дослідники етнічних антропонімій.

Ми вважаємо, що це зовсім не виключає спорадичних номінацій, не пов’язаних ні з якими складними роздумами, асоціаціями, алегоріями. Це були миттєво створені імена. На це вказує семантика твірних основ, пор., наприклад, такі арабські імена, як *Марван*, *Маруан*, утворені від слова *марв* ‘білий гладкий камінь’, ‘галька’ в двоїні, ім’я *Руба*, утворене від апелятива із значенням ‘камінь або шматок дерева, за допомогою якого лагодять посуд’, імена *Фіхр*, *Фігр*, утворені від слова із значенням ‘камінь, завбільшки з долоню’, імена *Сафван*, *Сафуан*, утворені від слова із значенням ‘гладенький камінь’ [ОКАМИ]. Пор. ще «миттєві антропонімні номінації», тобто імена, створені хутко, поспішно, квапливо, без особливих роздумів і номінаційних мук: *Джанаділь* ‘Великий камінь’; *Джандаль* ‘Великий камінь’; *Шакиф* ‘Великий камінь’; *Мараван* ‘Білий блискучий камінь’; *Басіна* ‘Дрібний пісок’; *Рімаль* ‘Пил’; *Суфіан* ‘Пил’ [Імена Арабские].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД АПЕЛЯТИВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ВОДИ, ВОДНИХ ДЖЕРЕЛ, РІЧОК, ВОДОТОКІВ, ОЗЕР, ВОДОЙМИЩ

Відомо, що водний покрив нашої планети становить близько 70 %, але тільки 3 % водних ресурсів — це придатна до вживання прісна вода. Вода залишається самим життєво важливим ресурсом планети, брак якого гостро відчувається вже сьогодні. Це особливо актуально для країн Близького Сходу, де в силу географічних і кліматичних особливостей ресурси прісної води сильно обмежені.

В умовах аридного клімату Аравійського півострова, нестерпної спеки влітку будь-яке водне джерело чи водоймище в пустелях означає спасіння, означає життя. Лоуренс Аравійський виразно писав про суворі умови життя бедуїнів: «Бедуїнські стежки важкі навіть для тих, хто виріс в пустелі, а для іноземців вони просто жахливі: це справжня смерть заживо» [Лоуренс]. Можна припускати, що питна вода, водні джерела, завжди займали і займають важливе місце в думках і розмовах пересічних мешканців аравійських просторів, що відбивається і в їхній антропонімній сфері. Принаймні, імена, твірні основи яких пов'язані із позначеннями води, існують в арабському антропоніміконі із стародавніх часів.

Численні арабські імена мають твірні основи, що походять від слів із значеннями 'вода', 'волога', 'роса' тощо. Серед них чоловічі імена: *Сувайд* 'Вода'; *Каукаб* 'Вода'; *Біляль* 'Роса', 'Вода'; *Аріб* 'Чиста вода'; *Каусар* 'Прісна вода'; *Інмар* 'Чиста прісна вода'; *Маїїн* 'Джерельна вода'; *Джумам* 'Велика вода'; *Маан* 'Вода, що тече'; *Каді* 'Вода, що тече повільно'; *Сумад* 'Зимова вода, яка виснажується влітку'; *Замзам* 'Вода на стику соляних і прісних вод'; *Хумам* 'Замерзла вода'. До цього переліку додамо імена *Гадак* 'Рясна волога'; *Анмар* 'Достаток води'; *Рудаб* 'Сніжинки' [Имена Арабские]. Жіночі імена: *Рауан* 'Прісна вода'; *Сальсабіль* 'Прісна вода'; *Азба* 'Прісна вода'; *Маха* 'Безліч води', а також *Талла* 'Роса'; *Нада* 'Роса'; *Музна* 'Градинка' [Имена Арабские]; *Азб*, *Адб* 'Прісна, питна (вода)'; *Зуляль* 'Свіжа джерельна вода' [ОКАЖИ].

Для Аравійського півострова характерна рідкісна мережа річок і озер. Велике значення мають підземні води. Бедуїнські племена і хамули¹ в зимовий час постійно кочують пустелею в пошуках води і пасовищ для худоби. Влітку хамули збираються поблизу племінних колодязів. Особові імена, пов'язані із позначеннями водних джерел, численні в арабському антропоніміконі. Пор. чоловічі імена: *Джіфан* 'Невелике джерело'; *Манхаль* 'Джерело', 'Водопій'; *Бадр* 'Джерело води'; *Будайр* 'Джерело води'; *Сабіль* 'Джерело води'; *Савахір* 'Джерело води'; *Окаб* 'Струмок'; *Рабіа* 'Струмок'; *Джаафар* 'Невелика річка', 'Струмок'; *Гудейр* 'Невелика річка'; *Аараб* 'Швидка річка';

¹ Хамула — клан, група близькоспоріднених родин у арабів. Як правило, веде своє походження від загального предка [Першиц : 33].

Дайджім 'Бурхлива річка'; *Фурат* 'Сильний потік прісної води'; *Зуфр* 'Велика річка'; *Бахр* 'Велика річка', а також 'Море'; *Файд* 'Розлив річки'; *Рафід* 'Гирло річки'; додамо ще такі імена, які віддзеркалюють реалії бедуїнського оточення, як *Гамід*, котре має значення 'Занесений піском колодязь' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Райа* 'Джерело'; *Сахіра* 'Джерело води' [Имена Арабские]; *Джармуз* 'Маленька водойма'; *Джайфар*, *Джаафар* 'Річка', 'Потічок'; *Кухафа* 'Стрімкий потік'; *Янбуй* 'Джерело'.

До «водних» антропонімів додамо особові імена, утворені через трансонімізацію — від гідронімів, на зразок жіночого імені *Діяля* — від назви річки [ОКАЖИ], чоловічого імені *Гассан* — від власної назви колодязя [ОКАМИ]. В якості жіночих імен виступають також міфоніми, точніше міфогідроніми, пор. антропоніми *Кавсар*, *Каусар* — від назви річки в раю; *Сальсабіль* — від назви джерела в раю; *Таснім* — від назви джерела в раю [ОКАЖИ].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД ПОЗНАЧЕНЬ ПОГОДНИХ УМОВ

Для кочових арабських племен, що перетинали пустелі разом зі своїми стадами верблюдів, овець і кіз, неабияке значення мав стан погоди. Не дивно, що лексеми, які позначають ті чи інші погодні умови, лежать в основі багатьох «миттєвих» особових імен.

Чисельну групу арабського іменника становлять антропоніми, твірні основи яких пов'язані із апелюваннями, що позначають хмари. Ці пропріальні лексеми вкотре демонструють лексичне багатство арабської мови, де існують численні синоніми для позначення хмар, їхніх різновидів. Пор. чоловічі імена: *Айюб* 'Хмара'; *Анан* 'Хмари'; *Хумаль* 'Чорні хмари'; *Сані* 'Хмара, що несе дощ'; *Мурхадж* 'Дощова хмара'; *Махайль* 'Дощові хмари'; *Гаді* 'Дощова хмара в ранковий час' [Имена Арабские]; *Мазін*, *Мазен* 'Хмари з дощем' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Хаміля* 'Хмара'; *Гайса* 'Дощова хмара'; *Дуджейна* 'Дощові хмари' [Имена Арабские]; *Сахаба* 'Хмара'; *Сахаб* 'Хмари'; *Анан* 'Хмари'; *Гамам* 'Хмари'; *Гуюм* 'Хмари'; *Мазіна* 'Хмара з дощем'; *Музна*, *Мізна* 'Дощова хмара'; *Музун* 'Дощові хмари'; *Рабаб* 'Білі хмари'; *Сабір* 'Білі хмари'; *Сарія* 'Нічна хмара' [ОКАЖИ].

Імена, в яких актуалізуються семантими *грім*, *блискавка* та подібні до них в арабському іменнику поодинокі. Чоловічі

імена: *Раад* 'Грім', *Ламмах* 'Відблиск далекої блискавки' [Имена Арабские]; *Вамід*, *Ваміз* 'Блиск блискавки' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Санав* 'Блискавка', *Сана* 'Відблиск блискавки' [Имена Арабские]; *Вамда* 'Спалах блискавки' [ОКАЖИ].

Як відомо, в Аравії клімат теплий, літо тривале, спекотне і посушливе. В аравійських пустелях дощ не випадає роками. Попри ці реалії, арабська мова багата на лексеми, що мають значення 'дощ'. Антропонімна лексика із «дощовою» семантикою твірних основ багата і різноманітна, чоловічі імена: *Різк* 'Дощ'; *Сіджам* 'Дощ'; *Шайбун* 'Дощ'; *Матар* 'Дощ'; *Гійас* 'Дощ'; *Вакіф* 'Дощ'; *Футух* 'Початок дощу'; *Васамі* 'Весняний дощ'; *Бадрі* 'Дощ, що проливається до настання зимового сезону'; *Сарі* 'Нічний дощ'; *Тиллал* 'Дрібний дощ'; *Сандід* 'Сильний дощ'; *Гадак* 'Сильний дощ'; *Джад* 'Сильний дощ'; *Джадд* 'Сильний дощ'; *Муніб* 'Рясний дощ'; *Мудам* 'Тривалий дощ'; *Саджір* 'Злива' [Имена Арабские]; *Гейс*, *Гайс* 'Дощ'; *Талал*, *Тальяль* 'Легкий дощ'; *Вабіль* 'Проливний дощ', 'Злива' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Хайа* 'Дощ'; *Хайат* 'Дощ'; *Нусра* 'Дощ'; *Зіхба* 'Слабкий дощ'; *Санав* 'Грозовий дощ' [Имена Арабские]; *Амтар* 'Дош'; *Ахаліль*, *Агаліль* 'Дош'; *Діям* 'Дош'; *Разаз* 'Дрібний дощ'; *Рухейма*, *Рухейма* 'Дрібний дощ'; *Діма* 'Несильний дощ'; *Дуджана* 'Сильний дощ'; *Ріхам*, *Рігам* 'Дрібні дош' [ОКАЖИ].

Ця лексико-семантична група охоплює низку імен з семантикою твірних основ, що позначають рух повітря, вітер, чоловічі імена: *Афак* 'Порив вітру'; *Баріх* 'Гарячий вітер'; *Рійах* 'Легкий вітер'; *Насам* 'Легкий вітер'; *Насім* 'Легкий вітер'; *Нісам* — множина від лексеми із значенням 'легкий вітер' [Имена Арабские]; *Суфьян* 'Вітер' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Руха* 'Ніжний вітерець'; *Нусейма* 'Подих легкого вітру'; *Рада* 'Сильний вітер', 'Вихор'; *Рідана* 'Вітер, що несе пісок'; *Зуха* 'Сильний вітер'; *Салляма* 'Південний вітер'; *Саба* 'Східний вітер' [Имена Арабские]; *Ансам* 'Подуви'; *Насайм* 'Подуви вітру'; *Насіма* 'Подих легкого вітерця'; *Рауд*, *Равд* 'Легкий вітер', 'Тихий вітер' [ОКАЖИ].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД НАЗВ РОСЛИННОГО СВІТУ

Рослинний світ величезного Аравійського півострова в зв'язку з суворими кліматичними умовами доволі бідний.

Рослинність Аравії напівпустельна і пустельна. На пісках місцями виростають білий саксаул, верблюжа колючка, на хамадах — лишайники, по руслах vadі — одиночні тополі, акації. Переважають грубі трави, напівкущі (астрагал, полин) і кущі. В оазах — гаї фінікових пальм, цитрусових, бананів, інші види пальм, аравійська акація, зернові та городні культури. В горах південного сходу — тропічні ліси. Весною у складі рослинності посилюється роль ефемерів.

З огляду на бідність аравійської флори можна припустити, що відповідна ботанічна лексика мешканців Аравії також не відрізняється особливим багатством і розмаїтістю. Арабські номади, як здається, доволі байдужі до рослинного царства і не виробили розгалуженої флористичної номенклатури.

Звичайно, набір референтів для антропонімної номінації визначається навколишньою дійсністю і флора як фрагмент реального світу виступає доволі активним ініціюючим фактором створення антропонімікону. Флористичні найменування належать до найдавніших шарів лексики і деякі арабські фітофорні особові імена дуже давні. Найдавніші номени рослин в антропонімному середовищі пов'язані з фетишизмом і тотемізмом, більш пізні — з традицією і метафоричним вживанням. Проте найбільшу частину з флористичних імен являють собою, за нашою термінологією, миттєві антропонімоутворення, тобто такі імена, які виникали у називачів спонтанно, відразу після народження дитини і не мають ніякої глибинної мотивації.

Арабська фітофорна антропонімна лексика певною мірою гіперонімна: твірні основи деяких особових імен передають лише загальне поняття рослинності, пор. жіноче ім'я *Худра* 'Рослинність' [ОКАЖИ]. Використання гіперонімних флоризмів в якості антропонімів може свідчити про схильність арабської ментальності взагалі і ономастичної ментальності зокрема до узагальнень. Втім більш правдоподібно, що значна кількість антропонімів фітофорного генезису гіперонімної спрямованості пояснюється тим, що бедуїни взагалі індіферентні, байдужі до флори, не знають назв багатьох видів рослин і при антропонімній номінації задовольняються їхнім загальними або описовими позначеннями. З іншого боку, не треба виключати можливість того, що автори використаних нами джерел не володіють достатньо ботанічною термінологією або в мові, якою перекладено автохтонні арабські лексеми, бракує відповідних

флорономенів для екзотичних рослин далекої Аравії. Можливо, деякі із флоролексем, що лежать в основах арабських імен, не мають корелятивів в інших мовах. Національно-специфічна безеквівалентна лексика завдячує своїм існуванням, зокрема, особливостям місцевого зовнішнього середовища і в пропріальному аспекті проявляється в існуванні унікальних самотутніх автохтонних антропонімних номінацій.

Це можна проілюструвати деякими антропонімічними прикладами, пор. арабські чоловічі імена: *Талха* — від назви рослини в пустелі [Гафуров 1971 : 228]; *Арар* — від назви рослини в Неджді; *Ханзалья* — від назви гіркої рослини, що використовується для приготування ліків; *Хамза* — від назви гострої на смак трави [ОКАМИ]; жіночі імена: *Каді* — від назви рослини; *Нардін* — від назви рослини; *Румейса* — від зменшувальної форми слова *рімс* (назва рослини); *Ранд* — від назви рослини, що схожа на лавр і зростає в Неджді [ОКАЖИ].

Флористичну лексику загалом розподіляють за кількома лексико-семантичними групами: дендролексеми (назви дерев, кущів, чагарників), назви трав'янистих рослин (трав, дикорослих і декоративних квітів), назви сільськогосподарських культур (зернових та інших) тощо.

Дендронімічні лексеми онімізуються в арабському антропонімічному фонді перш за все на рівні фітофорних гіперонімів. Араби кажуть: «*Поезія землі — дерева*» [Прислів'я : 158]. Пор. антропоніми із загальною семантемою *дерево* твірних основ. Чоловічі імена: *Самура* 'Дерево' [ОКАМИ]; *Шуджун* 'Дерево з пишною кроною'; *Мугас* 'Дерево з білими квітами'; *Рашван* 'Дерево з розлогими гілками' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Самура* 'Дерево'; *Дауха*, *Доха*, *Давха* 'Велике дерево'; *Варка* 'Маленьке дерево'; *Рама* 'Різновид пустельних дерев' [ОКАЖИ]; *Сарва* 'Назва дерева'; *Тарфа* 'Назва дерева'; *Закаван* 'Вид дерева'; *Урва*, *Орва* 'Дерево з пишною кроною'; *Гайна* 'Дерево з довгими гілками'; *Нашма* 'Дерево, що росте в горах'; *Зейнаб* 'Дерево з приємним запахом'; *Замьян* 'Назва дерева, що росте в Неджді'; *Любана* 'Назва дерева, що дає смолу' [Имена Арабские]¹.

Гіперонімічне позначення *гілля дерев* також посідає певне місце в арабському іменнику. Чоловічі імена: *Арзаль* 'Гілка';

¹ Ми дотримуємося в перекладі українською мовою тих назв і пояснень, які засвідчені в цитованих джерелах.

Афнан 'Гілки'; *Рад* 'Молода гілка дерева'; *Райан* 'Молоді гілки' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Гусн* 'Гілка'; *Гусун* 'Гілки'; *Агсан* 'Гілки'; *Ранда* 'Одна гілка рослини ранд'; *Рейхана*, *Райхана* 'Одна гілка рейхана' [ОКАЖИ]; *Шуаба* 'Гілка'; *Саафа* 'Пальмова гілка'; *Рувейда* 'Свіжі гілки'; *Гайфа* 'Схилені гілки дерева' [Имена Арабские].

Гіпонімні флороназви також представлені в арабському іменнику. Серед гіпонімних дендролексем, що використовуються в арабській антропонімній номінації, перше місце, безперечно, належить флоролексемам, які позначають пальму. «Пальмові» антропонімні номінації віддзеркалюють історичну і національну співвіднесеність, характеризуються позитивно-емоційною забарвленістю.

Вічнозелена пальма для арабської ментальності має особливе значення. Пальма, «цариця оазисів», відіграє величезну роль в житті арабського соціуму, символізує певні риси характеру арабів. Її часто називають «деревом арабів»: це єдине дерево, яке росте у всіх арабських країнах. Саме слово *пальма* арабською позначається лексемою *нахл*, *нахіль*, *нахля*, похідною від кореня зі значенням, зокрема, 'вибирати'. У семантиці слова закладено поняття обраності, що відповідає етноцентризму арабського мислення. На гербах деяких арабських країн (Саудівська Аравія, Мавританія, Катар) зображена пальма¹. В Корані фінікова пальма згадується п'ятнадцять разів в якості подарунка Аллаха людям. Це дерево символізує саме життя: де є пальма, там є вода. В умовах, коли велика частина території арабських країн покрита пустелями, наявність води — один

¹ Різні етноси мають свої флористичні символи, зокрема свої дендросимволічні асоціації, які інкарнуються етнічною ономастичною ментальністю в національних антропоніміконах. У народів перської культури це перш за все *кипарис*, з яким порівнюються струнки юнаки і дівчата, звідки численні перські імена на зразок *Сарвазад* (ч. р.) 'Благородний кипарис'; *Сарвіназ* (ж. р.) 'Витонченість кипариса', 'Грація кипариса'; *Сарвініса* (ж. р.) букв. 'Кипарис жінок', а також *сосна*, звідки перські імена *Санавбар* (ж. р.) 'Сосна' (тобто 'струнка, як сосна') [Гафуров 1971 : 223, 224]. Додамо, що в різних культурних традиціях сосна має різні метафорико-символічні осмислення. В слов'янському символічному всесвіті сосна виступає символом журби, туги та горя. В китайському культурному ареалі «благородна вічнозелена сосна, що ніколи не розлучається зі своїми голками», виступає символом «довголіття та стійкості духу» [Голубовська : 187, 188].

з головних чинників виживання. Без пальми і її плодів жителі Аравійського півострова просто не могли б існувати. Пальма — унікальне дерево. Вона прекрасно пристосована до суворих умов навколишньої природи: її довге коріння сягає водоносних шарів, її гнучкі гілки з тонким листям успішно протистоять піщаним бурям. Пальма живе довго, даючи жителям оазисів прожиток і тінь протягом багатьох років. Всі частини цього дерева використовуються людьми. Позбавлену листя частину пальмової гілки, яка називається *джарід* ‘голий’, ‘без листя’, використовували для різних записів, звідки сучасне арабське слово *джаріда* ‘газета’. Назва пальмової гілки з листям — *сааф* — пов’язана з коренем, що позначає ‘надавати допомогу’. Поети у своїх віршах часто називали пальму нареченою, або феєю пустелі. Стародавні араби порівнювали пальму з людиною: адже якщо зрубати у пальми верхівку, вона загине, так само, як і обезголовлена людина.

Якості цього чудового дерева і ставлення до нього араби пов’язують з достоїнствами найвищого морального рівня: стійкістю, прямоотою, щедрістю, міццю і так далі [Кухарева]. У аятах під виразом «прекрасне дерево», мається на увазі саме пальма. Про пальму говорив Пророк Мухаммад і про неї в найкращих епітетах йдеться в Корані. Фінікову пальму¹ вирощували ще в IV тисячолітті до н. е. в Месопотамії. На Стародавньому Близькому Сході фінікова пальма була еталоном краси. Тому не дивно, що семантика *пальма* наявна в твірних основах ряду арабських антропонімів. Пор. чоловічі імена: *Аван* ‘Висока пальма’; *Батіль* ‘Маленька пальма зі звисаючими плодами’; *Дум* ‘Вид пальми’; *Сауб* ‘Пальми’; *Лін* ‘Пальми’; *Лун* ‘Пальми’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Аідана* ‘Висока пальма’; *Тала* ‘Маленька пальма’; *Надійя* ‘Пальми, що ростуть далеко від води’; *Джаннат* ‘Пальми’, також ‘Рай’, ‘Сад’; *Джінан* ‘Пальми’, також ‘Рай’, ‘Великий сад’ [Имена Арабские]; *Даума*, *Дома* — від назви різновиду пальм; *Ліна* ‘Пальма’, а також ‘Маленька пальма’ [ОКАЖИ]. Антропонім *Ліна* — старовинне арабське жіноче ім’я, яке отримало інтернаціональну поширеність.

¹ Назва *фінік* походить від латинського слова *phoenix*, яке відсилає нас до лексеми *фенікс* — назви священного птаха Стародавнього Єгипту; фінікова пальма, як і фенікс, асоціюється з виживанням: вона досить швидко зростає з кісточки, посадженої де завгодно. За іншою версією слово *фінік* пов’язане із назвою старовинного етносу *фінікійці*.

Фінікові пальми добре плодоносять, даючи в оазисах до 100 кг фініків у рік. Фініки за своєю поживністю не поступаються м'ясу та є найпоширенішим продуктом у раціоні кочівників.

Серед інших арабських імен, що постали від дендролексем, зазначимо чоловічі імена: *Кафур* 'Камфорне дерево'; *Тальха* 'Акація камеденосна' [ОКАМИ]; *Ранд* 'Лавр'; *Катада* 'Трагакант' (*трагакант* — підрид колючих чагарників роду астрагал) [Имена Арабские]; жіночі імена: *Аса* 'Мирт'; *Бан* 'Єгипетська верба'; *Бана* 'Єгипетська верба' (одне дерево); *Башама* 'Мелія іранська'; *Баріра* — від назви рослини, що представляє собою чагарник, яким харчуються верблюди; *Батуль* 'Береза'; *Зейзафун* 'Липа', 'Неплодоносна горобина'; *Зейзафуна* 'Липа', 'Неплодоносна горобина' (одне дерево); *Урджуван* 'Іудине дерево'; *Насрін* 'Біла шипшина' [ОКАЖИ].

Флоролексеми на означення трав'янистих рослин також репрезентовані в арабському іменнику. Як зазначалося, у відфлористичному арабському антропонімному полі переважають імена, утворені від лексем із загальноботанічним значенням, без термінологічної конкретності. Через брак даних важко з'ясувати причини використання гіперонімних онімів: це прояв ономастичного мислення бедуїнів чи вплив дії інших факторів. Обмежимо констатацією антропонімних відфлористичних номінацій. Чоловічі імена: *Абд* — від назви рослини з приємним запахом; *Мараван* — від назви рослини з приємним запахом; *Ібад* — від назви рослини з приємним запахом; *Бахар* — від назви пахучої рослини; *Дайс* — від назви рослини, що в'ється; *Рібаль* — від назви рослини, що в'ється; *Захір* — від назви красивої квітучої рослини; *Самар* — від назви рослини з довгим стеблом; *Кохля* — від назви трави, яку люблять верблюди; *Дрейн* — від позначення сухої трави; *Ліс* — від позначення сухої трави; жіночі імена: *Васма* — від назви рослини індиго; *Зубада* — від назви красивої рослини, що росте на узбережжі; *Камарійа* — від назви рослини, насіння якої мають форму півмісяця; *Суад* — від назви рослини з приємним запахом; *Самама* 'Соломинка' [Имена Арабские]. До відфлоролексемних антропонімів зараховуємо низку імен з конкретним ботанічним значенням твірних основ. Чоловічі імена: *Джурайс* 'Дзвоники'; *Ханнун* 'Хна'; *Райахін* 'М'ята'; *Ріхан* 'Базилік' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Джаді* 'Шафран'; *Занджабіль* 'Імбир'; *Любна* 'Стіракс', 'Підмаренник

справжній'; *Раванд* 'Ревінь'; *Рейхан, Райхан* 'Базилік'; *Хайзуран* 'Індійський очерет', 'Бамбук' [ОКАЖИ]; *Зубейда* 'Нігтики'; *Алькіма* 'Колоквінт'/ 'Колоцинт'; *Атафа* 'Берізка польова' [Имена Арабские].

Фітофорна номінаційна діяльність притаманна не лише бедуїнському соціуму, а й населенню, що займається аграрною діяльністю, мешканцям селищ, міст тощо. Ономастичне мислення арабських фелаків здійснює свій внесок у скарбницю етнічної антропонімії. Серед назв трав'янистих рослин можна виокремити назви квітів, які мають певні антропонімно-номінаційні потенції в арабському етнічному мовомисленні.

З культивованим оточенням пов'язана квіткова символіка. Квіти мають переважно «жіночі» мовні проєкції. Співвіднесення квітів з жіночим началом, використання назв квітів в основах жіночих імен характерне для номінаційних традицій багатьох етносів світу. Культурно-специфічне, суто етнічне невідривно пов'язане з інтернаціональним, універсальним, бо існує логіко-поняттєва база людства, певні універсалії, позанаціональний мисленнєвий код. Це стосується, зокрема, «квіткової» антропонімії. У різних етнокультурних традиціях квітам приписуються певні символічні властивості, які інколи умовно мотивовані їхніми денотативними особливостями. Співвідношення квітів з жіночим началом спостерігається у різних етносах Землі та свідчить про універсальні властивості кваліфікаційної діяльності різноетнічних свідомостей.

Сказане цілком стосується як арабської спільноти, так і етносів арабо-мусульманського впливу. Семантема *квітка* лежить в основі деяких арабських жіночих імен: *Азхар, Азгар* 'Квіти'; *Зухур, Зугьур, Зугур* 'Квіти'¹. Арабська ономастична ментальність з готовністю приймає семантему *троянда* для творення жіночих імен. Пор. імена *Вард* 'Троянди'; *Варда* 'Троянда'; *Захра, Загра* 'Квітка', 'Троянда' [ОКАЖИ]. Лілія — квітка, яка високо цінується за свою декоративність. Лілія володіє глибокою і різноманітною символікою, зокрема білі лілії співвідносяться з невинністю. Арабська антропонімія використовує семантему *лілія* в основах жіночих імен: *Аріс* — від назви рослини, що схожа на лілію; *Саусан, Савсан* 'Лілії'; *Саусана* 'Лілія'.

¹ Пор. арабські чоловічі імена *Зухейр, Зугейр* (араб. زهير) — зменшувальна онімізована форма слова *загьр* 'квіти' [ОКАМИ].

Хризантема — дивовижна по красі рослина і має величезне різноманіття форм і фарб. У народів Сходу хризантема — символ достатку, радості і довголіття. Араби дуже чутливі до запахів, до ароматів. Тонкий стійкий запах орхідеї знайшов у арабів співвіднесення з жіночим началом, звідки жіночі імена типу *Хузама* ‘Хризантема’, ‘Орхідея’. Пор. ще арабські жіночі квіткові імена *Нісрін*, *Несрін*, *Насрін* ‘Жонкіль’; *Далія* ‘Жоржин’; *Зубейда* ‘Нігтики’ [ОКАЖИ].

Араби пишаються своєю мовою, своїми красивими, гармонійними і ясними іменами та з великою неохотою приймають іноземні імена. Серед чоловічих імен дуже мало неарабських антропонімів¹. Але арабська ономастична ментальність дозволила просочитися численним іноземним онімам в сферу імен арабських жінок. Деякі з них повністю арабізовані. Так, арабські жіночі імена *Джурі* ‘Дамаські троянди’, *Джурія* ‘Дамаська троянда’ складно назвати неарабськими, тому що вони утворені за правилами арабської мови від назви міста в Ірані *Джура*. Жіноче ім’я *Нарджіс* ‘Нарцис’ — арабська форма перського імені *Наргіс*, пор. тур. *Nergis*. Перські за походженням арабські імена *Нардін* ‘Нард’, а також *Насрін* — від перської назви квітки, *Нілюфар* ‘Водяна лілія’. Жіноче ім’я *Ясмін* ‘Жасмин’ настільки арабізовано, що втратило свій перський «колерит» і стало вважатися звичайним арабським ім’ям [Неарабские Имена].

Треба зазначити, що не тільки арабська культура вплинула на культури багатьох країн світу. Важливе значення мала і багата перська культура. Іран з незапам’ятних часів був посередником у передачі культурних цінностей зі Сходу на Захід і створив самобутню і високорозвинену цивілізацію. Перси епохи Сасанідів і перших століть ісламу продовжували жити своїми багатими традиціями. Сасанідська Персія була для самих арабів ідеалом благоустроєної держави. Найбільша і провідна складова іранської нації об’єднувалася загальною землеробською і міською культурою. Арабські бедуїни-кочовики знаходилися на більш низькому ступені культури. Перська мова для численних локальних регіонів стала одним із засобів і символів

¹ В сучасних арабських країнах Аравійського півострова забороняється називати дітей турецькими, перськими, берберськими і іншими іменами, яких немає в арабській мові.

ісламізації. Персізація та ісламізація цих регіонів стала основою формування сучасної таджицької спільності.

Перська флористична культура набагато переважає арабську. Для порівняння наведемо кілька перських жіночих імен, у твірних основах яких є позначення квітів, на зразок *Лала*, *Ляля* 'Тюльпан'; *Лелех* 'Тюльпан'; *Беневша* 'Фіалка'; *Ясмін* 'Жасмин'; *Ясемін* 'Квітка жасмину' або імена, які корелюють із словами, асоціативно пов'язаними з квітами: *Бустан* 'Квітник'; *Гулістан* 'Квітник'; *Гульзар* 'Квітник'¹; *Гульзіфа* 'Квітник'; *Галзер* 'Розарій' [ПЖИ].

Квіткова символіка і відфлористичні жіночі імена різних етносів пов'язані в основному з перським культивованим середовищем. Були запозичені як прямі перські фітофорні імена, так і сам флористичний номінаційний принцип. Пор. перс. *Бустан* 'Квітник' і тадж. *Бустон* 'Квітник', казах. *Бостон* 'Квітник'; перс. *Гулістан* 'Квітник' і тадж., узб. *Гулістон* 'Квітник'; перс. *Гульзар* 'Квітник', тадж., узб. *Гулзор* 'Квітник', татар. *Гульзар* 'Квітник'; перс. *Дастангул* 'Букет квітів' і азерб. *Дестегуль*, перс. *Сабзагул*, тадж. *Сабзигул*, азерб. *Сабзегуль* 'Зелень і квіти' [Гафуров 1971 : 172, 178, 179, 181, 221].

Із «квіткових» імен в тюркській антропонімній системі представлено жіноче особове ім'я *Чечек* 'Квітка', яке споконвіку було пов'язано з давньотюркськими міфологічними уявленнями про рослинність, що вмирає і знову воскресає. На це вказують, зокрема весняні свята квітів, які існували в Узбекистані, а також у Таджикистані. Ці свята пояснюються дослідниками як такі, що пов'язані з культом божеств, що уособлюють вмираючу і знову воскресаючу рослинність. Метафоризація значення квітки як символу жіночої краси, чистоти, ніжності, розквіту є вторинною. З часом тюркська лексема *чечек* як твірна основа особових імен була сильно потіснена перським лексичним запозиченням *гул* 'квітка', 'троянда', якому притаманний більший чуттєво-експресивний потенціал. Жіноче ім'я *Гуль* походить від відповідного перського апелятива із значенням 'квітка', 'квітуча рослина', що символізує красу, витонченість, непорочність. Ця флористична лексема лежить в основі низки перських жіночих імен: *Гуль* 'Троянда'; *Гульбадан* 'Та, що має тіло, як троянда';

¹ Цікаво зазначити, що в перському антропоніміконі побутують чоловічі імена *Гуль* 'Квітка', 'Троянда' і *Гульзар* 'Сад троянд' [ИМЖИ].

Гулрух 'Та, що має обличчя, як троянда'; *Гулшан* 'Сад троянд'; *Гюльзар* 'Сад троянд' [ИМЖИ]; *Гульанда* 'Та, що має стан подібний до квітки'; *Гульара* 'Заквітчана'; *Гульзахра*, *Гюльзагра* 'З обличчям кольору троянди' [ПЖИ]. Пор. жіночі імена з початковим компонентом *гул*:- тадж. *Гулбарг* 'Квітковий пелюсток'; тадж., узб. *Гулбахар*; азерб. *Гюльбахар* 'Весна цвітіння'; тадж. *Гулбутта* 'Квітковий кущ'; тадж., узб. *Гулгунча* 'Квітковий бутон'; тадж., узб. *Гулдаста* 'Букет'; тадж. *Гулнамо* 'Подібна квітці'; тадж. *Гулнасаб* 'З роду квітки'; тадж., узб. *Гулнігор* 'Та, що має обличчя подібне до квітки'; тадж., узб. *Гулнор*, *Гулнора* 'Гранатова квітка'; тадж. *Гулрух* 'Та, що має обличчя подібне до квітки'; тадж., узб. *Гулру*, *Гулрухон* 'Та, що має обличчя подібне до квітки'; тадж., узб. *Гулсара* 'Хороша квітка'; тадж. *Гулсуман* 'Жасмин'; тадж. *Гулча* 'Квіточка'; тадж., узб. *Гулшан* 'Квітник'; татар. *Гульгена* 'Квіточка'; тадж., башк. *Гулькей* 'Висока квітка'; азерб. *Гюлляр* 'Квітка' [Гафуров 1971 : 178, 179, 180].

Існують пласти гібридних імен, де поєднуються перські і різномовні елементи, що сприймаються носіями відповідних мов як власні «квіткові» імена. Перська лексема *гул* функціонує в якості початкового компонента деяких жіночих композитних імен, на зразок башк. *Гульбадіян* 'Квітка бодяну' < перс. *гул* 'квітка' + *бадіян*; башк., татар. *Гульзада* 'З роду квіток' < перс. *гул* 'квітка' + перс. *зада* 'народжений'; башк., татар. *Гульзіфа* 'Струнка квітка' < перс. *гул* 'квітка' + араб. *зіфа* 'стрункий'; азерб. *Гюльбаяз* 'Біла квітка' < перс. *гул* 'квітка' + араб. *баяз* 'білий'; азерб. *Гюльдам* 'Квітуча' < перс. *гул* 'квітка' + перс. *дам* 'дихання' [Гафуров 1971 : 179, 180]. Перська лексема *гул* функціонує також в якості кінцевого компонента в деяких жіночих композитних іменах, азерб. *Аггюль* < азерб. *аг* 'білий' + перс. *гул* 'квітка'; азерб. *Багдагюль* < тюрк. *багду* 'саяво' + перс. *гул* 'квітка'; пор. тадж. *Бозігул* 'Садова квітка'; тадж., узб. *Бодомгул* 'Квітка мигдалю'; тадж. *Гардігул* 'Квітковий пилок'; азерб. *Зарангюль* 'Квітка нарциса'; азерб. *Істегюль* 'Бажана квітка'; тадж. *Сабохгул* 'Ранкова квітка'; тадж. *Садгул* 'Сто квіток' [Гафуров 1971 : 161, 167, 172, 176, 189, 196, 221]. Компонент *гул* 'троянда' часто зустрічається в складних жіночих іменах різних тюркських народів — у туркмен, каракалпаків, у казахів, а також у численних нетюркських кавказських народів, зокрема у народів Дагестану: лезгин, рутульців та ін.

Компонент *гюл*, що входить в структуру багатьох композитних імен, має не тільки лексичне значення, але і значення граматичне. У багатьох сучасних жіночих іменах він набув узагальнююче значення антропоформанта, що додає імені емоційно-експресивного забарвлення.

Насамкінець зробимо ще одне зауваження. Ономастична ментальність у багатьох народів має спільні риси щодо символіки особових імен, твірні основи яких походять від назв рослин. Зокрема чоловічі імена, пов'язані з назвами рослин, символізують стійкість, витривалість в суворих умовах, невибагливість. Ці імена даються хлопчикам з бажання бачити їх міцними, стійкими в різних життєвих ситуаціях. Жіночі імена, пов'язані з назвами рослин, символізують красу, витонченість, ніжність. Стосовно арабських особових імен даної лексико-семантичної групи, то зазначений мотиваційний фактор у деяких, бодай нечисленних випадках не діє: фітофорні імена з ідентичною або дуже близькою семантикою твірних основ інколи притаманні як особам чоловічої статі, так і жіночої. Це можна пояснити номінаційним принципом миттєвості, коли дитині поспіхом дають ім'я, похідне від назви будь-якого дерева, будь-якої рослини, квітки, без огляду на можливі асоціації, символіку тощо.

В арабському фітофорному антропоніміконі деякі «квіткові» особові імена, утворені, як від загальних родових, так і від загальних видових флористичних лексем, називають осіб чоловічої або жіночої статі. Пор. чоловічі імена: *Вард* 'Квіти'; *Вуруд* 'Квіти'; *Нуввар* 'Квіти'; *Зухейр* 'Квіти'; *Даххак* 'Білі квіти'; *Азахір* 'Дрібні квіти'; жіночі імена: *Варда* 'Квітка' (також 'Троянда'); *Захра* 'Квітка'; *Зухур* 'Квіти'; *Зізфун* 'Біла квітка з приємним запахом'; *Азхар* 'Дрібні квіти' [Имена Арабские]. Пор., однак, «квіткові» чоловічі імена: *Заййан* 'Дикий жасмин'; *Арар* 'Дикий нарцис'; жіночі імена: *Ітра* 'Герань'; *Фулля* 'Квітка жасмину'; *Йасмін* 'Жасмин'; *Наргіс* 'Нарцис' [Имена Арабские].

Щодо арабських особових імен, утворених від назв зернових рослин, вони, як і можна передбачити, поодинокі, пор. чоловіче ім'я *Сунбаль* 'Колос пшениці' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Санабіль* 'Колосся' [ОКАЖИ]; *Фаума* 'Колос', 'Зерна на жорнах' [Имена Арабские].

Арабська ономастична ментальність рідко залучає назви плодів і фруктів до антропонімічної номінації. Втім, наявні імена

можна згрупувати на основі певних семантичних рис їхніх твірних основ. Одну із груп складають імена-гіпероніми, твірні основи яких виражають загальне, родове поняття в лексичній системі плодів і фруктів. До гіперонімічних імен даної лексико-семантичної групи належать наступні антропоніми, жіночі імена: *Самара* 'Плід', 'Фрукт'; *Самарат* 'Плоди', 'Фрукти'; *Сімар* 'Плоди', 'Фрукти'; *Джана* 'Свіжі плоди', 'Фрукти'. Додамо також ім'я *Кутуф* 'Кисті', 'Трони' [ОКАЖИ]; *Факія* 'Фрукт', 'Плід' [ЖАИ]; чоловічі імена: *Асмар* 'Плоди дерева'; *Табашір* 'Перші плоди'; *Йанія* 'Стиглий плід'. Додамо також ім'я *Кафур* 'Зав'язь' [Имена Арабские].

Арабська ономастична ментальність залучала до антропонімної номінації також «фруктові гіпоніми» — конкретні назви деяких фруктів. Серед них, безперечно, найважливішими були назви фініків. Для арабів плоди пальми — фініки — не просто смачна, ситна і корисна їжа. Це ще й символ щастя. Вони також не позбавлені певної сакральності, особливо фініки з Хіджаза — історичної області Аравійського півострова, де знаходяться священні міста мусульман — Мекка і Медіна; звідти родом Пророк Мухаммад. Фініки з цих місць дуже дорогі, але кожен паломник в Мекку, повертаючись додому, привозить їх як подарунок рідним і близьким. Араби також нанизують фініки цього сорту на мотузку і вішають їх на шию дітям як свого роду оберег і благословення. Фініки — це перша їжа, після материнського молока, яку дають дітям на Арабському Сході. З фініків починається вечір під час Рамадану (мусульманського посту), ними ж закінчується сніданок перед постом. У Саудівській Аравії на ринках пропонують близько 150 сортів фініків. Серед арабів хорошими господарями вважають тих, хто щодня може робити обід з фініків, не повторюючи однакових страв протягом цілого місяця. Апельятивні позначення фініків лягли в основу деяких антропонімів. Жіночі імена: *Рафія* 'Фінік' [ЖАИ]; *Сада* 'Фінік'; *Захават* 'Фінік, який починає розквітати' [Имена Арабские]; чоловічі імена: *Заглюль*, *Зуглюль* — від назви сорту фініків [ОКАМИ]; *Азд* — від назви сорту фініків [Имена Арабские].

Поодинокими виявилися антропоніми від назв інших фруктів і плодів. Жіночі імена: *Джавза* 'Горіх'; *Зайтуна* 'Оливка'; *Руммана* 'Гранат'; *Тіна* 'Інжир', додамо також *Сімсім* 'Кунжут' [САИ]; *Лавза*, *Ляуза* 'Мигдальний горіх'; *Лувейза*,

Лювейза — демінутив від *Ляуза* ‘Мигдальний горіх’; *Муза*, *Мауза*, *Мавза* ‘Банан’, додамо *Хейля*, *Геля* ‘Насіння кардамону’ [ОКАЖИ]; *Джана* ‘Виноград’; *Джафна* — від назви сорту винограду; *Мішміша* ‘Абрикос’ [Имена Арабские]; чоловіче ім’я: *Нахір* ‘Білий виноград’ [Имена Арабские].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД НАЗВ ТВАРИННОГО СВІТУ

Тваринний світ Аравії через ономастичну ментальність кочовиків-скотарів віддзеркалюється в автохтонному антропоніміко-ні значно яскравіше, ніж рослинний світ. Набір зоореферентів, що зазнають мовної категоризації і онімізації, визначається на-вколишньою дійсністю.

Гіперонімі зооантропоніми, твірні основи яких передають лише загальне поняття тварини, поодинокі в арабському іменнику, пор. чоловічі імена: *Діб* ‘Хижак’, ‘Хижий звір’; *Сайдах* ‘Співучий птах’; *Мухаджір* ‘Перелітні птахи’; *Нун* ‘Велика риба’; жіночі імена: *Ан’ам* ‘Домашня худоба’; *Райа* ‘Морська тварина’; *Самама* — від назви птаха; *Лія* — від назви риби; *Марійя* — від назви птаха, схожого на голуба; додамо також ім’я *Ріфаф* ‘Зграї (птахів)’, ‘Стада (худоби)’ [Имена Арабские]. У лексико-семантичному плані до антропонімічних гіперонімів близькі антропоніми-ендеміки. Оскільки в аравійських пустелях небагато екзотичних тварин, антропоніми-ендеміки поодинокі і перекладаються різними мовами за допомогою описових словосполучень.

Назви свійських тварин у функції арабських антропонімів

Онімізуються перш за все ті номени тварин, які є активними в ментальному лексиконі арабських номадів. Чим частіше в мовній свідомості бедуїнів зустрічаються ті чи інші зоонайменування, тим більше шансів на їхнє антропонімічне втілення. Використання арабськими бедуїнами назв свійських тварин з метою антропонімічних номінацій є цілком природним. Проте спостерігається значна селективність зоономенів в арабському ономастичному мисленні.

Аравійський півострів вважається батьківщиною одnogорбих верблюдів (дромедарів або дромедарів)¹, розведення яких спочатку практикувалося тільки в Аравії, починаючи не пізніше XIII ст. до н. е. [Аравия : 19]. Семантика 'верблюд' Кочовики-верблюдоводи вважають себе істинними арабами, що стоять вище напівкочових вівцеводів, коноводів і часто називають себе *ахаль-аль-баїр* 'верблюжі люди'. Деякі сучасні дотепники навіть жартують: «Бедуїн — паразит верблюда». Верблюд забезпечує життя кочівника. Він перевозить, переховує від піщаних бур, годує, рятує від спраги, дає шерсть, повсть, молоко і м'ясо. Ба навіть верблюжа сеча вельми корисна для бедуїнів. Для лікування шлункових хвороб бедуїн буде використовувати відрижку молоді верблюдиці, змішану з сечею. Холодним ранком він буде зігрівати верблюжою сечею закладі руки, а дівчата-бедуїнки вважають верблюжу сечу кращим засобом для миття волосся.

Протягом тисячоліть могутність багатьох держав Сходу в буквальному сенсі слова залежала від верблюдів. Тільки верблюди могли подолати безкрайні пустелі, які відрізали ці країни від решти світу. Через свою витривалість, стійкість і швидкість верблюд є дійсно винятковою твариною.

Емотивні асоціації, пов'язані з номеном *верблюд* в арабській етнічній мовній свідомості, величезна значущість верблюдів у житті арабського етносу обумовили їхні значення в отриманні важливого лінгвокультурного статусу. Зоономен *верблюд* в арабському етновному середовищі побутує як надважлива лінгвокультура. У доісламській бедуїнській поезії багато віршів і навіть поем присвячено верблюду. Номади-поети стверджували, що у верблюдів є музичний слух, а деякі сходознавці вважають, що своєрідні ритми арабської поезії виникли під впливом розміреного кроку цієї тварини. Оскільки верблюд має величезну цінність для бедуїна, згадка про нього природним чином дуже часто влітається в тканину прислів'їв і приказок². У розмаїтті позначень верблюда в прислів'ях і приказках знаходять своє відображення уявлення арабів-кочівників про такі поняття як краса, елегантність, шляхетність, міць, норовистість

¹ Назва *дромедар* походить від грецького слова *δρομάς*, що означає 'той, що біжить'.

² Зазвичай верблюда величають *кораблем пустелі*. Тим часом арабські народи воліють називати морські судна *верблюдами моря*.

в поведінці і т. д. Для арабів верблюд є символом стійкості, міцності, незалежності та гідності. Як говориться в бедуїнському прислів'ї: «*Бог був до нас добрий, коли дав нам прекрасне дерево в пустелі — фінікову пальму, але показав свою щедрість, коли дав нам верблюда*». Бедуїни вважають верблюда не тільки корисною, але і привабливою твариною і порівнюють з ним своїх красунь.

Семантика *верблюд* лексично актуалізується у вигляді окремого специфічного лінгвального просторового сектору і має понад тисячу лексемних актуалізацій. Австрійський вчений Йозеф фон Гаммер-Пургшталь знайшов в арабській літературі 5744 різних найменувань і епітетів верблюда, тим самим ще раз підкресливши, яку величезну роль відіграє ця тварина в житті арабів-кочівників. Існують численні лексичні синоніми для позначення верблюда, що характеризують різні його якості: вік, стать, характер та ін. Деякі з цих лексем онімізувались, утворюючи антропонімні ланцюжки. Пор. чоловічі імена: *Бакр* 'Молодий верблюд'; *Мусіаб* 'Великий верблюд' [ОКАМИ]; *Джурхам* 'Великий верблюд'; *Субаї* 'Великий верблюд'; *Мірсаль* 'Прудконогий верблюд'; *Джимі* 'Розпалений верблюд'; *Бахтарі* 'Кремезний' (вид верблюдів); *Хаурі* 'Рудий верблюд'; *Ляба* 'Чорні верблюди'; *Аїс* 'Білі верблюди з чорними підпалинами'; *Аджадж* 'Безліч верблюдів'; жіночі імена: *Ніхаль* 'Голодні верблюди'; додамо також *Хувейда* 'Горб верблюда' [Имена Арабские].

Проте ставлення до верблюдів у різних народів неоднозначне. У європейській культурі верблюди уособлюють такі негативні риси, як гордовитість, зарозумілість. У росіян верблюди ніколи не мали позитивних асоціацій, вони уособлюють такі людські пороки, як грубість і невихованість. Монголи ділять худобу на дві групи: худобу з гарячим диханням (*халуун хошуутай мал*), серед них коні, і худобу з холодним подихом (*хуйтен хошуутай мал*), серед них верблюди. Монголи обожають своїх коней і з неповагою ставляться до верблюдів.

М'ясо верблюда вживається для харчування¹. Пророк Мухаммад ухвалив, що м'ясо верблюдів і коней дозволено мусульманам, а ось осла їсти не можна, — така воля Аллаха. І араби їдять верблюже м'ясо, яке мало чим відрізняється від

¹ Верблюжий мозок їдять лише бедуїнки, тому що, за місцевими повір'ями, це блюдо позбавляє чоловіка волі і характеру.

яловичини. А для ізраїльтян верблюдою, за Біблією, вважається нечистою твариною.

Бедуїни більше люблять верблюдиць. Самці гонористі, вперті, запоам'ятні і мстиві. Якщо кочівник карає самця, той цього не забуде (а у верблюдів відмінна пам'ять, краща, ніж у слонів) і постарається відплатити погоничу, вночі підстерегти його сплячим, розтоптати або перегризти горло. Під час гону самці жорстокі і по відношенню до своїх подруг. Вони часом навіть калічать самок. За доісламськими легендами, найпрекрасніших на землі верблюдів розводять джини. Верблюдиці завжди покірні й лагідні. Між верблюдицями та їхніми господарями встановлюються особливо довірчі відносини. У мусульманській релігії верблюдиця — священна тварина Аллаха. Про верблюже молоко ходять легенди. Місцеві лікарі стверджують, що на бедуїна, що виріс на верблюжому молоці, не поширюються багато хвороб. За рік бактріани дають 600—800 кілограмів молока, а дромедари — 1000—2000 і більше.

Ці фактори знаходять своє відображення в арабському антропоніміконі. Цікаво, що лексеми із значенням 'верблюдиця' часто використовуються для творення чоловічих особових імен. Пор. чоловічі імена: *Басус* 'Верблюдиця, що дає молоко при доброму ставленні до неї'; *Джаафар* 'Верблюдиця, що дає багато молока'; *Ханджар* 'Верблюдиця, що дає багато молока'; *Сабух* 'Верблюдиця, що дає багато молока'; *Сані* 'Верблюдиця, яка використовується для перевезення води'; *Окаб* 'Чорна верблюдиця'; *Кохля* 'Біла верблюдиця з чорними очима'; *Ді'абіль* 'Сива верблюдиця'; жіночі імена: *Джауна* 'Чорна верблюдиця'; *Зізфун* 'Швидка верблюдиця'; *Маріа* 'Верблюдиця, що дає багато молока' [Имена Арабские].

На верблюдах долалися великі відстані по пустелі, коні використовувалися для раптових нападів. Завдяки цьому араби-кочівники перетворилися у войовничу касту. Пустельні степи були батьківщиною войовничих вершників, яких боялися, перед якими запобігали. Любов арабів до верблюдів має радше утилітарний, практичний сенс. Твариною «для душі» у арабів є кінь, який живе поблизу намету господаря і сприймається ним як частина його родини.

Кінь в ієрархії домашніх тварин тримає першість, виступає як аристократ. Усі інші тварини тільки служать бедуїну. Перед

конем же бедуїн не вважає за приниження зігнутися і бути йому слугою. Під час довгих перегонів для коня завжди везли запас води або поїли його верблюдам молоком. Небагатий бедуїн відривав воду і молоко від сім'ї, щоб поїти свого коня. Кінь в Аравії не застосовується в господарстві і ходить тільки під сідлом. Арабські коні мають чудові якості¹. Вони завжди були в пошані у бедуїнів, а з VII ст., з початком мусульманства, стали як би складовою частиною ісламської віри. З точки зору кочівника головна чеснота в світі — рух. Скакун викликає у бедуїна пієтет, благочестя. Бедуїни пишались своїми чистокровними конями і вірять, що вони даровані їм Аллахом у вигляді особливого благовоління. За мусульманським переказом, Аллах спочатку створив коня з вітру: він закликав південний вітер і сказав йому: «Я створю з тебе нову істоту», вдихнув в вітер життя і з'явився благородний кінь. А вже потім з пороку земного Аллах створив першу людину, Адама. Вершників-бедуїнів, що летять по пустелі щодуху на благородних конях, поетично називають, як і самих коней, «ті, хто п'ють вітер». Всі релігійні перекази, які стосуються коней, передані квітчастою мовою і впливають на уяву арабів, переконуючи їх, що вони є обранцями Аллаха і що кінь створений спеціально для них.

Апелятивні позначення коней онімізуються і становлять частину арабського антропонімікону. Пор. чоловічі імена: *Джавад* 'Породистий кінь'; *Кумейт* 'Гнідий (кінь)'; *Хаббаб* 'Рисак' [ОКАМИ]; *Аджвад* 'Скакун'; *Аджід* 'Швидкий кінь'; *Адхам* 'Вороний кінь'; *Бахр* 'Швидкий кінь' (також 'Море', 'Велика річка'); *Дурай* 'Швидкий кінь'; *Іраб* 'Чистокровні арабські коні'; *Мукалляд* 'Кінь, що прийшов першим на скачках'; *Мус'іб* 'Необ'їжджений кінь'; *Хур* 'Благородний кінь', 'Чистокровний кінь'; *Гуруб* 'Швидкі коні'; *Кайруан* 'Коні'; додамо імена *Асбах*

¹ Арабська чистокровна порода верхових коней була виведена на території Аравійського півострова в IV—VII ст. н. е. При формуванні породи велику роль зіграли постійні війни арабів-бедуїнів, які використовували цих коней як військових. У результаті специфічного відбору в умовах пустель з'явився невеликий кінь, дуже витривалий і жвавий на галопі, що володіє чудовими рухами на всіх аллюрах. Довгий час арабські коні були найціннішим багатством місцевих кочівників. Вони були заборонені до продажу в інші землі, в тому числі і в Європу, під страхом смертної кари. Були заборонені схрещування арабських коней з іншими породами, тому порода протягом довгих століть розвивається в чистоті.

‘Зірочка на лобі у коня’; *Раслан* ‘Груди коня’ [Имена Арабские]. Пор. жіночі імена: *Джияд* ‘Породисті коні’; *Мухра*, *Мугьра*, *Мугра* ‘Молода кобила’; *Фільва* ‘Молода кобила’ [ОКАЖИ], а також *Нахда* ‘Сильна кобила’; *Хама* ‘Кобила’; *Асма* ‘Кінь з білою плямою на нозі’ [Имена Арабские].

Бедуїнські знавці високо цінують породу за заповітом Пророка, який вказав їм на кобилу як на головний елемент породності. У бедуїнів порода коней завжди велася через кобил, а не через жеребців, тобто лоша завжди належало до коліна матері, а не батька. Араби стверджують, що кобила, носячи лоша одинадцять місяців, безперечно більшою мірою передає йому свої якості, ніж жеребець. Бедуїни їздили і робили набіги виключно на кобилах, а тому жеребців у них було мало. Вважається, що у Пророка Мухаммада було п’ять кобил, подарованих йому бедуїнами, коли вони перейшли в його вчення. Бедуїни стверджують: «*Найбільші блага — тямуща жінка і плодюча кобила*».

Стосовно антропонімії, лексеми із значенням ‘жеребець’ відсутні в якості твірної основи особових імен, принаймні в наших джерелах, на відміну від лексем із значенням ‘кобила’.

Інші свійські тварини

Лексеми, що позначають інших домашніх тварин, які використовуються у сільськогосподарській діяльності арабів, рідко онімізуються. Номен *корова*, за нашими джерелами, в арабській мові не має антропонімічних корелятивів. Позитивні конотації дозволили потрапити до арабської антропонімії лексемі на позначення *бика*, пор. чоловіче ім’я *Фарід* ‘Бик’ [Имена Арабские]. Образно-асоціативне осмислення семантики *бик* пов’язується з могутньою твариною, сила й міць якої уособлює фізичну силу, здоров’я, плодючість і родючість. У поодиноких випадках антропонімізуються номени *вівця*, *коза*, пор. жіночі імена: *Ана* ‘Вівця’; *Рамля* ‘Біла овечка’; *Тайма* ‘Коза, яку годують і доять у жилому приміщенні’ [Имена Арабские].

Оцінно-експресивні характеристики зоономів часто обумовлені не стільки реальними властивостями представників тваринного світу, скільки етнічно-культурними стереотипними уявленнями, створеними колективною мовною свідомістю соціуму. Формування цих характеристик є відкритим для спонтанних

Семантика
‘собака’

емоцій, мало залежить від раціонального елемента і є історично змінним. Показовим у цьому сенсі є такий лінгвокультурний феномен, як номен *собака*. В національній ментальності арабів ставлення до цієї тварини змінювалось. Домусульманські араби ставилися до собаки позитивно, без будь-яких негативних емоцій. З прийняттям ісламу собаку віднесли до категорії «нечистих» тварин¹.

Мусульмани надають великого значення іменам людей. Іслам наклав певні обмеження або навіть заборону (*харам*) на деякі види особових імен. Іслам дозволяє (*халаль*) зоофорні імена, якщо мова йде про підкреслення позитивних якостей тих чи інших представників фауни, таких, як сміливість, сила, мудрість, шляхетність. Але не варто використовувати назви тварин, які можуть бути сприйняті як образа, наприклад *тейс* 'козел' або *хімар* 'осел'. Багатьом мусульманам властиві культурні упередження щодо собак. Собака в ісламі — *наджис* (це біблійне слово перекладається як 'змій', тобто нечиста тварина, яка може опоганити одяг, їжу і саму людину). Хадіси забороняють тримати собаку в цілях розваги. Оскільки «Аллах знає краще», іслам дозволяє тримати собаку тільки з певною метою. Собака потрібна, якщо вона призначається для охорони худоби, будинку і т. д. Особливо нечистими собаки вважаються в шиїзмі. В Ірані негативне ставлення до собаки мотивоване тою незвичайною повагою, яку виявляли зороастрійці до цієї тварини.

Тим не менше, семантика *собака* засвідчена серед арабських особових імен: *Калб* 'Собака' [Гафуров 1987 : 155]; *Муавія* 'Собака' [ОКАМИ]. Пор. також чоловічі імена: *Діб* 'Дика собака', 'Хижа тварина'; *Дійаб* 'Дикі собаки'; *Дірбас* 'Кусюча собака' [Имена Арабские].

Це апотропеїчні (оберегові) імена. Саме використанням імен із негативною семантикою як імен-оберегів пояснюємо наявність «собаких» імен в сучасному арабському антропоніміконі. Номен *собака* як оберег зустрічається в антропоніміконах різних етносів. У тюрків серед імен-оберегів особливе місце займають антропоніми від лексем *it* 'собака' і *гычюк* / *кучук* 'щень'.

¹ *Нечисті тварини* — біблійний (старозавітний) термін, що позначає тварин, яких не використовували при жертвоприношеннях і не вживали в їжу. Нечисті тварини в більш загальному сенсі — тварини, що не вживаються в їжу або нелюбимі конкретним етносом в силу традицій, упереджень і медичних показань.

У кумиків зустрічається ім'я *Кучук*, а у балкарців — ім'я *Ах-кьобек* від ак 'білий' + кьобек 'собака'.

Додамо, що в Аравії великою любов'ю користується чистокровний арабський хорт — *салуга*, який використовується виключно в мисливських цілях. Араби не вважають хорта собакою і пускають салугу до себе в житло в будь-який час. Породиста хортиця, так само, як і добрий кінь або мисливський сокіл — предмет великої гордості власника.

Семантика Номен *кішка* в арабській етнічній мовній свідомості має значний позитивний асоціативний потенціал. Ставлення до кішок у різних етносів різне. В стародавньому Єгипті їх визнавали божеством. В Європі в часи Середньовіччя їх підозрювали в зв'язках з потойбічними силами і навіть спалювали на вогнищах, як відьом. В ісламі кішці належить особливе місце. Їй, єдиній з тварин, дозволений вхід в мечеть і повна свобода дій там. Все почалося з улюбленої кішки Мухаммада, яку він любив настільки, що ніколи не турбував її сну, а воду, яку вона пила, використовував для обмивання перед молитвою. З тих часів кішки шануються усіма мусульманами. Проте номен *кішка* не використовується як ім'я-оберег і семантика *кішка* рідко зустрічається в твірних основах арабських особових імен, пор. *Басіна* 'Кошеня' [ЖАИ].

Назви диких тварин у функції арабських антропонімів

У бедуїнів є багато імен, утворених від назв диких тварин. Бедуїни вірили, що діти придбають силу, витривалість тощо звірів, назви яких лежать в основах особових імен. Водночас ці імена будуть захищати дітей від злих духів.

Семантика Серед мовних іпостасей диких тварин, звірів у різних лінгвокультурних ареалах номен *лев* має вельми позитивні асоціації. Лев позиціонується як цар звірів, носій сили, мужності, хоробрості, доблесті, гордості, шляхетності. Використання лексичних реалізацій семантики *лев* в антропонімній сфері спостерігається в різних мовах. Люди в різних частинах світу називають своїх дітей «левиними іменами», такими, як *Лео*, *Леон*, *Леонід*, *Леонард*, *Леопольд*, *Аслан*, *Шер*, *Сімба*, *Тау*, *Бабур* і т. д.

В арабському бестіарії лев посідає найпочесніше місце. Семантика лев має особливу притягальну антропонімно-номінаційну силу. Арабська мова містить величезний перелік «лезових» імен. Для слова 'лев' наводиться від 350 до 500 синонімів. Ці вражаючі цифри в більшій своїй частині включають як іменники, так і прикметники, що позначають якості лева, його метафоричні назви і т. п. Численні «лезові» синоніми, висловлюючи єдиний предметно-логічний зміст, мають різноманітне емоційне і експресивне забарвлення. Багато з цих лексем онімізувалися і ввійшли в арабський національний антропонімікон, серед яких два основні «левиних» імені — *Асад* і *Лейс*. Найчастіші людські імена зі значенням 'лев', які можна зустріти в житті: *Аббас* (عباس) 'Лев, від якого тікають інші леві', дослівне значення імені — 'похмурий (дуже похмурий)'; *Аззам* — від слова із значеннями 'дуже рішучий', 'сильний', 'енергійний'; *Асад*, *Ауф*, *Басіль* — від слів із значеннями 'хоробрий', 'відважний'; *Гаданфар*, *Джейфар* 'Сильний лев'; *Касвара*, *Лейс*, *Мади*, *Марсад*, *Сарі* — від слів із значенням 'той, що йде вночі'; *Сірхан* — від одного з імен лева, хоча основне значення цього слова 'вовк'; *Урва*, *Усама*, *Усейд* — від зменшувальної форми слова *асад* 'лев'; *Фаріс* — це ім'я також може означати 'Наїзник'; *Хамза*, *Хафс* 'Левеня'; *Хафса* — може бути жіночою формою імені *Хафс* 'Левеня'; *Хейдар*, *Хейдара* — жіноче ім'я; *Шібль* 'Левеня' [Львиные имена]. Наведемо ще декілька арабських «лезових» особових імен. Чоловічі імена: *Асід*, *Арслан*, *Ашхаб*, *Усама*, *Джаввас*, *Джаруль*, *Джарфас*, *Джассас*, *Хамза*, *Хутум*, *Хаттар*, *Даусар*, *Дільхам*, *Діргам*, *Рахіб*, *Рібаль*, *Саб'а*, *Даргам*, *Нухуд* та ін. До цього переліку додамо імена *Даайфар* 'Сильний лев'; *Хайдар* 'Великий лев'; *Баїхіс* 'Лев з гордою ходою'; *Хаввас* 'Лев, що виходить на полювання вночі'; *Разам* 'Лев, який схилився над своєю здобиччю'; *Хатум* 'Лев, який щось охороняє'; жіночі імена: *Руха* 'Лев'; *Саїда* 'Левиця' [Имена Арабские]; *Аббаса* 'Левиця' [ЖАИ].

Дослідники інтерпретують «лезові» імена як віданіміалістські антропонімічні дезидеративи, тобто імена з побажанням сили, хоробрості тощо. Є і більш рідкісні імена, які майже не зустрічаються в житті. Їх можна зустріти у віршах, у древніх арабських текстах, у літературі, тлумачних арабських словниках і т. д. Деякі з них настільки рідко використовуються, що невідомі абсолютній більшості арабів, навіть освіченим. Нижче

наведені деякі рідкісні назви левів, які дійсно в основному належать левам — людей так майже ніколи не називають: *абіс* — від слова із значенням ‘похмурий’; *абус* — від слова із значенням ‘похмурий’; *агляб* ‘лев з сильною шиєю’; *аджуз* — також одна з назв лева; як це не дивно, в сучасній арабській мові словом *аджуз* називають також стару жінку; *аді* — від слова із значенням ‘нападник’, ‘ворог’; *адлям* ‘чорний’; *айяр* — від слова із значенням ‘той, що багато ходить по землі’; *альянс* ‘хоробрий’; *амас* ‘сильний лев’; *афарнас* ‘сильний лев’; *афтах* ‘лев з широкими лапами’; *ашраб* ‘лев, що швидко бігає’; *ашрас* — від слова із значенням ‘самий злісний’; *ахнас* — дослівно ‘кирпатий’; *вард* ‘троянди’; лева так називали через його бежево-рожевий колір; *гаввас* (*хаввас*) і *гавваса* (*хавваса*) ‘той, що сміливо ходить вночі’; *гасур* (*хасур*) ‘грізний’, ‘той, що вселяє страх’; *гіндіс* (*хіндіс*) ‘сміливий лев’; *гірмас* (*хірмас*) ‘сильний лев, нападник на людей’; *гірміс* (*хірміс*) ‘сильний лев, нападник на людей’; *гулюб* ‘лев з сильною шиєю’; *гумам* (*хумам*) — від слова із значеннями ‘гідний’, ‘доблесний’; *гунбуґ* (*хунбуґ*) — від слова із значенням ‘голодний’; *гурамис* (*хурамис*) ‘сильний лев, нападник на людей’; *гусагіс* (*хусахіс*) ‘сильний лев’; *даввас* — від слова із значенням ‘роздавлюючий’, ‘той, що затоптує’; *дагі* (*дахі*) — від слова із значенням ‘хитрий’, ‘хитромудрий’; *далягмас* (*даляхмас*) — від слова із значеннями ‘сильний’, ‘сміливий’; *дейсам* ‘сильний лев’; *джарв* ‘дитинча лева’ (маленьке левеня, що ще не бере участь в полюванні); *дірбас* ‘великий лев’; *дірвас* ‘великий лев з великою головою’; *дубарім* і *дубаріма* ‘сильний лев’; *дуббахс* ‘великий лев’; *дурак* ‘сильний лев’; *ірбад* ‘великий, величезний, важкий лев’; *іфрас* ‘сильний лев’; *іфріс* ‘сильний лев’; *кагмас* (*кахмас*) — від слова із значеннями ‘низький’ або ‘з негарним обличчям’; *каш’ам* — від слова із значеннями ‘старий, літній’, ‘великий’; *кудакід* ‘лев, що ламає жертві кістки’; *кусакіс* ‘сильний лев’; *майяс* ‘лев, що йде гордою ходою’; *муджаліх* ‘лев’; слово *муджаліх* означає також верблюдицю, яка дає молоко взимку; *муза’фар* ‘кольору шафрану’; *мундаліф* ‘лев, що м’яко ступає’; *мусаміс* ‘сильний лев’; *мутадалліф* ‘лев, що м’яко ступає’; *рібаль* — говорили, що це такий лев, у якого не було внутрішньоутробних братів, тобто його мати народила його одного; *сабанда* і *сібінда* ‘лев’ або ‘тигр’; *сандарі* ‘сміливий, сильний, високий лев’; *сильнім* ‘сильний лев’; *уфрус* ‘сильний лев’; *фірнас* і *фураніс* — назви для лева з сильною шиєю, кровожерного і

жорстокого лева; *фурафіс* ‘сильний лев’; *фурафіса* ‘сильний лев’; *фургуд* (*фурхуд*) ‘левеня’; *хазрадж* ‘лев’, а також: ‘вітер’, ‘південь’ або ‘південний вітер’; *хунабіс* — від слова із значенням ‘противного виду’, опис сміливого сильного лева; левицю з такими якостями називають *хунабіса*; *шаранбас* ‘великий грубий лев’; *шадж’ам* ‘високий лев’; *шадк’ам* — від слова із значенням ‘з великим ротом’; *шаріс* — від слова із значенням ‘злісний’ та численні інші [Львиные Имена].

Дослідники взагалі вважають, що історично зооморфні імена — це перш за все міфологеми, які вказують на приналежність до даного роду з міфічним прабатьком, звіром. Зооморфізм виник на ранніх стадіях формування релігійної свідомості. Зоофорні імена, вмотивовані зоолатрією, були складовою частиною іменників у багатьох народів світу. В багатьох зоофорних іменах можна убачати залишки тотемного характеру. В таких іменах зберігаються риси надзвичайної етнокультурної архайки. Тотемні мотиви, розуміння деяких тварин як предків, захисників і покровителів характерні для багатьох етносів.

Часто тотемом племені вважали вовка. У багатьох тюркських народів вовк фігурує як їхній прабатько і покровитель, виступає в ролі тотемної тварини. Перекази про вовчицю-праматір і вовка-предка мають глибоке історичне коріння. У казковому фольклорі алтайців, хакасів, марійців, удмуртів, комі-перм’яків, нанайців, коряків та інших народів вовк надає героям безкорисливу допомогу і сприяє у всіх їхніх звершеннях і подвигах. У міфах чувашів, бурятів вовчиця представляється не тільки як прародителька, але як годувальниця і вихователька їхнього першопредка (згадаємо Ромула і Рема). Походження імені башкирського народу має пряме відношення до тотему вовка. Етнонім *башкир*, *башкур* значить буквально ‘головний вовк’, ‘досвідчений вовк’. Племена, які вважали своїм прабатьком вовка, були і у стародавніх монголів. Початок роду, до якого належав Чингізхан, поклав *Борте-Чіно* ‘Сивий вовк’. Чингізхан був дуже гордий тим, що він — син вовка. Шанування вовка знайшло відображення і в системі сімейно-родинних відносин. У деяких народів назва вовка була умовним найменуванням старшого родича: у башкир існувала практика звернення до свекра зі словом *бурі* ‘вовк’; у узбеків і бурят слово *вовк* було назвою-субститутом старшого брата.

Семантема *вовк* актуалізується в твірних основах особових імен також в якості своєрідного талісману, оберегу, пор. бур. *Белтерег* 'Вовчєня'; монг. *Белтерег* 'Вовчєня'; калм. *Белтрг* 'Молодий вовк' [Ламожалова : 183].

На нашу думку, в арабських особових іменах із семантемою *вовк* відбиваються не стародавні тотемно-релігійні мотиви номінації, а дезидеративні, що сприяло збереженню «вовчої» тематики в антропонімії. Втім, можливі інші номінаційні мотиви. Зоосемізи із семантемою *вовк* численні в арабській антропонімії, пор. чоловічі імена: *Зейб* 'Вовк'; *Зіяб* 'Вовки'; *Зуейб*, *Субей* 'Вовчєня'; *Іяс* 'Вовк'; *Сірхан* 'Вовк' [ОКАМИ]; *Аус*, *Авс* 'Вовк'; *Авайс* 'Вовчєня'; *Алюш* 'Вовк'; *Ауф* 'Вовк'; *Малляз* 'Вовк'; *Рібаль* 'Вовк'; *Сандан* 'Сильний вовк'; *Сірхаль* 'Вовк'; жіночі імена: *Зуаля* 'Вовк'; *Зірійаб* 'Рудий вовк'; *Габра* 'Вовчиця' [Имена Арабские]; *Варка* 'Вовчиця'; *Джахіза*, *Джагіза* 'Вовчиця' [ЖАИ].

Для арабської ментальності одним із найбільш популярних тваринних образів є газель — довгонога і граціозна істота з великими чудовими очима. Ці властивості зоореферента отримали позитивне метафоричне переосмислення. У класичній арабській поезії вродливих жінок часто порівнюють із прекрасними, стрункими газелями. Чоловіки часто кажуть своїм коханим: «У тебе очі, наче в газелі». Газель фігурує у низці мусульманських переказів. Українське слово *газель* (лат. *Gazella*) походить від арабського *ghazal*. Цей популярний в етнічному арабському соціумі зоообраз з меліоративними конотаціями знайшов своє відбиття і в національному антропоніміконі. Семантема *газель* групує різні пропріальні лексеми в єдиний ланцюжок антропонімної синонімії, пор. жіночі імена: *Арам* 'Білі газелі'; *Газалья* 'Газель'; *Гізлян* 'Газелі'; *Гузейль*, *Гузайль* 'Газель'; *Забья*, *Дабья* 'Газель', 'Антилопа'; *Маха*, *Мага* 'Газель'; *Рім* 'Біла газель'; *Ріма* 'Біла газель'; *Ріман* 'Дві білі газелі'; *Хауля*, *Хавля* 'Газель' [ОКАЖИ]; *Хунса* 'Самка газелі'; *Рана* 'Олень з розгалуженими ріжками'; *Рі'ам* 'Білі газелі'; *Забія* 'Самка газелі'; *Зіба* — множина від лексеми із значенням 'газель' [Имена Арабские]. Цікаво, що зоосемізм *газель* араби інколи використовують і для чоловічої антропонімної номінації, пор. чоловічі імена *Арам* 'Біла газель'; *Газаль* 'Газель'; *Забі* 'Газель'; *Йафур* 'Газель' [Имена Арабские].

Коло антропонімізованих найменувань диких звірів в арабській мові в цілому нешироке, пор. чоловічі імена: *Німр*, *Намір*, *Немір* ‘Тигр’; *Анмар* ‘Тигри’; *Фахд*, *Фагд* ‘Гепард’; *Фухуд*, *Фугуд* ‘Гепарди’; *Маймун*, *Меймун* ‘Мавпа’ [ОКАМИ]; *Кульсум* ‘Слон’; *Музахім* ‘Слон’; *Дайсам* ‘Ведмідь’ також ‘Лисиця’; *Хусейн* ‘Лисиця’; *Сайдан* ‘Лисиця’; *Хазиль* ‘Гієна’; *Дахір* ‘Черепашка’; *Мудлядж* ‘Їжак’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Анмар* ‘Тигри’; *Хафса* ‘Гієна’ [ОКАЖИ]; *Зарафа* ‘Жираф’; *Саккіна* ‘Зебра’; *Мей* ‘Маленька мавпочка’; *Маха* ‘Біла антилопа’ [Имена Арабские].

Назви дитинчат тварин у функції арабських антропонімів

Кочове скотарство арабських бедуїнів увібрало в себе весь багатющий досвід, отриманий протягом багатовікової практики. У арабів-кочівників сформувалося особливе приязне ставлення до тварин. Для стародавнього кочівника-скотаря не було кращих вчителів, ніж тварини. Саме вони навчили його етиці, гуманності та співчуттю. Збільшення поголів'я худоби було основним пріоритетом номадів. У традиційному суспільстві кочівників соціальне становище визначалося специфікою і кількістю домашньої худоби. Особливе значення приділялося приплоду, молодняку. Почуття любові до маленьких, беззахисних, безпорадних істот, до дітей, до дитинчат звірів, емпатійне ставлення до них, співпереживання, співчуття закладено у арабів на генному рівні. Таке ставлення поширюється не тільки на дитинчат домашніх тварин, а й на дитинчат диких звірів, птахів і віддзеркалюється в етнічному антропоніміконі, пор. чоловічі імена: *Бакр* ‘Верблюденя’; *Фасиль* ‘Відібране від матері верблюденя’; *Мухр* ‘Лоша’; *Васиф* ‘Жваве лоша’ [Имена Арабские]; *Фаркад* ‘Теля’ [ОКАМИ]; *Марі* ‘Теля буйвола’; *Асмар* ‘Теля газелі’; *Джарван* ‘Левеня’, ‘Щеня’; *Шібль* ‘Левеня’; *Шібаль* ‘Левенята’; *Муавія* ‘Лисеня’, ‘Щеня шакала’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Азза* ‘Дитинча газелі’, ‘Дитинча антилопи’; *Раша* ‘Дитинча газелі’; *Шаден*, *Шадін* ‘Дитинча газелі’; *Хурейнік* ‘Зайчєня’ [ОКАЖИ]; *Хішафа* ‘Дитинча газелі, яке робить перші кроки’; *Джафра* ‘Козеня або верблюденя жіночої статі, тільки що відібране від матері’; *Джудайя* ‘Козеня газелі’; *Тала* ‘Ягня’; *Тулі* ‘Ягня’ [Имена Арабские].

Арабські особові імена, пов'язані з фаунолексемами

Арабським бедуїнам притаманна поетичність душі, любов до красивого, нестандартного, емоційного слова. Ця риса душі знаходить своє відбиття і в деяких нестандартних іменах, пов'язаних із царством тварин. Наведемо деякі з них. Чоловічі імена: *Джахджаха* 'Той, що має голос лева'; *Разім* 'Левиний рик'; *Сушаф* 'Голос ведмедя'; *Арін* 'Лігво лева'; *Кінас* 'Дім газелей серед гілок дерева'; *Арзаль* 'Нора змії'; жіночі імена: *Дуджа* 'Молодняк бджіл'; *Хувейда* 'Горб верблюда' [Імена Арабские].

Різні національні антропонімікони втілюють в собі риси різної етнічної ментальності, різного нервово-психічного ладу, різного духовного єства носіїв автохтонних особових імен. В етнічних антропоніміконах засвідчено різне світосприймання, різне бачення світу. Назви реалій оточуючого середовища, сприйняті і зафіксовані в онімних одиницях, відрізняються також різними номінаційними мотивами, притаманними автохтонним антропоніміконам. Це яскраво видно на прикладі орнітолексем, які онімізуються в різних мовах через різні мотиваційні чинники.

«Пташині» імена становлять одну із найдавніших антропонімних груп і широко розповсюджені в різних етнічних іменотворчих традиціях. Проте мотиви формування антропонімних орнітолексем різні. Одна із поширених концепцій стверджує, що в основі «пташинних» іменувань лежать тотемні чинники, обумовлені релігійно-міфологічним мисленням етносів. Це характерно, наприклад, для тюркських народів. У найдавніші часи тюрки, як і багато інших народів, порівнювали себе з тваринами і птахами, вважали їх такими ж розумними істотами. Вони вважали своїми прабатьками не тільки легендарних героїв, а й тварин і птахів і поклонялися предкам-тваринам і птахам. Тому серед тюркських племен і кочівників взагалі дуже багато тотемів, пов'язаних з соколами, орлами, яструбами. Сова і пугач теж були священними птахами і деякі тюркські племена вели своє походження від цих птахів. Журавлі — тотем башкир. У міфології тюркських народів Сибіру птахи займають одне із центральних місць. Беркут, орел, сокіл, лебідь, ворон, журавель, зозуля — так чи інакше пов'язані з дошаманськими і шаманськими культами тюркських народів Сибіру. У бурятів, якутів,

алтайців існують міфи про божественну ластівку. У чувашів ластівка — улюблений птах народних міфів. Небесним вісником постає в тюркській міфології голуб. Не дивно, що образ голуба з давніх-давен відображений в антропонімії тюркських народів. У тюркській міфології особливе місце займає дика качка. Традиція наречення «пташиних» імен настільки історично глибоко вкоренилася в етнічну пам'ять тюркських народів, що має навіть тенденцію до розростання. У тюркській антропонімії «пташині» імена (або «пташині» компоненти складених особових імен) залишаються досить активними впродовж десятиків століть, особові імена з використанням орнітологічної лексики в їхньому складі продовжують жити у тюрків і в ХХІ ст. В антропонімічних системах різних народів виявилися залученими образи і відповідно назви інших різних птахів. При цьому образи ряду таких птахів можна знайти в архаїчних міфах, легендах, переказах тотемного типу.

При розгляді орнітологічної тематики в антропонімії дослідники, як правило, посилаються на феномен тотемізму. Ми вважаємо, що при аналізі орнітоморфних імен не слід обов'язково погоджувати «пташині» імена з релігійно-міфологічною роллю птахів, надавати їм сакрального характеру, не потрібно шукати в сучасних антропонімах релікти стародавнього тотемізму.

В арабському антропоніміконі відсутні будь-які автентичні свідчення про зв'язок «пташиних» імен з тотемістичними віруваннями.

Треба наголосити, що тотемізм і тотемні мотиви антропонімічної номінації не є універсальними, як це стверджують численні дослідники. Тотемізм, як первісна форма релігії, ніколи не був домінуючим у семітських народів. Найдавніша семітська релігія — це перш за все обожнення неживої природи. Тут на ранніх етапах величезну роль грали астральні божества, боги неба, Місяця, різні іпостасі сонячного божества, страхітливі божества згубної літньої спеки і т. д. Стародавні семітські племена поклонялися джерелам і водам. Народний інстинкт вільного кочового життя був прив'язаний до культу висот (гір, пагорбів). У семітських племен був надзвичайно розвинений фетишизм, як характеристична риса їхніх язичницьких вірувань. На жителів сипучих пустель особливе враження справляли незвичайні камені — кам'яні фетиші. Стародавні семіти поклонялись скелям, священним каменям.

С. О. Токарев пропонує диференціювати пережитки тотемізму та уявлення, лише зовні з ними подібні, до яких, наприклад, можна віднести пряме поклоніння тваринам (зоолатрія), забобонний страх перед ними, зооморфні (зооантропоморфні) образи богів, присвячення тварин тому чи іншому богу та ін. Як здається, в бедуїнському соціумі ніколи не існувало релігійно-міфологічних уявлень, пов'язаних із тваринним світом. При зооморфній (тут — орнітологічній) номінації діяли зовсім інші, доволі різноманітні чинники.

Аравійський півострів — батьківщина соколиного полювання. Звідси цей вид спорту і розваги потрапив в Європу через хрестоносців, а ще раніше — в Іспанію, під час арабських завоювань Піренейського півострова. В арабському іменнику поширені «соколині» чоловічі імена: *Хейсам*, *Гейсам* 'Сокіл' [ОКАМИ]; *Баз* 'Сокіл'; *Сакр* 'Сокіл'; *Шахін* 'Сокіл-шахін'; *Аллям* 'Сокіл' [Имена Арабские].

Поширеність «соколиних» імен пояснюється арабськими етнічно-культурними традиціями. Соколине полювання на Близькому Сході практикується протягом багатьох століть¹. Бедуїнські племена завжди використовували цих чудових птахів для полювання в пустелі, щоб доповнювати свій раціон м'ясом. Соколине полювання є важливою частиною арабської спадщини і культури. Сокіл — граціозний, сильний, спритний, рідкісний птах, уособлення сили і мужності. Сокіл — символ Об'єднаних Арабських Еміратів. Цих птахів зображують навіть на банкнотах і на гербі ОАЕ². Якщо раніше соколине полювання було засобом добування їжі, то нині воно збереглося у вигляді елітарної розваги. Для арабів соколи — показник статусу, адже найчастіше вони коштують дорожче, ніж розкішний автомобіль, яхта або шикарний будинок. Ціна на мисливського сокола часто досягає цифри понад 100 тисяч доларів. Отже мотивація «соколиних» імен в арабському антропоніміконі цілком зрозуміла.

Імена із семантемою *орел* можна трактувати як побажальні імена із позитивною експресією або як різновид зооморфної метафори: *Окаб* 'Орел'; *Фуркан* 'Орел'; *Наср* 'Орел';

¹ Соколине полювання зародилося 5 тисячоліть тому в Індії.

² На гербі ОАЕ зображений жовтий сокіл — символ єдиновладдя в країні, більшу частину якої займає пустеля. Хвостове оперення символізує сім еміратів — 7 пір'їн.

Нісар — множина від *Наср* [Имена Арабские]; *Укаб*, *Ук'аб* 'Орел' [ОКАМИ].

Також онімізуються назви птахів — об'єктів спортивного і промислового полювання: *Джуні* 'Куріпка'; *Хаджаль* 'Куріпка'; *Караван* 'Кроншнеп', 'Дрохва' [ОКАМИ]. Жителі пустель полювали в минулому також на перепелів, диких голубів, страусів, позначення яких були в активному ментальному лексиконі бедуїнів і легко онімізувались, звідки імена *Сальва* 'Перепел'; *Йамама* 'Дикий голуб'; *Залім* 'Самець страуса'; *Р'аль* 'Страусеня'; *Р'іаль* 'Страусеня' [Имена Арабские]; *Ямам* 'Дикі голуби' [ОКАМИ].

Семантеми *голуб*, *голубка* часто зустрічаються у твірних основах арабських імен, певно, за різних мотивів, серед них: *Заджіль* 'Поштовий голуб'; жіночі імена: *Хамама* 'Голубка' (також 'Гарна жінка'); *Ікрама* 'Голубка'. Звертають на себе увагу численні імена із лексичним значенням твірних основ 'пташеня голуба' із метафоричним значенням 'дитя', 'дитина': *Заглюль*, *Хаділь*, *Джаузаль*, *Джавазіль* (множина від *Джаузалъ*) [Имена Арабские]. Цікаве чоловіче ім'я *Ікріма* 'Голубка' [ОКАМИ].

«Воронячі» імена представлені антропонімами *Сахль* 'Ворон'; *Хатім* 'Чорний ворон', «совині» імена — жіночим іменем *Хама* 'Сова' (а також 'Кобила') [Имена Арабские]. До цього переліку додамо також окремі відорнітологічні імена, такі, як *Саййах* 'Півень'; *Дувейк* — демінутив від лексики із значенням 'півень'; *Нурас* 'Чайка' [Имена Арабские].

З етнопсихологічної точки зору особливу увагу привертають арабські імена орнітологічного походження, пов'язані із назвами співучих птахів.

Від назв співучих птахів постали чоловічі імена: *Бульбуль* 'Соловей'; *Хазар* 'Соловей'; *Хунайн* 'Вільшанка'; *Шахрур* 'Чорний дрізд'; *Баракиш* 'Чижі' (множина) [Имена Арабские]; *Хас-сун* 'Щиголь' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Андаліб* 'Соловей'; *Анаділь* 'Солов'ї' (множина); *Хазар*, *Гьазар*, *Газар* 'Соловей'; *Канарі* 'Канарейка' [ОКАЖИ].

Зазначимо також наявність в арабському іменнику імен із абстрактною семантикою твірних основ 'спів птахів', 'пташиний спів'. Це жіночі імена: *Тагрід*, *Тагарід*, *Угруда*, *Агарід* (множина від *Угруда*); до цього переліку додамо імена *Хаділь*, *Г'аділь*, *Гаділь* 'Воркотання голубів' [ОКАЖИ], а також чоловіче ім'я *Андаля* 'Солов'їний спів' [Имена Арабские].

В якості антропонімів використовуються також деякі серпентолексеми, пор. чоловічі імена: *Усман*, *Осман* 'Змія', 'Дитинча змії'; ентомолексеми, пор. чоловічі імена: *Гайс* 'Бджоли' (множина); *Джундуб* 'Коник'; *Джархіс* 'Комар' [Имена Арабские]; *Ясуб*, *Ясуб* 'Трутень' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Нахля* 'Бджола'; *Дуджа* 'Молодняк бджіл' [Имена Арабские]. Окремі антропоніми, утворені від назв павукоподібних, жіноче ім'я *Шабва* 'Скорпіон'; додамо ще чоловіче ім'я *Окаша* 'Павутина' [Имена Арабские].

Імена, утворені від серпентолексем, інсектолексем і подібних апелятивів первісно виконували функцію оберегів. За ономастичним мисленням стародавніх народів, імена з неприємною семантикою твірних основ мали за мету відвернути увагу злих духів від носіїв таких імен. Певно, таку мотивацію мали також таджицькі імена *Джунбул* 'Тнойовий жук'; *Пашиша* 'Комар'; *Занбур* 'Оса' тощо [Гафуров 1971 : 8].

Семантика павук займає особливе місце в ісламському віровченні, оскільки вважається, що павук врятував життя Мухаммада та Абу Бакра. Коли вони, втікаючи із Мекки, заховаляся у печері, павук, за наказом Бога, швидко сплів павутиння над входом, так що мекканці подумали, що печера порожня, оскільки вважали, що павук не може плести так швидко.

Арабська ономастична антропонімія майже не використовує іхтіологічну номенклатуру, що пояснюється ономастичною ментальністю бедуїнів, які були господарями лише в межах пустель. Пор. окремі імена типу *Рудаб* 'Мальки риб', додамо до цього ім'я *Ді'абіль* 'Кра жаби' [Имена Арабские].

Насамкінець, наведемо ще деякі роздуми із приводу імен, утворених від фаунічних лексем. У домусульманські часи часто особові імена арабів, як і інших стародавніх етносів, мали твірними основами апелятивні позначення тварин. Тому багато причин і не можна обмежуватися однією із них, бодай популярною. На нашу думку, найголовнішою причиною зоофорної номінації була просто необхідність якось назвати дитину. Через міфологічне ономастичне мислення люди намагалися якомога швидше назвати новонародженого і таким чином дати йому певний «людський» статус, за допомогою імені «оформити» його право на існування в світі. В якості імені могло бути використане будь-яке слово повсякденної мови. Стародавні араби жили

серед оточуючої природи, серед живого тваринного і рослинного світу. Номені із царства тварин часто були тими словами, що першими приходили на думку номінаторів і миттєво перетворювалися в імена. В давні часи батьки не дуже переймалися пошуками адекватних імен. У багатодітній родині бідних кочовиків було багато клопоту і без того. Нагадаємо, що в дому-сульманські часи, в епоху джахілії (невігластва) багатоженство нічим не було обмеженим і араб міг мати хоч десять дружин, а народження дітей було для кожної з них святим, почесним обов'язком.

Можливо, пошуку імені первістку, спадкоємцю, продовжувачу роду і надавалась особлива увага. Але із збільшенням родини, а тим більше при наявності діточок-дівчаток креативно-ономастичні зусилля дорослих членів родини ставали все слабшими. Араби-номади не поділяли представників тваринного світу на «хороших», «не дуже хороших» і «негативних». Така диференціація була чужа стародавнім людям. Усі тварини мають право на життя. Тому назва будь-якої тварини могла бути твірною основою особового імені.

РОЗДІЛ 4

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В АРАБСЬКИХ АНТРОПОНІМАХ

ВІДБИТТЯ СТАВЛЕННЯ АРАБІВ ДО ПРАЦІ ТА ВІДПОЧИНКУ В ЕТНІЧНОМУ АНТРОПОНІМІКОНІ

Працьовитість, вміння довго і методично займатися своєю справою — характерна риса переважної частини населення арабських держав. Більшість арабів веде осілий спосіб життя, значна їхня частина живе в селах (фелахи), займаючись землеробством і садівництвом. Серед міського арабського населення в усі часи значну роль грав прошарок ремісників і торговців, які досягли значних успіхів у своїй діяльності. Фелахи напружено працюють у спеку і в холод, у рідкому бруді і на сухому полі, нерідко напівголодні. Вони та їхні родини годуються працею. І здоровий глузд, і досвід, і успадкований від предків інстинкт вимагають від них великого старання, значних зусиль. Усі, від простих робітників до високопоставлених чиновників і бізнесменів, наполегливо працюють щодня для власного блага. Але вони рідко отримують задоволення від своєї діяльності. Справа в тому, що багато поколінь арабів працювали для того, щоб вибитися з бідності і поліпшити умови свого існування. У свідомості людей закріпилося розуміння того, що треба багато працювати, щоб жити добре. Праця стала свого роду тягарем, важким обов'язком, що нависає над арабською людиною. Праця для араба завжди була тяжкою повинністю, а трудящий — приниженим, пригнобленим членом суспільства. Ставлення арабів до праці виражено в арабських приказках: *«Дурням Аллах роботу шукає»*, *«Ослові до роботи не звикати»* [Прислів'я : 67, 70].

Фелах трудиться, тому що інакше йому нема на що жити. Але він знає, що великі зусилля не отримують винагороду.

Більше завзяття не означає покращення життя, але надірватися можна. Поки що середня продуктивність праці фелаха приблизно в сто разів нижче, ніж у американського фермера [Васильєв 1986 : 55]. Трудова етика арабів передбачає не любов до праці як такої, а прагнення до плодів цієї праці. Плоди праці — дозвілля і відпочинок — важливіші самої праці. Праця у арабів не сполучається з дисциплінованістю, педантизмом і скрупульозністю в роботі. Можливість зменшити трудові витрати цінується вище результатів великих зусиль. Араб краще недоїсть, ніж перепрацює¹.

Водночас розбійницька «діяльність» бедуїнів завжди знаходила відгук в арабській душі. Ці риси арабської етнічної психології віддзеркалюються в автохтонній антропонімії. Розбійницька активність бедуїнів різноманітно представлена в сфері особових імен: *Фаріс*, *Фарес* 'Наїзник', 'Вершник', 'Герой'; *Газі* 'Той, що здійснює напад'; *Каррар* 'Нападник', 'Атакуючий'; *Саддам* 'Той, що наносить удар', 'Який вражає'; *Ганнам* 'Людина, яка захопила багато трофеїв' [ОКАМИ].

Арабська антропонімія надзвичайно багата на імена, утворені від позначень позитивних рис, якостей і властивостей, прикметних людям. Але вона бідна на імена, що пов'язані із позитивним ставленням людини до роботи, пор., зокрема *Акіф* 'Працьовитий', 'Наполегливий', 'Зайнятий' [Акиф]. Арабське жіноче ім'я *Аміля* (араб. *عائلة*) 'Працююча', 'Та, що працює' в наш час не використовується взагалі.

Неоднакові умови життя у основних прошарків арабського соціуму, специфіка трудової діяльності обумовили різні соціально-психологічні риси у різних верств населення. Специфіка діяльності скотарів сформувала у них розмірений спосіб життя, неквапливість, статечність, поважність, пов'язану з почуттям власної гідності, спостережливість і уважність, стриманість і

¹ Г. Гачев дає цій арабській етнічній рисі релігійно-філософське «тлумачення». Як відомо, араби своїм прашуrom називають Ізмаїла. Про це свідчать частково Біблія і частково Коран. За словами Г. Гачева, Ізмаїл — син Авраама від молоденької служниці Агар, з якою в мості пристрасті лежав Авраам; так що тяга до чуттєвих насолод у цього народу зрозуміла: сам Бог так велів. Та й те, що від рабині стався цей етнос, зумовило ставлення до праці і до людини; працю тут не дуже полюбляють. Праця — це покарання. Її б звалити на кого-небудь, перетворивши його в раба: рабський статус буття тут добре знають: панування і підлеглість [Гачев : 361].

самостійність. Хліборобів відрізняла працьовитість, миролюбні відносини з сусідами. Араби вважаються миролюбними людьми — вони рідко провокують скандали і сварки, частіше прагнуть до спілкування та обміну позитивними емоціями. Торгівля, яка вважалася і вважається одним з найпрестижніших видів трудової діяльності, формувала у торговців розважливість, комунікабельність. Для арабів немає нічого важливішого за людське спілкування. Для продавця-араба сам процес торгу і розмови з покупцем іноді важливіший, ніж кінцевий результат.

*Відпрофесій-
ні особові
імена*

Всі ці особливості національного характеру знайшли певне відлуння в автохтонній арабській антропонімії. У цілому в арабському антропоніміконі побутує досить невеличка група імен, що характеризують особу за специфікою діяльності, родом занять, професією, службовим становищем тощо.

У деяких мусульманських переказах, хадисах йдеться, нібито Мухаммад назвав три найкращих для мусульманина імені. Це були імена *Абдулла*, *Абдуррахман* і *Харіс*. Слово, що лежить в основі останнього антропоніма, перекладається як 'трудящий', 'той, що отримує'. Мухаммад був розважливим політиком і своє прагнення приборкати розбійницьку бедуїнську вольницю він вклав навіть в ім'я. Адже якщо вважати антропонім *Харіс* одним із найкращих імен, то і сенс його, поняття, що позначається ним, теж будуть здаватися головним у житті мусульманина. Ось чому торгівля і землеробство вважалися найкращими заняттями для послідовників ісламу [Гафуров 1971 : 141—142]¹. З другого боку, Мухаммаду, як типовому представнику перш за все торговельного шару арабського населення, органічно було притаманне негативне ставлення до сільськогосподарської праці. Йому приписують такі слова, коли він побачив у жителя Медини леміш плуга: «*Ці речі не входять в будинок без того, щоб з ними разом не увійшло приниження*» [Васильєв 1986 : 33].

¹ Сучасні ісламські вчені пояснюють, що для арабів найкращий спосіб заробляти собі на життя — це бізнес (تجارة 'тіджара'), сільське господарство і написання ісламських книг. Займаючись бізнесом, торгівлею та сільським господарством, людина задовольняє власні потреби і потреби інших людей. Коли людина пише або поширює ісламські книги, вона вчиться сама і навчає інших. За все це людина отримує нагороду в обох світах — в цьому і в потойбічному.

Для арабської ментальності, для народної свідомості працелюбність, працьовитість, сумлінна, чесна праця, фізичний труд рідко коли бувають мотивами антропонімної номінації. Для арабів не є типовим давати імена, у твірних основах яких прославляється труд або втілено бажання, щоб діти були працьовитими. Лише поодинокі антропоніми постали від слів, що характеризують особу за специфікою сільськогосподарської діяльності, серед них такі імена, як *Харіс*, *Харес* 'Орач', 'Хлібороб'; *Харіса*, *Хареса* 'Орач', 'Хлібороб'; *Ганнам* 'Вівчар' [ОКАМИ]; *Фаллах* 'Хлібороб' [Имена Мусульманские]; *Хаулі* 'Садівник' [Имена Арабские].

Група імен від назв ремісників охоплює антропоніми *Хазім* 'Ювелір', 'Той, хто працює з перлами'; *Радін* 'Той, хто пряде' [Имена Арабские]; *Саффар* 'Мідник'; *Хаддад* 'Коваль'; *Наккаш* 'Художник', 'Той, хто робить візерунки' [Имена Мусульманские].

Імена, мотивовані назвами осіб за посадою, за фахом, за різновидом діяльності в цілому, в арабському антропоніміконі представлені надзвичайно скупом, що відбиває особливості арабської ономастичної ментальності.

Окремі імена постали від позначень лікарської діяльності, зокрема *Джабір*, *Джабер* 'Той, що вправляє кістки', 'Костоправ'; *Джаррах* 'Хірург' [ОКАМИ]; *Васіф* 'Лікар' [Имена Арабские]; *Табіб* 'Лікар'; *Усман* 'Костоправ' [Имена Мусульманские].

Працівники розумової праці — богослови, вчителі, вчені, письменники шановані в арабському суспільстві, звідки імена *Ідріс* 'Учитель'; *Хакі* 'Вчений'; *Катіб* 'Письменник', 'Той, чия професія — писати'; *Назім* 'Віршувальник', 'Віршотворець', 'Поет' [Имена Арабские]; *Даріс* 'Учитель', 'Викладач'; *Махдум* 'Учитель', 'Наставник'; *Адіб* 'Вчений', 'Літератор'; *Аркам* 'Письменник', 'Кращий з літописців'; *Зуфуннун* 'Вчений'; *Мусанніф* 'Письменник', 'Літератор' [Имена Мусульманские].

Професія судді також вельми цінується в арабському соціумі, звідки імена *Хакім* 'Суддя', *Даййан* 'Суддя', *Файсал*, *Фейсал* 'Суддя' [Имена Арабские]; пор. ще *Мутавасіт* 'Посередник', 'Третейський суддя' [Имена Мусульманские].

Словом *каді* називають суддю, або державного діяча, який уповноважений вершити суд на підставі законів шаріату. Повноваження *каді* історично були широкими. Перші *каді* признавались з проповідників. Звідси поширеність особових імен *Каді* [Имена Мусульманские].

Араби охоче дають дітям в якості імен позначення осіб, що займають важливі посади, на кшталт *Хазін* 'Хоронитель скарбниці', 'Скарбник'; *Кахраман* 'Керуючий майном', 'Начальник скарбниці' [Имена Арабские]; *Муставфі* 'Збирач податків', 'Скарбник'; *Хазін* 'Скарбник', 'Касир' [Имена Мусульманские].

Етнічна ономастична ментальність обумовила існування ще інших різноманітних за семантикою твірних основ імен, що відбивають різні види діяльності арабської людності¹. Чоловічі імена: *Саїд* 'Мисливець', 'Ловець'; *Ясір*, *Ясер* 'Той, що обробляє туші тварин' [ОКАМИ]; *Рамі* 'Мисливець'; *Касур* 'Мисливець'; *Сін* 'Ловець перлів'; *Каміс* 'Нирець'; *Бахль* 'Пастух'; *Хаді* 'Погонич верблюдів' [Имена Арабские]. Додамо ще такі окремі арабські імена, як *Сарраф* 'Оцінювач', 'Міняля'; *Тарджіман* 'Перекладач', 'Товмач'; звернімо увагу на знайомий антропонім *Хайям*, який походить від апелятива із значенням 'виробник наметів' [Имена Мусульманские].

Серед арабських антропонімів виокремлюється невеличка група імен на позначення людей, що мають відношення до вивчення зірок, зоряного неба, серед них імена *Расид* 'Звіздар', 'Астролог' [Имена Арабские]; *Муназзім* 'Той, хто пророкує по зіркам', 'Астролог' [Имена Мусульманские].

Займана арабами територія виступала як сприятливий фактор для розвитку торгівлі. Арабське прислів'я говорить: «У фелаха життя гірке, у торговця — солодке». В системі професійних пріоритетів арабів традиційно найважливіше місце займає бажання бути торговцем. На думку арабської більшості, саме торгівля може забезпечити сите життя. Цей аспект арабського менталітету знайшов втілення в численних особових іменах, що відбивають окремі різновиди торговельної діяльності: *Мішарі* 'Продавець'; *Шамма* 'Той, що продає свічки' [ОКАМИ]; *Таммар* 'Продавець фініків'; *Заххар* 'Продавець квітів'; *Аттар* 'Торговець пахощами'; *Фамі* 'Бакалійник'; звернімо увагу на наявність в арабській антропонімії наступного чоловічого імені — *Саба* 'Продавець вина' [Имена Арабские]; *Аййаш* 'Торговець хлібом'; *Аккад* 'Галантерейник' [Имена Мусульманские].

¹ Імена, які мають відношення до релігії, розглядаються в окремому розділі.

Відкриті простори степів і пустель змушують сприймати людей абсолютно не так, як в обгороджених високими стінами містах. Людина тут цінується переважно настільки, наскільки вона того варта. Тут домінує авторитет розуму і знань, сили і хоробрості, характеру і волі, жорсткості і гнучкості, на відміну від штучного авторитету займаної посади і звання, номенклатури і грошей.

Арабське ім'я *Шайх* утворене від апелятива *шейх*, пор. новоперське, татарське ім'я *Шейх* арабського походження [Имена Мусульманские]. Лексичні значення твірної основи цих імен тісно пов'язані із особливостями бедуїнського життя. Шейх в арабському племені був в першу чергу старійшиною колективу і розпорядником господарської діяльності. Він керував основними кочівлями племені, розподілом пасовищ і колодязів, вибирав місце і визначав час розбивання табору. Шейх міг бути суддею або арбітром в суперечках, непорозуміннях, які виникали всередині племені, і в позовах у питаннях сім'ї, шлюбу, побуту. Він наглядав за дотриманням племінних звичаїв, стежив за поверненням вкраденого майна. Він представляв плем'я в зносинах із зовнішнім світом і від імені племені приймав почесних гостей. Шейх міг бути військовим ватажком, мав право оголошувати війну або мир. Глава племені, як правило, не мав зовнішніх атрибутів і не дотримувався особливого церемоніалу в поводженні з одноплемінниками. Прості бедуїни поводитися з ним як рівні. У шейха не було реальної влади над членами свого племені. Він не міг накласти покарання на найбільшого члена свого племені, не наражаючись на ризик кровної помсти від цієї людини і її родичів. Якщо шейх вб'є араба, йому буде майже неможливо уникнути покарання. Злість ображених ні в що поставить його титул і якщо він не заплатить за пролиту кров, буде неминуче убитий. Це буде зроблено з легкістю, беручи до уваги його просте приватне життя в таборі.

Араби погодяться з тим, що праця — богоугодна справа. Але вони не вважають працю метою існування людини і не стануть вважати гріхом забезпечене неробство, марнування часу та коштів. Неробство і лінь практично не засуджуються в суспільстві. Мрія арабів — багате, розкішне життя без праці і зусиль. Ідеал будь-якого араба — відпочинок, райське блаженство, що передбачає всі доступні уяві насолоди з алюзіями на райське життя в тінистих садах, біля райських річок, серед прекрасних

гурій¹ при повній бездіяльності. Ось один із описів у Корані життя праведників в раю: «...за те, що вони проявили терпіння, Він віддасть їм Райськими садами і шовками. Вони будуть лежати на ложах, притулившись, і не побачать там ні сонця, ні холоднечі. Тіні будуть близькі до них, і плоди будуть підпорядковані їм повністю.

Обходити їх будуть з судинами зі срібла та кубками з кришталю — кришталю срібного, пропорційних розмірів. Поїти їх там будуть з чаш вином, змішаним з імбиром».

Ця етнопсихологічна риса арабів також відбита в антропомії: Наїм 'Щасливе життя', 'Благополуччя', 'Блаженство', 'Насолода'; Різа, Реза, Реда 'Забезпечення', 'Задоволення'; Рідван, Резван, Різван 'Забезпечення', 'Задоволення'; Фалах, Фалях 'Благоденство', 'Блаженство'; Фарадж 'Радість', 'Задоволення' [ОКАМИ]; Гатафан 'Радісний', 'Гарне життя'; Муханна 'Щасливий', 'Той, що добре живе'; Хані 'Щасливий', 'Задоволений', 'Благополучний' [САИ]; Даад 'Той, що живе в розкоші', 'Той, що носить дорогий одяг' [Имена Арабские].

ТЕРПЛЯЧІСТЬ І НЕВИМОГЛИВІСТЬ АРАБІВ

Лоуренс Аравійський пише про «неймовірно болісний, нестерпний клімат пустелі». Винятково тяжкі умови життя впродовж століть закріплювали у арабів такі якості національного характеру, як невибагливість, помірність, швидка пристосовність до будь-яких умов і терплячість.

Арабів відрізняє величезне терпіння. Терплячість і витривалість у арабів в крові. Терпіння — основа їхньої життєвої філософії. Найпоширеніше прислів'я у арабів — *ас-сабр* — *хейр* 'терпіння — добро' [Васильев 1986 : 90]. В арабській мові багато прислів'їв, які прославляють терпіння: «*Терпіння — ключ до радості*», «*Терпінням можна зруйнувати гори*», «*Терпіння зберігає те, що маєш*». Пор. ще арабське прислів'я: «*Людина без терпіння, що лампа без гасу*» [Прислів'я : 34].

¹ Гурії (араб. حورية 'чорноокі') — у Корані райські діви, які будуть дружинами праведників у раю (Джаннаті). Їх описують як істот різних кольорів, створених з шафрану, мускусу, амбри, що мають прозору шкіру й тіло, всіяне дорожцінностями. Вони завжди залишаються дівами.

Араби сильні морально, вміють пристосовуватися, адаптуватися до будь-яких обставин. Важка фізична праця, умови якої не змінювалися століттями, низький розвиток продуктивних сил привчили арабів спокійно переносити труднощі і нестатки, виховали в них невибагливість, помірність, високу пристосовність, терплячість.

Помірність арабів у їжі виявляється в деяких національних пареміях, на зразок «*Хто їсть більше, ніж треба, швидше помре*», «*Хто відкушує по великому шматку — подавиться*», а також «*Поділи обід — вечеря буде*» [Прислів'я : 128].

Притаманна арабам терплячість, витривалість, стійкість відбита в лексичній семантиці низки чоловічих імен: *Кані*, *Кіані* 'Той, що задовольняється малим', 'Невимогливий', 'Невибагливий'; *Кануї*, *Кіануї* 'Той, що задовольняється малим', 'Невимогливий'; *Макін* 'Стійкий', 'Непохитний'; *Сабір* 'Терплячий'; *Сабрі* 'Терплячий'; *Сабур* 'Довготерпеливий', 'Витривалий', 'Стійкий' [ОКАМИ]; *Басит* 'Помірний'; *Азім* 'Терплячий'; *Архаб* 'Терплячий'; *Гавар* 'Дуже терплячий'; *Муджалід* 'Сильний', 'Стійкий'; *Субат* 'Твердість', 'Стійкість'; *Самід* 'Стійкий', 'Міцний'; *Сумуд* 'Стійкість', 'Твердість' [Имена Арабские]. Вважається, що в терпінні легше зберегти гідність. Терплячість передбачає стриманість у поведінці, у словах. Гідна, стримана поведінка — необхідний атрибут людей похилого віку, що передається в лексичній семантиці імен, таких як *Ані* 'Терплячий', 'Стриманий', 'Гідний' [Имена Арабские].

ОПТИМІЗМ І ПОЗИТИВНІСТЬ АРАБСЬКОЇ ВДАЧІ

Попри нелегкі кліматичні умови, тяжку працю, неситий стіл араби не скиглять, не жаліються на своє тяжке гірке життя, на свою долю, на бідність і нестачу. Вони сповнені життєрадісності і оптимізму. Араби надзвичайно життєлюбні. Це веселі люди, що відрізняються спостережливістю, винахідливістю, привітністю. Багато дослідників відзначають їхню доброту, миролюбство, незлопам'ятність. У багатьох своїх вчинках вони безтурботні, не люблять хвилюватися про майбутнє і практично завжди перебувають у гарному настрої. У арабів гарне почуття гумору, вони вміють гостро жартувати.

Ці риси національного характеру знайшли відбиття в автохтонній антропонімній номенклатурі. Семантика твірних основ арабських імен у величезній більшості антропонімів яскраво позитивна, радісна, життєстверджуюча. Семантема *щасливий* знайшла антропонімну реалізацію в низці арабських особових імен: *Абулбаракат*, *Абусайд*, *Зулкадар*, *Маймун*, *Марзук*, *Масуд*, *Мукбіл*, *Саїд*, *Сауд* [Гафуров 1986 : 119, 120, 149, 161, 163, 168, 185, 189], пор. *Араз*, *Ікбал*, *Саадат* 'Щастя' [Гафуров 1986 : 126, 151, 184]. Характерна загальна радісна тональність семантики багатьох арабських особових імен, пор. *Фарах* 'Радість'; *Фархан* 'Радісний'; *Фархат* 'Радість', 'Задоволення'; *Фарадж* 'Радість', 'Втіха'; *Асіад* 'Дуже радісний'; *Бахідж* 'Радісний', 'Гарний'; *Бахір* 'Радісний', 'Чудовий'; *Бішр* 'Радість'; *Башир* 'Той, що приносить радісну звістку'. Цікаве чоловіче ім'я *Загарід* 'Радісні крики жінок' [Имена Арабские].

Семантичний спектр імен з позитивною семантикою надзвичайно широкий, пор. чоловічі імена: *Абуттаїб* 'Чудовий'; *Анас* 'Радість', 'Веселощі'; *Анвар* 'Променистий'; *Атіф* 'Доброзичливий'; *Афсах* 'Красномовний' [Гафуров 1986 : 125, 128, 129]; пор. ще: *Анік* 'Витончений', 'Елегантний', 'Вишуканий'; *Бассам* 'Той, що посміхається', 'Радісний', 'Веселий'; *Багідж*, *Бахідж* 'Радісний', 'Блискучий', 'Світлий', 'Чудовий' [ОКАМИ].

У повсякденному житті араби веселі і активні, пор. імена: *Бахан* 'Веселий'; *Аййуш* 'Повний життя', 'Моторний'; *Амір* 'Киплячий життям' [Имена Арабские].

Арабський народ любить свята і веселощі. Час поза роботою араби проводять красиво. Свою життєлюбність і любов до веселощів вони демонструють при спілкуванні з близькими та друзями. Пор. чоловічі імена: *Аруб* 'Багато радості і веселощів'; *Шаміун* 'Веселощі'; *Даххак* 'Той, хто багато сміється', 'Веселун'; *Шумуа* 'Пісні і веселощі'; *Гарід* 'Той, хто багато співає' [Имена Арабские].

Можна відзначити такі якості арабів, як доброта, привітність, що відбивається в іменах: *Ансі* 'Товариський'; *Хільмі* 'Добрий'; *Хейр* 'Добрий'; *Рафік* 'Добрий'; *Самух* 'Добрий'; *Шафік* 'Добрий'; *Тайїб* 'Добрий'; *Латуф* 'Добрий'; *Латиф* 'Добрий'; *Лотфі* 'Добрий'; *Наджван* 'Дуже добрий'; *Басам* 'Той, хто часто посміхається'; *Басім* 'Той, хто часто посміхається' [Имена Арабские]; *Аліф* 'Доброзичливий', 'Привітний'; *Вадід* 'Люблячий', 'Привітний'; *Лутфі*, *Лютфі* 'М'який', 'Добрий', 'Делікатний';

Халім 'М'який', 'Терплячий' [Имена Арабские]. Пор. жіночі імена з позитивними конотаціями твірних основ: Ана 'Спокійна', 'М'яка', 'Лагідна'; *Альтаф* 'М'якість', 'Доброта', 'Люб'язність'; *Альфа* 'Дружба', 'Згода'; *Ахіля* 'Привітна'; *Аніса* 'Витончена'; *Ібтіхадж* 'Радість'; *Інас* 'Радість', 'Спокій'; *Іздіхар* 'Прощитання'; *Ісіад* 'Та, що робить щасливим'; *Басма* 'Та, що посміхається'; *Маймана* 'Щастя'; *Башара* 'Радісна звістка'; *Бушра* 'Радісна звістка'; *Саада* 'Почуття радості, щастя'; *Шада* 'Гарна пісня'; *Фаріха* 'Весела', 'Та, яка багато радіє'; *Фарха* 'Радість'; *Ляйя* 'Товариська'; *Хана* 'Щастя', 'Благополуччя'; *Хімма* 'Енергія', 'Запал' [Имена Арабские].

Антропоніми з негативним лексичним значенням твірних основ поодинокі в корпусі арабських імен, пор. чоловічі імена: *Ассаф* 'Гнобитель'; *Дарі*, *Зарі* 'Дикий', 'Лютий'; *Джаббар* 'Жорстокий'; *Каїд* 'Підступний'; *Іба* 'Зарозуміість'; *Саїр* 'Бунтівний', 'Роздратований'; звернімо увагу на особове ім'я *Сайяф* 'Кат' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Абія* 'Пихата'; *Васан* 'Сонливість' [ОКАЖИ].

ГОСТИННІСТЬ І ШЕДРІСТЬ ЯК ОДНІ ІЗ ОСНОВНИХ ЧЕСНОТ АРАБСЬКОГО ЕТНОСУ

Гостинність, привітність є однією із національних рис арабського етносу. Арабське прислів'я свідчить: «*Гість від Аллаха*». Інше прислів'я образно стверджує: «*Дім, в який не приходять гості, — могила для господаря*» [Прислів'я : 27].

Отже, добре прийняти гостя — святий обов'язок для араба. Лоуренс Аравійський пише про арабську «вишукану східну гостинність». Гостинність для арабів — частина загальнолюдського кодексу. До сьогодення порушення правил гостинності розглядається арабами як ганебне діяння і підриє засад моралі громади, і не може бути виправдане посиланням на бідність. А. Гафуров підкреслює, що «у арабів, особливо в домусульманський період, головною чеснотою чоловіків поряд з доблестю вважалися щедрість і гостинність» [Гафуров 1986 : 14].

Таким чином, гостинність і щедрість як риси національного характеру арабського етносу сягають корінням у глибину століть. Ця традиція бере свій початок від особливостей

бедуїнського побуту, коли пустеля представляла постійну небезпеку. Традиція прихистити гостя, радо його зустріти, відзначити його перебування застіллям або, у всякому разі, пригостити його водою, чашкою кави або чаю дуже прикрашає арабський побут. Про гостинного господаря кажуть: «Його кавники не сходять з вогню».

Гостинність як одна із основних чеснот арабського етносу виступає мотиваційним імпульсом для утворення низки антропонімних номінацій, пор. чоловічі імена: *Аніс* 'Привітний'; *Унс* 'Привітність'; *Башишар* 'Привітний'; *Джіфан* 'Гостинний'; *Мідіяф* 'Гостинний', 'Привітний'; жіноче ім'я *Ахіля* 'Привітна' [Имена Арабские].

Вираз привітності і люб'язності арабів при першому знайомстві не удавання, а данина традиції. Серед арабів панує думка, що тільки така поведінка гідна мусульманина.

Великодушність, щедрість, широта душі, готовність допомогти нужденним глибоко імпонували народним масам у всіх мусульманських країнах [Гафуров 1987 : 14]. Щедрість як примітна риса арабського національного характеру знайшла своє лінгвальне втілення як в пареміологічній сфері, так і в антропонімній. Арабська народна мудрість засуджує скупість і вихваляє щедрість. Численні арабські паремії об'єктивують концепт *щедрість* як національно-культурну рису арабського етносу. В прислів'ях говориться: «Скупий багатий, як мул: везе золото, а їсть солому», «Скупий багач бідніший за щедрого бідняка», «Багатство без щедрості, як дерево без плодів», «Якщо ти сів у човен скнарості, за супутницю тобі буде бідність», «Скупіший, аніж собака при обгризеній кістці» [Прислів'я : 51—53].

Семантика *щедрий* міститься у твірних основах багатьох арабських антропонімів, пор. чоловічі імена: *Кусам* 'Той, хто багато дає (добра)', 'Щедрий'; *Мутім* 'Той, хто годує', 'Щедрий', 'Гостинний'; *Науфаль*, *Навфаль* 'Щедрий', 'Людина, що багато дарує'; *Хішам*, *Гішам* 'Щедність', 'Великодушність'; *Самех*, *Саміх* 'Щедрий', 'Великодушний' [ОКАМИ]; *Джавад* 'Щедра людина'; *Джаввад* 'Той, що має велику щедрість'; *Джуд* 'Щедність', 'Великодушність'; *Хатім* 'Щедрий'; *Саха* 'Щедність', 'Великодушність'; *Карам* 'Щедність', 'Шляхетність'; *Карім* 'Щедрий', 'Великодушний'; *Мадрар* 'Щедрий'; *Манах* 'Той, хто щедро одаровує'; жіночі імена: *Мірфат* 'Щедність', 'Великодушність'; *Нада* 'Щедність' [Имена Арабские].

ЕМОЦІЙНІСТЬ ТА ІМПУЛЬСИВНІСТЬ АРАБІВ

Арабський етнос має своєрідний національний характер і яскравий темперамент, які виступають складовими феномену етнічної ментальності. Треба взяти до уваги складність емоційної сфери арабської ментальності, її неоднорідність та очевидність пріоритету емоційного над раціональним. Араби — люди експансивні і гарячі. Для них характерні підвищена реактивність і бурхливий характер вчинків. Їхні дії супроводжуються імпульсивністю, нестриманістю в прояві своїх почуттів і емоцій. Емоційність багато в чому переважає в характері арабів, які схильні бурхливо реагувати на слова і дії, проявляють власні емоції. Імпульсивність та емоційність роблять арабів дуже темпераментними людьми. Їм складно стримувати свої емоції, пориви почуттів часто беруть верх над спокоєм. Але їхня гарячість легка, гнів швидко проходить. Висока вразливість більшості арабів. Залежно від причини і джерела збудження ця вразливість або приводить їх в крайній ступінь захоплення, або доводить до сліз. Таким чином, характерною рисою арабської етноментальності є примат емоційності над раціональністю, почуттів над інтелектом, кордоцентризм, тобто домінування «серця» над «головою». Підвищена емоційність арабського етносу пронизує всю сферу арабського буття і виражається як різними невербальними, так і вербальними способами. Емоції об'єктивуються у зовнішніх проявах — поведінці, міміці, жестах тощо, тобто в різноманітних маніфестаціях, які сприймаються як індикатори тих чи інших емоцій. Один з найбільш універсальних і поширених способів актуалізації емоцій полягає в їхній вербалізації, в мові.

Стовснво вербальних способів вираження емоційності можна стверджувати наявність деяких кореляцій між національним характером, темпераментом і певними особливостями мовних структур. Іншими словами, в мовній субстанції, в мовних структурах певним чином відбиваються національна ментальність, національний характер і темперамент. Вираження кореляцій між етнічною ментальністю та особливостями національної мови простежуються на різних стратифікаційних рівнях мовної системи. Схильність арабів до емоційності, до емоційності, до екзальтації, що легко переходить в ейфорію, спричинила поширення функціонування в національній мові певних мовних структур.

Арабська мова має значні можливості для вираження екзальтованості арабів. Йдеться про значний рівень емотивності, яку дослідники кваліфікують як «іманентну властивість мови виражати психологічний (емоційний) стан і переживання людини» [Шаховський : 5]. Емоційність і емотивність співвідносяться як психологічна і лінгвістична категорії. Емотивність в мові реалізується через спеціальні мовні засоби — емотиви, які представлені на кожному рівні будь-якої національної мови та утворюють її емотивний код. Найбільш широко емотиви представлені на лексичному рівні мови. Схильність до екстазу і загальний емоційний настрій арабів відбиваються як в наявності емотивності в загальноповсякденній мові, так і в антропонімії, де домінують слова із значним емоційним напруженням, де побутують антропонімні емотиви, що мають різне лінгвальне втілення. Одним із них виступають *антропонімні елативи*.

Слово *елатив* в сучасному мовознавстві має різні значення. В цьому тексті термін *елатив* вживається із значенням 'найвищий ступінь порівняння з безвідносним значенням'. Інакше кажучи, *елатив* — це адеквативний суперлатив, що позначає безвідносно високий ступінь якості, на зразок *найкращий друг*, *найлютіший ворог*, *найцікавіша книга*, *найприємніша новина*¹. Араби, даючи волю своєму емоційному піднесенню, часто використовують абсолютний найвищий ступінь прикметників з метою антропонімної номінації. Зазначимо, що в арабській антропонімії превалюють емотиви схвалення, похвали, які виражені набагато більш різноманітно і більш численні, ніж мовні вираження емоцій несхвалення, осуду. Елативні особові імена зустрічаються як в сфері маскулінної, так і в сфері фемінної номінації.

В іменах-суперлативах, які співзвучні із загальним настроєм арабської ментальності, позитивні якості, що приписуються іменованим, представлені в найвищому ступені, пор. антропонімні елативи чоловічого роду: *Абйан* 'Найясніший'; *А'дал* 'Найсправедливіший'; *Аджвад* 'Найвеликодушніший'; *Аджмал* 'Найвродливіший'; *Акдас* 'Найсвятіший'; *Амджад* 'Найславетніший'; *Ансаф* 'Найсправедливіший'; *Арфа* 'Найвищий'; *Ас'ад*

¹ У семітській лінгвістиці термін *елатив* може використовуватися для вираження як вищого, так і найвищого ступенів порівняння.

‘Найщасливіший’, *Атхар* ‘Найчистіший’, *Афдал* (*Афзал*) ‘Найдобродішній’, ‘Найдостойніший’, ‘Найкращий’, *Афхам* ‘Найчудовіший’, ‘Найпрекрасніший’, *Ашраф* ‘Найблагородніший’, ‘Найшляхетніший’ [Имена Мусульманские]; *Акрам* ‘Найщедріший’, *Аршад* ‘Найрозсудливіший’, *Ашджа* ‘Найсміливіший’, *Сані* ‘Найвищий’ [ОКАМИ]; пор. антропонімі елативи жіночого роду: *Азма* ‘Найбільша’, ‘Якнайбільша’, ‘Щонайбільша’, *Кубра* ‘Найбільша’, ‘Якнайбільша’, ‘Щонайбільша’, *Узма* ‘Найбільша’, ‘Якнайбільша’, ‘Щонайбільша’, *Амджад* ‘Найславетніша’, *Фурха* ‘Найзадоволеніша’, ‘Задоволеніша за всіх’, *Шарфа* ‘Найблагородніша’, ‘Найшляхетніша’ [Имена Мусульманские]; *Хусна* ‘Найкраща’, ‘Найвродливіша’, *Санія* ‘Найвища’, *Туба* ‘Найкраща’ [ОКАЖИ].

Деякі із арабських антропонімічних елативів андрогінні, тобто мають однакову форму як для маскулінної, так і для фемінної номінації.

До антропонімічних емотивів елативної форми зараховуємо також кілька жіночих особових імен специфічної структурної моделі, на зразок *Махмудат ан-Ніса* ‘Найзвеличуваніша із жінок’, *Сайїдат ан-Ніса* ‘Найголовніша із жінок’, *Тайїбат ан-Ніса* ‘Найприємніша із жінок’, *Хайр ан-Ніса* (*Хайрунніса*) ‘Найкраща із жінок’ [Имена Мусульманские].

Антропонімічні емотиви, що являють собою онімізацію прикметників вищого ступеня порівняння, в арабському антропоніміконі нечисленні, пор. чоловічі імена: *А’зам* ‘Величніший’, ‘Більш великий’, *Азраф* ‘Більш елегантний’, ‘Більш витончений’, *Арвах* ‘Більш витончений’, ‘Більш делікатний’, *Ахсаб* ‘Більш шляхетний’, ‘Більш шанований’ [Имена Мусульманские].

ВИСОКИЙ РІВЕНЬ ЕМПАТІЇ АРАБСЬКОГО ЕТНОСУ

Емпатія (її також називають *емоційним резонансом*) — це здатність перейматися почуттями та переживаннями інших людей. В якості форм емпатії виділяють співпереживання і співчуття. Емпатія властива не всім людям. У різних країнах і культурах простежується різний рівень співпереживання своїм ближнім. На думку дослідників, більш високий рівень емпатії властивий країнам з колективістським устроєм (жителі яких

вважають себе частиною взаємопов'язаної групи, де головна цінність — це велика родина), а також країнам з більш емоційним населенням. За даними дослідників, до країн з найвищим рівнем емпатії увійшли Еквадор, Саудівська Аравія, Перу, Об'єднані Арабські Емірати та деякі інші країни [Емпатія].

Отже, Аравія є одним із найбільш емпатичних регіонів Землі. Високий рівень емпатії, співпереживання, співчуття арабського етносу відбивається в лексичній семантиці багатьох арабських власних імен в тому сенсі, що ознака співчуття, доброго ставлення до інших, доброзичливості тощо підкреслена як основна риса особи, що отримує ім'я. Пор. чоловічі імена: *Атіф* 'Доброзичливий'; *Атуф* 'Добросердний', 'Жалісливий'; *Гафур* 'Милосердний'; *Ішфак* 'Співчуття', 'Співпереживання', 'Жалість'; *Мабрур* 'Милосердний'; *Мархамат* 'Милосердя', 'Співчуття'; *Ні'мат* 'Милосердя', 'Співчуття', 'Жалість'; *Нілз* 'Милосердя', 'Співчуття', 'Співпереживання'; *Тауаб* 'Милосердний'; *Ханнан* 'Милосердний', 'Той, що відчуває жалість'; *Ханун* 'Жалісливий'; *Шафік* 'Жалісливий', 'Схильний до співчуття'; *Шафкат* 'Милосердя', 'Милість', 'Співчуття', 'Жалість' [Імена Мусульманские]; *Мушфік* 'Той, що співпереживає'; *Раїф* 'Жалісливий', 'Милосердний'; *Рауф* 'Милосердний'; *Раух*, *Равф* 'Милосердя'; *Раухан*, *Равхан* (двоїна від *Раух*) 'Милосердя'; *Рахім* 'Милосердний' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Аватіф* (множина від *Атіфа*) 'Прихильність', 'Співчуття', 'Добрі почуття'; *Атуфа* 'Милосердна', 'Жаліслива'; *Раїфа* 'Жаліслива', 'Милосердна'; *Рахіма* (жіноча форма від *Рахім*) 'Співчутлива'; *Рахма(т)* 'Співчуття', 'Милосердя'; *Ханна* 'Співчуття', 'Співпереживання', 'Жалість'; *Ханун* 'Співчутлива', 'Милосердна', 'М'якосерда'; *Шафка(т)* 'Співчуття', 'Жалість' [Імена Мусульманские]; *Мушфіка* 'Співчутлива'; *Рафа*, *Ра'фа* 'Співчуття', 'Милосердя'; *Шафіка* 'Співчутлива' [ОКАЖИ].

КОРДОЦЕНТРИЧНІСТЬ АРАБЬСЬКОГО ЕТНОСУ

Національний характер і темперамент кожного етносу пронизують (не можуть не пронизувати!) всі сторони його буття, відбиваються в кожній сфері його життєдіяльності. Особливе відображення вони отримують у етнічній культурі, найяскравішим втіленням і проявом якої є національна мова. Одним

із проявів етнічного характеру і темпераменту в лінгвальному втіленні є емоційно-оцінна концептуалізація оточуючого світу.

Треба зазначити, що кожне вербальне відбиття реалій оточуючого світу як результат кваліфікуючої діяльності мовної свідомості етносу є тією чи іншою мірою емоційно забарвленим: назва кожної реалії, стану чи акту відбиває не лише інтелектуальні зусилля людини, а й її емоції. На мовленнєвому рівні раціональна й емоційна оцінки є тісно пов'язаними. Раціональна оцінка об'єктивної реальності, будучи мотивованою глибинними оцінними механізмами національного «світовідчуття» і «світопереживання», може бути не менш експресивною, ніж оцінка емоційна [Голубовська : 52].

Втім, різним етносам, різним національним культурам і мовам притаманні різні оцінні мовні феномени, які виступають яскравими виразниками національного характеру і темпераменту, зокрема національного «способу відчуття». Мовним свідомостям різних етносів властиве різне емоційне, національно зумовлене оцінювання реальної дійсності. Емоційно-оцінна концептуалізація дійсності має пряме відношення до національних «способів відчуження», які позначаються на таких важко вловимих феноменах, як національний характер і національний темперамент [Голубовська : 71—72].

Суттєві психологічні відмінності народів інкарновані в національних мовах національним менталітетом. Такі феномени як національний характер і темперамент — складові етнічної ментальності — мають своє лінгвальне втілення в мовній субстанції. Можна стверджувати, що національному характеру і національному темпераменту в національній мові притаманні певні структурні кореляти.

Не випадково, що такі «кордоцентричні» етноси як українці і росіяни мають широко розвинені системи емотивно навантажених суфіксів, які залежно від значення твірних основ та контекстуальних умов здатні надавати словам найрізноманітніших експресивних відтінків: зменшувально-пестливих, зменшувально-зневажливих, збільшувально-грубуватих тощо.

Більше того, у російській мові суфікси із емотивним значенням пестливості характеризуються аксіологічною амбівалентністю, виступаючи носіями семантичних нюансів зневаги, презирства, глузування, іронії. В українській мові у зменшувально-пестливих суфіксах домінує позитивна аксіологічна

орієнтація. Ці лінгвальні факти є переконливим свідченням суттєвої психологічної відмінності двох близьких народів [Голубовська : 72].

Категорія аугментативності в українській і російській мовах набула аксіологічної оцінки негативного ставлення, суб'єктивної оцінки презирства, іноді навіть з відтінком згрубілості [Голубовська : 57, 59].

Водночас суфікси суб'єктивної емоційної оцінки практично відсутні, наприклад, в китайській і в'єтнамській мовах і лише частково наявні в англійській мові.

Арабам, як і багатьом іншим етносам Близького Сходу, а також представникам середземноморських культур притаманна кордоцентричність, тобто сприймання життя більше серцем, емоційно-чуттєвою сферою, ніж раціональним розумом. Кордоцентричність — це підвищена емоційність, чутливість, почуттєвий динамізм, сентиментальність, розчуленість, психічний неспокій. Араби завжди можуть поплакати від захвату з приводу вподобаного вірша або заридати за більш поважних причин.

Вербальне вираження емоцій для арабів є однією з основних функцій мовлення. Емоційно-почуттєва вдача арабського етносу знаходить своє етнопсихолінгвістичне виявлення в наявності значної кількості емотивно-оцінних мовних засобів, існування в арабській мові суфіксів суб'єктивної оцінки з надзвичайно широкими словотворчими потенціями. На відміну від української мови, де зменшувальну форму можуть мати далеко не всі функціонуючі в мовленні субстантиви, в арабській мові категорія демінутивності охоплює значну частину лексичного фонду.

В арабській мові існує понад десять формул утворення зменшувальних форм, які набули поширеності як в загальнолітературній мові, так і в регіональних діалектах. Численні арабські субстантиви зі зменшувальними суфіксами не знаходять навіть приблизних еквівалентів в різних мовах світу, виступаючи маркерами однієї із специфічних рис арабської мови.

Водночас зазначимо, що арабській мові не властива категорія аугментативності із домінуючими негативними семантичними нюансами, як це має місце в суфіксальних системах різних мов.

Підкреслимо, що арабські демінутиви мають переважно емотивне значення пестливості. Їм мало властиві додаткові конотації негативної аксіологічної орієнтації.

Цей емотивний потенціал арабської мови може отримати етнопсихокультурне тлумачення. Очевидно, пояснення цьому феномену треба шукати в особливостях емоційно-чуттєвого характеру арабської душі, в особливостях арабської психічної структури. Наявність широких демінутивно-пестливих форм субстантивів у різноманітних лексичних полях арабської мови свідчить про специфіку світосприйняття і світовідчуття арабського етносу, про певні риси етнічної психології. Зокрема вони свідчать про таку типову рису арабської вдачі, як доброзичливість, бажання бути приємним тощо.

Ліризм і певний сентименталізм арабської душі, який багатогранно відбивається в дивовижній традиційній арабській поезії, починаючи з доісламської епохи, знаходить своє нове втілення в демінутивно-пестливих словотвірних формах, надаючи арабській мові особливого національного звучання.

Арабському мовному мисленню мало властиві зневажливі демінутивні емотиви. Емотиви з експресією зневажливості передаються арабською мовою найчастіше лексичним (не словотвірним) шляхом.

Отже, різні етноси не тільки думають по-різному, а й здатні відчувати лише в межах, «санкціонованих» відповідною етнічною мовною свідомістю [Голубовська : 72].

Етнічна мовна свідомість знаходить свою лінгво-онімну реалізацію і в автохтонному іменнику: арабський антропонімікон багатий на демінутивні, зменшувально-пестливі особові імена.

Серед арабських антропонімічних демінутивів перш за все виокремлюються особові імена, утворені від корелюючих апелятивів за допомогою суфіксів із зменшувально-пестливою семантикою, які складають низку лексико-семантичних груп, зокрема:

- *назви природних об'єктів і явищ природи*, пор. чоловічі особові імена: *Сумайя*, *Сумейя* — зменшувальна форма від *сама* 'небо'; *Шумейса* — зменшувальна форма від *шамс* 'сонце'; *Будейр* — зменшувальна форма від *бадр* 'повний місяць'; *Утейба* — зменшувальна форма від *утба* 'звивина долини'; *Хурейс* — від *харс* 'рілля' [ОКАМИ]; *Нуджейм* — зменшувальна форма від лексеми із значенням 'зірка' [ОКАМИ]; жіночі імена: *Музейна* — зменшувальна форма від *музна* 'дощова хмара', 'місяць, що виходить з-за хмар'; *Румейля* — зменшувальна форма від *рамлі* 'піщана земля', *Сукейна* — від *сакіна* 'тиша', 'штиль' [ОКАМИ];

• *позначення осіб*, пор. чоловічі імена: *Убай*, *Убей* — антропонімізована зменшувальна форма слова *аб* ‘батько’; *Туфейль* — антропонімізована зменшувальна форма слова *тифль* ‘дитина’; *Худейр* — від слова *хадир* ‘міський житель’; *Убейд* від слова *абд* ‘раб’; звернімо увагу на наступні чоловічі імена арабського антропонімікону: *Убейда* — від слова *абд* ‘раб’ або *абда* ‘рабиня’; *Умайя* — від слова *ама* ‘рабиня’ [ОКАМИ]; *Ятим* ‘сирота’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Умейма* — антропонімізована зменшувальна форма слова *умм* ‘мати’; *Умайя*, *Умейя* — від слова *ама* ‘рабиня’ [ОКАЖИ];

• *найменування диких звірів*, пор. чоловічі особові імена: *Зуейб* — антропонімізована зменшувальна форма лексеми із значенням ‘вовк’; *Субей* — антропонімізована зменшувальна форма лексеми із значенням ‘вовк’; *Усайд*, *Усейд* — антропонімічний демінутив від апелятива *асад* ‘лев’ [ОКАМИ]; *Авайс* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘вовк’; *Асід* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘лев’; *Нумейр* — від лексеми із значенням ‘тигр’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Гузейль*, *Гузайль* — антропонімічний демінутив від апелятива *газаль* ‘газель’ [ОКАЖИ];

• *найменування птахів*, пор. чоловічі імена: *Хузейфа* — зменшувальна форма від *хузафа* — назва різновиду качок [ОКАМИ]; *Дувейк* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘півень’; *Тувайс* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘павич’ [Имена Арабские];

• *позначення окремих представників рослинного світу*, пор. чоловічі імена: *Зухейр*, *Зугейр* — зменшувальна форма слова *загър* ‘квіти’ [ОКАМИ]; *Джурайс* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘дзвіночок’ (назва рослини); жіночі імена: *Лувейза*, *Лювейза* — зменшувальна форма від *ляуза* ‘мigdальний горіх’; *Румейса* — зменшувальна форма від *рімс* (назва рослини) [ОКАЖИ];

• *назви окремих предметів*, чоловічі імена: *Кутейба*, *К’утайба* — від *к’атаб* і *к’ітб* ‘в’ючне сидло’; *Амр* — від полісемантичної лексеми, одним із значень якої є ‘хустка, якою покривають обличчя’ [ОКАМИ]; *Джузайлян* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘гаманець’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Бурайда* — зменшувальна форма від *барда* (назва смугастої сукні); *Усайа* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘палиця’ [Имена Арабские];

• *номени абстрактних понять*, пор. чоловічі імена: *Дуейдж* — зменшувальна форма від *дадж* ‘чорноокість’; *Нусейр* — від *наср* ‘допомога’, ‘перемога’; *Хумейд* — від *хамад* ‘хвала’, ‘прославляння’ [ОКАМИ]; жіночі імена: *Сухейр*, *Сугьайр*, *Сугейр* — від *сагьар* ‘неспання’, ‘безсоння’ [ОКАЖИ];

• *прикметники*, пор. чоловічі імена: *Дурейд* — від *адрад* ‘беззубий’; *Дугейман*, *Дугайман* — від *дагман* ‘чорний’; *Сухейм* — від *асхам* ‘чорний’; *Фудейль* — від *фадиль* ‘гідний’, ‘чудовий’ [ОКАМИ]; *Байдун* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘білий’; *Хувайлід* — зменшувальна форма від лексеми із значенням ‘вічний’; *Сухейль* — від лексеми із значенням ‘простий’, ‘легкий’ [Имена Арабские]; жіночі імена: *Сулейма* — від *сальма* ‘ніжна’, ‘мирна’; *Сумейра*, *Сумайра* — від *самра* ‘смаглява’; *Сухейля*, *Сугьайля*, *Сугейля* — від *сахля* ‘легка’, ‘неважка’, ‘рівна’; *Хумейра*, *Хумайра* — від *хамра* ‘червона’ (стосовно до кольору шкіри людини ‘біла, не смаглява’); *Юсейра* — від *ясіра* ‘мала’, ‘незначна’, ‘легка’ [ОКАЖИ]; *Духайма* — від лексеми із значенням ‘чорна’; *Рубейда* — від лексеми із значенням ‘сірого кольору’; *Сумайа* — від лексеми із значенням ‘піднесена’ [Имена Арабские];

• *miscelania*. В цій лексико-семантичній групі зібрані антропонімі демінутиви, твірними основами яких виступають окремо представлені лексеми, пор. чоловічі імена: *Джунейд*, *Джунайд* — зменшувальна форма від *джунд* ‘військова частина’, ‘військо’; *Хубейб* — зменшувальна форма від *хабіб* ‘рись (аллюр коня)’ [ОКАМИ]; жіночі імена: *Зубейда* — зменшувальна форма від *зубда* ‘вершкове масло’; *Нухейля*, *Нугьейля*, *Нугейля* — зменшувальна форма від *нахля* — ‘перший ковток’; *Усейма* — зменшувальна форма від *ісм* ‘ім’я’ [ОКАЖИ].

Деякі антропонімі демінутиви походять від апелятивних лексем, що мають низку різноманітних лексичних значень. Пор. чоловіче ім’я *Нуфейль* — від *нафаль* ‘дар’, ‘подарунок’, ‘конюшина’; *Уейна* — від *айн* ‘око’, ‘джерело’ [ОКАМИ]; жіночі імена *Джувайрія*, *Джувейрія*, що мають зменшувально-пестливу форму, походять від апелятива *джарія* із значеннями ‘дівчина’, ‘служниця’, ‘невільниця’, ‘сонце’, ‘вітер’, ‘корабель’, ‘око’, ‘гарна жінка’ [ОКАЖИ].

Зазначимо, що в деяких випадках важко диференціювати — походить демінутивний антропонім безпосередньо від апелятива за допомогою зменшувального суфікса чи є демінутивною

формою вже існуючого особового імені відапелятивного походження.

Друга група демінутивних антропонімів (коли зменшувальний суфікс додається до вже існуючого особового імені) є доволі чисельною, пор. чоловічі імена та їхні демінутивні антропоніми кореляти: *Хасан* і *Хусейн*; *Вахба*, *Вагба* і *Вухейб*, *Вугейб*; *Джабр* і *Джубейр*; *Німр* і *Нумейр*; *Наср* і *Нусейр*; *Салім* і *Сулейм*; *Аус* і *Увейс* [ОКАМИ]. Інколи один демінутивний антропонім корелює із двома іменами. Чоловіче ім'я *Хумейд* інтерпретують як зменшувальну форму від імен *Хамад* і *Хамід*; антропонімічний демінутив *Нусейр* корелює із простими іменами *Наср* і *Насір*. Демінутив *Умейр* походить від двох різних чоловічих імен — *Умар* і *Амр* [ОКАМИ].

Зменшувальні імена утворюються різними способами. У розмовній мові Єгипту широко вживаються різноманітні зменшувальні форми імен. Одним із популярних способів утворення зменшувальних імен є повтор одного з приголосних звуків (частіше початкового) повного імені з однією й тією ж голосною, пор. демінутиви і повні жіночі імена: *Лулу* < *Лейла*, *Сусу* < *Сухейр*, *Зузу* < *Ма'зуза*. Інколи повторюється один із приголосних звуків (частіше початковий) повного імені з різними голосними, пор. демінутиви і повні жіночі імена: *Нані* < *Навал*, *Зуза* < *Закі*. Інколи використовуються дві останні приголосні повного імені, що складається з трьох або більше приголосних, з голосними *y* і *a*: *Дука* < *Мадіка*, *Сума* < *Умм Кулсум*, *Суна* < *Хасан* або використовуються будь-які приголосні повного імені, що складається з трьох або більше приголосних, з голосними *y* і *a*: *Нуса* < *Нафіса*. В деяких випадках повторюється закритий склад, що утворюється шляхом поєднання двох приголосних повного імені з голосним *a*, *i* чи *y* між ними: *Тамтам* < *Фатіма*, *Сімсім* < *Самі*, *Сунсун* < *Хасан*. Використовуються і інші моделі утворення демінутивних імен, пор. наприклад: *Хамада* < *Мухаммад*, *Фатані* < *Фатна*; *Сум'а* < *Сіма'їн*; *Фаттума* < *Фатіма*, *Халлума* < *Халіма*, *Заннуба* < *Зейнаб*, *На'ума* < *На'іма*.

Інколи використовуються суплетивні форми, на зразок демінутивів *Дарш*, *Абу Дарш* < *Мустафа*, *Ватта* < *Фатіма*. Численні арабські імена мають по кілька різних зменшувальних форм, пор. повне ім'я *Навал* і демінутиви *Нані* і *Лулу*, *Хасан* і *Суна*, *Сунсун*, *Фатіма* і *Тамтам*, *Фаттума*, *Фатані*,

Батта. Деякі зменшувальні імена відносяться до різних повних імен: *Суна* — до *Хасан* і *Хуснійа*, *Лулу* — до *Лейла* і *Навал*, *Зузу* — до *Ма'зуза* і *Закійа*.

Отже, араби дуже люблять використовувати зменшувальні імена і у них завжди є кілька варіантів імені або вони можуть самі що-небудь придумати. Інколи вони навіть вибирають якийсь гучний звук з імені і утворюють з нього ласкаво-пестливий варіант імені.

ОБЕРЕЖНІСТЬ І ПІДОЗРІЛІСТЬ АРАБІВ

Неспокійне номадське життя, неоднозначні стосунки з людьми, які прийшли невідомо звідки і які можуть будь-якої миті зникнути в нескінченній пустелі, усвідомлене і інстинктивне почуття протилежності своїх і чужих інтересів привчили арабів до максимальної обережності, що стала для них другою натурою.

Це має відбиття і в арабській пареміології. Арабське прислів'я радить: *«Остерігайся ворога твого друга і друга твого ворога»* [Прислів'я : 25]. Про недовірливість арабів і обережність у стосунках з іншими говориться в інших пареміях, наприклад: *«Якщо бачиш двох людей разом надто часто, знай: один з них обдурює другого»*, *«Той, хто щось затіває біля тебе, може затівати й проти тебе»* [Прислів'я : 100, 118].

Араби звикли приховувати свої думки, наміри, не висловлювати їх за межами вузького родинного кола. Практичний досвід арабського етносу в цьому відношенні акумульований в образній паремії *«У гір є очі, а в стіни — вуха»* [Прислів'я : 21]. Вони звикли говорити вголос те, що від них чекають, але в що вони самі не вірять, думати одне, а вимовляти інше. Арабська мудрість зауважує: *«Він говорить те, що треба, а чує те, що хоче»* [Прислів'я : 118]. Пор. спостереження в арабській мудрій пареміології: *«Будеш стежити за язиком, він захистить тебе; розпустиш язика — він тебе зрадить»* [Прислів'я : 155].

Арабам притаманне вміння, схильність і здатність говорити слова, які не просто не відображають реальність, а часто є її повною протилежністю. Якщо для Заходу прийнятна формула: *Платон мені друг, але Істина дорожче*, то в Аравії вона не діє: там друг завжди дорожче Істини. Пор. арабську паремію

«*Істина померла разом з Омаром аль-Хаттабом*»¹ [Прислів'я : 141]. Ця характерна риса арабів знаходить своє втілення і в релігійній обачливості, прихованні свого віропереконання, що виражено в терміні *такійя* (араб. *التقية* 'розсудливість', 'обачність', 'обережність'). Ісламські вчені визнають за мусульманином право приховувати свої віропереконання, відрікатися від ісламу тільки зовні, зберігаючи в душі щиру віру. Такійя припустима в обставинах, які несуть загрозу громаді, а також життю віруючого.

ПРО РОЗДВОЄНІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНУ РИСУ АРАБСЬКОГО ЕТНОСУ

В. Е. Шагаль описує арабську подвійність або, точніше, роздвоєність наступними словами: «Дуалізм, подвійність як специфічна світоглядна установка постійно присутня в арабському суспільстві, де новий, сучасний і традиційний образи мислення дають про себе знати в один і той же час» і далі: «Європейці вже давно фіксують роздвоєність особистості у багатьох освічених арабів, які здатні з'єднати в собі два абсолютно відмінних один від одного типи мислення» [Шагаль : 47, 52]. На нашу думку, «дуалізм мислення», «подвійність як світоглядна установка» властиві не лише «багатьом освіченим арабам». Вони притаманні арабам як іманентна риса всього етносу і знаходять своє віддзеркалення в усіх різновидах матеріального і духовного життя, включаючи життя і функціонування антропонімної системи. Ці особливості арабського етносу обумовлені перш за все особливостями історичного розвитку і оточуючого середовища.

ПРИСТРАСТЬ АРАБІВ ДО КРАСНОМОВСТВА

Арабська культура зовсім інша, ніж наша. У нашій культурі вимовлене слово зобов'язує, а в арабській — прикрашає. Слово в даному випадку призначається не для комунікації, а для орнаменту. Увійдіть в мечеть, і ви побачите сплетені з літер прикраси — така літерна і словесна функція в мусульманському

¹ Омар I або Абу Хафс Умар ібн аль-Хаттаб аль-Адавій (585 — 3 листопада 644) — другий праведний халіф.

розумінні. У спілкуванні для арабів велике значення має стиль розмови опонента. Завдяки барвистості та багатству мови арабські дискурси рясніють люб'язностями і громіздкими, манірними виразами. Високо цінується здатність красиво розмовляти, говорити компліменти на адресу співрозмовника. Чванькуватий стиль розмови в повсякденному спілкуванні співвідноситься з багатством і експресивністю мови. З того, як співрозмовник будує речення, підбирає слова і прикрашає мову красивими висловлюваннями, араб робить висновки про нього. Це пов'язано з особливостями арабської мови: арабські дискурси передбачають використання метафор, словесних оборотів, гіперболічних висловлювань. Якщо ви хочете переконати в чомусь араба або сподобатися йому, запам'ятися, тоді стежте за яскравістю і правильністю своєї лексики під час розмови. Логічне мислення відключається, коли араб чує красиві слова. Араб більше прислухається до почуття, ніж до фактів. Він швидше зацікавлений справити враження, ніж розповісти що-небудь правдиво. Більше того, арабська мова дає його носію можливість перебільшення. Араб змушений перебільшувати майже у всіх видах спілкування, щоб бути правильно зрозумілим. Якщо араб говорить тільки те, що він думає, без очікуваного від нього перебільшення, слухачі починають сумніватися в його правоті та навіть будуть підозрювати його в абсолютно зворотних намірах.

Під впливом арабської мови, для якої властиві лексичні та синтаксичні повтори, гіперболи, метафори, особлива ритміко-інтонаційна побудова мови, у арабів виробилася схильність до перебільшення в оцінці результатів сприйняття навколишньої дійсності, не стільки логічне осмислення одержуваної інформації, скільки підвищена увага до форми викладу, стилю мовлення, красномовства. Араби не люблять суворой логіки та об'єктивних доказів. Вони найбільше цінують афористичність висловів, різноманіття при передачі вражень. Для араба важливо не *що* сказати, а *як*. Цьому сприяє багатуший вибір лексики, завдяки якому араб може використовувати масу красномовних виразів, суть яких полягає не в тому, щоб вирішити проблему раціонально, а в тому, щоб сподобатися співрозмовнику. Слід також відзначити, що у арабів в мовних комунікаціях особливе місце приділяється емоціям, які несуть самостійне навантаження, посилюючи сказане. У арабів цінується красномовство, а також жвавність і гучність викладу матеріалу.

Багатьох арабів просто зачаровує магія слів, величне звучання дійсно красивої мови. Красномовством упиваються і той, хто вимовляє красиві слова, і ті, хто слухають його. У житті арабів мова, слова часто набувають самостійного існування, незалежного від справи. Ефектне, відповідним чином подане твердження вже стає подією хоча б на час, навіть якщо життя не підтвердить сказаного. Слова без змісту, слово заради слова, слово, що не має на увазі дію, стало характерною рисою арабів.

Араби люблять свою мову і справедливо пишаються нею. Не проходячи через фільтр логіки або роздумів, слова відразу впливають на емоції. Звучна, багата на синоніми арабська мова була однією з основних форм прояву арабського художнього генія [Васильев 1987 : 351]. Ця психологічна етнічна риса доповнюється соціо-лінгвальними чинниками. Араби полюбують красиві імена, твірні основи яких часто жодним чином не пов'язані з існуючими реаліями, але які подобаються оточуючому соціуму. Ніхто не знає дійсних думок номінаторів щодо осіб, які отримують імена. Та це, врешті решт, нікого й не хвилює, бо весь оточуючий соціум має такі ж психологічні особливості.

Численні арабські імена — безпардонна хвала, гіперболічне захоплення. Це, безумовно, чисто східна ономастична ментальність. Арабська ономастична думка обоюдно гіперболізацію, не боїться пишних метафор, яскравих порівнянь. Так виникають специфічні арабські антропоніми. Пор. чоловічі імена: *Абад* 'Вічний'; *Халід* 'Вічний'; *Халляд* 'Вічний'; *Хальдун* 'Вічність', 'Безсмертя'; *Хувайлід* — пропріальний демінутив від лексеми із значенням 'вічний'; *Хулайд* — пропріальний демінутив від лексеми із значенням 'вічний'; *Даййан* 'Велетень'; *Джаббур* 'Могутній велетень'; *Заджіль* 'Полководець'; *Кадмус* 'Командувач військами'; *Мушір* 'Маршал'; *Кахраман* 'Хранитель скарбниці'; *Малік* 'Правитель', 'Король'; *Шах* 'Король'; *Зімар* 'Король'; жіночі імена: *Бахіра* 'Шляхетна дама'; *Ваджіх* 'Вельможна особа'; *Джазля* 'Досконала красуня'; *Зубейда* 'Досконалість' [Имена Арабские]. Пор. ще оригінальні арабські імена: *Авхадуддін* 'Перший в вірі'; *Амінулмулк* 'Хранитель царства'; *Бадіуззаман* 'Досконалість епохи'; *Бахауддавла* 'Блиск держави'; *Джамалуддавла* 'Досконалість держави'; *Іззудавла* 'Слава держави'; *Нізамулмулк* 'Устрій царства'; *Шамсулмаалі* 'Сонце величі' [Гафуров 1987 : 121, 122, 125, 128, 130, 143, 151, 176, 210].

ПРО ХОРОБРИСТЬ І ВОЙОВНИЧІСТЬ АРАБІВ

Сміливість, хоробрість завжди були найважливішими рисами характеру в етичних нормах арабів. Вихваляння сміливості, завзятості та кмітливості присвячена велика частина доісламської бедуїнської поезії. Доісламські уявлення про відвагу мали яскраво виражений наступальний характер. Боягузтво жорстоко висміювалось. Численні імена семантикою своїх твірних основ демонструють, що ці національні риси збережені в ономастичній ментальності арабів: *Антар*, *Антара* ‘Герой’, ‘Безстрашний’, ‘Безстрашність’; *Басель*, *Басиль* ‘Хоробрий’, ‘Сміливий’, ‘Відважний’, ‘Мужний’, ‘Доблесний’; *Джарі* ‘Сміливий’, ‘Відважний’, ‘Безстрашний’; *Джасир*, *Джасер* ‘Сміливий’, ‘Відважний’; *Джудіан*, *Джудаан* ‘Сміливий’, ‘Енергійний’; *Іяд* ‘Сміливий’, ‘Сильний’; *Мікдам* ‘Відважний’, ‘Сміливий’ [ОКАМИ].

Традиційний спосіб життя арабів невіддільний від їхнього зв'язку з територією, з її пустельними ландшафтами. З незапам'ятних часів величезна пустеля давала простір розбійницькому життю арабських племен. Араби, які вважали війну природним станом, а смерть в бою почесною, ніколи не шанували людське життя, особливо життя представників іншого племені [Шагаль : 41].

В арабському світі одного часу було популярне гасло: *Арабська нація єдина, її місія безсмертна* (араб. *ал-умма ал-арабійя вахіда, зат рісалаха-ліда*). Але цей слоган був лише мрією і ніяк не відбивав арабських реалій. Ближче до істини був вислів: *Ми з братом проти сусідів, а з сусідами — проти всіх інших*. Бедуїнам притаманна давня традиція кровної помсти. Конфлікти між кланами (хамулами), між племенами були не рідкістю, а радше правилом. Традиційна войовничість арабських номадів була однією із основних рис їхньої ментальності. Слово *воїн* відносилось до чоловіків в віці між дванадцятьма і шістдесятьма роками [Лоуренс]. Дослідники підраховували, що семантема *меч* має в арабській мові майже 500 лексичних синонімів.

Арабська ономастична ментальність відбиває етнічну войовничість своєрідними засобами. Зброя часто отримує власну назву. Арсенал Пророка Мухаммада складався з дев'яти мечів, семи кольчуг, шести самострілів, трьох щитів, двох пік та ін. Відповідно до арабських військових традицій, кожен з цих

предметів мав своє ім'я. Перший меч Пророка називається *Аль-Маасур* (*Аль-Маатур, Аль-Матхур*) 'Разючий'. У 15 років з цим мечем Мухаммад брав участь у війні. Другий меч має назву *Аль-Батар* 'Задирака', пор. ще назви мечів Мухаммада *Хатф* 'Той, що приносить смерть', *Аль-Адб* 'Гострий', 'Ріжучий' [Скляренко 2018 : 335].

Проте загальні назви видів зброї і обладунків в арабській антропонімії онімізуються лише в окремих випадках. Семантика меч має кілька антропонімічних реалізацій, зокрема *Сайф* 'Меч'; *Хусам* 'Меч' [Гафуров 1987 : 186, 207]; *Фейсал* 'Меч'; *Мади, Маді, Мазі* 'Меч, що рубає'; *Муханнад, Муганнад* 'Меч, зроблений з індійської сталі' [ОКАМИ]. Пор. ще імена *Кіна-на* 'Сагайдак'; *Кутайба* 'Дротик', 'Стріла' [Гафуров 1987 : 157, 158]; *Нісаль* 'Клинок', 'Леза' [ОКАМИ].

Традиційна войовничість бедуїнів віддзеркалюється в низці автохтонних арабських імен. *Сатам, Саттам* — чоловіче арабське ім'я, що означає 'меч', вказує на силу і мужність. Це ім'я вважається одним з найбільш автентичних арабських імен. Арабський апелятив *харб* (араб. حرب) 'війна' використовується в якості імен низки відомих осіб, серед них *Харб ібн Умайя* — один з представників роду Омейядів, дід першого халіфа, *Абу Суфьян ібн Харб* — син Харб ібн Умайя. Додамо онім *Кабіла Харб* — назва одного з бедуїнських племен Саудівської Аравії.

Проте арабська ономастична ментальність більше сконцентрована на антропонімізації епітетів, які характеризують людей, що носять зброю, на ономастичному позначенні воїнів, бійців, їхніх бойових дій, а не на антропонімізації військових речей. Пор. чоловічі імена, що лежать в цьому пропріальному лексичному полі: *Сайаф* 'Озброєнний мечем' [Гафуров 1987 : 185]; *Аді* 'Той, що йде попереду', 'Воїн'; *Мубаріз* 'Боєць', 'Той, що бере участь в бою'; *Мукатіл* 'Воїн', 'Той, що бере участь в бою' [Гафуров 1987 : 121, 167, 168], див. цікаве військово-характеризуюче ім'я *Мугіра* 'Той, що здійснює набіги' [Гафуров 1987 : 168]. Пор. ще інтерпретації значень твірних основ «військових» імен: *Шахир, Шагір, Шагер* 'Той, хто оголює меч'; *Аскарі* 'Військовий'; *Аді* 'Перший з воюючих в битві, хто кидається на ворога'; *Удей* 'Перший з воїнів, хто кидається на ворогів'; *Саддам* 'Той, хто наносить удар', 'Той, який вражає', 'Той, що штовхає'; *Мухаріб, Мухареб* 'Той, хто бореться'; *Мунадель, Мунадиль*,

Муназіль ‘Той, хто бореться’; *Каррар* ‘Нападник’, ‘Атакуючий’; *Асір, Асер* ‘Той, що бере в полон’ [ОКАМИ].

В арабському антропоніміконі доволі численна група імен, лексична семантика твірних основ яких пов'язана із значенням перемоги, військового тріумфу: *Абулмузаффар* ‘Переможець’; *Абулфатх, Абунаср* ‘Переможний’; *Галіб, Захір* ‘Переможець’; *Музаффар* ‘Переможний’, ‘Переможець’ [Гафуров 1987 : 119, 120, 138, 148, 168]; *Антара* ‘Терой’ [Гафуров 1987 : 125]; пор. ще *Мансур* ‘Переможний’, ‘Переможець’; *Мунтасір, Мунтасир* ‘Переможець’, ‘Переможний’; *Фавваз* ‘Переможець’; *Файз* ‘Переможець’; *Фатхі* ‘Переможний’ [ОКАМИ].

Мотиви війни, боротьби, перемоги простежуються і в твірних основах деяких арабських жіночих імен: *Нібаль* ‘Стріли’, *Сіхам, Сигам* ‘Стріли’, *Самахір, Самагір* ‘Тверді списи’; *Кіфах* ‘Боротьба’, *Зафіра* ‘Переможна’, *Мансура* ‘Переможна’, ‘Переможниця’, ‘Та, що святкує перемогу’; *Насрія* ‘Переможна’, *Насра* ‘Перемога’, *Фавз, Фауз* ‘Перемога’, ‘Тріумф’; *Фавзія* ‘Переможна’, ‘Тріумфальна’; *Файза* ‘Переможниця’, *Фай, Фей* ‘Трофей’ [ОКАЖИ].

Специфічно мусульманським різновидом боротьби є *джихад* — боротьба для утвердження і захисту ісламу, для його розповсюдження. Поняття джихаду стосується не лише ведення війни, а у широкому сенсі означає постійні дії та зусилля за для панування ісламу. Отже, поняття джихаду відноситься не тільки до ведення війни, а й у широкому сенсі означає постійну дію і старанність в ім'я торжества ідеалів ісламської релігії. Учасників джихаду називають *моджахедами*. Деякі ісламські богослови, ґрунтуючись на хадисах, ділять джихад на великий (духовна боротьба) і малий («джихад меча»). Малий джихад — це *газават, газа* тобто збройна боротьба, священна війна за іслам. Воїн, який б'ється за іслам, називається *газі*. Моджахед, що загинув в ході ведення джихаду, вважається *шахідом*, тим, що засвідчив свою віру. Іншими словами, про загиблих під час джихаду мусульмани кажуть: «став шахідом», тобто «пав мученицькою смертю».

Поняття *джихад* має в арабській мові свої антропонімні актуалізації. Пор. чоловічі імена: *Джихад, Джигад* ‘Джихад’; *Муджахід, Муджагід* ‘Воїн’, ‘Моджахед’; *Газван* ‘Людина, що бере участь у газаватах’ [ОКАМИ]. *Газі* ‘Воїн’ — людина, яка бере участь у війні за віру. Цим словом називали також учасників

війни за віру, які залишилися в живих. Загиблі ж у війні за віру називаються *шахідами*¹. Звідси особові імена *Газі*, *Шахід*.

До цієї групи імен додамо наступні: *Абулгази* 'Воїн за віру', 'Переможець'; *Абулмагази* 'Переможець ворогів віри'; *Захируддін* 'Захисник віри'; *Насруддін* 'Перемога віри'; *Нусратуддін* 'Перемога віри'; *Рабібуддін* 'Захисник віри'; *Шахід* 'Загиблий за віру' [Гафуров 1987 : 119, 120, 148, 145, 175, 176, 179, 211].

Втім, сутність *джихаду* (боротьби за віру) неоднозначна. Ось що ми читаємо про джихад в навчально-методичному посібнику з конфесійно-практичного релігієзнавства: «Джихад (араб. 'зусилля') — зусилля, боротьба за те, що є для людини найблагороднішою і піднесеною метою на землі. <...> Джихадом є також боротьба зі своїми духовними або з соціальними вадами (наприклад, з брехнею, обманом, соціальною несправедливістю тощо). Джихад — це і боротьба з власними пристрастями, постійна старанність у справі поширення релігії Аллаха і, нарешті, ведення війни з агресорами в ім'я Аллаха» [Іслам Сучасність : 614].

Джихад за віру в Аллаха з метою захвату добичі забороняється ісламом і вважається злочином. Ісламські походи в минулому не були колонізацією, вони не супроводжувались грабіжництвом благ і багатств завойованих країн, руйнуванням економіки, культури і цивілізації. Араби завжди поважали давні цивілізації і здобували користь від усього позитивного що мали ці цивілізації. Араби багато чому навчились у стародавніх греків, персів, індійців тощо. Араби заперечують, що мусульмани спалили Александрійську бібліотеку. Це звинувачення хибне і розповсюджене ворогами. Дослідники довели хибність того, що другий халіф Умар ібн аль-Хаттаб наказав спалити стару Александрійську бібліотеку, приписавши йому наступні слова: «Якщо в цих книгах є те, що в Корані, то вони нам не потрібні, а якщо в них те, що суперечить Корану, необхідно їх знищити». Коли араби увійшли в Александрію у 642 році,

¹ *Шахід* — буквальный переклад з арабської 'свідок'. У мусульман і православних арабів найчастіше вживається у сенсі 'мученик за віру' в т. ч. і стосовно християнських мучеників. Так само як і в мовах інших народів світу, в арабській мучениками (шахідами) можуть також називати загиблих під час війни, як невинно вбитих так і загиблих під час визвольної (священної) війни. В таких випадках про загиблих люди кажуть: «*став шахідом*», тобто 'пав мученицькою смертю'.

в ній вже не було бібліотеки, бо вона була спалена за декілька століть до цього [Іслам Сучасність : 580].

В ісламі існує ясне повчання: «У релігії немає примусу». Іслам вважає, що питання про віру і невір'я — справа, пов'язана з волею самої людини, з її внутрішнім переконанням. У Корані більше ста двадцяти аятів, які вказують на те, що поширення ісламу ґрунтується на спокійному переконанні, просто-му вченні, щоб люди прийняли чи відкинули іслам після його роз'яснення їм.

Сучасні араби — миролюбний етнос. Араби, що сваряться між собою, практично ніколи не б'ються, хоча в процесі сварки можуть обсипати один одного погрозами. У сучасного араба-селянина мало що залишилося від колишнього бедуїна. Войовничість арабів-завойовників — у минулому. Історія воєн ХХ ст. говорить про втрату арабськими арміями войовничого духу. Окремі теоретики ісламу, які стоять на войовничих позиціях, не користуються широкою підтримкою народних мас. Сучасний життєвий простір, займаний арабами, цілком їх задовольняє. Наявність величезних запасів нафти забезпечує арабську еліту більш ніж гідним існуванням. А представники найбідніших верств суспільства завдяки релігійній ідеології в більшості своїй звикли задовольнятися малим.

Для мусульман небажаними (*макрух*) є імена із семантикою твірних основ *війна* і аналогічних. Прикладом таких осуджуваних антропонімів є ім'я *Харб* 'Війна'. Натомість зафіксовані імена, які засвідчують бажання жити спокійним мирним життям, наприклад: *Рахі* 'Той, хто живе спокійним безбідним життям', пор. жіноче ім'я *Ляама* 'Противниця війни' [Імена Арабские].

На нашу думку, при всій суперечливості арабського національного характеру, етнічної психології можна стверджувати, що араби за самою своєю внутрішньою суттю не войовничі, а миролюбні, схильні радше торгувати, розмовляти, а не воювати. Арабські імена, що сягають лексичного кореня *سلم* (*салима*)¹,

¹ Трибуквений корінь семітських мов *с-л-м* (араб. سلم) має значення 'цілий', 'безпечний', 'неушкоджений' і зустрічається в багатьох словах, як в апелятивах, так і в онімах. Арабське *салам* (سلام), на івриті *шалом* (שלום) є спорідненими семітськими словами, що означають 'мир', 'спокій' і походять від прасемітського кореня *салам*. Слово *салам* часто використовується в арабській письмовій та розмовній мові, в ісламі. Наприклад, *Ас-Салам* — одне з 99 імен Аллаха в Корані.

належать до одного з найдавніших шарів автохтонного антропонімікону і створюють специфічне антропонімне поле, яке охоплює такі імена, як *Салм, Салама, Салма, Салман, Саламат, Сулайм, Сулайма, Сулайман, Салім, Аслам, Услум, Маслама, Муслім* із загальною семантикою твірних основ 'мир', 'безпека', 'неушкодженість' [Гафуров 1971 : 125].

Також *Салам* використовується як чоловіче ім'я разом з лексемою *Абд 'Раб'*. Ім'я *Абд Ас-Салам* перекладається як 'Раб того, що дарує мир' ('Раб Аллаха'). В арабській мові вираз *Ассаламу 'алейкум* (السلام عليك 'мир вам'), використовується в якості привітання, еквівалент слова 'привіт', 'здоровенькі були'. У відповідь на це вітання необхідно відповідати *Уа 'алейкум Ассалам* (дослівно 'і вам мир'). Поняття «Салам», однокореневе до слова 'іслам', спочатку мало суто релігійне значення та використовувалося в сенсі «Мир з Богом» [ИЭС]. Принагідно додамо, що ще в аккадській, найстародавнішій семітській мові існувало слово *šulmi* 'мир', 'благополуччя', 'здоров'я'. Від аккадців це слово запозичене шумерами в формі *silim*. Слово *іслам* є віддієслівним іменником, утвореним з *с-л-м*, і означає 'підкорення' (тобто повне вручення себе Аллаху).

РОЗДІЛ 5

ВІДНОСИНИ МІЖ ЛЮДЬМИ В АРАБСЬКОМУ СОЦІУМІ ТА ЇХНІ ВІДОБРАЖЕННЯ В АВТОХТОННОМУ АНТРОПОНІМІКОНІ

СІМ'Я В АРАБСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

В арабській культурі домінує дух колективізму, на відміну від європейського індивідуалізму. У араба немає європейської тяги стати абсолютно вільною незалежною особистістю, тому що особистість араба міцно пов'язана з колективом. Центальною одиницею арабського соціуму виступає не індивідуум, а колектив. Особистість підпорядкована інтересам сім'ї, роду і всього племені. Навіть бедуїн, котрий вважається крайнім індивідуалістом, знає, що його особиста безпека і матеріальне благополуччя залежать від одноплемінників і родичів. Він повинен підкорятися племінним звичаям, нормам поведінки, етики. За бедуїнським кодексом одноплемінники несуть відповідальність за поведінку кожного, як всередині колективу, так і за його межами. Родоплемінна структура арабського суспільства повторює сімейну організацію. Друге коло складають родоплемінні відносини, потім — безпосередній географічний регіон і лише потім — країна.

Найбільший скарб для араба — його сім'я¹. Сімейні традиції арабів беруть свій початок в далекій давнині. Споконвіку арабський народ вів племінний спосіб життя. Кожне плем'я поділялося на окремі клани, які включали кілька сімей. Саме завдяки такому облаштуванню сім'я в арабському етносі завжди мала велике значення. До сих пір для арабів найстрашнішим покаранням є вигнання з сімейного кола.

¹ Співжиття з жінкою без укладення шлюбу в ісламі заборонено (харам) і вважається перелюбством. Шлюби зі своїми рабинями заборонені, хоча співжиття пана з рабиною допускається. Дозволено шлюб між рабами. Раб має право жити одночасно тільки з двома дружинами.

Формування арабського менталітету відбувається насамперед всередині сім'ї, яка займає найперше місце в числі життєвих цінностей всіх арабів. Сімейні стосунки і сімейні традиції — це той стрижень, який пронизує весь арабський соціум.

Сім'я, родина уособлюють наступність поколінь. Досвід предків втілює духовні вартості, етико-моральні настанови для нащадків. У родинному середовищі відбувається становлення особистості, її релігійних поглядів, плекання етнічних звичаїв, обрядів, традицій, цінностей національної культури. Родинне коло створює підґрунтя для трансляції у поколіннях етнокультурного досвіду та знань.

У неформальному спілкуванні тема сім'ї стає для арабів головною. При зустрічі прийнято детально розпитати про здоров'я сім'ї, батьків і дітей, побажати благополуччя і процвітання. Додамо, що згідно з арабською ментальністю, не можна питати арабського чоловіка про здоров'я його дружини.

Арабська сім'я, як правило, являє собою велику групу, об'єднану родинними зв'язками, і охоплює численних родичів. На чолі її знаходяться літній чоловік і його дружина — батьки, старші роду. Сім'я включає одружених синів, їхніх дітей, одружених онуків і правнуків. Нерідко, особливо в селі, вони разом живуть, працюють, спільно вирішують справи. Традиційна сім'я заснована на владі батька — глави сімейства. Арабське ім'я *Сайед* має лексичне значення не тільки 'Чоловік', але й 'Пан', 'Володар' [Имена Арабские]. Велика родина носила ім'я свого глави — зазвичай батька. Членами її вважалися також домашні раби, а іноді й усиновлені чужаки.

Ставлення до людей похилого віку у арабів шанобливе, підвищено ввічливе. До них можуть звертатися за порадою. Особи старшого віку, особливо якщо вони в минулому мали заслуги, користуються загальною увагою і повагою. Покірність і шанування старших — одне з головних достоїнств юнака. Син вважається мудрим, якщо виконує поради старших. Такий характер відносин між членами великої родини притаманний не лише арабському соціуму, а й іншим народам Близького і Середнього Сходу. Це знаходить своє відбиття в антропонімній сфері.

Ім'я батька є неодмінним елементом у арабському повному імені. Воно ставиться після особового імені особи. Цей елемент імені, відповідний до нашого імені по батькові, називається, нагадуємо, *насаб*. Алам і насаб майже завжди присутні

в функціональному арабському імені. Арабська родина велика не лише у синхронічному відношенні (охоплює усіх родичів), а й у діахронічному аспекті, з урахуванням старших поколінь. Повага до старших є природною умовою побудови відносин між поколіннями. Пошанування батька як голови родини, інших старших кровноспоріднених осіб органічно притаманне арабській етнокulturі. Шанують і поважають не тільки батька, а й діда, прадіда тощо. Для родоплемінних традицій типовим є збереження генеалогії предків, які інколи сходять до першопредків, епонімів роду або племені. Родова самосвідомість історично є першою формою суспільної самосвідомості, для якої характерні уявлення про спільність походження від загального предка.

Арабське слово *насаб* перекладається як 'генеалогія', 'родовід'. *Насаб* охоплює не тільки ім'я батька, а й імена діда, прадіда і т. д. в генеалогічному ланцюжку. Наприклад, *Абу-л-Касім Мухаммад ібн Абдаллах ібн Абд ал-Муталліб* тобто 'батько Касіма Мухаммад син Абдаллаха сина Абд ал-Муталліба'. Жіноча форма *насаба* починалася зі слова *бінт* 'дочка', наприклад, *Айш бінт Абу Бакр*. Кожен араб знає свій *насаб*, імена своїх предків до дванадцятого коліна [Гафуров 1987 : 5].

Арабська лексема *abu* 'батько' як компонент арабської антропонімної формули утворює *кунью* (ім'я батька за сином) або *лакаб* (прізвище). Втім, як здається, вона не має автономного антропонімного вжитку. Як окреме особове арабське ім'я зафіксовані антропоніми *Убай*, *Убей* — зменшувальні форми слова *аб* 'батько' [ОКАМИ].

Араби часто звертаються до шановної, вченої або літньої людини, використовуючи слово *батько*, не маючи на увазі справжнє батьківство по родоводу, а підкреслюючи їхнє соціальне становище, гідність і свою повагу до них. Таке звичаєве ввічливе звертання до поважних старших чоловіків, або взагалі до чоловіків похилого віку ведеться у арабів (як і в численних інших етнокulturaх) спрадавна. У таких випадках слово *батько* використовується як метафора. Вихователі та літні люди, до яких звертаються зі словом *батько*, кажуть у відповідь *син мій* і т. д. Синівство тут, як і батьківство, несправжнє, і не мається на увазі синівство в родоводу, а показ милосердя і співчуття.

Таке ставлення до батьків є типовим для інших народів арабо-мусульманської культури, що знаходить відбиття в національних антропоніміконах. Тюркська лексема *аба* 'старший', 'батько'

виступає як компонент численних тюркських антропонімних композитів, пор. також компонент антропонімних татарських і казахських композитів *абиз* 'аксакал', 'старійшина'. Тюркський компонент антропонімних композитів *ата* перекладається як 'батько', 'старший', 'святий' [Имена Мусульманские]. Чоловіче ім'я *Баба* з перської мови перекладається як 'Батько', 'Святий отець', а з узбецької як 'Дідусь'; перські імена *Бабак*, *Бабек* — пестливі форми імені *Баба*; *Бабаси* — азербайджанське ім'я 'Батечко'; *Бобо* — таджицька та узбецька форми імені *Баба* із лексичним значенням 'Батько', 'Дід', 'Прадід'; *Бобі* — таджицький варіант імені *Бобо*. Пор. ще чоловічі імена: тюрк. *Дада* 'Батько', 'Дід', азерб. *Деде* 'Батько' [Имена Мусульманские].

Батько в арабській родині має не лише багато прав, а і несе всю відповідальність за членів своєї родини, за їхні вчинки і недоліки і особливо за свого старшого сина. Етнічна ментальність звинувачує у всьому перш за все батька. Така особливість арабського менталітету знаходить своє відбиття в автохтонній антропонімії.

Прикметна антропонімна риса: арабських батьків часто ідентифікують не за особовим іменем (*ісм*, *алам*), а за *куньєю* — іменем старшого сина. Нагадаємо, що *кунья* ставиться в арабській антропонімоформулі на перше місце! *Кунья* передує особовому імені! Наприклад, четвертий халіф Алі називався *Абу-л-Хасан* 'батько Хасана' за іменем свого старшого сина. У Пророка Мухаммада була *кунья* *Абу-л-Касім*. Вважається, що у нього був син, якого звали Касімом. Однак історично достовірних відомостей, про те, що у нього був син Касім, не збереглося.

Семантема *син* антропонімно реалізується в іменах, і перш за все як компонент арабської антропонімної формули *ібн* 'син', пор. також особові чоловічі імена араб. *Наджль* 'Син', 'Нашадок' [Имена арабские]; *Акіб* 'Син', 'Нашадок'; *Валад* 'Нашадок', 'Син'; татар. *Таугібай* 'Перший бай', 'Старший син' [Имена Мусульманские].

Взаємовідносини старших і молодших братів схожі на відносини між батьком і синами. Арабська мудрість каже: «*Із старшим радься, як із батьком; з рівним радься, як із братом; з молодшим радься, як із сином*» [Прислів'я : 160]. Родинна підтримка в арабській сім'ї має величезну силу. Старші діти дбають про молодших. Часто буває, що старшому сину

в родині доводиться фінансово відповідати за всю решту сімейства. У арабів, інших народів Близького і Середнього Сходу поняття *брат*, особливо *старший брат* має особливе розуміння, що знаходить певне відлуння в національному іменнику. Пор., зокрема, татарські імена загальнотюркського походження *Абай*, *Абак*, *Абаш* 'Старший брат', 'Дядько', 'Старший родич' [Имена Мусульманские]. Тюркський антропонімний компонент *ага* перекладається не лише як 'старший брат', а і як 'пан', 'господар', а тюркський антропонімний компонент *аджа* (*аджі*) перекладається як 'старший родич', 'старший брат', 'дядько', пор. тюркське ім'я *Ача* 'Старший брат'; пор. також тюрк. *Такай* (*Тагай*) 'Старший брат', 'Дядько', 'Старший родич' [Имена Мусульманские].

СТАВЛЕННЯ АРАБІВ ДО ШЛЮБУ

Серед людей європейської культури поширена думка, що жінки в арабських (мусульманських) родин не мають ні голосу, ні прав. Нібито їхнє життя схоже на життя в клітці. Зазначимо, що ментальність мусульманських народів, і перш за все арабів, треба аналізувати обережно, намагаючись якомога менше внести у висновки власну суб'єктивність, обумовлену європейським вихованням, яке накладає значний відбиток на сприйняття східної дійсності. Люди, що живуть в ареалі арабського духовного впливу, організовані в зовсім інші моделі суспільства. Якщо модель суспільства, особливості взаємовідносин між членами суспільства, ставлення до жінки тощо існують багато століть, адаптуючись до різних географічних та історичних умов і не руйнуючись в сучасному світі, значить, ця модель успішна. Треба вивчати всі фактори об'єктивно, з різних боків. У кожній країні свої звичаї і традиції. Те, що на перший погляд нам може здатися абсолютно неприйнятним, в інших культурах і релігіях є нормою. У будь-якому випадку, ніколи не можна судити по зовнішній оболонці, адже під паранджею (чадрою) можуть ховатися щасливі жінки, яким інше життя доведеться не до смаку.

Ісламська сімейна етика не сприймає безшлюбності, зводячи шлюб в релігійний обов'язок. Нас лякає сам факт багатоженства¹.

¹ Зазначимо, що у світовому масштабі моногамія не є найпоширенішою формою шлюбу. Джордж Мердок (*George Murdok*), який провів

Проте у арабів своя логіка. Вони твердять, що багатоженство є не правилом, а виключенням з розумних причин і для виправлення певних ситуацій. Багатоженство допускається з метою не допустити жінці збитися з правильного шляху, дати більшій кількості жінок законних чоловіків, які зобов'язані їх утримувати. Щоб захистити чоловіка від розпусти, йому дозволяється женитися на інших жінках; всі жінки мають абсолютно однакові права. Іслам допустив це виключення (багатоженство), щоб ліквідувати небезпеки незаконних позашлюбних відносин з їхніми наслідками.

Кількість дружин в ісламі обмежена чотирма, тому чоловік, що має чотирьох дружин і бажає взяти дружиною ще одну жінку, повинен розлучитися з однією з колишніх. Якщо чоловік бідний, слабкий або впевнений в тому, що не зможе проявляти справедливість між дружинами, то в цьому випадку багатоженство для нього є гріховною справою. Сьогодні далеко не кожен араб може дозволити собі багатоженство. Хоча іслам і дозволяє мати до чотирьох дружин, головною причиною моногамії є відсутність коштів на утримання гарему. Утримувати кілька дружин — досить витратна справа, особливо з огляду на те, що чоловік повинен приділяти всім дружинам гарему однакову увагу. Якщо дарувати прикраси, то всім, а не одній. Не треба забувати, що жінки на мусульманському Сході не працюють, а виховують дітей і глава родини має піклуватися про всіх її членів.

При виборі нареченої чоловікам рекомендується звертати увагу на її релігійність, характер, красу, здатність народжувати і на її походження. Шаріат зобов'язує нареченого, перш ніж одружитися, подивитися на жінку, до якої він збирається пошвататися. Це необхідно і для того, щоб жінка познайомилася з людиною, якій належить стати її чоловіком, і для того, щоб у жениха було чітке уявлення про його майбутню дружину. Чоловікові дозволяється подивитися на жінку, до якої він сватається, незалежно від того, дасть вона на це свій дозвіл чи ні. Він може робити це неодноразово, проте йому дозволено дивитися тільки на її обличчя і кисті рук. Умовою дійсності шлюбу

порівняльне дослідження 565 різних суспільств, виявив, що полігамія допускається у 80 % із них [Гидденс : 277]. Дуже рідкісною формою шлюбу є *поліандрія*. Мова йде про одночасні, так би мовити *паралельні шлюби*. Додамо, що представників західної цивілізації зовсім не шокують *шлюби* так би мовити *послідовні, консеквентні*.

є добровільна згода обох сторін. Якщо наречена є незайманою, необхідна також згода її опікуна.

Традиційно вважається, що доля дівчини зумовлена її родичами: вони самі вибирають для неї чоловіка і її думкою ніхто не цікавиться. Але насправді це не зовсім так. Якщо наречений не припав до душі нареченій, то вона має повне право йому відмовити.

Ісламський шлюб — це договір, а не релігійне таїнство. Шлюбний контракт в арабських родинах давно є нормою. Однією із головних умов для укладення шлюбу є виплата *махра*¹, який визначається під час змови (*хібба*) за угодою між представниками сторін наречених. Як махр може виступати все, що має будь-яку вартість і на що може бути поширене право власності. Це можуть бути гроші, дорогоцінні камені або метали, або будь-яке інше цінне майно. Несплата махра в обумовлений термін дає дружині право на умовне розлучення (*фасх*), яке триває аж до його сплати.

Концепція махра антропонімно актуалізується в лексичній семантиці твірних основ деяких арабських жіночих імен, наприклад *Махіра* 'Красуня', 'Та за яку дають великий махр' [Имена Арабские]. Оцінювання жінки в грошовій формі можна вбачати в жіночому імені *Бадра* 'Велика грошова сума (10 000 дирхемів)' [ОКАЖИ].

Для укладення шлюбу нареченому і нареченій необхідно вимовити формулу одруження. Наречена каже: «Вважаю себе твоєю дружиною за певним махром» (*Завваджтука нафс аля-сіддак ал-махлук*), на що наречений відповідає: «Одруження прийняв» (*Кабілту ат-тазвідж*). У першу шлюбну ніч для нареченого бажано пригостити наречену солодощами (наприклад, медом), дозволеними напоями (молоко) і прянощами. У деяких народів, які сповідують іслам, прийнято після першої шлюбної ночі демонструвати «доказ» невинності дружини. Цей процес є пережитком місцевих звичаїв, не має нічого спільного з ісламським етикетом і, більше того, забороняється шаріатом.

¹ *Махр* (араб. مهر) — в ісламському сімейному праві майно, яке чоловік виділяє дружині при укладенні шлюбу. У разі вдовства або розлучення на вимогу чоловіка (*таляк*) махр залишається у дружини. Сплата махра в тій чи іншій формі зберігається до теперішнього часу у всіх ісламських країнах. Махр помилково ототожнюється з калимом. На відміну від калиму, махр виплачується безпосередньо дружині.

Ментальність етносів Близького Сходу стосовно жінок проявляється в концепції *калиму*. Калим — це традиція сплати викупу (і сам викуп), який сплачують наречений та його родина за наречену її батькам або родичам. Калим як плата за наречену є одним з найдавніших звичаїв у людській культурі і в реліктовому стані зберігається в традиціях багатьох народів світу¹. У кочових скотарів калим складається переважно з найбільшого скарбу — голів великої рогатої худоби. Традиція калиму знаходить певне відбиття і в арабському антропоніміконі. Лексична семантика деяких жіночих імен вказує, яку ціну має та, що носить це ім'я. В одному із джерел читаємо: *Хінд* 'Сто верблюдів'. Це одне із стародавніх арабських імен. Його мали як відомі доісламські арабські жінки, так і сподвижниці Пророка, а також мусульманські жінки, що жили після них. Одна з дружин Пророка мала ім'я *Хінд*. Пор. ще жіночі арабські імена: *Хінд*, *Гінд* 'Від 100 до 200 верблюдів'; *Умам* 'Триста верблюдів' [ОКАЖИ]. Антропонім *Умейма* — стародавнє арабське ім'я. Слово *умейма* є зменшувальною формою лексем *умм* 'мати' або *умама* '300 верблюдів'.

Арабські жінки вкрай рідко виходять заміж за іновірців, оскільки за шлюб з невірним їх можуть видворити з країни, позбавити громадянства. Чоловікові одружитися з іноземкою можна: чоловіки перебувають у більш привілейованому становищі, їм дозволено брати в дружини християнок та іудейок. Але дружина не отримує громадянства, а при розлученні діти залишаються з батьком. Скільки б не було дружин у чоловіка, перший, «великий» шлюб вважається найголовнішим, а дружина «старшою». Іншим дружинам наказано змиритися. Їм належить підкоритися волі свого чоловіка і не показувати будь-які емоції. Як правило, всі дружини живуть у різних будинках і перетинаються не так часто.

¹ В Україні з часів Давньої Русі відомий звичай, який має назву *віно*. У ранню добу на Русі-Україні віно — це оплата від молодого батькам або рідним за молоду. «Руська Правда» трактує *віно* як частину майна чоловіка, призначеного для жінки. Віно — третя частина нерухомості чоловіка, призначена для жінки з його приданого. Віно визначалося «за посагом» (придане у грошах) і «виправою» (одяг, худоба та ін.). У сучасному весільному обряді рід молодого також виторгує дівчину в батька, матері, брата [Черепанова : 216—217].

Араби особливо зважають на думку оточуючого соціуму. Для араба дочка і незаміжня сестра — це чиїсь майбутні дружини. І їхній образ є рекламою його будинку, його самого, батька або брата. Вдалий шлюб сестри або дочки — це удача сім'ї. Невдалий шлюб — пляма на сімейній біографії. Безшлюбність — ганьба. Негідна або навіть неналежна поведінка, необачність, недостатня строгість у відносинах з чоловіками — все це речі, які загрожують у майбутньому невдалим шлюбом або безшлюбністю. Демонстрація своєї байдужості до громадської думки — не для араба. Адже за таке буде розплачуватися вся сім'я.

Розлучення. У Корані докладно викладені правила розлучення, які бувають трьох видів. За шаріатом, існує сімнадцять формул остаточного розлучення. Чоловік може розірвати шлюб у будь-який час і з будь-якого приводу. При цьому він несе певні матеріальні зобов'язання по відношенню до колишньої дружини. У будь-якому випадку жінка, покидаючи чоловіка, залишає йому дітей. Жінка належить, як правило, до іншого роду або племені, а діти належать батькові та успадковують йому. За шаріатом, розведена дружина має піклуватися про своїх малолітніх дітей. Але їхнє матеріальне утримання ставиться в обов'язок чоловікові.

РОЛЬ ЖІНКИ ТА МАТЕРІ В АРАБСЬКОМУ РОДИННОМУ КОЛІ

Традиції арабського народу відводять особливе місце жінці. Арабське життя двоїсте і сповнене протиріч. За великим рахунком, жінки у арабів позбавлені більшості прав, які для людей європейської цивілізації є природними. Цей безперечний факт впливає на арабський національний характер, на етнічну ментальність. Свідомість араба ущемлена з раннього дитинства, бо він бачить, що його мати є приниженою істотою. Звідси пригнічення арабській національній самосвідомості відчуття власної ущербності і меншовартості [Шагаль : 46]. Взагалі ставлення до жінки на Сході непросте і неоднозначне.

Якими мають бути жінки з погляду типового араба? Пророк сказав: «Воістину, найкраща з жінок — це жінка багатодітна, привітна, яка вміє зберігати секрети, сором'язлива, яка здобула

повагу і любов своїх близьких, покірна чоловікові. Вона не приховує своїх принад від чоловіка, але недоступна для сторонніх поглядів. Вона дослухається промов чоловіка і кориться його волі. Усамітнівшись з чоловіком, вона готова виконати будь-яке його бажання, але не дозволяє собі вольностей, які дозволяють собі чоловіки». Багато аятів Корану присвячено жінці. За непокірність, навчає Пророк, «кидайте їх на ложе та бийте їх» [Коран : 4, 38]; «тримайте їх удома, доки не упокоїть їх смерть і Аллах не розчистить для них шлях» [Коран : 19, 4]; «Чоловіки стоять над жінками тому, що Аллах дав їм перевагу перед ними» [Коран : 4, 38]. Нерівність жінки перед чоловіком визначена як у майновому [Коран : 4, 175], так і в правовому відношеннях [Коран : 2, 282].

Водночас додамо, що думка про абсолютну дискримінацію арабських жінок, про їхню повну безправність на ділі виявляється дещо перебільшеною. Носії європейського менталітету «закабаленою» стороною завжди вважають саме арабську жінку, а не чоловіка, хоча ще невідомо, хто більше пов'язаний суворими заборонами і цілим клубком взаємин і відповідальності з усім навколишнім світом.

Треба з розумінням ставитися до логічних умовиводів арабів. У арабів спадщина чоловіка рівна долі двох жінок. Це зазначено у Корані: «Аллах вказує щодо ваших дітей: сину належить частка, рівна частці двох дочок». Іслам ставить за обов'язок чоловіку забезпечити свою дружину і всіх членів своєї родини — своїх дітей, батьків, якщо в них немає джерел доходу, незможних сестер, якщо в них немає того, хто їх забезпечує. У той же час іслам не зобов'язує жінку тратитись зі свого майна ні на кого. Жінка відповідає тільки сама за себе, і вона має повну волю розпоряджуватися своєю часткою спадщини самотійно. Чоловік зобов'язаний утримувати її, навіть якщо вона багата.

У багатьох арабських родинах реальним начальством чоловіка є його дружина.

Жінка на Сході — це берегиня сімейного щастя і вогнища. Всупереч стереотипам, арабська жінка користується повагою у чоловіків. Вона не повинна ні в чому відчувати потреби. В арабському світі чоловіки висловлюють свою любов не квітами, а золотом і коштовностями. Якщо дружин кілька, то всім належить однакова кількість уваги і дарів. Вийшовши

заміж, арабська красуня може носити все, що завгодно: і міні-спідниці, і джинси, і шорти. Арабки взагалі великі модниці, вони можуть перебувати в магазинах годинами, вибираючи ультрасучасні вбрання і тканини. Але, виходячи на вулицю, вони зобов'язані надіти зверху чорну шовкову накидку до п'ят, а обличчя закрити чорною хусткою. Сторонні люди можуть бачити очі, пальці рук і ступні. Вся інша краса — лише для чоловіка!

Патріархальний устрій прокламує пріоритет батька сімейства. Проте незважаючи на те, що у бедуїнів панує патріархат, вихованням і навчанням дітей займаються виключно жінки. З дитячих років соціалізація хлопчиків і дівчаток протікає в різних соціопсихологічних умовах. У арабів виховують дівчаток — майбутніх матерів і дружин, а не споживачок. У хлопчиків з юних років виховується повага до жінки, навіюється, що він — лицар, майбутній чоловік, який повинен оберігати і забезпечувати свою дружину. У свою чергу дівчаткам пояснюється, що вони повинні поважати чоловіка, слухати його і намагатися бути з ним лагідною, м'якою і відданою, і тоді чоловік покладе до її ніг все, що у нього є. У більшості сімей так і відбувається.

Арабки знають свої права не гірше обов'язків. Східні дівчата виховуються з тою ментальністю, що потенційні чоловіки повинні піклуватися про них, задовольняти усі їхні потреби. У будь-якій арабській родині жінка повинна слухатися чоловіка, але вона завжди бере участь у вирішенні важливих питань. Глава родини заробляє гроші, проте сімейним бюджетом розпоряджається його дружина. Справжньою господинею дому є жінка. Коли плем'я пересувається по піщаних і кам'янистих просторах пустелі, всі важливі рішення приймають чоловіки. Однак ситуація миттєво змінюється, як тільки бедуїни-кочівники після довгих мандрів зупиняються в якомусь оазисі: влада тут же переходить в руки жінок. Бедуїни не заважають своїм дружинам розважатися — співати, танцювати, базікати з подругами. Може бути, саме тому дружини бедуїнів виглядають завжди усміхненими.

Традиції і підтримка родичів в арабській сім'ї володіють неймовірною силою. Так, якщо жінка овдовіла, на ній одружується брат чоловіка, щоб забезпечувати її і оберігати. При належному вихованні і поведінці арабські жінки живуть в спокої і достатку.

При мусульманській традиційній багатодітності кодекс поведінки до жінки і перш за все до матері багатогранний. Взагалі для народів Близького Сходу характерна роль материнського начала як ментальної домінанти в міжособистісних стосунках в родинному колі. В родинях, де багато дітей, особливо синів, матір користується особливою повагою. В одному з хадисів говориться про те, що справжній рай знаходиться під ногами матерів, тобто саме від ставлення до жінки залежить благополуччя чоловіка-мусульманина. Згідно з мусульманською ментальністю, на жінок покладена велика місія — бути праведною дружиною і матір'ю, зберігати спокій, умиротворення і релігійність домівки, а також вихованість і богобоязливість підростаючого покоління. Чоловік утримує будинок, але дружина — господиня будинку і не потерпить втручання чоловіка в її справи.

На практиці дружина дуже впливає на чоловіка. Згода в сім'ї дуже бажана для арабського чоловіка і його дружини. Громадська думка проти чоловіка-деспота. Якщо дружина незадоволена чоловіком, вона може піти в будинок свого батька або брата і вся її рідня буде на її боці. Головне, чим жінка зміцнює свої позиції, на кого спирається у великій родині — це її діти, точніше, сини. Чим їх більше, тим більше у неї впливу, тим більше до неї поваги. Любов і повага синів до матері спокутує для неї всі страждання, неприємності і приниження в молодості. Вона сама стане свекрухою і буде правити сім'єю.

Звернувшись до лексичних багатств мови арабського бедуїна, який живе в аскетизмі і який обходиться мінімумом речей, ми побачимо цінність жінки в порядку зростання її похвальних якостей. Отже, в арабській кочовій культурі існували такі назви жінок: *Джаміля* — це жінка з правильними і красивими рисами обличчя і приємним кольором шкіри. *Ваді'а* — це жінка зі здоровим, пропорційно складеним тілом. *Хассана* — це жінка, краса якої зберігається протягом усього її життя. *Васіма* — це жінка, яка рік від року стає все кращою і кращою. *Касіма* — це жінка, яка своєю красою підкорює серця людей і вселяє в них радість. *Раї'а* — це жінка, краса якої в усіх відношеннях перевершує красу всіх визнаних красунь в тому чи іншому співтоваристві. *Бахіра* — це красива жінка з яскравою, помітною зовнішністю. *Фанія* — це жінка, яка не потребує будь-яких прикрас завдяки своїй красі, цнотливості чи шляхетності. *Харіда* — це жінка, яка поряд з красивою зовнішністю соромлива і

скромна. *Нуар* — це жінка, яка при своїй сором'язливості живить ненависть до сумнівів і підозрілості. *Хасан* — це жінка, яка здобула загальну повагу завдяки своїй вихованості і цнотливості. *Мухсана* — це жінка, яка, живучи в шлюбі зі своїм чоловіком, залишається за завісою невинності. Іншими словами, високий характер, вихованість і благородство перевершують тілесну красу. *Насур* — це плідна жінка, яка народила багато дітей. За своєю соціальною значимістю вона перевершує всіх жінок. *Мунджіба* — це жінка, діти якої знайшли повагу завдяки своїй силі. В арабських кочовищах і поселеннях жінка-мунджіба користується пошаною [Женщина].

Як бачимо, з точки зору арабського кочівника-бедуїна честь і цінність жінки визначається не тільки її тілесною красою, але й досконалістю її вдачі і духовним розвитком, а також її благодатною участю в національному житті етносу в якості матері.

Стовпом бедуїнської моралі є повага до матері і її шанування. Приказка *«Тітка з боку матері будь-якої людини займає почесне місце»* здавна поширена у бедуїнів. В арабському лексичному фонді існують численні лексеми, пов'язані із високим соціальним статусом матері в громаді. Феномен материнської домінанти віддзеркалюється і в арабському жіночому іменнику, пор. такі жіночі імена, як *Валляда* 'Та, що народжує багато дітей'; *Самра, Тамра* 'Плодовита' [ОКАЖИ]; *Хасіба* 'Плодовита', 'Родюча', 'Плодоносна', а також 'Високошляхетна', 'Шановна', 'Знатна', 'Благородна' [Имена Мусульманские].

ПРО СТАТЕВУ СЕГРЕГАЦІЮ І ДИСКРИМІНАЦІЮ У АРАБІВ

У Саудівській Аравії яскраво виражена статеву сегрегація. Вона зачіпає всіх жінок, яких чоловіки-опікуни намагаються максимально відгородити від навколишнього суспільства і будь-яких контактів з незнайомими чоловіками. Будь-які урочисті заходи проходять з поділом чоловіків і жінок. Більшість будинків в країні мають окремі входи. Притому будь-якому чоловіку, окрім господаря, заборонено входити в жіночу частину будинку. Розділені також і всі громадські місця: торгові центри, парки розваг, пляжі, громадський транспорт, освітні установи.

Причому досить часто школярі двох статей вчать не просто в різних будівлях, але і в різний час, щоб вони ні в якому разі не перетиналися один з одним. Порушення принципів статевої сегрегації, особливо з боку жінок, прирівнюється до злочину.

Цікаво, що статевая сегрегація залишається для мусульман і в потойбічному світі. Коран у багатьох сурах обіцяє там райське блаженство для всіх правовірних, як чоловіків, так і жінок. Однак і рай залишиться переважно чоловічим товариством, в якому жінкам аж ніяк не будуть дозволені чуттєві насолоди в тих же пропорціях, що і чоловікам, і якщо чоловік в раю має статеvu свободу, то про жінок догма замовчує, маючи на увазі, що ряд заборон для жінок збережеться і в раю.

Статева сегрегація зберігається і у нареченні людини. Араби не називають хлопчиків іменами із семантикою лексичних основ типу *ніжність*, *легкість* і тому подібними. Чоловік повинен відразу виявляти свої чесноти мусульманина і перш за все слухняність Богу. Хлопчикам дають імена на арабській мові, на якій написаний Коран. Дівчаток нарікають в основному звучно, використовуючи назви квітів або якості, що мають підкреслити жіночу красу. Для них підбирають імена на місцевих говірках. Арабські жіночі імена, як правило, набагато простіші чоловічих і поступаються їм за кількістю елементів. Відсутність імен лакаб і нісба і більш рідкісне вживання імен кунья і насаб значно скорочує ланцюжок імен в жіночій антропонімоформулі.

Соціальна дискримінація жінок

В більшості сучасних соціумів існує дискримінація жінок, але в арабському середовищі вона значно більша. В багатьох арабських країнах жінкам не дозволяють працювати взагалі або в дуже вузькому колі професій. Більшість релігійних діячів вважають, що дівчинка придатна для шлюбу з 9 років, а хлопчик з 15. Вони також вважають, що дівчину потрібно обов'язково видати заміж до настання статевої зрілості. Крім того, така практика вкрай негативно позначається на жіночій освіті. Дівчата, які уклали ранній шлюб (до 16 років), потім як правило вже не отримують повноцінну освіту і, відповідно, не можуть працювати. Для жінок в Саудівській Аравії взагалі не заохочується будь-яка наймана робота. З раннього дитинства дівчаток вчать, що їхня головна роль — народжувати і виховувати дітей, підтримувати сімейне вогнище, піклуватися про сім'ю. Жінка, звичайно, може працювати, але

тільки в спеціально відведених для жінок місцях і не у всіх сферах діяльності. Можна працювати лікарем, медсестрою, вчителем. Але це тільки якщо вдалося отримати відповідну освіту, що зробити теж вкрай важко. До того ж, на будь-яку роботу жінка в Саудівській Аравії може влаштуватися тільки з дозволу чоловіка-опікуна.

Додамо, що в будь-якій арабській країні арабка, що працює, отримані гроші витрачає виключно на себе, адже, згідно з канонами ісламу, матеріальна турбота про сім'ю цілком лежить на плечах її чоловіка.

Вкрай обмежена соціальність арабських жінок відбивається і в антропонімній сфері. Дискримінація жінок яскраво видна на прикладі від-
Прояви ген- дерної нерів- ності агентивних антропонімних номінацій. З огляду

на те, що арабська жінка займається переважно хатньою роботою та дітьми, кількість агентивних імен жіночого роду від назв професій незначна і обмежена вузьким колом відпрофесійних номінацій.

До жіночих пропріальних *potina agentis* відносимо наступні імена: *Даріса* 'Вчителька', 'Жінка-викладач'; *Му'алліма* 'Вчителька', 'Жінка-викладач'; *Табіба* 'Жінка-лікар'; *Хакіма* 'Жінка-суддя'; *Шайха* 'Жінка-шейх', 'Жінка-керівник'; *Катіба* 'Письмениця', 'Жінка-секретар'; *Хадіма* 'Жінка-службовець'; *Маб'уса*, *Мабгуса* 'Жінка-депутат'; *Мудаббіра* 'Керуюча', 'Керівниця'; *Мушріфа* 'Жінка-керівник'; *Назіма* 'Жінка-організатор', 'Поетеса'; *Шаїр(а)* 'Поетеса' (як компонент складеного арабського жіночого імені); *Мусавіра* 'Художниця'; *Расіма* 'Художниця'; до цього переліку додамо імена *Ваїза*, *Вагіза* 'Наставниця', 'Та, що навчає етиці, моралі, моральності'; *Васійя* 'Вихователька', 'Наставниця'; *Му'ліфа* 'Вихователька'; *Джаміа* 'Збирачка', 'Призбирувачка' [Імена Мусульманские].

Чоловіки і жінки різняться за своєю біологією, анатомією. Цілком природно, що імена представників різної статі неоднакові, що обумовлено біологічними чинниками. Проте сексистська диференціація має не стільки біологічну, скільки соціально-психологічну, гендерну основу. На відміну від біологічної статі, гендер виступає набором соціально рольових самоідентифікацій (самовизначень), які можуть збігатися з суто біологічними особливостями або суперечити їм. Існують певні соціальні стереотипи, категорії маскулінності та фемінності. До категорії

маскулінності, споконвічно чоловічих якостей відносять силу та мужність, агресивність, змагальність, інструментальність (орієнтацію на речі). Стереотипні уявлення приписують жінкам слабкість, пасивність, емоційність, довірливість, інфантильність¹. Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації — навчання ролі чоловіків і жінок, яке відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку. На це впливають сімейне виховання, школа тощо. Гендерні стереотипи виправдовують нерівність статей, спричиняють формування сексистської антропонімії, антропонімною асиметрії, нерівномірну представленість імен осіб обох статей. Для багатьох соціумів притаманний андроцентризм, викликаний тривалою домінантною роллю чоловіків. Антропонімний андроцентризм, пов'язаний із антропонічним сексизмом, проявляється в безумовному домінуванні чоловічих імен в етнічному антропоніміконі, в наявності значного шару вторинних жіночих номінацій, утворених від чоловічих імен.

Взагалі араби намагаються обмежити використання жіночих імен в офіційному обігу. В Корані згадується лише одне жіноче ім'я — *Марьям*. Інші згадані в Корані жінки називаються не прямо, а описово: *дружина Адама*, *дружина фараона*, *мати Муси* і т. д. В численних випадках жіночі імена — це фемінізовані форми чоловічих імен.

Слід підкреслити, що арабській мові властиве різке розчленування всього лінгвального простору на два сектори за статевою ознакою — на чоловічий рід і жіночий рід. Арабська мова, вся арабська культура і арабський антропонімікон мають андрогенний характер. Арабська мова андрогенна за своїм генезисом — жіночий рід вторинний, похідний і походить від форм

¹ Ставлення до всього жіночого як другорядного, другосортного, підлеглого, слабкого закладено в арабській ментальності неймовірно глибоко, на рівні мовної свідомості. Історично в арабській мові закінчення жіночого роду не мали нічого спільного з виразом статі. Колись існували два іменних класи — один із спеціальними афіксами, інший без них. При створенні граматичної категорії роду у безафіксальну групу слів (яка включала слова, що позначають чоловіків) поступово втягувалися слова, що означали щось велике, сильне, активне або підпорядковуюче, а в афіксальну групу (яка включала слова, що позначають жінок), поступово втягувалися слова, що означали все дрібне, слабке, менш важливе, другорядне, підпорядковане, а також слова вторинні, похідні, неосновні [Гранде : 112].

чоловічого роду. Це яскраво проявляється в антропонімній сфері. В принципі в арабській мові будь-яке чоловіче особове ім'я завжди можна перетворити в жіноче, якщо надати до нього закінчення *-а* або *-я*. Чоловіче ім'я *Азіз* (араб. عزيز) 'Сильний', 'Могутній', 'Рідкісний', 'Цінний', 'Милий', 'Дорогий' поширене у багатьох ісламських народів. Жіноче відповідне ім'я *Азіза* (араб. عزيزة) поширене у багатьох народів які сповідують іслам. Додамо ім'я *Аль-Азіз* (араб. العزيز) 'Могутній' — одне з імен Аллаха, яке може застосовуватися виключно для звернення до Аллаха. Чоловіче ім'я *Азім* (араб. عظيم) 'Великий', 'Знатний', 'Серйозний', 'Чудовий' поширене у багатьох народів, які сповідують іслам. *Аль-Азім* (араб. العظيم) — одне з імен Аллаха, яке може застосовуватися виключно для звернення до Аллаха. Воно має багато значень, що відносяться до поняття величі Аллаха. Чоловіче ім'я *Азім* має жіночий відповідник *Азіма*.

Жіноче ім'я *Халіма* (араб. حلیمه) походить від чоловічого імені *Халім*, що є одним з 99 епітетів Аллаха із лексичним значенням твірної основи 'лагідний', 'добрий'; від чоловічого імені *Фавзі* (араб. فوزي) 'Переможець' постало жіноче ім'я *Фавзія*; чоловіче ім'я *Танзіль* має жіночий корелят *Танзіла*, *Танзіля* (араб. تنزيلا) 'Дарування згорі', 'Послання з неба'; чоловіче ім'я *Саїд* (араб. سعيد) 'Щасливий' має парне жіноче ім'я *Саїда*; чоловіче ім'я *Джафар* (араб. جعفر) 'Потік', 'Струмок', 'Річка', 'Джерело' має жіноче парне ім'я *Джафара*; чоловіче ім'я *Каміл*, *Каміль* (араб. كامل) 'Досконалий', 'Зрілий', 'Великий' поширене серед народів, які сповідують іслам, і має жіночий відповідник *Каміла*, *Каміля*. Чоловіче ім'я *Джаміль* (араб. جميل) 'Вродливий' крім арабських країн широко використовується в мусульманських країнах Азії і Африки, а також іммігрантами з мусульманських країн в Європі, США, Канаді, Австралії та Латинській Америці. Жіночим еквівалентом цього імені є *Джаміла* (араб. جميلة) 'Красива'. Форма арабського імені *Закі* має два антропонімних відповідника: *Закі* (араб. زكي) 'Невинний' і *Закі* (араб. ذكي) 'Проникливий'. Перший варіант має більше поширення і є однокореневим зі словом *закят* (податок на майно і доходи мусульман, що є обов'язковим за шари'атом). Жіноча форма імені — *Закія* (араб. زكية). Пор. також чоловіче ім'я *Амір* (араб. أمير) 'Принц', 'Князь', 'Начальник' і жіноче ім'я *Аміра* (араб. أميرة) 'Крона дерева', 'Квітуча', 'Принцеса', 'Княжна', 'Начальниця' [Имена Арабские].

Жіночі імена утворюються від чоловічих також за допомогою компонента *умм*, який походить від лексеми *умм* 'мати'. Компонент *умм* в таких іменах виступає як формальна ознака жіночого роду, своєрідна форма фемінізації чоловічих імен¹.

Окремий ряд складають жіночі імена з іншими фемінізуючими антропоформантами, наприклад арабське ім'я *Захід*, *Загід* 'Аскет', 'Подвижник' має жіночий варіант *Загідат* [Имена Арабские], пор. також жіноче ім'я *Західа* [Гафуров 1987 : 148]. Арабське чоловіче ім'я *Амін* (араб. أمين) 'Вірний', 'Чесний', 'Безпечний' поширене у багатьох народів, які сповідують ісламську релігію; воно утворено від багатозначного дієслова *-т-п*. Серед однокореневих слів — лексеми *амінь*² та *іман*³. Ім'я *Амін* корелює із жіночими іменами *Амінат*, *Аміна* (араб. أمينة), твірні основи яких мають кілька версій тлумачення. Згідно з історичними даними, *Аміною* звали матір Пророка Магомета, що відбилось на трактуванні імені. Перша версія значення твірної основи імені — 'чесна', 'вірна', 'надійна'; другий варіант імені — 'має спокійну вдачу' і, нарешті, третій варіант — 'та, що знаходиться в безпечному й спокійному місці'. Імена *Алім*, *Галім* (араб. عليم) 'Той, хто знає', 'Досвідчений' або 'Вчений' поширені у мусульман. Спочатку слово *алім* було титулом мусульманських правителів, а потім перейшло в розряд особових імен. Ім'я *Аль-Алім* (араб. العليم) 'Всезнаючий', 'Той, хто знає все про все' є одним з імен Аллаха і вживається в Корані. Жіночі відповідники — антропоніми *Аліма*, *Галіма*, *Алімат*, *Галімат* (араб. عالمة) 'Та, що знає', 'Досвідчена', 'Вчена' [Имена Арабские].

Деякі імена, які використовуються для представників обох статей, мають різні значення твірних основ. Тюркське слово *ай* 'місяць (світло)', функціонуючи як компонент жіночих імен, має значення 'красива', 'красуня', а як компонент чоловічих імен має значення 'щастя', 'щасливий час' [Гафуров 1987 : 122].

¹ Доісламські араби часто давали синам імена, за граматичною формою аналогічні жіночим. Ці пережитки «магії імен» свого роду маскування від злих духів пустелі, які можуть знищити потомство чоловічого роду [Гафуров 1987 : 45].

² Мусульмани використовують слово 'āmīn (араб. آمين), коли здійснюють намаз і після проголошення першої сури Корану (аль-Фатіха) з тим же значенням, що і в іудаїзмі, і в християнстві.

³ *Іман* (араб. إيمان 'віра') — віра в істинність ісламу; віра в Аллаха, янголів, Писання, Пророків, Судний день, в нагороду за добро і зло.

Арабське чоловіче ім'я *Ісма*т трактується як 'Захист', а жіноче ім'я *Ісма*т — як 'Стриманість', 'Чистота' [Гафуров 1971 : 195].

Цікаво зазначити, що в арабському антропоніміконі жіночих імен з побажанням довголіття досить мало: *Хаят* 'Життя'; *Халіда* 'Вічна' (у відносному значенні цього слова, тобто 'Та, що довго живе'); *Хулуд* 'Вічність' (знову ж у відносному значенні), а чоловічих імен такого типу більше: *Амр*, *Умар*, *Умейр*, *Айяш*, *Зіяд*, *Язід* 'Додасться'; *Яіш* 'Житиме'; *Муаммар* 'Той, що довго живе'; *Халід*, *Халляд* і т. д. [Красивые Имена].

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧОЇ КРАСИ В АРАБСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Араби дуже чутливі до жіночої краси. Поняття *жіноча краса* належить до однієї із важливих ментальних, етичних та світоглядних цінностей арабського етносу. Арабське прислів'я говорить: «*Розум жінки в її красі, краса чоловіка в його розумі*». Концепти як концентроване вираження етнічного духовно-емоційного досвіду мають національно-культурне вербалізоване відображення. В арабському культурному ареалі концепт *жіноча краса* має різноманітні мовні маніфестації. Існують численні арабські лексеми для вираження різних жіночих іпостасей.

Об'єктивоване лінгвальними засобами, поняття *жіноча краса* представлено в арабській мові численними лексемами, декотрі з яких онімізувались і перейшли в фонд антропонімної лексики. Особові імена з семантемою *краса*, *вродливість* займають значний об'єм в арабському жіночому антропоніміконі, зокрема: *Абла* 'Та, що має прекрасну фігуру'; *Аніка* 'Елегантна', 'Красива'; *Анфаса* 'Дуже красива', 'Витончена'; *Басіма* 'Миловидна'; *Бахія* 'Красива', 'Блискуча', 'Елегантна'; *Бахіра* 'Блискуча', 'Чудова', 'Прекрасна', 'Розкішна', 'Ефектна'; *Бусайна* 'Маленька гарнуня'; *Ваджхіа* 'Та, що має красиве обличчя'; *Васіма* 'Красива', 'Витончена', 'Елегантна'; *Васма* 'Миле личко', 'Красива', 'Витончена'; *Джадіра* 'Приємна', 'Симпатична', 'Гідна уваги'; *Джазіба* 'Та, що притягає до себе', 'Чарівна', 'Та, що викликає захоплення'; *Джаміла* 'Красива', 'Витончена', 'Гарненька'; *Захіа* 'Красива', 'Блискуча'; *Захіна* 'Блискуча', 'Яскрава'; *Захіра* 'Квітуча', 'Красива'; *Зурафа* 'Елегантні', 'Красиві', 'Витончені'; *Ламіа* 'Блискуча', 'Сліпуча', 'Сяюча'; *Лутфіа* 'З миловидним

обличчям', 'Красива', 'Витончена'; *Майсун* 'Красива обличчям і тілом'; *Маліха* 'Красива', 'Цікава', 'Прекрасна'; *Мардія* (*Марзія*) 'Приємна', 'Миловидна', 'Чарівна', 'Симпатична', 'Красива'; *Мусфіра* 'Блискуча', 'Сяюча'; *Мухассана* 'Красива'; *Радіфа* 'З красивим обличчям', 'Велична'; *Ра'на* 'Красуня'; *Рашіка* 'Граціозна', 'Витончена'; *Сабіха* 'Красива', 'Прекрасна'; *Сабха* 'Гарненька', 'Красива', 'Витончена', 'Та, що світиться', 'Промениста'; *Субаха* 'Красива', 'Граціозна', 'Витончена'; *Хайфа* 'Струнка', 'Ставна', 'Та, що має гарну фігуру'; *Хасіна* 'Красива', 'Гарненька'; *Хассана* 'Найкрасивіша жінка', 'Наймиліша'; *Шакіла* 'З прекрасною фігурою', 'Красива' [Имена Мусульманские].

Арабам подобається все яскраве, блискуче, що ототожнюється з красою, звідки низка відповідних жіночих імен: *Базіра*, *Бахіра* 'Блискуча', 'Чудова', 'Красива'; *Бадіа* 'Чудова', 'Дивовижна', 'Блискуча'; *Бахіджа*, *Багіджа* 'Радісна', 'Весела', 'Блискуча', 'Світла', 'Прекрасна', 'Красива', 'Чарівна'; *Бахія*, *Багія* 'Чудова', 'Красива', 'Блискуча', 'Яскрава'; *Захва*, *Загва* 'Блиск', *Захра*, *Загра* 'Блискуча', 'Яскрава'; *Захія*, *Загія* 'Квітуча', 'Яскрава'; *Ламіа*, *Ляміа* 'Блискуча'; *Лямаан* 'Блиск', 'Сяйво'; *Муніра* 'Сяюча', 'Світла', 'Яскрава', 'Блискуча'; *Надіра*, *Надира* 'Свіжа', 'Квітуча', 'Прекрасна'; *Надра* 'Свіжість', 'Блиск'; *Раваа* 'Принадність', 'Незвичайна краса', 'Блиск'; *Раунак*, *Равнак* 'Пишність', 'Блиск', 'Краса' [ОКАЖИ].

*Зовнішність
арабських
жінок*

Взагалі, арабки привабливі пропорційними фігурами, м'якими рисами обличчя, густим, чорним, як смола волоссям. Їхні величезні чорні очі, осяяні густими віями, прекрасні. Вони спрavedливо надихають поетів.

Арабський жіночий іменник порівняно бідний на імена, твірні основи яких називають конкретні риси зовнішності жінок. За лексичною семантикою жіночих імен араби віддають перевагу жінкам з чистою білою шкірою, високим на зріст, з повними грудьми, з правильними рисами обличчя. Довгі пухнасті вії східних красунь також є символом краси.

А. Г. Гафуров пише, що в минулому худих жінок араби вважали мало не виродками. Тому вони називали дівчаток іменами з семантикою 'повнота', 'вгодованість'. *Зайнаб* 'Повна', 'Огрядна' — одне з найдавніших арабських жіночих імен [Гафуров 1971 : 76]. Пор. ще жіноче ім'я *Зулайха* 'Вгодована', 'Огрядна' [Гафуров 1987 : 149].

Арабські жінки, як правило, повніють після весілля і пологів і через життя переважно в обмеженому просторі свого житла, але їхні чоловіки миряться з повнотою і не кинуть дружину через це. Тому імена повних жінок не мають негативних конотацій: *Абля*, *Абла* 'Огрядна', 'Опасиста' 'Тілиста'; цікаве друге лексичне значення цього імені 'Жінка без недоліків'; *Вафа* 'Повнота'; *Рая*, *Райя* 'Соковита', 'Пишна'; *Раяна*, *Райяна* 'Соковита', 'Пишна' [ОКАЖИ].

Високі та стрункі молодиці до вподоби арабам, звідки жіночі імена *Муніфа* 'Висока'; *Самія* 'Висока'; *Санія* 'Висока'; *Фарія* 'Висока і струнка'; *Шамма* 'Висока'; *Хейф*, *Гейф* 'Стрункість', 'Тонкість талії'; *Хейфа*, *Гейфа* 'Струнка (в талії)', 'Тонка' [ОКАЖИ].

Лексична семантика твірних основ окремих жіночих імен вказує на інші особливості жіночої постаті: *Юмна* 'Права рука', 'Правша'; інші лексичні значення цієї пропріальної лексеми 'Щаслива', 'Благословенна'; *Юсра* 'Ліва рука', 'Лівша', інші лексичні значення цієї пропріальної лексеми 'Легкість', 'Успіх', 'Прощитання'¹. *Джейда* 'Довгошия'; *Нахід*, *Нагід*, *Нахед* 'Жінка з великими виступаючими вперед піднятими грудьми' [ОКАЖИ].

Для арабів в поняття жіночої краси входить колір шкіри. Арабське прислів'я говорить: «*Білизна обличчя — половина його краси*». Деякі арабські жіночі імена мають семантику твірних основ, пов'язану з вказівкою на окремі риси обличчя, на зразок *Умкулсум* 'Круглолиця', 'Щоката' [Гафуров 1971 : 230]. Пор. ще *Ваджна* 'Щока'; *Ваджанат* 'Щоки'; *Кульсум* 'Вилищувата' [ОКАЖИ], пор. перс. *Рухсара* 'Щоки' [Гафуров Імя и история : 183]. В основах деяких жіночих імен лежать слова, що позначають брови, пор. араб. *Ватфа* 'Густоброва' [ОКАЖИ]; тюрк. *Каракаш* 'Чорноброва' [Гафуров 1987 : 156].

Різним народам подобаються жінки з густим волоссям, звідки імена перс. *Заргісу* 'Золотокоса'; *Зарнігар* 'Золотоволоса красуня' [Гафуров 1987 : 147, 148]; башк. *Зульфіра* 'Незрівнянні локони'; перс. *Зулфі* 'З локонами'; азерб. *Сачли*

¹ Зазначимо, що в арабському іменнику семантема *нога*, а також назви частин ноги антропонімно не актуалізуються: за арабською традицією, ноги вважаються нечистими.

‘З пишним волоссям’ [Гафуров 1971 : 192, 199, 225], а також жінки з пухкими губами, звідки арабські імена *Лама*, *Ляма* ‘Темрява губ’; *Ламія*, *Лямья* ‘Із смуглявими губами’, ‘Темногуба’ [ОКАЖИ].

Особливо часто зустрічаються імена з позначеннями яскравих великих очей: араб. *Айна* ‘З великими очима’; *Даджа* ‘Чорноока’; *Наджля* ‘Та, що має великі очі’; *Хаура*, *Хавра* ‘Чорноока’; *Шахля*, *Шагла* ‘Блакитноока’ [ОКАЖИ]; перс. *Сіяхчаши* ‘Чорноока’ [Гафуров 1971 : 226]; азерб. *Алагьоз* ‘Великі очі’; казах. *Ботагоз* ‘Великі очі’ [Гафуров 1987 : 123, 136].

НАЙВАЖЛИВІШІ З ТОЧКИ ЗОРУ АРАБСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЦІННІСНІ ТА ЕМОТИВНІ ЖІНОЧІ РИСИ

Хоча фізична краса жінки, чуттєва сторона і важлива для арабів, в етнічному менталітеті вона відступає на другий план перед моральними чеснотами майбутньої дружини, а також перед її походженням, її вмінням поводитися і статусом її батьків.

Ці особливості арабської ментальності певною мірою знаходять своє віддзеркалення в антропонімній сфері. Можна виокремити кілька основних лексико-семантичних груп жіночих антропонімів, в яких проглядають назви основних цінностей жінок з точки зору арабської ментальності. Це перш за все доброчесність (цнотливість, невинність), скромність, ніжність.

Цнотливість, незайманість займає важливе місце в арабській етнічній ментальності. Лоуренс Аравійський пише: «Араб по природі своїй цнотливий, а давній звичай багатоженства майже викоринив позашлюбні зв'язки в племенах аборигенів». Наявність у коханої дівчини невинності, цнотливості, незайманості є надзвичайно важливою для арабського чоловіка. Араби дуже ревно ставляться до своїх дружин. Вони з дитинства виховуються на ідеалах, що «гідна дівчина повинна належати тільки одному чоловікові», «найцінніше в дівчині — це її честь», «це велике щастя і відповідальність бути першим у дівчини». Араби зустрічаються з дівчатами, гуляють з ними, ходять в кафе, кіно

і ресторани, але не більше того. Чекають стільки, скільки треба до весілля. Деякі чоловіки залишаються незайманими до весілля, оскільки за релігійними і культурними правилами він може спати тільки з дружиною. Для арабського клану, в тому числі і жінок, дуже важливо зберігати свою честь. Якщо жінка зганьблена, то осоромлюється і весь клан, від чого можуть бути дуже важкі наслідки.

Молодий чоловік, виявивши, що його дружина не цнотлива, з ганьбою прожене її. У минулому батько і брати нещасної могли витягти її в пустелю і перерізати їй горло. Позашлюбні зв'язки заміжньої жінки рівноцінні грі зі смертю. Трапляється, що невірну дружину забивають камінням або топлять, як і її коханця [Васильєв 1986 : 136]. Чоловік-араб — страшний ревнивець і впевнений, що дружина завжди готова до зради. За спостереженнями Е. У. Лейна, зробленими півтора століття тому: «Єгиптянки більш розбещені, ніж жінки з будь-якої країни, яка претендує на цивілізованість. <...> Вважається, що єгиптянки вельми хитромудрі і можуть обвести навколо пальця самого обережного і підозрілого чоловіка. Незважаючи на величезний ризик, їхні інтриги рідко бувають невдалими». О. М. Васильєв пише: «Ми не раз переконувалися в справедливості і нестаріючій цінності спостережень Е. У. Лейна. Але тут його зауваження навряд чи безперечні» [Васильєв 1986 : 143].

Щоб показати свою «цнотливість і чистоту», жінки повинні покривати своє тіло у вільний одяг, щоб не «спокушати» чоловіків. У ментальності арабів з моменту, коли «дівчина стає тільки його», він несе повну відповідальність за все її подальше життя, що відбито в лексичній семантиці ряду жіночих імен на зразок *Аманат* 'Те, що довірили', 'Те, що слід берегти' [Имена Мусульманские].

Мотив цнотливості, незайманості лежить в основі номінації низки арабських жіночих імен: *Азра* 'Незаймана'; *Афіфа* 'Доброчесна', 'Цнотлива'; *Батуль* 'Незаймана', 'Цнотлива'; *Іс-мат* 'Непорочність', 'Чистота'; *Іффат* 'Чеснота', 'Цнотливість' [Гафуров 1987 : 122, 128, 132, 153]; пор. ще *Афаф* 'Цнотливість', 'Добродіяння', 'Чистота', 'Невинність', 'Скромність'; *Мастура* 'Цнотлива', 'Чесна', 'Сумлінна'; *Тагіра*, *Тахіра* 'Чиста', 'Непорочна' [ОКАЖИ]; пор. ще *Адара* 'Незаймана'; *Ал-лудра*, *Алладра* 'Незаймана'; *Аттіка* 'Незаймана', 'Чиста'; *Бара*

‘Невинність’; *Іффа* ‘Цнотлива’; *Каріда* ‘Незаймана’ [Женские Имена].

У своїх вчинках араби надзвичайно винахідливі, знаходять нестандартні та цікаві рішення, а заповзятливість в більшості ситуацій грає їм на користь. В арабському суспільстві вітаються сміливі та ініціативні люди,

Скромність а тому скромними араби бувають досить рідко.

Годі й чекати, щоб такі риси як скромність були закарбовані в семантиці твірних основ арабських чоловічих імен. Водночас скромність як риса характеру вітається у жінок. Скромність і покірність вважаються найкращими якостями жінки в арабському суспільстві, що відбивається у внутрішній формі деяких жіночих імен: *Хішма* ‘Скромність’, ‘Сором’язливість’, ‘Пристойність’, ‘Благопристойність’; *Ваді* ‘Лагідна’, ‘Смирна’, ‘Проста’, ‘Скромна’.

Жінки мають коритися своїм чоловікам. Про це нагадує лексична семантика основ деяких жіночих імен, таких як *Аруб* ‘Та, що любить свого чоловіка і підкоряється йому’; *Імтісаль* ‘Підпорядкування’, ‘Покора’; *Кунут* ‘Підпорядкованість’, ‘Покірність’ [ОКАЖИ].

Ніжність Окрему групу арабських жіночих імен складають антропоніми із семантемами *ніжність*, *м’якість* тощо: *Асія* ‘Та, що втішає’, ‘Та, що лікує’; *Атуф* ‘Любляча’, ‘Ніжна’; *Гайда*, *Гейда* ‘Юна’, ‘Ніжна’; *Ламіс*, *Ляміс* ‘Ніжне торкання’, ‘Ніжна на дотик’; *Лін* ‘М’якість’, ‘Ніжність’; *Лаян*, *Лаян* ‘Ніжність’, ‘М’якість’; *Мейса*, *Майса* ‘М’яка’, ‘Ніжна’; *Навайм*, *Науїм* ‘Ніжні’, ‘Делікатні’; *Раум* ‘Любляча’; *Рафіка* ‘Добра’, ‘М’яка’; *Сальма* ‘Ніжна’, ‘Мирна’ [ОКАЖИ].

Багатство В арабській ментальності кохання не є найістотнішим фактором для шлюбу. Багата арабка ніколи не піде заміж за бідняка, та й її родина цього не допустить. Кожен араб шукає в шлюбі якусь вигоду, звідки жіночі імена, притаманні арабській ономастичній ментальності: *Джадва*, *Джауда* ‘Користь’, ‘Вигода’; *Нафіа* ‘Корисна’, ‘Вигідна’; *Рабіха*, *Рабеха* ‘Вигідна’; *Фаїда* ‘Користь’, ‘Корисна’.

Багатство — один із критеріїв оцінки людини. Лексеми із значенням ‘багатство’ часто лежать в основі жіночих імен: *Ганія* ‘Багата’, ‘Заможна’, ‘Красуня’; *Мейсара*, *Майсара* ‘Багатство і процвітання’; *Рагад* ‘Забезпечення’, ‘Благополуччя’, ‘Багатство’; *Рагда* ‘Забезпечення’, ‘Благополуччя’, ‘Багатство’ [ОКАЖИ].

Для арабського менталітету важливим є не лише багатство, а й соціальний статус, походження. Тому семантика *знатність* часто зустрічається в твірних основах жіночих *Шляхетність* імен: *Асіля, Асиля* 'Шляхетна', *Знатного* походження; *Акрам* 'Шляхетні'; *Амджад* 'Шляхетні'; *Багіра, Бахіра* 'Шляхетна', *Пані*; *Маджіда* 'Славна', 'Знатна'; *Набіля* 'Знатна', 'Шляхетна'; *Наджіба* 'Шляхетна'; *Хасіба* 'Знатна', 'Та, що належить до знатного роду' [ОКАЖИ].

СТАВЛЕННЯ АРАБІВ ДО ДІТЕЙ

Народження дітей — сенс життя і сенс шлюбу. Діти — основа шлюбу, статут сімейного щастя, самого життя. Батько чекає спадкоємця, бо «*у кого є спадкоємці, той не вмирає*», велика родина чекає помічників і захисників. Для арабської родини наявність дітей є понад усе. Араби кажуть: «*Наші діти — наше серце*» [Прислів'я : 55], пор. ще прислів'я: «*Будинок без дітей немов без свічок*» [Пословицы : 34].

Араби дуже люблять дітей. І чоловіки, і жінки висловлюють своє ставлення до них відкрито і відверто. Так вже споконвіку повелося, що діти у арабів виховуються в любові, виростають оточені увагою всіх своїх родичів, які не тільки захоплюються ними, а й намагаються так чи інакше взяти участь у формуванні їхнього характеру в традиційному дусі. Таке ставлення до дітей набуло поширення всюди в арабському світі. Можна відзначити, що всі араби в цьому плані виявляють разючу подібність [Шагаль : 163].

Араби люблять маленьких діточок як своїх, рідних, так і чужих. Вони не можуть байдуже пройти повз чужу дитину — обов'язково погладять голівку, полоскочуть, зроблять «козу», пригостять цукеркою. На вулиці зовсім незнайома людина може пригостити дитину просто за те, що вона дитина. Арабським дітям дарують багато подарунків, їх красиво наряджають. Араби — надзвичайно турботливі, дбайливі батьки. За мусульманською ментальністю, народження дитини — подарунок Аллаха. Виховання синів і дочок є способом поклоніння йому. Дітей без батьків в арабських країнах практично не буває. Араби всіляко дбають про своїх дітей. Одна із основних тем родинних розмов — про дітей.

Інколи апелятивні позначення дітей через антропонімну синекдоху трансформуються у власні назви, особові імена. Онімізація номенклатурних термінів, апелятивних лексем часто відбувається завдяки їхньому емпатичному, підвищеному емоційно-експресивному використанню у розмовному дискурсі.

Так виникають деякі арабські особові імена, на зразок *Валад* 'Син'; *Валід* 'Дитя', 'Нашадок'; *Валіда* (форма жіночого імені від *Валід*); *Мавлуд* 'Дитя', 'Хлопчик'; *Мавлуда* 'Дитя', 'Дівчинка' [Гафуров 1971 : 173, 202]; *Райхан* 'Дитя' (ч. р.); *Туфайл* 'Дитятко' (ч. р.) [Гафуров 1987 : 180, 196].

Особові імена — результат антропонімної синекдохи — при таманні не лише арабам, а всьому мусульманському світу, пор. тадж. *Авлод* 'Діти' (ч. р.) (від араб. *авлад*); тюрк. *Бала* 'Дитя' (ч. р., ж. р.); киргиз. *Балаш* 'Дитя' (ч. р., ж. р.); тадж. *Бача* 'Дитя' (ч. р.); казах. *Бопа* 'Дитятко' (ж. р.); казах. *Бота* 'Дитя' (ж. р.); башк. *Валіт* 'Дитя' (ч. р.) (від араб. *Валід*); азерб., башк., татар. *Вілдан* 'Діти' (ч. р.) (від араб. *вілдан*); татар. *Гілман* 'Хлопчики' (ч. р.) (від араб. *гілман*); азерб. *Киз* 'Дівчинка', 'Дівчина'; азерб. *Кизбала* 'Дівчинка'; азерб. *Кизлар* 'Дівчинки'; азерб. *Кизим* 'Моя дівчинка' [Гафуров 1971 : 160, 169, 170, 172, 173, 174, 177, 200].

До особових імен, утворених через антропонімну синекдоху, тобто шляхом онімізації термінологічних лексем із зберіганням відповідної лексичної семантики в твірних основах, додамо синекдохічні дескриптивні антропоніми, які утворені онімізацією слів із конкретною вказівкою на окремі конкретні риси осіб, що отримують ці імена. Деякі імена-дескриптиви називають і водночас характеризують малих діточок, на зразок араб. *Буджайр* 'Пузатенький', тадж. *Гірдак* 'Кругленький', 'Повненький'; араб. *Кулсум* 'Повнощокій' [Гафуров 1987 : 136, 139, 158].

Ставлення до хлопчиків і дівчаток в багатьох етнічних культурах традиційно дуже різне. Різне ставлення арабів до синів і дочок чітко виражено в арабських приказках: «*Син — для себе, дочка — для інших*», «*Місце дочки в рідному домі завжди порожнє*» [Прислів'я : 59]. Арабська паремія підкреслює: «*Той, хто після себе залишає сина, не вмирає*» [Прислів'я : 58].

Народження дівчинки часто сприймається як неминуче зло. Зло — бо це не хлопчик, майбутній працівник, продовжувач роду, спадкоємець. Неминуче — бо треба ж комусь цих

спадкоємців народжувати. В епоху джахілії главою арабської сім'ї був чоловік, тому що на ньому лежала турбота про її забезпечення. У кочових племенах головною особою, яка видобуває і приносить матеріальні блага, є пастух-скотар; представник сильної статі захищає від ворогів не тільки плем'я, а і його найбільший скарб — стадо. Жінка в кочовому господарстві грає роль підлеглої і в матеріальному відношенні залежить від чоловіка. В ті часи народження дівчинки вважалося ганьбою не тільки для матері, але й для батька. Ставлення арабів до дочок у доісламську епоху часто виражалося в тому, як вони їх називали. Одних могли назвати *Багіда* 'Ненависна', 'Зневажена', а інших — *Джусам* 'Нічний кошмар'. За часів джахілії араби проводжали дочок заміж такими словами: *أيسرت وأذكرت ولا أنثت* 'Провітай, народжуй чоловіків, і не народжуй жінок'.

Коли арабу-язичнику сповіщали про народження дочки, від обурення його обличчя ставало чорним. Батько усамітнювався, і все розмірковував, що робити з немовлям. Годувати це дівчисько і ростити, щоб потім не отримати від нього ніякої користі? Віддати в іншу сім'ю і нічого не взяти натомість? Яка з дочки користь? Працювати не може, воювати не може, торгувати не може. Побояючись бідності, або того, що дівчинка в майбутньому може накликати ганьбу на сім'ю або потрапити в полон під час набігу іншого племені, після чого за неї доведеться платити викуп, а також з причини будь-яких фізичних вад або хвороб, араби закопували дочок заживо. Якщо дівчинки з'являлися на світ з блакитними очима, вродженим дефектом, веснянками або родимкою, то їхнє народження сприймалося в сім'ї як поганий знак, і таких дітей закопували живцем. Ця огидна традиція мала навіть свою назву — *ва'д*. Курейшити закопували своїх дівчаток у мекканській горі Абу дамама, чи Хаджжун. Якщо жінка народжувала багато дочок, то вона вважалася поганою дружиною, тому що в ній немає блага, вона не приносить добра і породжує тільки зло. Цілком реально було отримати розлучення від чоловіка лише за тієї причини, що жінка народила дочку, а не сина.

Іслам скасував всі звичаї, пов'язані з похованням дітей заживо. Іслам прищеплює батькам любов до дочок, вказує на їхню цінність і користь, вчить співчуттю і милосердю. Коран не проводить відмінностей щодо фактів народження дівчинки чи хлопчика і вважає народження дівчинки даром і благословенням

Аллаха, таким же, як і народження хлопчика. Більше того, у Корані народження дівчинки, як божественного дару, навіть згадується першим. Іслам вихваляє тих, хто проявляє милосердя до своїх дочок, і за це їм обіцяний рай. Мусульмани добре знають, що Пророк Мухаммад мав чотирьох доньок. Згідно з переказами, першою людиною, що увірувала в пророчу місію Пророка, завжди і в усьому його підтримувала, була Хадіджа, перша жінка Мухаммада¹.

Все це так. Але упередженість до народження дочок дуже сильна у мусульман і до сьогодні. Народженню хлопчика віддається більша перевага, ніж дівчинки. Якщо народиться хлопчик, батько з радістю біжить додому, розмахуючи руками і викрикуючи якомога голосніше: *Бшара! Бшара!* 'Добра звістка!' Якщо народилася дівчинка, то посланець направляється до батька з сумним виглядом і той здогадується про нещастя, що його спіткало. Щоб втішити його, посланець нагадує йому про майбутнє задоволення (мається на увазі отримання частини махра при видачі дочки заміж), кажучи: «*Хай буде благословенна наречена*».

Про це також яскраво свідчать антропонімні факти. Таджикське ім'я *Басгул* складається з двох основ: *бас* 'досить' і *гул* 'квітка'. Сенс цієї пропріальної лексеми — 'не треба дівчаток'. Так називали новонароджену, коли в родині народжувалися одні дівчатка. Існують інші таджицькі жіночі імена з цим же змістом: *Басак* (в основі імені — лексема *бас* в зменшувальній формі); *Басмо* з основою *мо* 'місяць' (назва небесного світила, в даному випадку для позначення жіночого імені). У туркменській мові існує подібне жіноче ім'я *Бесдір* 'Досить', пор. азерб. *Гюльгайїт* 'Не треба дівчат'; азерб. *Іфрат* 'Надлишок' (із араб. *іфрат*); татар. *Кіфая* 'Досить' (із араб. *кіфая*); тадж., узб. *Кіфоят* 'Досить' (із араб. *кіфая*); азерб. *Кизбес* 'Досить дівчат'; азерб. *Кизйетар* 'Дівчат досить'; азерб. *Кизтамам* 'Дівчинки скінчилися' [Гафуров 1971 : 59, 180, 196, 199, 200].

¹ Деякі дослідники пишуть, що Мухаммад мав 15 жінок, інші вважають, що у нього була 21 жінка чи 23.

РОЗДІЛ 6

НАЗВИ ПРЕДМЕТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АРАБСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕНАХ

ПРО АНТРОПОНІМІЗАЦІЮ НАЗВ ПОБУТОВИХ РЕЧЕЙ У АРАБІВ

Своєрідність території мешкання, її історико-географічні особливості завжди впливають на ментальність мешканців в самих різних аспектах. Величезні простори аравійських пустель, кочове життя арабських бедуїнів вплинули на їхнє ставлення до речей побуту. Кочовий народ, який живе за принципом «все своє ношу з собою», байдужий до предметів. Араби-кочовики не вважали цінністю предмети матеріальної культури (природно, за винятком того, що можна було продати або обміняти) [Шагаль : 41]. Отже побутові речі ніколи не були в центрі уваги бедуїнів, а їхні назви рідко коли ставали основами особових імен.

Бедуїни через часті кочування використовують обмежену кількість речей. Для переміщення та перевезення вантажів по пустелях придатні тільки верблюди, що обмежує можливість транспортування у великих обсягах. Слова, пов'язані із житлом, дуже рідко потрапляють до антропонімної сфери арабів. Серед мізерної кількості антропонімів такої лексико-семантичної групи назовемо чоловічі імена *Імад* 'Колона', 'Опора', 'Підпора'; *Санад* 'Опора', 'Підпора' [САИ]; жіночі імена *Кінан* 'Навіс', 'Альтанка'; *Рітадж* 'Ворота', 'Двері' [ОКАЖИ].

Антропонімізуються назви лише окремих побутових речей. Серед них назовемо гіперонімний антропонім *Асаль* 'Майно', а також чоловічі імена від назв окремих речей, такі як *Джарір* 'Мотузка', 'Вуздечка'; *Кутейба*, *К'утайба* — зменшувальна форма від слів із значенням 'в'ючне сидло'; *Лабід*, *Лябід* 'Торба'; *Міфтах* 'Ключ', 'Відмичка'; *Сінан* 'Точильний камінь'; *Канділь* 'Лампа', 'Ліхтар'; *Місбах* 'Лампа', 'Світильний ліхтар'; *Сірадж* 'Світильник', 'Лампа'; *Міш'аль*, *Маш'аль* 'Смолоскип', 'Факел'

[ОКАЖИ]. Жіночі імена: *Барнія* 'Горщик', 'Глиняний посуд'; *Вісак* 'Мотузка'; *Марая* 'Дзеркала'; *Намарік* 'Подушки'; *Сундус* 'Тафта'; *Хафеза*, *Хафіза* 'Сумка'; *Шамсія* 'Парасолька (від сонця)'; *Кінділь* 'Лампа', 'Ліхтар'; *Масабіх* 'Лампи'; *Місбах* 'Лампа', 'Світильний ліхтар'; *Нібрас* 'Світильник', 'Лампа'; *Машайль* 'Факел'; *Шу'ля* 'Смолоскип', 'Факел' [ОКАЖИ].

ВІДБИТТЯ НАЗВ ЕЛЕМЕНТІВ ОДЯГУ, ТКАНИН, ПРИКРАС АРАБІВ В АНТРОПОНІМНІЙ СФЕРІ

Араби традиційно носять білий одяг, а жінки — чорний. Вважається, що жінка — тінь чоловіка і її чорний одяг це символізує. Витоки цієї традиції сягають давнини. У минулі часи тканина білого кольору була значно дорожча за чорну. Чоловіки, як головні в родині, носили кращий одяг. Хоч ставлення до жінок в цілому змінилося і на жінках зараз не економлять, але традиція збереглася. Арабські жінки носять багато металевих і скляних прикрас — персні, намиста, вушні, іноді і носові кільця. Назви деяких із цих предметів потрапили в арабський антропонімікон.

Пор. чоловічі імена: *Амр* — антропонімізація слова на позначення хустки, якою покривають обличчя; *Біджад* — антропонімізація слова на позначення різновиду смугастої тканини і виду одягу, зшитого із неї; *Саубан*, *Савбан* — пропріальна двоїна від слова *сауб* 'одяг'; *Хізам* 'Пояс' [ОКАМИ]. Жіночі імена найчастіше утворювались від антропонімізації загальних слів, що позначають тканини: *Дібадж* 'Шовк', 'Парча'; *Істабрак* 'Парча'; *Сундус* — антропонімізація слова на позначення тонкої шовкової тканини; *Кумаша* 'Шматок тканини'; *Харір* — пропріальна множина від лексеми із значенням 'шовк' [ОКАЖИ]. Чоловічі імена не можуть мати твірні основи із семантемою *шовк* через те, що іслам забороняє чоловікам носити шовкову одягу.

Деякі жіночі імена утворились через антропонімізацію лексем, пов'язаних із позначеннями прикрас та їхніх елементів: *Зейн*, *Зайн* 'Прикраса'; *Сівар* 'Браслет'; *Амра* — антропонімізація слова на позначення однієї намистини, окремого зерна, каміння намиста [ОКАЖИ].

ВІДБИТТЯ ПОЗНАЧЕНЬ КОШТОВНОСТЕЙ В АРАБСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЇ

Як одну із рис арабської ментальності назвемо жіночу пристрасть до коштовностей. Для арабів характерна особлива турбота і увага до коханої жінки. Вони дуже щедрі, готові робити будь-які подарунки настільки, наскільки дозволяють фінансові можливості. Чим більше важить подарунок, тим сильніше любов. Кращим подарунком для жінки вважаються прикраси. Згідно з місцевою приказкою, жінка без прикрас, без золота — гола.

Арабам притаманна тяга до торгівлі, до комерційної діяльності. Поняття *гроші, скарби, золото, срібло, дорогоцінне каміння* у арабів часто пов'язані із поняттям *жінки*. Відповідні апелятивні лексеми вельми популярні в метафоричних іменуваннях жінок, які складають доволі широкий сектор антропонімного поля: *Захаб, Загаб, Дахаб* 'Золото'; *Нудар, Нузар* 'Золото'; *Луджейн, Люджейн* 'Срібло'; *Фідда, Фізза* 'Срібло'; *Сабіка* 'Злиток (золота, срібла)'; *Джавахір, Джавагір* 'Скарби', 'Коштовності', 'Дорогоцінні камені'; *Джохара, Джавгара, Джаухара, аль-Джаухара* 'Дорогоцінний камінь', 'Коштовність', 'Скарби'; *Кунуз* 'Скарби'; *Альмас* 'Діамант'; *Альмаса* 'Діамант'; *Маса* 'Діамант'; *Зумурруд* 'Смарагд'; *Дана* 'Велика перлина'; *Люлю* 'Морські перли'; *Люльва, Люлю'а* 'Морські перли'; *Ляалі* 'Перлина'; *Марджан* 'Перли', 'Корали'; *Марджана* 'Перлина', 'Корал'; *Саффана* 'Перлина'; *Тума* 'Перлина'; *Фаріда* 'Перлина'; *Хесса, Хусса, Хісса* 'Морська перлина'; *Якут* 'Яхонт' [ОКАЖИ].

Іслам забороняє чоловікам носити золоті речі. Вважається, що чоловікам притаманні мужність і сила. Іслам хоче, щоб чоловік виховувався подалі від слабкості та любого виду розкоші. Оскільки золото та дорогоцінності вважаються предметами розкоші, іслам заборонив їх чоловікам, але дозволив жінкам, враховуючи потреби їхньої жіночності, схильність до прикрас. Тому наведені вище різновиди особових імен є виключно жіночими.

ВІДБИТТЯ НАЗВ ВИДІВ ЇЖІ, ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ І ПИТВА В АРАБСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕНАХ

Життя в пустелі нелегке і повне позбавлень. Лоуренс Аравійський писав про бедуїнів, що в них в житті були «повітря

і вітри, сонячне і місячне сяйво, відкриті простори і велика порожнеча в шлунку». Точніше годі сказати. Простий бедуїн майже завжди жив в злиднях і постійно голодував. Верблюже молоко і молочні продукти найчастіше довгі тижні були єдиним блюдом бедуїна. Якщо верблюдиці переставали давати молоко, незаможні бедуїни харчувалися їстівними кореннями, плодами рослин. Шість чи сім фініків, змочених у розтопленому маслі, трохи свіжого або кислого молока складали денний раціон бедуїна. Він вважав себе щасливим, якщо міг приєднати до того трохи борошна грубого помелу або трохи рису. Арабська паремія свідчить: «*В кого борошно, в того щодня свято*» [Прислів'я : 134]. М'ясо їли лише по найбільших святах. В пустелі бедуїни часто тамували голод дикоростучими травами, з'їдаючи їх сирими або вареними у воді без чого-небудь істотного на додаток, пор. арабську паремію «*Трави повний рот, а він все на неї поглядає*» [Прислів'я : 137]. Через повсякчасну нестачу вічно голодний бедуїн в пустелі не гребував самою паскудною їжею — сараною, щурами, ящірками, зміями [Васильев 1967 : 45]. Бідняки їдять два рази в день — вранці і ввечері. Вражає, що, незважаючи на таку примітивну і жалюгідну їжу, бедуїни в більшості своїй володіють міцним здоров'ям і статурою.

Жителів Аравії завжди відрізняла поміркованість в їжі, тому у них немає великого розмаїття страв, що віддзеркалюється і на арабській антропонімії: особові імена, утворені від слів, що асоціюються з їжею і питвом, харчовими продуктами, стравами тощо поодинокі. Окремі імена характеризують загальний стан носіїв стосовно харчування: *Кахтан*, *К'ахтан*, *Гахтан* 'Голодуючий' [ОКАМИ] і протилежне за лексичною семантикою твірної основи ім'я *Аksam* 'Ситий', 'Пузатий', а також *Рушан* 'Любитель поїсти' [Имена Арабские].

Твірні основи деяких арабських імен виражають загальне поняття їжа, харчові продукти тощо, пор. чоловічі імена *Хамза* 'Гостра їжа'; *Азуб* 'Смачна їжа і напої' [Имена Арабские]; жіночі імена: *Акват*, *Аківат* — множина від лексеми із значенням 'продукт харчування', 'їжа', 'корм'; *Кут*, *Кіут* 'Їжа', 'Корм'; *Міра* 'Провіант', 'Їжа' [ОКАЖИ]; *Туама* 'Їжа' [Имена Арабские].

Нагадаємо, що лексична семантика багатьох твірних основ арабських антропонімів виділяється різноманітністю. Так, твірна основа чоловічого імені *Німа* має не лише значення 'страви', 'блюда', а й 'щастя', 'багатство', а також 'задоволення', 'насолада'

і 'милосердя', 'співчуття', 'жалість'; твірна основа імені *Різк* значить 'хліб насущний', 'харчі', 'благословення Аллаха'; твірна основа жіночого імені *Наїма* має значення 'їжа', 'страви', 'їства', а також 'щастя', 'задоволення', 'насолада' [Имена Мусульманские]. Серед різноманітних значень твірних основ імен нижче наводяться переважно ті, що пов'язані із продуктами харчування, їжею тощо.

Продовольчі ресурси Аравії завжди були бідними і кухня одноманітною. В їжі домінували хліб і молоко. Хліб на Сході вважається священним, на ньому дають клятви. Під час обіду його подають найпершим. На відміну від Заходу, на мусульманському Сході щойно подадуть хліб, його починають повільно їсти, не дочекавшись подачі обіду. Хліб забороняється різати ножем. Якщо шматок хліба впав на землю, топтати його заборонено. Необхідно підняти його і покласти в таке місце, де б він став їжею для птахів і тварин.

Невеличку антропонімну групу складають імена, лексична семантика твірних основ яких так чи інакше пов'язана з хлібом. Пор. чоловічі імена: *Сувейні* 'Борошно, яке насипають під тісто, що замішують'; *Мадар* 'М'який хліб' [Имена Арабские]; *Фараз-дак* 'Шматок тіста, з якого роблять хліб' [ОКАМИ]; арабське жіноче ім'я *Адім* 'Хліб з приправою' [ОКАЖИ].

Араби традиційно користуються хлібом замість столових приладів, підбираючи хлібом з тарілки соус. Оскільки бедуїни були майже завжди напівголодні, то «впливу в арабському племені домагалися не тільки особистими якостями, але й щедрим чатуванням родичів, одноплемінників» [Гафуров 1971 : 143].

Араби поважають багатих і щедрих особистостей. В зв'язку з цим цікавим видається ім'я, а точніше прізвисько прадіда Пророка Мухаммада *Хашім*, який щедро пригощав одноплемінників. Звичайною їжею при чатуванні родичів була варена верблюжати́на. Араби їли в таких випадках *сарід* — нарізане шматочками м'ясо упереміш з кришеним хлібом, политим бульйоном. *Амр*, таке було справжнє ім'я прадіда Пророка Мухаммада, як господар, особисто кришив хліб в великі блюда з м'ясною юшкою і араби, сівши широким колом, їли все це руками. Гостинного господаря так і прозвали *Хашім* 'Той, хто кришить (сарід)' [Гафуров 1971 : 143].

За етнічними нормами арабів, їсти треба правою рукою. Брати їжу слід трьома або більше пальцями, але ніяк не двома.

Вживання столових приладів увійшло в побут арабів під європейським впливом. Забороняється дивитися в обличчя людини, коли вона приймає їжу. До і після їжі потрібно мити руки. Гості миють руки, не встаючи з місця. Сидячим гостям подають воду в спеціальній посудині і тазик. Почесним гостям в знак особливої поваги воду підносить сам господар. Перед початком їжі вимовляють ім'я Бога. Якщо подають різні страви, то при подачі кожної страви вимовляється ім'я Бога.

У великих кількостях бедуїни споживають страви з молока і кисломолочних продуктів. Як каже арабське прислів'я, «*Свіже молоко — друзям, простокваша — панам, а перекисле — собакам*» [Прислів'я : 113]. Молоко квасять в бурдюках, з нього збивають масло, роблять сир.

Це має певне відбиття в антропонімній сфері, Семантика молока антропонімно реалізується в низці арабських імен. Чоловіче ім'я *Мудар* 'Кисле молоко' водночас є назвою великого арабського племені [Имена Мусульманские]. Пор. чоловіче ім'я *Зубад* 'Пінка на молоці' [Имена Арабские]. Стародавнє арабське жіноче ім'я *Тумадир* постало від дієслова *мадара* 'робити кефір з молока', 'заквашувати' [ОКАЖИ]. Семантика молока антропонімно актуалізується в чоловічих іменах *Сабух* 'Молоко ранкового доїння'; *Тиллал*; пор. жіноче ім'я *Самраа* 'Молоко газелі' [Имена Арабские]. Жіноче ім'я арабського походження *Зубейда* або *Зубайда* (араб. زبيدة) поширене в мусульманських країнах і громадах. Вперше зафіксовано як ім'я від прізвиська аббасидської принцеси Аматуль-Азіз бінт Джафар, дане їй в дитинстві дідом, халіфом Абу Джафар аль-Мансуром, за білизну шкіри — як зменшувальне від араб. *zubda* 'вершкове масло', 'вершки' [Зубейда].

Араби полюбляють солоденьке. Розглянемо приказку «*Готує рефіс немовби для дітей, а сама його уминає*» [Прислів'я : 136]. *Рефіс* — це добавка до курячого або баранячого бульйону з тертого печива, масла, меду, фініків та ізюму. Особливо араби полюбляють мед, звідки чоловічі імена: *Сауб* 'Мед'; *Заййан* 'Мед'; жіночі імена: *Джана* 'Мед'; *Сада* 'Стільниковий мед'; *Насіля* 'Рідкий мед' [Имена Арабские]; *Асаль* 'Мед'; *Шахд*, *Шагід* 'Стільниковий мед'; *Шахда*, *Шагіда*, *Шагда* 'Шматок стільникового меду'; а також *Суккар* 'Цукор' [ОКАЖИ].

По можливості важливе місце на столі у арабів займають фрукти: фініки, які використовуються в усіх можливих видах,

інжир, а також деякі інші фрукти. На відміну від Заходу, на Сході фрукти подають перед обідом. Забороняється знімати шкірку з фруктів (це відноситься до яблук, груш, слив, але не до таких фруктів, як гранат, апельсин, банан та ін., шкірку яких не їдять). Від назв фруктів постала доволі чисельна група особових імен.

Зазначимо, що метасмислова логіка арабської мови визначила певну схильність арабської думки до абстрагування, до узагальнень, що відбивається і в антропонімній сфері, де наявна значна кількість гіперонімних антропонімів, твірні основи яких виражають загальне, родове поняття, назви класів предметів. Серед «фруктових» гіперонімних антропонімів назвемо такі жіночі імена, як *Самара* 'Плід', 'Фрукт'; *Самарат* 'Плоди', 'Фрукти'; *Сімар* 'Плоди', 'Фрукти', а також *Джана* 'Свіжі плоди', 'Свіжі фрукти' [ОКАЖИ].

Гіперонімний сегмент «фруктового» ономастичного поля доповнюється гіпонімними антропонімами, коли особовими іменами становляться апелювативні назви конкретних фруктів, серед них чоловіче ім'я *Нахір* 'Білий виноград' [Имена Арабские], такі жіночі імена, як *Хурма* 'Фінік'; *Забіба* 'Виноград', 'Родзинки'; *Ункуда* 'Троно винограду' [Имена Мусульманские]; *Тіна* 'Інжир'; *Сімсім* 'Кунжут'; *Руммана* 'Гранат'; *Муза*, *Мауза*, *Мавза* 'Банан'; *Лувейза*, *Лювейза* — пропріативна зменшувальна форма від апелювативної лексеми *ляуза* 'мигдальний горіх'; *Джауза* 'Горіх'; *Зайтуна*, *Зейтуна* 'Оливка' [ОКАЖИ].

Арабські кочовики займаються також збиранням (коріння, трави і плоди, а також сарана, равлики), полюванням на птахів, а також на вовків, лисиць, диких котів, гієн, ящірок-варанів і т. д. Вживають в їжу також м'ясо їжаків, дикобразів, змії. Але назви цих різновидів бедуїнської їжі не потрапили до арабського антропонімікону, принаймні, не зафіксовані в наших джерелах.

Окремий ритуал місцевої кухні і життя — приготування кави. Зазначимо, що вживанням кави світ зобов'язаний арабам. Дію кави відкрили, мабуть, в XIII—XIV ст., цілком ймовірно в Ємені. За часів Пророка Мухаммада Аравія кави не знала. Найбільш популярна аравійська кава з кардамоном, яка споживається у величезних кількостях і дуже міцною. Кава у арабів — найважливіша частина ритуалу гостинності. Вважається, що поки гість не вип'є кави, його взагалі не слід ні про

що розпитувати. Відмовитися від чашки кави означає образити господаря. Нерідко гостю пропонується чашка кави, потім склянка чаю і знову кави — і так до нескінченності. Бедуїни дуже люблять готувати і пити каву. Нерідко вони називають цей напій зменшувальними назвами, наприклад *ках'ява*. Кава у бедуїнів — це не просто напій, а символ гостинності і душевного тепла. Її готують на повільному вогні в піску протягом вісімнадцяти годин в спеціальному кавнику. В результаті виходить гірка масляниста рідина з різким ароматом. До кави перед варінням додають змелені насіння кардамону. Тільки у бедуїнів є час на приготування цієї кави — вони нікуди не поспішають, їхнє життя проходить в цілком особливому ритмі.

Пристрасть арабів до кави певною мірою відбита в деяких пареміях, на зразок *«Поки є кава й тютюн — все зробимо»*, *«Спрагу можна вгамувати й чашкою кави»* [Прислів'я : 71]. Деякі фанатично налаштовані араби відмовляються від вживання кави тільки тому, що за часів Мухаммада її не вживали. Назва цього популярного напою в арабській антропонімії не представлена. В асоціації до арабської кави з кардамоном наведемо жіночі імена *Хейля*, *Гьейля*, *Геля* 'Насіння кардамону' [ОКАЖИ].

Як зазначалося, назва кави, яка в житті арабів має надзвичайне значення, в антропонімії не актуалізована. Натомість, назви алкогольних напоїв, які мусульманам заборонено вживати, представлені в арабському іменнику доволі широко. Арабська антропонімія багата на імена із «алкогольною» семантикою твірних основ, пор. чоловічі імена: *Кабі* 'Вино'; *Саба* 'Вино'; *Рабх* 'Вино'; *Рухак* 'Чисте вино'; *Джіріаль* 'Темно-червоне вино'; жіночі імена: *Суляфа* 'Вино вищої якості' [Имена Арабские]; *Лейла* 'Екстракт вина' (також 'Темна ніч'); *Суляфа* — від назви різновиду вина; *Суляф* — множина від *Суляфа*. До цієї лексико-семантичної групи додамо імена із твірними основами, що можуть асоціюватися із вином, такі, як *Нашва*, *Нашуа* 'Сп'яніння' і, можливо, імена *Нахля*, *Наг'ля*, *Нагля* 'Перший ковток'; *Ніхаль*, *Ніг'аль*, *Нігаль* 'Перші ковтки' [ОКАЖИ].

Араби, один із самоізолюваних народів на Землі, багато століть вірні звичаям і традиціям предків. Моральні підвалини і порядки тут майже не змінюються впродовж тисячоліть. В домусульманський період тогочасні араби, *джахілі* (від араб. *جاهل* 'грубіян', 'дикун', 'невіглас') полюбляли алкогольні напої.

Можливо, «алкогольні» особові імена у сучасних арабів — антропонімний релікт стародавніх часів.

Можна вважати чисту джерельну воду чудовим напоєм в аравійську спеку, звідки низка антропонімів, чоловічі імена: *Інмар* 'Чиста прісна вода'; *Аріб* 'Чиста вода'; *Маїїн* 'Джерельна вода'; жіночі імена: *Азба* 'Прісна вода'; *Сальсабіль* 'Прісна вода' (також 'Вино') [Имена Арабские]; *Азб*, *Адб*; також *Азба*, *Адба* 'Прісна питна (вода)'; *Зуляль* 'Свіжа джерельна вода' [ОКАЖИ].

По відношенню пиття води встановлені особливі правила. Забороняється пити багато води. Забороняється пити воду, тримаючи посудину лівою рукою. Вдень бажано пити воду стоячи, а вночі сидючи. Пити воду бажано трьома ковтками. Перед початком пиття слід сказати: «*Бісміллах*» 'В ім'я Аллаха', а на закінчення сказати: «*Ал-хамду Ліллах*» 'Слава Аллаху'.

РОЗДІЛ 7

ІСЛАМ І АРАБСЬКИЙ АНТРОПОНІМІКОН

РЕЛІГІЯ АРАБІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ ІСЛАМУ

Релігійні переконання арабів доісламського періоду представляють собою конгломерат різних вірувань. Світовідчуття і світорозуміння людей, кругозір і масштаби уявлень людини про світ залежать від різноманіття природи і географічного середовища: чим одноманітніше і простіше природа, тим одноманітніше уявлення про богів. В Аравії в найдавніші часи населення цього великого регіону не мало єдиної релігії. Тут був поширений місцевий політеїстичний пантеон.

Стародавні араби були багатобожниками. Кааба була домівкою їхніх ідолів, в якому кожне плем'я тримало свого ідола. Всього ідолів було близько 360. Кожне плем'я шанувало свого бога-покровителя, хоча деяких з них можна вважати загально-арабськими. При цьому для позначення богів землі, води, Місяця і т. д. було по кілька богів. Поряд з богами в арабському доісламському пантеоні були богині: Аллат, Аль-Узза, Манат і ін. Їм поклонялися араби-язичники практично по всій країні. Богині часто ототожнювалися, або втілювалися в каменях, скелях, деревах, джерелах. У сім'ях, родах, племенах були свої ідоли-покровителі, які вимагали свого стилю поклоніння і релігійного обслуговування. Цим ідолам приносили жертви, щорічно призначали одну людину зі свого племені, зарізали її й дарували своїм богам. Було поширене також шанування каменів, джерел, дерев, різних духів, джинів і шайтанів, які були посередниками між людьми і богами. Природно, що відсутність чітких догматичних уявлень відкривала широкі можливості для проникнення в цей аморфний світогляд ідей більш розвинених релігій, сприяла релігійно-філософським роздумам.

ЩО ТАКЕ ІСЛАМ?

Іслам — велика релігія, глибокий і всеосяжний синтез багатотисячолітньої культури Сходу, що увібрав в себе і переробив всі основні міфи і архетипи попередніх культур, за винятком релігій Індії та Китаю. На думку багатьох дослідників, в мусульманській традиції можна знайти іудейські, зороастрійські, античні, християнські коріння. З коранічних текстів абсолютно очевидно, що ядром класичного ісламу є доісламська культура арабів Центральної і частково Південної Аравії, які перебували під постійним впливом своїх сусідів з раннього середньовіччя. Аравійцям цього часу знайомі римляни, візантійці, іудеї і перси Сасанидської держави. Вчені роблять висновок про багатоплановість впливів на аравійську культуру в межах одного часового шару, що, безсумнівно, свідчить про відсутність культурної ізоляції Аравійського півострова в епоху, що передуює виникненню ісламу. Однак поряд з багатоплановістю синхронних впливів на іслам необхідно також мати на увазі багаточасовість і багаторівневість діахронних впливів, що перш за все проявилось в неоднорідності культурних шарів ісламу в різних місцях його поширення.

Іслам (араб. الإسلام, буквально ‘сумирність’, ‘покірність Єдиному Богу’) — одна з найпоширеніших світових релігій, що сформувалася у VII ст. в Аравії. Формально заснування ісламу датують 26 липня 622 р., коли його засновник релігійний реформатор Мухаммад змушений був переселитися з Мекки до Медіни, оскільки аристократична верхівка племені корейшитів не прийняла його вчення. Цей рік називається *хіджра* або *гіджра* (араб. هجرة букв. ‘міграція’). 26 липня 622 р. є початком мусульманського літочислення.

Феномен ісламу полягає у тому, що ця релігія за дуже короткий час зуміла згуртувати у єдину цивілізацію багато різних народів та власне створити цю цивілізацію і велику державу зі своїми законами, культурою, мистецтвом, наукою, яка в середньовіччі була набагато попереду європейської. Саме іслам зробив з розрізнених арабських племен єдину і висококультурну націю. Іслам займає чільне місце в історії народів Близького і Середнього Сходу, Північної Африки і Південно-Східної Азії, істотно впливаючи на їхнє соціально-політичне і культурне життя.

Люди, що сповідують мусульманські уявлення, норми і цінності, проживають на різних континентах і відносяться до різних рас, націй, класів і станів. Нині іслам поширений більше ніж в 120 країнах світу¹. Сучасний іслам активно впливає на всі аспекти життя мусульманських країн. Під гаслами ісламу в багатьох країнах здійснюються: політичний рух за повернення до мусульманських правових норм у державному житті (ісламізація); вибір особливого напрямку економічного розвитку, що визначався б виключно соціальними та моральними нормами ісламу (ісламська економіка). Протягом останніх років ісламський чинник стає дедалі помітнішим у міжнародній політиці.

Іслам характеризують як монотеїстичну релігію, що має авраамічне коріння. З точки зору історії іслам вважається наймолодшою з трьох релігій, хоча мусульмани вважають, що їхня віра є найбільш ранньою і лежить в основі як іудаїзму, так і християнства [Максуд : 5].

Символ віри ісламу складається з двох тверджень: Немає Бога крім Аллаха і Мухаммад — Пророк Його, араб. *Ля іляха ілля Алаху ва Мухаммадун Расулу Алахі*. Прихильників ісламу називають мусульманами. Характерною ознакою ісламу є його роль як соціального і культурного регулятора.

Іслам — не тільки віросповідання як таке, але особливий спосіб життя і мислення. У мусульманській громаді всі сторони життя людини і суспільства регламентовані релігією. Мусульманські канони регламентують найрізноманітніші сторони побуту, істотно впливають на особливості психології прихильників ісламу. Іслам формує щоденні навички поведінки, побутові звички. Все це з плином часу перетворюється на умовні рефлексии.

В ісламських країнах віра і ісламські закони пронизують всі рівні суспільства, включаючи бізнес, з незначними відмінностями в різних країнах. Мусульмани розглядають свої закони невідривно від божественного одкровення і намагаються строго їх дотримуватися. Ім'я Аллаха — саме священне слово для мусульман і його вимовляють і пишуть з щирим благоговінням. На державних прапорах Саудівської Аравії та Іраку є

¹ Араби в основному мусульмани-суніти. Шіїтами є лише частина арабів Іраку, частина ліванських арабів, ісмаїліти і зейдити Йемена. Досить відокремлено від інших арабів-мусульман стоять друзи й алавіти.

вислови, що містять слово *Аллах*, тому до цих прапорів мусульмани ставляться з особливою повагою.

В очах віруючого *Аллах* всюдисущий, всемогутній, всезнаючий. Тому людина — жалюгідна істота, раб божий, нікчемність перед вищою силою — повинен боятися *Аллаха*, бути покірним йому, любити і славити за будь-яких обставин і боятися його гніву. Людині, безсилій перед волею творця, залишається лише підкорятися його волі, у всьому покладатися на нього. Фаталізм визначає життєву позицію істинно віруючого мусульманина. Він вважає за краще ухилитися від вирішення нових життєвих проблем, сподіваючись на мудрість *Аллаха*. Покірність волі *Аллаха* не повинна бути затьмарена навіть тінню сумніву. Віруючий повинен бути переконаний, що він не в змозі розпоряджатися своєю долею.

Для арабів хороший оратор і менеджер — це перш за все хороший мусульманин. Мова повинна відрізнятися частими посиланнями на *Коран* і *Аллаха*.

Науковці підкреслюють, що іслам, релігійність як риса психології арабської особистості та соціальної спільноти безпосередньо пов'язана з характером арабів. Цю рису дослідники вважають фундаментальною, оскільки з неї випливає ряд інших: соціальний та духовний фаталізм, тобто віра в автоматичність історичного процесу, невідворотність долі, фатум, звідки витікає постійна втеча в малі групи, в сім'ю, утримання від участі в розв'язанні важливих соціально-політичних проблем; консерватизм, що спирається на ідею традиції та спадкоємності в соціальному та культурному житті, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, вкрай повільного розвитку.

До сказаного додамо наступне. Теоретично життя будь-якого араба-мусульманина, кожна його дія, його думки строго регламентуються *Кораном* і сунною¹. Однак існує велика різниця між тим, як повинно бути, і тим, що є насправді.

¹ *Сунна* 'шлях, звичай, приклад, поведінка' — священне передання ісламу, викладене у формі розповідей про вчинки й висловлювання Пророка Мухаммада, приклади з його життя, його слова й оцінки з різних питань віри й життя як зразок і керівництво для всієї мусульманської громади (умми) і кожного мусульманина. Сунна шанується всіма напрямками й течіями ісламу як друге після *Корану* джерело віровчення й шариату. Сунна тісно взаємопов'язана з *Кораном*, пояснює і доповнює його.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МУСУЛЬМАНСЬКІ ІМЕНА

Мусульманські (ісламські) імена (араб. الأسماء الإسلامية) — це особові імена, що виникли під впливом ісламської релігії і характерні для представників мусульманських народів. Підбір адекватного імені є важливою проблемою, перед якою стоїть кожна сучасна мусульманська сім'я. Для мусульман ім'я — це «заголовок названої особи» і подібно до того, як книгу починають читати з її назви¹, так і про дитину можна дізнатися багато в чому з її імені, дізнатися про переконання того, хто вибрав їй таке ім'я, про ступінь його проникливості і про його розум тощо². Для мусульман ім'я людини виражає сутність номінаторів. Вони часто говорять: «Скажи своє ім'я і я скажу, хто твій батько». На їхню думку, той, хто має право ім'янаречення, вчиняє злочин, коли надає дитині «погане» ім'я. При іменуванні дитини є бажаним, щоб ім'я несло хороший сенс, містило поменше літер, було легким на вимову і для запам'ятовування («Ім'я для людини подібне одягу, який поганий, коли закороткий і поганий, коли дуже довгий»). Ім'я має бути адекватним для того соціального середовища, в якому живе родина: не потрібно, щоб ім'я виходило за рамки імен, які використовуються в соціальному колі батька, його релігії і сім'ї. Для арабських хлопчиків важливо дати праведне ім'я.

Кожен, хто сповідує іслам, повинен відразу виявляти свої чесноти мусульманина і перш за все слухняність Аллаху. Для новонароджених з мусульманських сімей дуже важливо вибрати гарні, бажано арабські чоловічі імена. Згідно шаріату, потрібно підходити до цього питання дуже ретельно, адже не кожне ім'я відповідає ісламським законам. За шаріатом людину

¹ Пор. арабську приказку «І по заголовку можна судити про книгу» [Пословицы : 14], а також «Про книжку судять по назві» [Прислів'я : 154].

² Наприклад, у туркменському середовищі ім'я і в минулому, і в наші дні було і залишається нерідко свого роду особистим посвідченням особи, що містить ряд відомостей про власника. Недарма туркменська народна мудрість попереджає: «Перед тим, як битися, дізнайся ім'я свого суперника». Адже, якщо, скажімо, його звали Чари, Бяшім або Алти, це означало, що він четвертий, п'ятий або шостий хлопчик в сім'ї, а мати справу з декількома братами, які могли прийти на допомогу, хотілося далеко не кожному.

можна називати будь-яким ім'ям, чиє значення не суперечить ісламу і не символізує кафірів. Мусульманське ім'я має бути хорошим. Потрібно, щоб воно було красивим, звучним, відповідним для носія в будь-якому його віці, як в дитинстві, так і в старості, мало красиве значення, вписувалося б в суспільство, не викликало обурення у інших людей своєю дивиною, не створювало би його носію проблем. Ім'я не повинно бути «поверхневим», воно повинно стати предметом гордості у його носія. Існують численні рекомендації щодо вибору найкращих особових мусульманських імен.

Один із мусульманських фахівців дає такі коментарі стосовно особових імен: коли народиться дитина, одним із перших проявів почесті до неї — це прикраса її хорошим ім'ям, бо, воістину, красиве ім'я справляє гарне враження на людей, щойно вони його почують. Немає нічого поганого в присвоєнні дітям імен, які побутують у їхнього народу і в племені. Проте краще всього — назвати дітей спеціальними іменами мусульман, обравши арабські імена, тому що між арабською мовою і ісламом існує міцний зв'язок.

В ісламі підкреслюється, що дитина може отримати ім'я лише один раз. Проте це правило є гнучким. Не можна сказати, що змінити ім'я мусульманам категорично заборонено. Наприклад, немусульманське особове ім'я може підпадати під розряд небажаних (*макрух*) імен. Якщо є така можливість і бажання, можна перейменувати носія імені, назвавши його будь-яким хорошим мусульманським ім'ям. Мусульмани вірять, що ім'я не закінчить своє існування зі смертю людини. Ім'я — це не тільки прикраса для названого, це його прапор, під яким він буде йти як в цьому світі, так і в наступному: *в ахираті¹ людей будуть називати їхніми земними іменами.*

Тому обов'язок мусульманина по можливості «покрашити» особові імена членам своєї родини, а також допомогти в цьому своїм друзям тощо. Це потрібно для того, щоб слідувати керівництву Пророка, який сказав: *«Воістину, в Судний день ви будете покликані за вашими іменами і покращуйте (робіть хорошими) ваші імена».* Існують хадіси, про те, що Пророк

¹ *Ахират* (араб. *الأخرة*) 'кінець', 'останній', 'майбутнє життя' — в ісламській есхатології потойбічний світ, найважливіше і вічне життя людини. Цим словом мусульмани називають кінець цього земного світу, а також нове, нескінченне життя, що починається після смерті.

змінював некрасиві або небажані імена багатьом сахабам на хороші імена. Пророк змінював імена, які були пов'язані з *ширком* (язичництвом, політеїзмом), на ісламські імена та імена, пов'язані з *куфром* (невірою, атеїзмом), на імена віри.

ОСОБЛИВОСТІ МУСУЛЬМАНСЬКОЇ АНТРОПОНІМНОЇ НОМІНАЦІЇ

Що таке мусульманський хукм ім'янаречення? *Хукм* (араб. حكم) 'мудрість', 'рішення' — ісламський термін, в основі якого лежить уявлення про мудрість і авторитетні вказівки. В ісламському праві *хукмом* називаються оцінки людських вчинків з позиції їхньої допустимості. Мусульманський *хукм* (положення) ім'янаречення ґрунтується на давніх традиціях ісламу. Частіше мусульмани хочуть знати, яке справжнє значення того чи того імені, який у нього *хукм*. Наприклад, вони запитують: який *хукм* імен *Надім*, *Ляма*, *Сівар*? Або: який *хукм* назвати доньку ім'ям *Рахма*? У відповідь кажуть, наприклад: що стосується імені *Рахма* 'Милість', 'Милосердя', то це одне з хороших благословених імен; так називають, коли від носія цього імені чекають, щоб вона була милістю для своїх батьків, сім'ї та ісламської умми [Имена Мусульманские]. Пор. ще: *хукм* імені *Айман*. Питання: чи можна назвати дитину ім'ям *Айман* (множина від *ямін* 'права рука'; 'клятва', 'присяга')? Відповідь: немає сенсу в тому, щоб дитину називати «клятвами» або «руками». На підставі цього, дитину не слід називати *Айманом* (наголос на другому складі), але можна назвати її *Айманом* (наголос на першому складі). Одного мусульманина батьки називали іменем *Артур*. Це ім'я має кілька лексичних значень і жодне з них не вступає в протиріччя з ісламськими канонами. Але, будучи особовим ім'ям немусульман, воно може підпадати під розряд небажаних імен.

Таким чином, антропонімний *хукм* у мусульман це, фактично, виявлення етимології імені в широкому сенсі цього слова разом із висновком, чи є конкретне особове ім'я адекватним для мусульманина, чи воно є небажаним або забороненим і потребує заміни «хорошим мусульманським іменем».

Що таке макрух в мусульманському антропоніміконі? *Макрух* (араб. مكروه) — ісламський термін, який позначає дії,

визнані шаріатом як небажані. Стосовно особових імен існує низка положень, якими окреслюється коло імен, котрі підпадають під поняття *макрух*, тобто є неприйнятними для мусульман. Зазначимо, що у різних мусульманських авторів коло імен, що є *макрух*, різне. Існують різні тлумачення деяких особових імен. Коли ім'я вибране невдало, — пишуть арабські автори, — воно може заважати життю його носія, створювати йому проблеми. Незважаючи на те, що в ісламі заміжняя жінка може майже не користуватися своїм ім'ям, а взяти кунью (тобто *умм* 'мати' + ім'я дитини), для деяких жінок дуже важливо, щоб у них все було красиве — і зовнішність, і ім'я. У випадках, коли ім'я дійсно погане за своєю суттю: *Амша* 'Підсліпувата', *Фута* 'Прокладка', *Амріка* 'Америка' і т. д., за ісламом краще змінити його на ім'я з кращим значенням. Деякі імена: *Намша* 'Веснянкувата', *Кумаша* 'Шматок тканини' мають не таке вже й погане значення, але вважаються застарілими і некрасивими в суспільстві, можуть створювати скрутні положення своїм власницям, і вони будуть соромитися їх. В результаті замість того, щоб думати про щось дійсно важливе, робити потрібну справу, жінки з поганими іменами багато часу проводять в думках про зміну імені, комплексують через дрібниці і мріють, щоб їх звали красиво.

Шейх аль-Алляма Бакр ібн Абдулла Абу Зейд в своїй книзі «Ім'янаречення дитини» детально описує імена, які, на його думку, відкидає шаріат і які виходять за рамки арабської мови і, отже, є небажаними, зокрема для жителів Аравійського півострова.

Небажаними для мусульман вважаються імена, які ріжуть слух через своє лексичне значення або звучання, імена, які викликають насмішку або конфуз для їхніх носіїв чи мають можливість поганого впливу. Такими є, наприклад, антропоніми *Харб* 'Війна', *Ханджар* 'Кинджал', *Хіям* — від назви хвороби верблюдів.

Небажані хтиві і пов'язані з пристрастю імена. Таких імен багато серед жіночих, наприклад, *Фатен* 'Чаруюча' або *Мігнадж* 'Кокетлива', 'Грайлива'. Шейх Бакр Абу Зейд не схвалює «любовні» або «слабкі» імена, такі як, наприклад, *Гада* (від позначення молоді дівчини, яка йде гордою походою, що заманує) або *Фатін* 'Та, що спокушає своєю красою'; *Нахед* 'Дівчина з великими грудьми'; *Хуям* 'Божевільна від пристрасті'; *Вісаль*

‘Любовний зв’язок’, ‘Статеві зносини’ [Абу Зейд : 3, 16], а також такі імена, як *Ахлям* ‘Мрії’; *Арідж* ‘Аромат’; *Тагрід* ‘Спів птахів’; *Хаям* ‘Пісок’ [Абу Зейд].

Абу Зейд вважає, що небажано називати іноземними іменами, які використовуються в основному кафірами. Люди запозичують імена кафірів з Європи і Америки, і це — гріх. Навіть якщо наслідування кафірам в їхніх іменах відбувається через примхи і нерозвиненість розуму, в цьому міститься великий гріх, а якщо так називають, вважаючи, що кафірські імена краще, ніж імена мусульман — в цьому є величезна небезпека, бо вони підривають основи віри, і в обох випадках потрібно поспішати до покаяння, і зміна таких імен — одна з умов покаяння в цій ситуації [Абу Зейд : 15].

В йменнях мусульман-чоловіків часто переважають традиційні, сталі погляди. Інша справа, коли йдеться про імена осіб жіночої статі. Батьки все частіше намагаються вибрати для дочок нові, «модні» імена, яких майже не було в попередніх поколіннях: *Рітадж*, *Рінад*, *Леян*, *Шахд*, *Дженан*. У гонитві за модою люди можуть називати дочок першим вподобаним словом, навіть якщо у нього погане значення: *Валях*, *Шуджун*, *Ашджан*. Деякі люди називають дочок словами, яких немає в арабській мові, наприклад, *Ріталь*, *Рімас*, *Лямар*, *Яру*, *Таулін*. Використовуються ці імена через їхнє «м’яке звучання». Багато людей, які прагнуть до того, щоб ім’я звучало «по-західному», називають дочок *Лін*, *Джуд*, *Джуді*, *Каді*, *Джурі*, *Джаван*, *Арін*, *Рама*. Ці номінаційні тенденції викликають несхвалення і осуд в мусульманських колах із традиційним ономастичним мисленням. Шейх Бакр Абу Зейд виступає проти «іноземних жіночих імен», які «виникли в кафірських громадах» і «відкидаються арабською мовою і шаріатом». До небажаних він зараховує такі імена, як *Індіра*, *Жаклін*, *Жюлі*, *Діана*, *Сюзанна*, *Вікторія*, *Глорія*, *Лара*, *Лінда*, *Люсінда*, *Майя*, *Магнолія* та подібні [Абу Зейд : 2]. Небажаними для мусульман Аравії, на його думку, є також перські, турецькі чи берберські імена, типу *Мірвет*, *Джевдет*, *Хаккі*, *Фаузі*, *Шіріхан*, *Шірін*, *Нівін* тощо або «позбавленими смаку» імена на зразок *Зузу*, *Фіфі*, *Мімі* [Абу Зейд : 3, 37]. Шейх Бакр Абу Зейд пише: «Я закликаю мусульман мовою ісламського шаріату боятися Аллаха, дотримуватися адабів ісламу і сунни Пророка, не завдавати страждання слуху та зору цими хибними іменами і не завдавати страждання ними своїм

дітям, і нехай прикрасою для дітей будуть шаріатські імена» [Абу Зейд : 3].

Небажані імена, які вказують на гріх або непокору. Наприклад, *Залім* 'Тиран'; *Саррак* 'Злодій'. Також небажані імена поганих тварин, імена, чиї значення огидні людям, такі, як *Хайя* 'Змія'; *Ханаш* 'Змія'; *Хунфус* 'Гнойовий жук'; *Хунейфіс* 'Гнойовий жучок' тощо. Такі імена дуже поширені серед бедуїнів. Колись араби називали дітей іменами, такими як *Хімар* 'Осел'; *Кальб* 'Собака'; *Кулейб* 'Собачка'; *Тейс* 'Козел'; *Саляб* 'Лис'; *Суейліб* 'Лисеня'; *Суейл* 'Лис' тощо. Ті, що давали такі імена, мали на увазі хороші якості цих тварин, наприклад, пильність, обережність собаки, терпіння і витривалість осла¹ і т. д. Проте з часом ці асоціації зникли.

Небажаність тазкії (вихваляння) в іменах. Так само, як зміна імені буває через його некрасивість, потворність, іноді слід змінити ім'я і в іншому випадку, коли воно на перший погляд може здаватися гарним. Деякі імена небажані через те, що вони містять самовихваляння. Пророк замінив ім'я *Барра* 'Побожна', 'Праведна' через те, що в ньому міститься самовихваляння, хоча на вигляд воно красиве, на *Зейнаб* 'Повна', 'Огрядна'. Зміна таких імені бажана (*мустахабб*), але не обов'язкова (*ваджіб*). До подібних небажаних імен належать імена *ат-Такі* 'Благочестивий', 'Побожний'; *аль-Муттакі* 'Благочестивий', 'Богобоязливий'; *аль-Мути* 'Слухняний'; *ат-Таі* 'Слухняний'; *ар-Ради* 'Приємний'; *аль-Мухліс* 'Щирий'; *аль-Муніб* 'Той, хто кається'; *ар-Рашід* 'Розудливий'; *ас-Саїд* 'Правильний'. Небажано (*макрух*) називати такими іменами як, *Барр* 'Благочестивий'; *Авваб* 'Той, хто кається' і т. д. бо вони також містять в собі значення самовихваляння. Стосовно жіночого імені *Іман* 'Віра', то деякі інтерпретатори імен не вважають, що воно дозволено, тому що в ньому з одного боку міститься *тазкія* (вихваляння), з іншого боку — це слово чоловічого роду, а жінку повинні називати жіночим іменем.

Що стосується інших імен, в яких міститься значення благочестя, то їх не потрібно змінювати, особливо якщо це одне з імен Пророків, як, наприклад, *Салех* 'Благочестивий',

¹ *Джахш* (араб. جحش) 'Лошак', 'Мул', 'Ослик' — арабське ім'я, кілька разів зустрічається в хадисах серед сучасників Пророка Мухаммада [Имена Арабские].

‘Праведний’. Ім’я *Барра* має певну особливість в цьому випадку, і те, що воно *макрух*, ще не означає, що всі інші імена, в яких міститься значення, схоже на значення імені *Барра*, так само небажані [ИКП]. Деякі вчені вважали небажаними такі жіночі імена, як *Закія* ‘Чиста’, ‘Невинна’ і подібні, тому що в них міститься *тазкія* (вихваляння). Проте такі імена вживаються в мусульманському світі вже багато століть.

Деякі арабські автори вважають, що небажано мати композитні імена, що складаються із двох компонентів, одним із яких є дін ‘релігія’ або *іслам*, тому що такі імена несуть в собі значення вихваляння, наприклад, *Нуруддін* ‘Світло релігії’; *Зі-яуддін* ‘Сяйво релігії’; *Сайфуліслам* ‘Меч ісламу’; *Нуруліслам* ‘Світло ісламу’. Той, кого так звуть, може не відповідати своєму імені, і коли він виросте, то може стати бідною для мусульман, ворогом релігії, а його зватимуть *Насеруддін* ‘Помічник релігії’.

Розглянемо мусульманську антропонімну думку стосовно небажаності того чи того імені на конкретному прикладі. Запитують: «Який *хукм* шаріату стосовно імені *Нурулла*?». Відповідь: «Ім’я *Нурулла* в ісламі є *макрух* (небажаним), тому що *нур* ‘світло’ — створення Аллаха, і Аллах — творець усього світу, який є в бутті, і висвітлює небеса і землю, і коли *нур* стає мудафом ‘додаванням’ до імені Аллах, то особове ім’я людини *Нурулла* є помилка, яка суперечить Корану і сунні, і яка помилково потрапила до мусульманського іменника».

Багато арабських вчених вважали небажаним іменувати людей назвами коранічних сур. Для деяких авторів неприйнятними є особові імена від імен янголів: «Якщо людина захоче назвати іменами янголів, ми скажемо їй: Не називай цими іменами».

Існують численні рекомендації стосовно конкретних особових імен щодо їхньої бажаності або небажаності. Продемонструємо мусульманське антропонімне мислення на прикладі жіночих імен *Хавва* і *Єва*. Дівчинку можна назвати *Хавва*, це ім’я було відоме серед салафів (попередників). Що стосується краси звучання імені, то краса дуже відносна річ. Зазвичай люди люблять те, до чого звикли і що вважається гарним навколо них. Якщо в наш час ім’я *Єва* буде вважатися модним, красивим, то багатьом воно може сподобатися більше, ніж *Хавва*. З іншого боку, в мусульманському середовищі *Хавва* — відоме і звичайне ім’я, на відміну від імені *Єва*, яке асоціюється в основному

з християнами. Тому мусульманам не слід використовувати ім'я *Єва* (тим більше, що мусульманська форма цього імені — *Хавва*), і є «одна хороша фатва, в якій говориться, що арабські імена сприяють зв'язку людини з її корінням і зменшують процес злиття із західним суспільством; якщо ви хочете виховувати мусульманську дитину, не потрібно позбавляти її честі носити ім'я, яке вказує на приналежність носія до кращої умми світу (до мусульман)». В тому разі, коли вже назвали дівчинку *Єва*, то міняти ім'я необов'язково, оскільки воно не є *харамним*, забороненим.

Щодо імені *Баян* деякі мусульманські автори наполягають, щоб так не називали, бо *Баян* — одна з назв Корану, і жінка — не *Баян*, вона навіть не може бути *Мубайїною* 'Та, що вказує, роз'яснює', не кажучи вже про те, щоб бути *Баяном* 'Ясністю', 'Очевидністю', 'Роз'ясненням'. Неприйнятне також ім'я *Абрар*, і якщо Пророк змінив ім'я *Барра* на *Зейнаб* або на *Джувайрію*, то *Абрар* тим більше треба змінити, тому що *бар* — слово жіночого роду однини, а *Абрар* — слово чоловічого роду множини.

Іноді ім'я буває красивим або хорошим, але мотиви до його використання погані. Людина називає свою дитину, наприклад, *Абдулхалімом*, адже це гарне ім'я і *аль-Халім* — одне із імен Аллаха. Але який намір і мотив номінації? Тому що в імені міститься поклоніння одному з імен Аллаха або тому що номінатору подобається один із співаків, музикантів із таким іменем? Воістину, всі справи по намірах і кожен отримує лише те, що мав намір знайти.

До сказаного додамо наступне. Арабське слово *іхтіляф* означає 'відмінність', але ще одним значенням цього слова є 'різноманітність' і воно якнайкраще характеризує даний термін в його шаріатському значенні. Саме *різноманітність* думок і відповідні *різночитання* серед вчених і відображають основний зміст поняття *іхтіляф*. Це стосується і поняття *макрух* в мусульманському іменнику. Деякі автори тлумачать певні лексико-семантичні групи мусульманських особових імен як небажані або навіть заборонені. В той же час вони наявні в антропонімічних мусульманських словниках.

Що таке *харамні імена* в мусульманському антропоніміконі? *Харам* (араб. حرام) — ісламський термін, який позначає дії, визнані шаріатом як заборонені. Стосовно особових імен існує низка положень, якими окреслюється коло імен, які є *харамними*,

тобто забороненими для мусульман. Забороненими вважаються імена, які означають щось погане або заборонене згідно шариату, або є такими через особливості вимови. Також заборонені імена, які вихваляють або, навпаки, лають своїх носіїв.

*Хукм називання ім'ям або сифатом*¹, пов'язаним з Аллахом. На думку мусульман, одним із найбільших злочинів, які здійснюють з іменами і сифатами Аллаха — використання в якості особових імен людей одного з імен або сифатів, які притаманні лише Аллаху. Використання імен Аллаха заборонено, коли перед ім'ям стоїть артикль *аль*, наприклад, *аль-Азіз*, *ас-Саїд*, *аль-Хакім* і т. п. Цими іменами не можна називати нікого, крім Аллаха. Не можна використовувати також інші імена, якими дозволено називати лише Аллаха: *ар-Рахман*, *ар-Рахім*, *аль-Барі*, *аль-Халік* та ін.

Імена ідолів, бовванів є забороненими (*харам*). Отже, до заборонених імен належать антропоніми, в основі яких лежать імена ідолів, таких як *Аллат (аль-Лят)*, *аль-Узза*, *Манат*, *Манаф*, *Хубал*. Не дозволено мусульманам використовувати такі імена, як, наприклад, *Рама* — від імені індійського божества. Необхідно обов'язково замінювати такі імена. До заборонених імен належать також імена, в яких наявний компонент *абд* 'раб' не перед іменами Аллаха, а перед іншими лексемами, типу *Абд Шамс* 'Раб Сонця'; *Абд ар-Расул* 'Раб Пророка'; *Абд аль-Хусейн* 'Раб Хусейна (ібн Алі)' і подібні через язичництво, яке міститься в них. Харамними сприймаються такі імена, як *Абдуррасул*, *Абдуннабі*, *Абдуламір*, і інші аналогічні імена: *Абдулмасіх*, *Абдуманап*, *Абдумуслим*, *Абдулхусейн*, *Абдулгасан* тощо. Такі імена потребують обов'язкової заміни, бо мусульманин не може нікому поклонятися, крім Аллаха. Заборонені антропоніми від імен шайтанів, таких як *Хінзаб*, *аль-Авар*, *аль-Вальхан*, *аль-Аджда*.

Неприйнятними вважаються будь-які імена, що містять в собі значення, яке не може відповідати названому, як, наприклад, самовихваляння чи брехня. Наприклад, *Малік аль-Амляк* 'Цар царів'; *Султан ас-салатін* 'Султан всіх султанів'; *Шահіншах* 'Шах всіх шахів' і т. п. Також заборонені імена типу *Сейідуннас*

¹ *Сифат* (араб. صفة) 'властивості', 'якості', 'характеристики' — ісламський термін, використовуваний для позначення «божественних атрибутів».

‘Пан людей’; *Сейїдулкуль* ‘Пан усіх’; *Сейїдуссат* ‘Пан добродіїв’; *Сіттунніса* ‘Пані жінок’ [Абу Зейд : 14—16].

У 2014 році МВС Саудівської Аравії опублікувало список з 50 імен, які заборонено давати дітям громадян країни.

«Небажані» імена розділені на три категорії:

1) ті, що зачіпають релігійні почуття: *Набі* ‘Пророк’; *Абду н-Набі* ‘Раб Пророка’; *Джібріль* (янгол Гавріїл); *Іман* ‘Віра’; 2) ті, що пов’язані з королівським правлінням: *Амір* ‘Князь’; *Сумув* ‘Високість’; *Малік* ‘Король’; *Маліка* ‘Королева’; *аль-Мамляка* ‘Королівство’; 3) «неісламські» і «неарабські» особові імена типу *Лінда*, *Сенді*, *Ларін*, *Еліс* та ін.

Додамо також деякі особливості антропонімної номінації у сунітів і шіїтів. Суніти не називають хлопчиків *Казимами*, *Наки* або *Джаватами*, оскільки відомі шийтські імами носили ці арабські чоловічі імена. Список імен шіїтів виключає *Омарів*, *Абу Бакрів* і *Османів*. Ці імена носили сунітські халіфи. Але в основному взаємні виключення нечисленні. Дітей називають на честь праведників, імамів, праведних халіфів. Прізвиська деяких сподвижників Пророка теж стають іменами.

МУСУЛЬМАНСЬКІ ТРАНСАНТРОПОНІМНІ ІМЕНА

Численні особові імена, які за мусульманським ономастичним мисленням вважаються «хорошими», є трансантропонімами, тобто перенесеними іменами.

Теофорні
арабські
імена

Найкращими в ісламі є імена, складовою частиною яких виступає одне із імен Аллаха. За мусульманською теологією, у Аллаха безліч епітетів — імен, які позначають його якості, властивості, багатосторонню його діяльність.

Всі епітети Аллаха (*сифати*), на думку ісламських теологів, перерахувати неможливо: будь-яка позитивна характеристика може бути віднесена до Аллаха. Але є у Аллаха 99 головних епітетів, що виражають основні атрибути. Ці 99 епітетів Аллаха отримали в мусульманській теології назву ‘Прекрасні імена Аллаха’ (араб. أسماء الله الحسنى). Мусульманські імена часто походять від імен Аллаха, але щоб не кощунствувати, у багатьох теофорних антропонімах цим «прекрасним іменам» передують компонент *абд(у)* ‘раб’ або *амат* ‘рабиня’.

Серед таких імен найкращими є імена *Абдуллах* і *Абдуррахман*¹. Згідно хадису Мухаммада, ці імена є найулюбленішими для Аллаха. Ім'я *Абдулла* (араб. عبد الله) (варіанти імені *Абдуллах*, *Абдаллах*, *Абдалла*) дослівно означає 'Раб Всевишнього', 'Раб Божий'. Ім'я *Абдуррахман* (араб. عبد الرحمن) означає 'Раб Милостивого'. Цей антропонім походить від одного з головних імен Аллаха, з якого власне і починається Коран: *Бісміллахі-р-рахмані-р-рахім* 'В ім'я Аллаха Милостивого і Милосердного'.

Отже, елемент *абд-* 'раб', який вживається в переносному сенсі, входить складовою частиною в теофорні мусульманські імена. Теофорні імена з компонентом *абд-* і одним із «прекрасних імен» Аллаха надзвичайно поширені в арабському антропоніміконі, пор. деякі з них: *Абдулазіз* 'Раб Могутнього'; *Абдулахад* 'Раб Єдиного'; *Абдулбакі* 'Раб Вічного'; *Абдулбарі* 'Раб Творця'; *Абдулбасір* 'Раб Проникливого'; *Абдулкарім* 'Раб Щедрого'; *Абдулхакім* 'Раб Мудрого'; *Абдуссабур* 'Раб Терплячого'; *Абдуссамад* 'Раб Вічного' та інші [Гафуров 1987 : 116—118]. В жіночих теофорних іменах наявний компонент *амат-* 'рабиня': *Амат Аллах* (*Аматуллах*) 'Рабиня Аллаха'; *Амат ал-Карим* [Імена Мусульманские]; *Аматулла* 'Раба Аллаха'; *Аматуррахман* 'Рабиня ар-Рахмана (Милостивого)' [ОКАЖИ].

Такі імена не лише ідентифікують особистість, але й вказують на її приналежність до ісламської умми.

Віра в янголів є однією з найважливіших складових ісламу. Це другий стовп віри після віри в Аллаха. За ісламом, янголи створені Аллахом зі світла². Янголи не мають статі і займаються тільки виконанням волі Аллаха. Одні з них постійно знаходяться на небесах, охороняючи престол Аллаха, інші на Землі. Існують кілька класів янголів, кожний

¹ У шиїтів небажане ім'я *Абдуррахман*, через те, що вбивцю Алі ібн Абу Таліба звали Абдуррахман ібн Мулджам.

² Звернімо увагу на наступне: в Корані створення людини стоїть понад усе. Все на Землі було створено для людини. Створення янголів передувало створенню Адама. Коли з'явився Адам, Аллах наказав янголам поклонятися йому. Всі янголи підкорилися, крім *Ібліса* (сптворене *diabolos*), диявола (шайтана від «сатана», запозичене з іудаїзму). *Ібліс*, створений з вогню, відмовився поклонятися тому, хто створений з праху. Аллах прокляв його. Крім імені головного шайтана *Ібліс* у хадисах згадуються такі імена шайтанів, як *Ханзаб*, *аль-Вальхан*, *аль-А'вар*, *Дасім*, *Залянбур*, *Місват*, *Сейр*, *Хаффаф*, *Мурра*, *аль-Муз-*

з яких виконує свою задачу. Є янголи, які записують усі людські справи і знаходяться праворуч і ліворуч у кожного віруючого: той, що знаходиться праворуч, записує добрі справи, а ліворуч — злі. Є ще дві категорії янголів, які з'являються до зародка в утробі матері, а також ті, кому доручено приймати дух людини у момент її смерті.

Чотири янголи вищої категорії мають назву *Мукаррабун* (араб. *المقربون*) 'Наближені'. Вони були обрані Аллахом як пророки янголів. Це янголи *Джабраїл*, *Масафуїл*, *Ісрафаїл* і *Азраїл*. Імена цих янголів лежать в основі деяких арабських чоловічих імен [Имена Мусульманские]. *Джабраїл* (*Гавриїл*) — це один з чотирьох найбільш наближених до Аллаха янголів, функції якого полягають у доведенні божественних одкровенень до Божих посланців. Зокрема, *Джабраїл* передав Коран Пророку Мухаммаду. Від імені цього янгола постало особове ім'я *Джабраїл* [Имена Мусульманские]. *Ісрафіл* — один з чотирьох найбільш наближених до Аллаха янголів. Його згадують в Корані. Він великий янгол, його ноги досягають найнижчого рівня землі. Його голова досягає трону Божого. У нього чотири крила і він вкритий волоссям та язиками, що вказує на його головну функцію — зачитування Божих розпоряджень іншим архангелам. За велінням Аллаха він буде дати трубу наприкінці часів, після чого настане день загального воскресіння мертвих. В арабському антропоніміконі наявне чоловіче особове ім'я *Ісрафіл* [Имена Мусульманские]. Арабське чоловіче ім'я *Ідріс* походить від імені янгола *Ідріс* [Идрис]. Чоловіче ім'я *Рідван* походить від імені янгола, що охороняє ворота раю [Имена Мусульманские].

Мусульмани вважають, що дитину буде оберігати янгол-хранитель, який носить те ж ім'я, що і малюк¹. Кожна людина має двох янголів-хранителів, які записують його хороші і погані вчинки. Янголи-хранителі змінюють один одного на ранковій та вечірній зорі. Тому найбільше спокус таїть саме цей час доби. Деякі арабські особові імена мотивовані онімізованими

хіб, аль-Ак'нас, Хамма і т. д. Звичайно, правовірні ніколи не використовують «шайтанські» імена в якості особових імен людей.

¹ Численні богослови вважають небажаним наречення людей іменами янголів, типу *Джібріль* (*Джабраїл*, *Джібраїл*), *Мікаїл*, *Ісрафіл* тощо. Що стосується того, щоб називати жінок іменами янголів, то це, на думку ісламістів, харам.

епітетами янголів, наприклад, імена *Рух ал-Амін* ‘Дух вірний, надійний’, *Рух ал-Кудс* ‘Дух святий’ — епітети архангела Джабраїла.

Іслам не вітає нарікання людини подвійним ім'ям, але в сучасному світі такі випадки трапляються все частіше, бо батьки хочуть віддати свого малюка під заступництво одразу кількох янголів¹. Імена не всіх янголів лежать в основі особових імен. Ми не знайшли арабських особових імен *Накір* і *Мункар* — це імена янголів могили.

Мусульмани вважають, що пророки — люди, обрані Богом, щоб бути його посланцями². Пророки не божественні, хоча деякі з них можуть робити дива, аби довести свою правду. Мусульманські Пророки — унікальні отримувачі божественного одкровення.

За однією ісламською версією, на Землі було 124 тисячі Пророків, за іншою — 224 тисячі. Ісламська теологія твердить, що всі посланці проповідували через ісламське месіанство волю Бога. Останнім і найважливішим Пророком є *Мухаммад* — центральна фігура в ісламі, святий, що започаткував релігію іслам, з його слів записано Коран. Правовірні вірять, що *Мухаммад* був Пророком Аллаха, якого вибрав сам Аллах. Його особа дуже шанується серед мусульман, поширені молитви про нього, а його ім'я використовується як талісман. Особові арабські імена від імені Пророка *Мухаммада* є чи не найбільш вживаними в усьому арабо-мусульманському обширу і далеко за його межами. У деяких ісламських країнах, наприклад, у Сирії, є звичай називати хлопчиків кількома іменами, одним із яких обов'язково є *Мухаммад*. Ім'я *Мухаммад* функціонує в якості препозитивної складової в численних мусульманських іменах, на зразок *Мухаммададіл* ‘Мухаммад справедливий’, *Мухаммадазам* ‘Мухаммад найвеличніший’, *Мухаммадакбар* ‘Мухаммад найвеличніший’, *Мухаммадалам* ‘Мухаммад мудрий’, *Мухаммадаріф* ‘Мухаммад мудрий’, *Мухаммадгазі* ‘Мухаммад переможець’ тощо [Гафуров 1987 : 170]. Від

¹ Ще раз підкреслимо, що часто мусульманські богослови виступають проти подвійних імен, оскільки вони «створюють плутанину». Небажано називати подвійними іменами, як, наприклад, *Мухаммад Ахмад*, *Мухаммад Саїд*, де *Ахмад*, наприклад, ім'я, а *Мухаммад* додається для прохання благословення (*бараката*).

² В ісламі Пророки стоять вище янголів.

епітетів Мухаммада постало багато особових чоловічих імен, наприклад *Хайр ал-Башар* ‘Кращий з людей’ [Имена Мусульманские].

Небагато із Пророків відомі за своїми іменами. У Корані названі імена лише 28 з них. Це, зокрема, *Адам*, *Ібрагім* (Аврам), *Муса* (Моїсей), *Іса* (Ісус), *Дауд* (Давид), *Сулайман* (Соломон), *Йусуф* (Йосип) та ін. Ці імена Пророків часто лежать в основі особових арабських імен [Имена Мусульманские].

Адам — перша людина, яка створена Богом. Він був створений із глини і висушений, після чого Бог вдихнув у нього дух. Про нього говориться в Корані, що він був Божим намісником і був навчений назвам всіх речей у всесвіті, що поставило його вище всіх янголів. Всі янголи підкорялися йому, окрім бунтівного Ібіса. Адам побудував основу Кааби і провів там перше богослужіння. Адама вважають першим проповідником. В арабському антропоніміконі існує чоловіче особове ім'я *Адам* [Имена Мусульманские]. *Ібрахім* — ісламський пророк, перший провідник єдинобожжя. *Ібрахім* ототожнюється з біблійним *Авраамом* і вважається загальним предком арабів і євреїв. Пророку *Ібрахіму* були явлені священні тексти — *сухуф*. Від імені пророка *Ібрахім* утворилося арабське особове чоловіче ім'я *Ібрахім*, а також іншомовні варіанти, зокрема тадж., узб. *Іброхам*, башк., татар. *Ібрагім* [Имена Мусульманские]. Пор. ще арабські особові імена, утворені від імен Пророків: *Аюб* (*Айюб*), *Даніаль* (*Даніал*), *Дауд* (*Давуд*), *Закарія* (*Закарійя*), *Зуль-Кіфль*, *Ідріс*, *Ільяс*, *Ісмаїл*, *Ісхак*, *Нух*, *Саліх* (*Салех*), *Харун* (*Гарун*), *Хідр* (*Хидр*, *Хадир*), *Шуайб* (*Шуейб*), *Юнус* (*Юнес*, *Юніс*), *Юсуф* (*Юсеф*), *Якуб*, *Яхья* та ін. [ОКАМИ].

Арабський *Лут* ідентифікується з біблійним *Лотом*. Він є одним з вісників, згаданих у Корані, якого було послано зберегти місто від руйнації. Мертве море часто називають *Бахр Лут* ‘Море Лута’. Звідси арабське особове ім'я *Лут* [Имена Мусульманские]. Пророк *Ісмаїл* — син *Ібрагіма* (Авраама) та *Хаджар* (Агар), родоначальник арабів і прямий предок пророка Мухаммада. Він згадується в Корані як пророк та посланець, який допомагав своєму батьку будувати Каабу і запроваджувати монотеїзм в Мецці. В пустелі *Ісмаїл* знайшов воду колодязя *Замзам*. Таким чином, особове ім'я *Ісмаїл* [Имена Мусульманские] має значну мотиваційну силу. Це ім'я має різні варіанти в різних мовах, пор. баш., татар. *Ісмагіл*, тадж., узб. *Ісмоїл*

[Имена Мусульманские]. *Ідріс* — пророк, названий в Корані, відомий своїм терпінням та справедливістю, який увійшов живим до раю і ніколи не помре. В радикальних письменах його часто називають біблійним ім'ям Єнох. В деяких історіях йому відводиться роль винахідника письма та пошиття одягу, часто він виступає покровителем ремісників. Звідси особове чоловіче ім'я *Ідріс* [Имена Мусульманские].

До імен основних мусульманських пророків — *Адама, Ібрахіма, Іси, Муси* — ісламські богослови приєднали особливі прізвиська. Так, *Адам* має прізвисько *Сафіулла* 'Обранець Аллаха', *Муса* — *Калімулла* 'Співрозмовник Аллаха', *Іса* — *Рухулла* 'Душа Аллаха', а *Ібрахім* отримав від богословів звання *Халілулла* 'Друг Аллаха' [Гафуров 1971 : 140]. Пророк *Ібрахім* мав ще декілька прізвиськ: *Імам* 'Голова громади'; *Сиддик* 'Правдивий'; *Ханіф* 'Сповідує єдинобожжя' та ін. [Іслам Сучасність : 614]. Звідки особові імена арабів: *Сафі Аллах* (*Сафіуллах*), *Калім Аллах* (*Калімуллах*), *Рух Аллах*, *Халіл Аллах*, пор. також ім'я *Сіддік Аллах* 'Правдивий перед Аллахом' (від епітета Пророка Йусуфа) та ін. [Имена Мусульманские].

Інші арабські особові імена відантропонімного характеру, пов'язані із ісламом. Це також трансантропонімні імена. Вони не створюються, не продукуються, а репродукуються. Серед них *Імран* — від імені діда Пророка Іси, *Лук Сман* — від імені мудреця, згаданого в Корані, *Сам* — від імені одного з синів Пророка Нуха, *Хам* — від імені одного з синів Пророка Нуха, *Яфес* (*Яфіс*) — від імені одного з синів Пророка Нуха [ОКАМИ]. *Лукман* — ісламський праведник, древній мудрець. Згідно Корану, *Лукман* був мудрецем, який осягнув буття єдиного Бога. В арабському антропоніміконі є особове ім'я *Лукман*, пор. тадж., узб. *Лукмон* [Имена Мусульманские].

Дітей називають також на честь праведників, імамів, праведних халіфів. Прізвиська деяких сподвижників теж стають іменами.

Для мусульманських жінок рекомендується використовувати імена сподвижниць, табіїнок, вибирати із імен дружин сахабів, праведних саляфів¹ та із імен інших жінок попередніх громад.

¹ *Саляфи* (араб. سلف) 'предки', 'попередники' — праведні попередники, перші три покоління мусульман, включаючи сподвижників Пророка Мухаммада, їхніх послідовників і послідовників послідовників.

Вони є найкращими, тому що не тільки виконують основну функцію імені, але й «оживляють» пам'ять про цих великих жінок та іноді спонукають їхніх сучасних носительок відповідати своєму імені, дізнаватися про свою велику тезку і намагатися бути схожою на неї.

Хадіджа — перша дружина Пророка. На час шлюбу Хадіджі було 40 років, а Мухаммаду 25. Вона була першою жінкою, з якою одружився посланець Аллаха, і він не брав собі інших дружин, поки вона не померла. Вона була першою, хто повірив в нього, вона є першою, хто прийняв іслам з-поміж усіх, вона перша Мати правовірних. Хадіджа займала особливе місце в серці Мухаммада, вона була розумною, величною, релігійною, порядною, одна з людей Раю. Навіть після її смерті, коли Мухаммад одружився знову з іншими жінками, жодна з них не змогла стерти ім'я Хадіджа з його серця. Хадіджа померла за три роки до хіджри (переселення) Пророка у Медину, їй було 65 років. Її було поховано у Мецці. Ім'я Хадіджа побутує в арабському жіночому антропоніміконі [Имена Мусульманские].

Аїша — так звали третю дружину Пророка, з якою він одружився після смерті Хадіджі, його першої дружини. Вона була заручена з Мухаммадом, коли вона була ще дитиною. За деякими ісламськими джерелами, Аїша була віддана заміж за Мухаммада коли їй було 6 років, а на момент фактичного початку подружнього життя їй було дев'ять. Однак, за іншими даними їй було десять років уже на момент весілля. З часом вона прийняла на себе роль лідера в общині. Серед суннітів вона була відома, як «Мати правовірних». Її вважають важливим передавачем переказів про життя Пророка. Ім'я Аїша побутує в арабському жіночому антропоніміконі [Имена Мусульманские].

Імена сподвижниць — це ті імена, які використовувалися арабами близько 1400 років тому. Імен сподвижниць досить багато, але часто згадуються лише понад 100 імен сподвижниць і деяких інших видатних мусульманок давнини. Деякі люди воліють називати своїх дочок іменами сподвижниць Пророка, такими як *Джумана*, *Шейма*, *Сальма*, *Джувайрія*, *Саффана*.

Асія — ім'я дружини фараона у коментарях до Корану. Вона істинна віруюча, рятує Мусу і в основному діє таким чином, як дочка фараона у біблійній оповіді про Мойсея. Перекази

розповідають, що із-за її благочестя її муки від рук фараона були безболісними. Звідси популярне арабське жіноче ім'я *Асія* [Имена Мусульманские].

Значна кількість імен із релігійним підґрунтям утворилась від існуючих особових імен шляхом додавання до них в якості компонента релігійні терміни *іслам*, *дін* 'віра', 'релігія' тощо. Пор. корелятивні групи чоловічих імен: *Муршід* 'Той, хто наставляє на істинний шлях', 'Керівник', 'Наставник' і *Муршід ад-Дін*, *Муршідуддін* 'Той, хто закликає до релігії', 'Релігійний керівник'; *Мухібб*, *Мухіб* 'Люблячий' і *Мухіб Аллах*, *Мухібуллах* 'Люблячий Аллаха'; *Мухібб ад-Дін*, *Мухіббуддін* 'Люблячий релігію'; *Насір* 'Помічник', 'Друг', 'Переможець' і *Насір ад-Дін*, *Насіруддін* 'Захисник релігії'; *Насіх* 'Радник' і *Насіх ад-Дін*, *Насіхуддін* 'Релігійний радник'; *Нур* 'Промінь', 'Світло', 'Сяйво' і *Нур ад-Дін*, *Нуруддін* 'Світоч релігії'; *Рабіб* 'Вихованець' і *Рабіб ад-Дін*, *Рабібуддін* 'Вихованець релігії'; *Рашід* 'Проводир', 'Той, хто йде правильним шляхом' і *Рашід ад-Дін*, *Рашідуддін* 'Проводир віри', 'Релігійний керівник'; *Рі'йад*, *Рі'йаз* 'Сади', 'Квітники' і *Рі'йад ад-Дін*, *Ріядуддін* 'Сади релігії'; *Рі'йад ал-Іслам*, *Ріядуліслам* 'Сади ісламу'; *Рукн* 'Стовп', 'Колонна', 'Основа' і *Рукн ад-Дін*, *Рукнуддін* 'Опора релігії'; *Садід* 'Розсудливий', 'Надійний' і *Садід ад-Дін*, *Садідуддін* 'Той, хто огорожує віру (від ворогів)'; *Салах* 'Добро', 'Благо', 'Благочестя', 'Праведність' і *Салах ад-Дін*, *Салахуддін* 'Благо віри'; пор. окремі відрелігійні особові імена зазначеної моделі: *Са'д ад-Дін*, *Саадуддін*, *Садуддін* 'Успіх релігії'; *Са'д Аллах*, *Саадуллах*, *Садуллах* 'Щастя, дароване Аллахом'; *Са'д ал-Іслам*, *Садуліслам* 'Успіх ісламу' та численні інші [Имена Мусульманские].

ВІДТОПОНІМНІ АРАБСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА З РЕЛІГІЙНИМ СЕНСОМ

Арабські особові імена, мотивовані топонімами, що асоціюються з ісламом, поодинокі. До них зараховуємо чоловічі імена: *Арафат* — від назви гори під Меккою, місце збору паломників; *Байт Аллах* 'Дім Аллаха' — від назви головного храму ісламу в Мецці. До цієї ж групи зараховуємо жіноче особове ім'я *Джуді* — від назви гори, на якій, як вважається у мусульман, зупинився ковчег Нуха.

Доволі численні відтопонімні релігійні імена постали від назв в ісламському раю. Згідно з ісламською есхатологією, після Судного дня (*кіямат*) праведники будуть вічно перебувати в раю. Мусульманський рай має назву *Джаннат* (араб. *جنة*) буквально 'Сади'. Ця тополексема лежить в основі низки арабських жіночих імен, таких як *Джанна(т)*, *Джаннат ал-Мава*, *Джаннат ал-Фірдаус* [Имена Мусульманские]. Пор. ще жіночі імена *Адан*, *Аден* 'Едем' [ОКАЖИ]. Сади Едему — прекрасне місце повернення, уготоване нащадкам Адама. Праведники увійдуть в Едем разом зі своїми праведними батьками, подружжям і нащадками. Для позначення раю також вживаються слова *ан-наїм* 'благодать', *аль-фірдаус* 'рай' та ін. У Корані та сунні Пророка Мухаммада дається опис Раю, його рівнів і особливостей.

За ісламом, у Раю є 8 воріт. Назви всіх воріт не відомі, але кожні із 8 воріт мають свою специфіку і через них проходять особливі групи мусульман. Так, якщо мусульманин здійснював велику кількість додаткових намазів, він увійде тільки через ворота молитов. Якщо мусульманин був шахідом, то він увійде в Рай через інші ворота. У яких справах мусульманин виявляв більшу старанність — через такі ворота і увійде. Серед них є ворота, які називаються *ар-Райян*, через які «ніхто не увійде, крім тих, хто поститься». *Ар-Райян* — це вхід в рай для тих, хто поститься, які заради Аллаха відчували спрагу в цьому світі і за це будуть нагороджені вічною насолодою в раю. Ця назва походить від арабського слова *рій*, що означає 'напоєння', 'насищення водою'. Саме ж слово *райян* означає 'той, хто вдосталь напився', 'той, хто повністю вгамував свою спрагу'. У жіночому роді це слово звучить *райя* і є поширеним жіночими ім'ям у мусульман [Ар-Райян]. Пор. арабські жіночі імена *Рая*, *Райя*, *Раяна*, *Райяна* [ОКАЖИ].

Віруючим в Раю обіцяні джерела з прозорою водою, річки, в яких течуть вода, молоко, мед і райське вино, від якого не п'яніють. Від назв райських річок утворені деякі арабські жіночі імена. Від назви райської ріки *Сальсабіль* постало жіноче ім'я *Сальсабіль* [ОКАЖИ], від назви райської ріки *Таснім* постало жіноче ім'я *Таснім* [Имена Мусульманские]. Серед водойм особливо виділяється *Каусар*, призначений спеціально для Пророка Мухаммада, і в який стікаються всі райські ріки. Від цієї топонімної назви постали жіночі імена *Кавсар*, *Каусар* [ОКАЖИ].

АРАБСЬКІ ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД НАЗВ КОРАНУ, СУР, АЯТІВ І ЗВИЧАЙНИХ СЛІВ, ЗАФІКСОВАНИХ У КОРАНІ

Коран (араб. الْقُرْآن [Qur'ān] 'читання в голос', 'декламація') — головна священна книга мусульман, запис проповідей, що виголошені Пророком Мухаммадом у формі пророчих одкровенень, головним чином в Мецці та Медині між 610 і 632 рр. Мусульмани вірять, що Коран не створений, а існує передвічно, він є словом Аллаха і містить його остаточну і повну волю, яку Аллах промовив через Пророка Мухаммада. Коран є цінною історичною і літературною пам'яткою ранньосередньовічної епохи історії арабів.

Текст Корану в основному являє собою римовану прозу. Ця форма викладу полягає в тому, що рядки віршів закінчуються співзвучними словами, замінюють риму, або фразами, повторюваними як рефрен. Ісламська культура довгий час надавала перевагу слуху над зором і ставила звучаче слово вище за написане, тим більше, що вимовлене слово мало і психологічний вплив. Ця обставина й визначила форму викладу в Корані. Висловлені Мухаммадом одкровення складалися з відрізків мовлення, які називалися *аятами*, які зазвичай розуміються як 'вірші'¹. У Корані це слово (в сенсі як дива, так і коранічного вірша) згадується 382 рази. Групи аятів складають *сури*.

У теперішньому вигляді Коран має 114 *сур*. Сури розташовані так: найдовші — на початку, найкоротші — в кінці. Для Корану характерна своєрідна стилістика: це проповідь, пряма мова і розповідь від третьої особи. У Корані розповідається також про проблеми походження і сутності буття, з точки зору ісламу, різних форм життя, про космологію і космогонію, містяться різні вказівки про обряди. Таким чином, у Корані містяться загальні принципи різних аспектів індивідуального та суспільного буття.

¹ *Аят* (араб. آية) 'знак', 'знамення', 'диво', 'доказ' — найдрібніша структурна одиниця Корану. За різними підрахунками в Корані від 6204 до 6236 аятів. Згідно ісламського віровчення, в аятах відображені справжні слова самого Аллаха. Всі мусульманські улеми одностайні в тому, що порядок коранічних аятів розташований Пророком Мухаммадом в точній відповідності з Божественним передвизначенням.

Французький вчений А. Массе вважав, що «в очах Мухаммада його релігія мала те ж джерело, що іудаїзм і християнство: всі три релігії виходять безпосередньо з однієї й тієї ж небесної книги». Головна ідея проповідей Мухаммада — спонукати арабські племена визнати нову монотеїстичну релігію.

Звісно, що Коран став першоджерелом для дуже багатьох коранічних наук, але найважливішим завданням відносно змісту самого Корану залишається правильне розуміння змісту аятів.

Деякі із особових імен мотивовані назвами Корану, окремих сур і аятів Корану. У самому Корані використані різні імена останнього одкровення¹, з яких найпоширенішими є *Фуркан*, *Китаб*, *Зікр*, *Танзіль* [Коран]. Слово *фуркан* араб. ‘доказ’ використовується в Корані, щоб означати критерій, порятунк, дискримінацію і відділення. Водночас воно є заголовком 25-ї сури в Корані, що складається із 77 аятів, де позначає розрізнення між добром і злом. Звідси чоловіче ім’я *Фуркан* [Имена Мусульманские]. Чоловіче ім’я *Танзіл* [Имена Мусульманские] також кореспондує з вищезгаданою назвою *Танзіль*.

Назви окремих сур і аятів Корану також можуть бути основами мусульманських імен. Чоловічі імена *Таха* і *Йасін* мотивовані першими буквами *Та Ха* і *Йа Сін*, які є водночас назвами відповідних сур [Коран : 20, 1; 36, 1], що мають таємні значення; ім’я *Ал Муззамміл* походить від назви 73-ї сури Корану, ім’я *Табарак* походить від однієї з назв 67-ї сури Корану, а імена *Духа*, *Зуха* — від назви 93-ї сури Корану [Имена Мусульманские]. Пор. жіночі імена *Ая* ‘Аят’, *Аят* ‘Аяти’ [ОКАЖИ].

Додамо, що мусульманське ономастичне мислення вважає за можливе використовувати в якості імен будь-які слова, що зустрічаються в Корані. Для ілюстрації наведемо кілька жіночих імен, які утворилися шляхом антропонімізації окремих слів із Корана: *Амаль* ‘Надія’, *Амані* ‘Бажання’, *Анфаль* ‘Трофеї’, *Анхар*, *Ангар* ‘Річки’, *Асар* ‘Сліди’, ‘Відбитки’, ‘Знаки’, ‘Переказ’, ‘Пам’ятки старовини’, *Ахд*, *Агд* ‘Обіцянка’, ‘Обітниця’, ‘Договір’, ‘Зобов’язання’, ‘Знання’, ‘Знайомство’, ‘Епоха’, ‘Час’, *Бурудж*

¹ Відомі в ісламському світі тлумачі й дослідники не мають єдиної точки зору щодо назв Корану. На думку одних дослідників, Коран має 43 назви, інші нараховують 55 назв, а деякі інші відомі дослідники в цій області нараховували понад 80 назв. Більшість назв, які навели дослідники і тлумачі Корану, насправді є описами священної книги, але не власними назвами Корану.

‘Вежі’, ‘Замки’, ‘Сузір’я’; *Ватін* ‘Яремна вена’; *Наджва*, *Наджуа* ‘Таємна молитва’, ‘Таємна бесіда’, ‘Таємна рада’, ‘Таємниця’, ‘Секрет’; *Ніда* ‘Заклик гучним голосом’; *Ханан* ‘Жалість’, ‘Співчуття’, ‘Ніжність’; *Шіфа* ‘Одужання’, ‘Лікування’ [Женские Имена].

Арабське слово *хадис* (араб. الحديث) ‘мова’, ‘повідомлення’ — повідомлення про різні епізоди життя Пророка Мухаммада; його вчинки і висловлювання. У цьому сенсі слово *хадис* наближене за своїм значенням до слова *сунна*. Ці повідомлення формують основу ісламського закону, інтерпретацію Корану (тафсір), ранню ісламську історію. Лексема *хадис* лежить в основі чоловічого арабського імені *Хадис* [Имена Мусульманские].

До сказаного додамо наступне. *Ісра і Мі’радж*, *аль-Ісра ва-ль-Мі’радж* (араб. لإسراء والمعراج) ‘нічна подорож і вознесіння’ — нічний подорож Пророка Мухаммада в Єрусалим і його вознесіння на небеса, яке, згідно з ісламським переказом, відбулося у кінці мекканського періоду його життя (близько 619 року). Арабське слово *ісра* (араб. إسرائ) буквально означає ‘подорож вночі’, а слово *мі’радж* (араб. معراج) — ‘сходження’, ‘піднесення’, ‘сходи’. *Ісра і Мі’радж* є одним із основних сюжетів мусульманського релігійного переказу. В арабському антропоніміконі побутують особові імена *Ісра і Мі’радж* [Имена Мусульманские].

ГЕОРТОНІМИ ЯК ОСНОВИ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ОСОБОВИХ ІМЕН

Термін *геортонім* (від грец. *έορτή* ‘свято’ і *όνομα* ‘ім’я’, ‘назва’) має два тлумачення — широке і звужене. В першому випадку він розуміється як вид ідеонімів, власна назва святкового дня чи більшого часового відрізка, найменування пам’ятної або знаменної дати, в другому — як власна назва церковного свята.

В арабській мові слово *свято* позначається словом *ід*, сенс якого — ‘дата, що відзначається щорічно’. Тому в назві пам’ятних днів, в тому числі сумних, обов’язково фігурує це слово. В ісламі, на відміну від християнства (що відзначає протягом року більше 200 свят), набагато менше свят. Два свята: *Ід аль-Адха* — свято жертвопринесення і *Ід аль-Фітр* — свято розговіння вважаються головними святами мусульман.

Аналіз арабських (мусульманських) особових імен свідчить, що геортоніми (назви релігійних свят) використовуються

з антропонімною метою доволі рідко. Зазначимо, перш за все, наявність чоловічих імен *Ід* ‘Свято’, *Іді* ‘Святковий’, а також жіночі імена *Ід* (*Хайіт, Айт*) ‘Свято’ [Имена Мусульманские].

Новий рік за ісламським календарем¹ починається 1-го числа місяця *Мухаррам*. У більшості мусульманських країн Новий рік не відзначають як свято в розумінні інших народів. *Мухаррам* (араб. محرم ‘заповідний’, ‘священний’) — перший місяць мусульманського місячного календаря, один з чотирьох доісламських священних місяців, в який можливо здійснювати паломництво в Мекку (*хадж*). В ісламі *Мухаррам* — місяць роздачі милостині. Назва цього священного місяця лежить в основі чоловічого особового імені *Мухаррам* із лексичним значенням ‘той, хто народився в мусульманський місяць *мухаррам*’ [Имена Мусульманские]. Перші десять днів вважаються благословеними. На 9-й і 10-й день місяця припадає свято *Ашура*, яке для сунітів є днем послання Аллахом великої благодаті десяти Пророкам ісламу. Для шиїтів це, навпаки, є днем жалоби за вбитим імамом Хусейном, онуком Пророка Мухаммада полеглого мученицькою смертю, що відмічається публічними нанесеннями собі ушкоджень (*шахсей-вахсей*). Геортонім свято *Ашура* мотивує чоловіче особове ім’я *Ашур* і жіноче ім’я *Ашурра* [Имена Мусульманские].

Мусульмани всього світу традиційно святкують два головних свята: свято розговіння (*Ураза-байрам*) і свято жертвопринесення (*Курбан-байрам*). Свято *Курбан-байрам* пов’язаний з життям і сім’єю пророка Ібрагіма (Авраама), який вважається родоначальником арабів через сина Ісмаїла від дружини Хаджар (у християнстві — Агар) і євреїв (через сина Ісаака від дружини Сарі). Релігійна історична традиція пов’язує з Ібрагімом початок віри в єдиного Бога — Аллаха. В ім’я Бога він мав намір принести в жертву свого сина. Три монотеїстичні релігії — іудаїзм, християнство, іслам — іменуються *авраамічними*.

Геортонімі компоненти цих назв репрезентовані в чоловічих особових іменах *Ураз, Курбан, Байрам*, які лежать також в основі багатьох композитних імен у різних мусульманських

¹ Літочислення за місячним ісламським календарем ведеться з 16 липня 622 року (від Хіджри). Мусульманський календар складається з 12 місячних місяців і містить близько 354 днів, що на 10 або 11 днів менше сонячного року. З цієї причини мусульманські релігійні свята щороку зсуваються щодо григоріанського календаря.

народів, а також жіночих імен *Ураз, Курбан, Байрам* [Имена Мусульманские]. Втім, зазначені антропоніми можуть мати і відапелятивне походження.

Свято *Ураза-байрам* відзначається на честь закінчення посту в місяць *Рамадан* (араб. رمضان) або *Рамазан* — дев'ятий місяць мусульманського календаря. Цей місяць є найважливішим і найурочистішим для мусульман — протягом усього місяця дотримується суворий піст. Іслам категорично забороняє всякий прийом їжі — їсти, пити, навіть нюхати що-небудь їстівне — з раннього ранку до заходу сонця. Мусульманського посту (Ас-саум) дотримуються протягом 30 днів. Закони шариату про дотримання посту не обійшли і мандрівників, кочівників, пастухів, погоничів верблюдів, в сучасних умовах — працівників сухопутного, морського і повітряного транспорту. Мусульманський піст є найсуворішим з ісламських обрядів.

Рамадан є священним місяцем ісламу, адже вважається, що саме у Рамадан Бог надіслав Пророку Мухаммаду перше одкровення Корану. Звідси чоловічі і жіночі імена *Рамадан, Рамазан* [Имена Мусульманские].

Місяцю *Рамадану* передуює місяць *Шабан* (араб. شعبان) — восьмий місяць мусульманського календаря. На місяць *Шабан* припадає літнє сонцестояння, яке в доісламські часи у стародавніх арабів вважалося початком нового року. У цей час прийнято було поминати покійних. Назва цього місяця лежить в основі чоловічого і жіночого імен *Шабан* [Имена Мусульманские].

П'ятнадцятого числа місяця Шабана мусульмани відзначають *Ніч Бараат*. Вважається, що в цю ніч відбувається струс дерева життя, на листі якого записані імена усіх, хто живе на Землі. Ті, чий імена записані на опалому листі, помруть протягом року. У цю ніч Аллах «опускається на найнижче небо», відповідаючи на молитви і прощаючи гріхи віруючих. У *Ніч Бараат* підносяться особливі молитви за померлих і в спокутування гріхів живих. Цей геортонім лежить в основі чоловічого і жіночого імен *Бараат* [Имена Мусульманские].

Ще одне популярне свято в мусульманському світі — *аль-ісра ва-ль-Мірадж* 'нічна подорож і вознесіння'. Це свято знаменує чудову подорож Мухаммада в Єрусалим і його вознесіння до небесного престолу Аллаха. За традицією, воно відзначається 27-го раджаба. Під час свята ніч 27-го раджаба проводиться

в недосипанні, читанні Корану і молитвах. Звідси особове ім'я *Ісра* [Имена Мусульманские].

Що стосується днів тижня, то п'ятниця у всіх мусульманських народів є святим днем. Мусульмани вважають, що Аллах визначив для них п'ятницю як великий день, як свято, що повторюється щотижня. Аллах виділив його серед інших днів, зробивши особливим днем для всієї мусульманської умми. У цей день мусульмани збираються в соборній мечеті для здійснення колективної молитви. П'ятниця — день послання численних благ, одним з яких є прощення Аллахом гріхів, скоєних віруючим в проміжок між двома п'ятницями, за умови, що він уникав великих гріхів. П'ятниця — це день, коли зміцнюються стосунки між віруючими. Це свято є доброю нагодою для відвідування родичів, що сприяє підтримці родинних зв'язків. Це свято благотворно впливає на сімейні відносини. В цей день, який є вихідним у багатьох мусульманських країнах, святкова атмосфера наповнює будинок кожного віруючого, піднімаючи настрій всім членам сім'ї, доставляючи радість дітям. Смерть в цей день є ознакою доброго кінця для віруючого. Передається в хадісі: *«Хто помре в п'ятницю або в ніч на п'ятницю, той буде захищений від смуту в могилі»*.

Це свято на арабській мові називається *джума*. В арабській мові слово *джума* походить від трибуквеної основи *джа-ма-а*, що означає 'збирати'.

Мусульманська традиція огортає п'ятницю священним ореолом. Коран був посланий в п'ятницю, у місяці рамадан. З п'ятницею пов'язано переселення Мухаммада з Мекки до Медини. У працях мусульманських богословів можна знайти й інші історичні ати, пов'язані з п'ятницею: Мухаммад в п'ятницю єдиний раз відвідав Каабу; Мекка була завойована саме в цей день.

У цей день Аллах створив праотця людства Адама. У цей день Адама поселили в Раю і в цей день його вигнали з Раю. У п'ятницю ж, в день Страшного суду, відбудеться воскресіння з мертвих. Благочестиві і гріховні справи кожного будуть зважені вищим суддею, і за все кожному з них воздасться на тому світі.

Заради чого людина в цьому житті робить намази, терпить голод і спрагу в час посту, робить добрі вчинки? Заради можливості потрапити в рай? Так, але найголовніше для мусульман — це мати можливість бачити своїми очима Всевишнього! А така можливість буде тільки у мешканців раю. День

джума збігається з днем в Раю, який називається *аль-Мазід*, що означає ‘додаток, добавок’. І відрізняється він тим, що в цей день мешканці Раю зберуться всі разом і матимуть можливість споглядати Аллаха. Відбуватися це буде в кожен п’ятницю. П’ятниця в Раю — це найпрекрасніший день.

Назва цього дня тижня використовується як власне особове ім’я у різних мусульманських народів, пор. *Джума*, *Джума* (араб. الجمعة) ‘П’ятниця’ [ОКАМИ]. Пор. ще чоловічі імена: перс. *Адіна* ‘Свято’, ‘П’ятниця’; татар. *Аднаш* ‘П’ятниця’; татар. *Атна* ‘П’ятниця’, ‘Тиждень’ і антропонімі композити *Атнабай*, *Атнагалі*, а також *Атнагул* ‘Раб (Божий), який народився в п’ятницю’; татар. *Юма* ‘П’ятниця’; антропонімі композити *Юмабай*, *Юмагалі*, *Юмагалім*, *Юмагул*, *Юмадил*, *Юмасаліх*, *Юмасултан*, *Юмахан*, *Юмахузя*, а також *Юмакілде* ‘Той, що народився в п’ятницю’ [Імена Мусульманские]; пор. арабське жіноче ім’я *Джума* ‘П’ятниця’ в значенні ‘народжена в п’ятницю’ [Імена Мусульманские].

ОСОБОВІ ІМЕНА, УТВОРЕНІ ВІД АПЕЛЯТИВІВ, ПОВ’ЯЗАНИХ ІЗ РЕЛІГІЙНОЮ ТЕМАТИКОЮ

В арабському антропоніміконі існують різноманітні групи імен із релігійною семантикою твірних основ. Одну із них складають особові імена, утворені від позначень осіб, що так чи інакше пов’язані із релігійною діяльністю.

Словом *набі* (араб. نبي ‘пророк’, ‘посланець’) в Корані і арабській літературі називають пророків — тих, хто був вибраний проповідувати Боже слово і отримав одкровення і приписи від самого Бога. Від цього слова постало чоловіче ім’я *Набі* [Імена Мусульманские].

Словом *імам* (араб. إمام ‘той, хто стоїть попереду’, ‘той, хто керує молитвою’) в ісламі називають духовну особу, яка завідує мечеттю, здійснює треби. Сунніти вважають, що імамат, тобто духовна і світська влада, повинна діставатися кращому з членів ісламської умми (громади). Термін *імам* лежить в основі арабського особового імені *Імам* [Імена Мусульманские].

Муфтії (араб. مفتی похідне від *афта* ‘висловлювати думку’) — мусульманський богослов-правознавець, якому надано право давати фетву з різних релігійно-юридичних питань, спираючись

на прецеденти з практики кадї, тобто той, хто виносить рішення з точки зору шарїату. Від слова *муфтїй* постало арабське особове ім'я *Муфтї* [Имена Мусульманские].

Факїх араб. 'знаюча людина', 'знавець мусульманського права' — ісламський богослов-законовнавець, знавець богословсько-правового комплексу (*фікх*). Факїхи мають право виносити самостійні правові вердикти, спираючись на коранічні аяти і достовірні хадиси Пророка Мухаммада. Лексема *факїх* лежить в основі арабського особового імені *Факїх* [Имена Мусульманские].

Мулла (араб. ملا від араб. مولى 'пан', 'повелитель', 'владика') — знавець і служитель мусульманського культу. Лексема мулла лежить в основі арабського особового імені *Мулла*, а також зустрічається в складних іменах як на початку імені, так і в кінці [Мужские Имена].

Хутба — проповідь на п'ятничній післяобідній молитві мирян. Особа, яка виголошує проповідь з мінбару (кафедри з драбиною) у мечеті, називається *хатїб* букв. 'оратор', 'проповідник', звідки особове ім'я *Хатїб* [Имена Мусульманские].

У середні віки на мусульманському Сході існували читці Корану і оповідачі релігійних переказів, які пам'ятали священну книгу ісламу і величезне число хадисів. Термін *хафіз* застосовувався для позначення того, хто запам'ятав весь Коран. У деяких колах вважається надзвичайно похвальним писати копії священного тексту по пам'яті й давати їх у мечеті, звідки особове ім'я *Хафіз* [Гафуров 1971 : 142, 234], пор. *Карї* 'Той, хто знає Коран напам'ять', *Мухаддіс* 'Передавач хадисів' [Имена Мусульманские].

Численні особові імена походять від слів, які позначають людей, котрі виділяються в соціумі своєю набожністю, особливо сумлінним виконанням мусульманських ритуалів тощо. Серед них такі чоловічі імена, як *Сабїд* 'Той, хто поклоняється', 'Той, хто робить ібадат'; *Аїз* 'Той, хто закликає (Аллаха)'; *Акіф* 'Той, хто займається поклонінням на самоті'; *Аммар* 'Богобоязливий', 'Той, хто здійснює умру (малий хадж)'; *Заїд*, *Захід* 'Побожний'; *Іслам* 'Покірність', 'Віддання себе Аллаху', 'Прийняття ісламу'; *Муніб* 'Той, що повертається (до Аллаха)'; *Муслім* 'Мусульманин'; *Мутаваккіль* 'Той, що надіється (на Аллаха)'; *Такї* 'Благочестивий', 'Побожний', 'Релігійний'; *Ханїф* 'Істинно віруючий в Аллаха' [ОКАМИ]. Пор. ще чоловічі імена: *Хаджадж*

‘Той, хто багато разів здійснював хадж’; *Заккар* ‘Той, хто часто згадує ім’я Бога’; *Рахіб* ‘Богобоязливий’; *Саджад* ‘Той, хто часто робить поклони (про віруючу людину)’; *Аббуд* ‘Той, хто багато поклоняється (Богу)’; *Аммар* ‘Сильний у своїй вірі’, ‘Той, хто робить малий хадж’ [Імена Арабские]. Жіночі імена: *Ханіфа* ‘Істинно віруюча в Аллаха’; *Аїза* ‘Та, що закликає (Аллаха)’; ‘Та, що вдається до допомоги (Аллаха)’; *Акіфа* ‘Та, що займається поклонінням на самоті’; *Іслам, Іслям* ‘Покірність’, ‘Віддання себе Аллаху’, ‘Прийняття ісламу’; *Каніта* ‘Побожна’; *Муніба* ‘Та, що повертається (до Аллаха)’; *Мусліма* ‘Мусульманка’; *Саджіда* ‘Та, що здійснює земний уклін (саджду)’; *Таджвід* ‘Читання Корану співуче’; *Тартіль* ‘Читання Корану співуче’; *Хафеза* ‘Та, що пам’ятає напам’ять Коран’ [ОКАЖИ].

Деякі арабські особові імена походять від слів, що називають людей, певним чином особисто пов’язаних з пророком Мухаммадом і його вченням. Внутрішня семантика таких імен багато про що промовляє мусульманському серцю. Такими є імена *Асхаб* ‘Друзі’, ‘Сподвижники’, ‘Споборники’; *Сахаб* ‘Супутники’, ‘Сподвижники’, ‘Товариші’ [Імена Мусульманские]. Твірні основи цих імен не просто мають семантему *друг, товариш*. Вони мають глибокий релігійний сенс.

Асхаби (сахаби) — це сподвижники, споборники Пророка, це всі ті люди, які мали можливість зустрічатися особисто з Пророком і слухати його, які прийняли іслам і до кінця життя залишалися мусульманами. Члени сім’ї Пророка і навіть діти, що зустрічалися з ним, також є *асхаби (сахаби)*. Серед сподвижників були близькі друзі і соратники Пророка Мухаммада. Ті люди, які зустрічалися з Мухаммадом, прийняли іслам, а потім відреклися від віри або перейшли в іншу віру, *асхабами* не є. *Сахабами* не є також люди, які зустрічалися з Пророком лише до початку його пророчої місії і не зустрічалися після цього. Не є *сахабами* також ті мусульмани, які зустрічалися з Пророком, але прийняли іслам лише після його смерті. Першою сподвижницею Мухаммада стала його дружина Хадіджа. Вважається, що до моменту смерті Мухаммада кількість його сподвижників досягло 114 тис. У мусульманській літературі після згадки імені кожного із *сахабів*, традиційно пишуться слова *радїаллаху анх* ‘нехай буде задоволений ним Аллах’.

Ансари (від слова із значенням ‘помічник’, ‘підручний’, ‘союзник’) — помічники Пророка Мухаммада, корінні жителі

Медини, які запросили Мухаммада і його соратників із Мекки і, прийнявши іслам, стали вірними сподобниками Пророка. Звідси особове ім'я *Ансар* [Имена Мусульманские].

ОСОБОВІ ІМЕНА РЕЛІГІЙНОЇ СЕМАНТИКИ, УТВОРЕНІ ВІД АПЕЛЯТИВНИХ НАЗВ ПРЕДМЕТІВ, ЩО АСОЦІЮЮТЬСЯ ІЗ ІСЛАМОМ

Зазначимо наявність в мусульманському антропоніміконі окремих особових імен, що походять від апелятивних назв предметів, об'єктів тощо, які так чи інакше асоціюються із ісламом.

Ім'я *Міхраб* походить від назви ніші в мечеті, що вказує на кіблу (напрямок на Мекку, а точніше на Каабу, якого слід дотримуватись під час мусульманської молитви і здійснення деяких обрядів). Ім'я *Хаджір* походить від лексеми із значенням 'будинок для відпочинку паломників'. Пор. ще особові імена *Місбах* 'Факел', 'Лампа', 'Світильник' і імена-антропонімі метафори *Місбах ад-Дін*, *Місбахуддін* 'Світильник релігії' [Имена Мусульманские].

Втім такі імена вкрай поодинокі. На цьому фоні виділяються своєю чисельністю особові імена релігійної семантики, до складу яких входять лексеми із значенням 'меч', 'шабля', 'зброя'. Це переважно імена-метафори. Лексема *сайф* 'меч', 'шабля' є компонентом низки арабських імен: *Сайф Аллах*, *Сайфуллах* 'Меч Аллаха'; *Сайф ал-Барі* 'Меч Творця'; *Сайф ад-Дін*, *Сайфуддін* 'Меч релігії'; *Сайф ал-іслам*, *Сайфуліслам* 'Меч ісламу'; пор. також *Самсам ад-Дін*, *Самсамуддін* 'Гострий меч віри'. Пор. ще мусульманські імена *Хусам* 'Меч', 'Клинок', 'Шабля' і *Хусам ад-Дін*, *Хусамуддін* 'Меч віри'; *Сілах* 'Зброя', 'Обладунки', 'Озброєння' і *Сілах ад-Дін*, *Сілахуддін* 'Зброя релігії' [Имена Мусульманские].

ОСОБОВІ ІМЕНА, УТВОРЕНІ ВІД АБСТРАКТНИХ СЛІВ ІЗ РЕЛІГІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Деякі імена арабо-мусульманської культури постали від апелятивних лексем, що мають релігійне значення. Слід зазначити, що лексико-семантичне тлумачення багатьох арабських імен, їхні

етимологічні значення часто не відповідають їхньому величезному обсягу семантики, тому етнокультурному фону, який оточує поняття, вербалізовані словами, що лягли в основу антропонімів. Розглянемо це на прикладах арабських чоловічих імен *Іман* та *Іхсан*. Антропонім *Іман* розуміється як відапелятивна пропріальна лексема із вихідним значенням 'віра', 'переконаність', 'поклоніння'; ім'я *Іхсан* трактується як відапелятивна пропріальна лексема із вихідним значенням 'добрий', 'хороший', 'той, що виявляє милосердя', 'той, хто допомагає' [Імена Чоловічі].

Але семантичний обсяг вихідних слів незрівнянно вищий цих експлікацій. Слово *іман* (араб. ایمان 'віра') для мусульман означає не абстрактну віру, а віру в істинність ісламу, віру в Аллаха, янголів, Писання, Пророків, Судний день, в нагороду за добро і зло. Поняття *іману* є одним з ключових в ісламі. Термін *іман* в значенні 'віра' вживається в Корані більше сорока разів.

Для мусульманина *іхсан* (араб. احسان) — це один з трьох ступенів вірування, вищий прояв віри. Вся ісламська релігія стоїть на трьох основах: *іман*, *іслам* та *іхсан*. *Іхсан* — це «досконале поклоніння, щире служіння, коли правовірний поклоняється Аллаху так, немов бачить Його, і навіть якщо він не в змозі уявити собі подібне, він все одно знає, що Аллах бачить його» [ИЭС]. *Іхсан* — безмежна відданість всім розпорядженням Корану, повне прийняття догматів віри без частки сумніву. *Іхсан* — це, перш за все, вдосконалення віруючого в щирості віри в Аллаха і служінні Йому, богоугодні справи і старанність в різних видах богослужіння. Тобто, *іхсан* є вищим проявом віри і найважливішим з принципів ісламу. Писання містить близько 66 аятів, присвячених цьому принципу.

Слово *нур* араб 'світло' в релігійному сенсі ідентифікується як щось, що йде від Бога, Боже знання. Найбільш відомим проявом світла вважається концепція буття Божого. Слово *нур*, яке виступає лексичним втіленням концепції Божого прояву, часто антропонімізується, звідки різноманітні імена із компонентом *нур*: *Нур*, *Нур ад-Дін*, *Нур аз-Заман*, *Нур Аллах*, *Нур ал-Хакк*, *Нур ал-Худа* та численні ін. [Імена Мусульманские].

Арабське слово *лутф* 'доброта', 'добра воля' на думку теологів у Корані використовується на позначення доброти Бога, Його доброї волі по відношенню до людей, а також на позначення милості Божої та Його допомоги. Існують арабські імена

Лутф, Лютф, а також імена із цією лексемою в якості компонента, на кшталт *Лутф ал-Барі, Лутф Аллах, Лутф ад-Дін, Лутф ар-Рахман* та ін. [Имена Мусульманские].

Слово *ішрак* ‘сйиво, блиск’, ‘східне осяяння’ — мусульманська філософія одкровення. Це слово, яке не згадується в Корані, використовується для позначення явлення божественного Абсолюту у вигляді пресвятого світла, яке дарує очищеній від мирських проблем душі містику одкровення. В арабському антропоніміконі існує особове ім'я *Ішрак* [Имена Мусульманские].

Лексема *ісма*т має різні значення, зокрема ‘захист’, а також ‘безгрішність’, ‘чистота’. Ця лексема лежить в основі особового імені *Ісма*т, а також імені *Ісма*т Аллах, *Ісма*туллах ‘Той, хто під захистом Аллаха’ [Имена Мусульманские].

Лексема *ільм* ‘знання’, ‘наука’, ‘релігійне знання’ містить в своїй семантиці ісламське розуміння знання та науки. Джерелом знання є Аллах. Прагнення до *ільм* заохочується в ісламі й розглядається як богоугодна справа. В арабській філософії ця лексема означає знання, як божественне, так і людське. Це слово лежить в основі арабського особового імені *Ільм* [Имена Мусульманские].

Лексема *ілхам* ‘натхнення’, ‘наснага’ виражає поняття, що означає натхнення від Бога, одкровення, а також вид індивідуального натхнення, наданого святим, як знання. Від лексеми *ілхам* постало особове ім'я *Ілхам*, а також імена *Ілхам ад-Дін, Ілхамуддін, пор. тадж. Ілхом, Ілхоміддін* [Имена Мусульманские].

Від лексеми *іджлал* ‘прославляння’, ‘честь’, ‘благоговіння’, ‘пошана’ постало особове ім'я *Іджлал* [Имена Мусульманские].

Від лексеми *іджаз* ‘чудо’, ‘неповторність’ постали особові імена *Іджаз, Іджаз ал-Хакк, Іджазулхакк* [Имена Мусульманские].

ОСОВОВІ ІМЕНА ВІД НАЗВ МУСУЛЬМАНСЬКИХ МОЛИТОВ

Іслам характеризується суворим монотеїзмом. Відома коранічна формула *Немає божества, крім Аллаха, і Мухаммад — посланник Аллаха* є одним з п'яти основних принципів, або, як прийнято називати, стовпів ісламу. Ця формула впроваджується в серця і душі мусульман виконанням різних

молитовних обрядів і ритуалів. Чотири інших положення — щоденна п'ятиразова молитва, пожертвування, тридцятиденний пост в місяць рамадан, а також паломництво в священні міста Мекку і Медину.

Перед щоденною п'ятикратною молитвою обов'язковий *азан* — заклик до молитви. За твердженням мусульманських богословів і медиків, мусульманські молитви, крім безсумнівної духовної користі, мають ще й оздоровче і дисциплінуюче значення. Звичка вставати в певний час, здійснювати ритуальне обмивання і п'ятикратну протягом доби молитву, яка передбачає різні рухи тіла, допомагає мусульманам зберігати бадьорість. Суворим дотриманням шаріатських норм молитви віруючий виховує в собі дисциплінованість і охайність. Шаріат вимагає, щоб віруючі виконували не тільки обов'язкові молитви, але й додаткові.

Шахада (араб. الشَّهَادَة) букв. 'свідощтво' — це символ, який свідчить про те, що віруючий сповідує єдинобожжя і визнає пророчу місію Мухаммада. Проголошення *шахади* є головною умовою прийняття ісламу. Під час битв *шахада* служила бойовим кличем мусульман. *Шахада* вимовляється мусульманами в багатьох випадках життя. Як складова частина ця лексема входить практично в усі ісламські молитви. Існує арабське чоловіче ім'я *Шахада(т)* [Імена Мусульманские].

Каліма (араб. الكلمة) 'слово', 'вислів' — декларація віри в ісламі. Урочисте проголошення *каліма* є першим з 5 стовпів ісламу. В мусульманському антропоніміконі існує жіноче ім'я *Каліма* [Імена Мусульманские].

Семантика *молитва* у мусульман має різні вербальні актуалізації, деякі з них онімізуються. П'ять щоденних молитов обов'язкові для будь-якого дорослого мусульманина, що знаходиться в здоровому розумі, причому найбільш важливим є дотримання часу молитви, а не місця, де вона відбувається. Кочовники-скотарі, які пересуваються з одного місця на інше в пошуках пасовищ і джерел води, не звільняються від молитви. Кочовий образ життя не рахується подорожжю і вимагає виконання обрядів ісламу в повному обсязі. Віруючий, який має фах погонича верблюдів (а нині — водій машини, капітан корабля і т. ін.) зобов'язаний виконувати обряд молитви повністю. Шаріат допускає здійснювати молитву також під час поїздки в будь-якому наземному транспорті, літаку, вертольоті й

т. д. Мусульманське право не наполягає на здійсненні молитви тільки в молитовному домі.

Той, хто зі своєї волі нехтує мусульманською молитвою, вважається невірним (*кафіром*). П'ятиразова щоденна обов'язкова молитва мусульман, один зі стовпів ісламу, у арабів називається словом *саят*, або *салат* (араб. صلاة). Антропонімізується релігійна лексема *салават* (араб. صلوات) 'молитви', 'благання', 'благословення', 'хвалебні молитви' — назва однієї із молитов¹, звідки чоловіче ім'я *Салават* [Имена Мусульманские]. Ім'я *Салават* популярне в татарському і башкирському соціумах. В Туреччині, Ірані, а також в ряді інших країн вживається тюркське слово *намаз* (перс. نماز, тур. *Namaz*).

Намаз — канонічна молитва, в якій всі пози, рухи і молитовні формули сліднують один за одним у строго визначеному порядку; всі молитовні формули і слова повинні вимовлятися класичною арабською мовою. Лексема *намаз* антропонімізується. Онім *Намаз* зустрічається як мусульманське (зокрема перське) особове ім'я чоловічого роду [Имена Мусульманские].

В ісламі існує значна кількість конкретних видів молитов. З назвою ранкової молитви *фаджр* корелюють особові чоловіче і жіноче імена *Фаджр* [Имена Мусульманские]. Полуденна молитва має назву *зухр*. Назва полуденної молитви *зухр* є однокореневою із жіночим іменем *Зухур* [Имена Арабские]. Щодо назв надвечірньої молитви *аср*, вечірньої молитви *магріб* і нічної молитви *іша* в наших антропонімічних джерелах не зафіксовані відповідні особові імена.

Крім ритуальної молитви (*намаз*) в ісламі існує довільна молитва *дуа*. На відміну від намазу *дуа* вимовляється у вільній формі будь-якою мовою. В арабському антропоніміконі існує жіноче ім'я *Дуа* < *дуа* (араб. دعاء) 'поклик', 'благання', 'прохання', 'молитва' [САИ].

Зікр (араб. ذكر 'поминання') — ісламська духовна практика, яка полягає в багаторазовому проголошенні молитовної формули, що містить прославляння Бога. Лексема *зікр* лежить

¹ Крім назви хвалебної молитви *салават* в арабському релігійному лексиконі існує ще одна так звана гонорифічна лексема *салават* — фраза *саллā-Ллāху 'алайхи ва-саллам* (араб. صلى الله عليه وسلم) — 'нехай благословить його Аллах і вітає', яку мусульмани вимовляють після згадки імені Мухаммада.

в основі перського чоловічого імені *Зікр Аллах*, *Зікруллах* ‘Згадка Аллаха’ [Имена Мусульманские].

Арабське слово *фарадж* ‘радість’, ‘відрада’, ‘втіха’ в ісламі функціонує як назва молитви на позбавлення і звільнення від горя і печалі. У збірниках хадисів і іншій мусульманській літературі, в якій згадуються молитви і діяння, покликані позбавити людину горя і печалі, слово *фарадж* використовується саме в цьому значенні. Існує арабське чоловіче ім’я *Фарадж* [Имена Мусульманские]. Пор. ще арабські жіночі імена, які походять від лексем із значенням ‘молитва’: *Ібтіхаль* ‘Молитва’; *Ілбада* ‘Милість’, ‘Поклоніння’, ‘Молитва’ [ЖАИ].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД СЛІВ, ЩО ПОЗНАЧАЮТЬ БЛАГОДІЙНІСТЬ

Після молитви заможні віруючі роздають милостиню численним жебракам, виконуючи одну з основних вимог ісламу. Благодійність — одне з найголовніших соціальних надбань ісламу. Іслам звів благодійність в незламний релігійний постулат. Милостиня бідному в ім’я Аллаха стала необхідним свідченням віри і благочестя. Благодійність — справа добровільна, але вона контролюється громадською думкою. Найбідніший фелах зрідка повинен подати милостиню таким же бідолахам, як і він сам. Звідси чоловічі імена *Мааруф*, *Ма’руф*, *Маруф*, одне із лексичних значень твірної основи яких ‘благодійність’; пор. ще *Мухсін* (араб. محسن) ‘Благодійний’ [ОКАМИ]; *Іхсан* ‘Милість’, ‘Благодіяння’ [Арабские Имена]. Пор. жіночі імена *Ін’ам*, одне із лексичних значень твірної основи якого ‘благодіяння’; *Латаїф*, *Лятаїф* (араб. لطائف) ‘Благодіяння’, ‘Милості’, ‘Подарунки’ [ОКАЖИ].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД СЛІВ, ЩО ПОВ’ЯЗАНІ ІЗ РЕЛІГІЙНИМ ПАЛОМНИЦТВОМ

Мрією кожного мусульманина є *хадж* (араб. حَجّ) — паломництво в святі міста ісламу Мекку і Медину. Хадж здійснюється у перші десять днів місяця зуль-хіджжа. Вважається, що хадж повинен здійснити кожен спроможний на це мусульманин, хоча

б один раз у житті. Паломництво — це один із найдавніших арабських обрядів. Ісламські джерела відносять початок здійснення паломництва до епохи Авраама. Спочатку паломництво приурочувалось до великого ярмарку, який для бедуїнів був великою подією. У своєму нинішньому вигляді хадж існує з часів Пророка Мухаммада, тобто понад 1300 років. Сам Мухаммад здійснив своє паломництво в 632 році.

Паломництво в ісламі складається з відвідування храму Кааби в Мекці і здійснення ряду супутніх обрядів, разом з хаджем можна відвідати могилу Мухаммада в Медині, здійснити молитви в ряді мечетей в Хиджазі — в області священних міст ісламу. Паломництво до Мекки є обов'язком усіх мусульман. Шаріат дозволяє хадж по найму. Якщо мусульманин має кошти, але здоров'я не дозволяє йому зробити цю поїздку, він може замість себе послати в паломництво до Мекки іншого.

Деякі мусульмани здійснюють *умру* — мале паломництво, яке можливо здійснити в будь-яку іншу пору року, але переважно в місяці рамадан, раджаб. Люди, які вчинили паломництво, користуються загальною повагою. Хаджі вважаються носіями божественної благодаті і навіть мудрості.

Паломництво до святих міст знайшло відображення в арабському іменнику. Пор. чоловічі імена: Хаджі 'Паломник', 'Той, що здійснив хадж'; Хаджі *ад-Дін*, Хаджіуддін 'Паломник релігії'; Зіяр (Зіяр) 'Той, що відвідує святі місця', 'Паломник'; Зіяр *ад-Дін* (Зіяруддін) 'Віруючий, що здійснює хадж' [Имена Мусульманские]; Хаджжадж 'Той, хто здійснив хадж кілька разів' [ОКАМИ]. Пор. також чоловічі імена Умар — множина від лексеми *умра* 'малий хадж' [ОКАМИ]; Аммар 'Малий хадж' [Арабские Имена]. Пор. жіночі імена Умра, Омра 'Малий хадж' [Арабские Имена].

ОСОБОВІ ІМЕНА ВІД ПОЗНАЧЕНЬ РИТУАЛЬНОЇ ЧИСТОТИ

Поняття *чистота* відіграє величезну роль в ісламі. В одному з хадисів Пророка Мухаммада наводяться його слова: «Чистота — це половина віри». Поняття *чистота* для мусульман дуже містке. Воно охоплює релігійну, ритуальну чистоту, фізичну і моральну чистоту, жіночу цнотливість і т. д.

Відповідно до ісламського світогляду, все, що існує в природі та в світі живих, відноситься до однієї з двох груп: тієї, що охоплює все «чисте» і тієї, що включає все «нечисте». Ісламське поняття «чистого» і «нечистого» має глибокий вплив на побут і свідомість віруючих мусульман. З цими поняттями пов'язаний ряд ісламських заборон, осуду, несхвалення і т. д. Іслам поєднав уявлення про чистоту і гігієну з релігійним поняттям чистого і нечистого (бажаного і небажаного Аллаху). Наприклад, згідно з шаріатом, одяг, що впав в бруд, і невіруюча людина однаково вважаються нечистими. Нечистими вважаються всі алкогольні і хмільні напої, як і всі рідини, здатні до бродіння. Заборона ісламу приймати в їжу свинину і відмова від алкогольних напоїв — не просто наслідок смаку, а результат їхнього віднесення до категорії «нечистих». У багатьох випадках шаріат чітко протиставляє елементи народної медицини і гігієни і духовно-ісламські уявлення. Так, за шаріатом, кяфір (невірний), який щойно помився в лазні і надів абсолютно чисту білизну і верхній одяг, все одно залишається нечистим, з духовної точки зору, тому, що він невірний. Якщо ж та сама людина приймає іслам, то вона стає чистою. Шаріат вважає кяфірів нечистими нарівні з собакою і свинею. У Корані говориться: «О ви, які увірували! Адже багатобожники — нечистота» [Коран : 9, 28]¹.

До здійснення ритуалу молитви слід виконати обряди очищення. Говорячи про практику предмолитвенного обмивання, слід зазначити, що обмивання має для мусульман глибокий духовний (не тільки фізичний) сенс.

Тахарат (араб. طهارة) 'очищення', 'обмивання' — обов'язкова умова для здійснення молитви, що включає в себе ряд обрядових дій, які виводять людину зі стану ритуальної нечистоти (*джанабі*). Розрізняють *тахарат внутрішній* (очищення душі після правопорушення, гріха або поганого вчинку) і *тахарат зовнішній* (очищення тіла, одягу, взуття, предметів побуту, житла та ін.). Тахарат внутрішній досягається покаанням (*тауба*), спокутними діями (*каффар*) і благочестивим життям. Тахарат зовнішній передбачає такі види очищення: *гусл* — повне обмивання, *вуду* — мале обмивання, що здійснюється безпосередньо

¹ Французький сходознавець А. Массе зазначає, що під впливом наведеної сури Корану мусульмани-шіїти ретельно уникають всякого зіткнення з не мусульманами, доходячи до того, що розбивають посудину, до якої ті доторкались.

перед молитвою. Передбачена також чистка порожнини рота, перш за все зубів — *тасвік*, за допомогою спеціальної палички. Для тих, кого молитва застала в пустелі, при відсутності води передбачено очищення піском і дрібним камінням (*тайймум*).

Велике значення чистоти для арабської етнічної ментальності знайшло відбиття і в ономастичній ментальності. Арабська антропонімія багата на ймення із значенням 'чистий'. Пор. чоловічі імена: *Тохір* 'Чистий', 'Безгрішний'; *Назіф* 'Чистий', 'Невинний', 'Безгрішний'; *Назіх* 'Чистий', 'Доброчесний', 'Справедливий', 'Чесний'; *Накі* 'Чистий', 'Невинний'; *Атйаб* 'Гранично чистий', 'Найприємніший'; *Атхар* 'Найчистіший'; *Афіф* 'Чистий', 'Скромний', 'Доброчесний', 'Чесний', 'Праведний', 'Гідний'; *Сафа* 'Чистота', 'Святість' та ін. [Імена Мусульманские]. Пор. жіночі імена: *Афаф* 'Цнотливість', 'Чистота', 'Чесність', 'Скромність', 'Гідність'; *Афіфа* 'Чиста', 'Непорочна', 'Вихована', 'Скромна'; *Зулал(а)* 'Чиста', 'Непорочна'; *Куддуса*, *Куддусіа* 'Свята', 'Чиста', 'Непорочна'; *Мукаддаса* 'Свята', 'Чиста', 'Недоторканна'; *Нака* 'Чистота', 'Витонченість'; *Саф* 'Чиста'; *Таміза* 'Здорова', 'Чиста' та ін. [Імена Мусульманские].

В мусульманському праві (*фікх*) існує великий розділ, який регулює правила дотримання фізичної чистоти тіла. Чистота тіла та одягу є однією з найбільш важливих умов мусульманського богослужіння. Очисниками (*мутахарат*, від арабського слова *таххара*, що означає і 'зовнішнє очищення', і 'релігійне обмивання') можуть служити вода, земля, сонце і т. д. Пор. чоловічі імена, що перегукуються із цими лексемами: *Мутахар* 'Чистий', 'Очищений', 'Дуже красивий', а також *Мустсісір* 'Той, що очищає', 'Той, що облагороджує' [Імена Мусульманские].

Першим очищувачем від нечистоти шаріат називає воду, і це не випадково. Вода є священною, особливо в умовах Аравії, де величезні території зайняті безводними пустелями. У шаріаті вода ділиться на дві категорії: вода *мудаф* і вода *мутлак*. Вода *мудаф* — це рідина, яку не можна назвати водою, наприклад, фруктові соки, бульйон, або вода, змішана з сіллю, брудом і т. д. *Мудаф* не очищає осквернені предмети і вчинені нею велике і мале обмивання будуть недійсними. *Мутлак* — природна вода. Це дощова, тала, озерна, річкова, морська, ключова і кринична вода, яка ні з чим не змішана. Вода, яка використовується для очищення від нечистоти, не повинна мати стороннього запаху, смаку і кольору. В арабській антропонімії існує

чоловіче ім'я *Мутлак* із низкою значень твірної основи [Имена Мусульманские].

До сказаного додамо ще один мусульманський термін, пов'язаний із ритуальною і фізичною чистотою *іхрам* (إحرام) 'посвячення' — особливий стан духовної чистоти паломника, що здійснює хадж. Для перебування в ньому потрібно зробити повне обмивання тіла, одягтися в особливий одяг. У цьому стані забороняється займатися торгівлею і справами, що належать до мирського життя; вступати в статеві зв'язки, а також свататися або одружуватися; гніватися і ображати кого-небудь; заподіювати шкоду всьому живому (вбивати тварин і комах, рвати траву і зривати листя і гілки з дерев і т. д.); голитися, стригти волосся і нігті, використовувати пахощі, надягати прикраси і курити. Цей мусульманський релігійний термін не знайшов антропонічного втілення в арабському іменнику.

СКЛАДНІ ТА СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА РЕЛІГІЙНОЇ СЕМАНТИКИ

Лексична семантика арабських «релігійних» імен тісно пов'язана із віросповіданням їхніх носіїв. Номінативно-диференційна та інші антропонімі функції, залишаючись істотними, провідними, головними, аж ніяк не вичерпують їхній функціонально-семантичний об'єм. Арабські «релігійні» особові імена надзвичайно промовисті. Проте вони свідчать не лише про релігійні погляди антропонімічної громади, де вони циркулюють, використовуються. Окрім своєї віросповідальної сутності релігійно-антропонімі новоутворення промовляють про багатство креативної лінгво-імагінативної вдачі арабського етносу, про глибоко поетичну арабську ментальність, про тонке відчуття краси і багатства слова.

Численні відрелігійні арабські особові власні імена мають складну словотворчу структуру. Композитність багатьох арабських «релігійних» імен передбачає двоєдиність віросповідального і лінгвоономастичного аспектів в їхньому дискурсивному контексті і обумовлює неповторність антропонімічних інноваційних утворень. Пор. арабські чоловічі імена: *Алом ад-дін*, *Аламуддін* 'Прапор релігії'; *Алам ал-Худа* 'Прапор праведного шляху'; *Айн ад-дін*, *Айнуддін* 'Сутність віри'; *Айн ал-Іслам*,

Айнуліслам ‘Сутність ісламу’; *Айн ал-хайат* ‘Джерело життя’; *Баха ад-Дін* ‘Блиск віри’, ‘Велич віри’; *Дійа ад-дін* ‘Світло і сяйво релігії’; *Ікрам ад-Дін*, *Ікрамуддін* ‘Піднесення віри’; *Ілхам ад-Дін*, *Ілхамуддін* ‘Натхнення віри’; *Імад ад-Дін*, *Імадуддін* ‘Опора релігії’; *Інайат ад-Дін*, *Інаятуддін* ‘Турбота про релігію’; *Інсиф ад-Дін*, *Інсифуддін* ‘Справедливість релігії’; *Іфтіхар ад-Дін*, *Іфтіхаруддін* ‘Слава релігії’; *Іхтіяр ад-Дін*, *Іхтіяруддін* ‘Обранець віри’; *Камал ад-Дін*, *Камалуддін* ‘Досконалість релігії’; *Маджд ад-Дін*, *Мадждуддін* ‘Велич віри’; *Мазхар ад-Дін*, *Мазхаруддін* ‘Прояв віри’; *Матін ад-Дін*, *Матінуддін* ‘Стійкий у вірі’; *Мінхадж ад-Дін*, *Мінхаджуддін* ‘Світлий шлях релігії’; *Місбах ад-Дін*, *Місбахуддін* ‘Світильник релігії’; *Му’айїд ад-Дін*, *Муайїдуддін* ‘Укріплювач віри’; *Муджір ад-Дін*, *Муджіруддін* ‘Опора віри’; *Музаффар ад-Дін*, *Музафаруддін* ‘Той, що перемагає (в ім’я) віри’; *Муїн ад-Дін*, *Муїнуддін* ‘Помічник релігії’; *Мунтаджаб ад-Дін*, *Мунтаджабуддін* ‘Обранець релігії’; *Мухафіз ад-Дін*, *Мухафізуддін* ‘Страж релігії’; *Мухібб ад-Дін*, *Мухіббуддін* ‘Люблячий релігію’; *Мухйї ад-Дін*, *Мухїддін* ‘Той, що оживляє релігію’; *Наджіб ад-Дін*, *Наджібуддін* ‘Шляхетний в релігії’; *Наджм ад-Дін*, *Наджмуддін* ‘Зірка релігії’; *Нур ад-Дін*, *Нуруддін* ‘Світоч релігії’; *Нур ал-Худа*, *Нурулхуда* ‘Світло істинного шляху’; *Нусрат ад-Дін*, *Нусратуддін* ‘Перемога релігії’; *Ріда ад-Дін*, *Рідауддін* ‘Обраний слуга релігії’; *Рійад ад-Дін*, *Ріядуддін* ‘Сади релігії’; *Рійад ал-Іслам*, *Ріядуліслам* ‘Сади ісламу’; *Рукн ад-Дін*, *Рукнуддін* ‘Опора релігії’; *Рабіб ад-Дін*, *Рабібуддін* ‘Вихованець релігії’ [Імена Мусульманские].

ОСОБОВІ ІМЕНА, УТВОРЕНІ ЗА ДОПОМОГОЮ НАХТА. АБРЕВІАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Мусульманські особові імена із сакральною внутрішньою формою утворюються не лише лексико-семантичним шляхом, через антропонімізацію вихідних слів із релігійною семантикою. Арабська ономастична ментальність використовує з цією метою різні своєрідні словотвірні способи. Одним із них є *нахт*.

Арабським терміном *нахт* (араб. نحت) ‘висікання’, ‘ліплення’ прийнято позначати утворення слів з окремих елементів фразеологічно пов’язаних оборотів. Коло лексичних одиниць, вироблених способом *нахт*, в основному обмежене випадками

стягнення окремих висловів в основному релігійного характеру, типу: *basimala* < *bi-smi l-lāhi* 'в ім'я Аллаха'; *hamdala* < *al-hamdu li-l-lahi* 'слава Аллаху!'; *sabhala* < *subhāna li-l-lah* 'хвала Аллаху!'; *haylala* < *la ilāha'illa l-lāh* 'немає бога крім Аллаха'; *talbaqa* < *'atāla l-lāhu baqā'aka* 'хай продовжить Аллах твої дні' та ін. [Белкин : 96].

Нахт як спосіб створення нової кореневої основи із звукових елементів декількох слів протиставляється словоскладанню, під яким розуміється створення нових імен за допомогою складання основ різних слів.

Деякі утворені таким чином новолексеми релігійного характеру онімізуються і перетворюються в особові імена. Пор. арабське жіноче ім'я *Басмал* і нахт *basimala*, жіночі імена *Тахіль*, *Тагіль*, *Тагіль* < араб. *ля ілягі ілляллагь* 'немає божества, крім Аллаха' [ОКАЖИ]; перське чоловіче ім'я *Хамдулла* [Імена Мусульманские] і нахт *hamdala*.

Абревіація також використовується для утворення антропонімів із сакральним змістом: залучаються антропонімізовані скорочення відомих мусульманських виразів. Пор. антропонімні абревіації, чоловічі арабські імена: *Ан'ама* < араб. *Ан'ама-Алаху 'алайкі* 'Нехай обдарує тебе Аллах блаженством і щастям!'; *Амр Аллах*, *Амруллах* — від молитовної формули із значенням 'Нехай Аллах продовжить тобі життя!'; *Каррам* < араб. *Алі каррам-Алаху ваджхах* 'Алі, нехай звеличить його Аллах!'; жіночі арабські імена: *Ан'ама* < араб. *Ан'ама-Алаху 'алайкі* 'Хай обдарує тебе Аллах блаженством і щастям!'; *Узліфат* < від скорочення слів Корану [Коран : 81, 13] *Ва іза-л-джаннату узліфат* 'І коли наблизився рай' [Імена Мусульманские].

ОСОВОВІ ІМЕНА, ОБУМОВЛЕНІ УПЕРЕДЖЕННЯМИ ТА ЗАБОБОНАМИ

Однією із прикметних рис арабів є заобобонність. Араби вірять в передбачення, дуже уважні до прикмет. Віра в прикмети і передбачення передається із покоління в покоління. Ця заобобонність стимулює у арабів розвиток підозрілості, невпевненості в завтрашньому дні і настороженості. В арабському антропоніміконі існує певний шар особових імен, пов'язаних із

домусульманським світосприйняттям, із стародавніми релігійними забобонами, із стародавнім ономастичним мисленням.

Важко посперечатися з тим, що у імен є певна влада і «магія» впливу на долю. Втім, кожний етнос має своє ставлення до «магії імен». У багатьох кочових народів був звичай нарікати немовля іменем якомога швидше, майже відразу після його народження. Причому дитину називали не заздалегідь обраним ім'ям, а за назвою мало не першого-ліпшого предмета, тварини або птиці, що прийшли на ум або потрапили на очі. Новонароджений як би моментально переховувався серед навколишніх предметів і ставав невидимим для злих духів.

Цим можна пояснити наявність таких імен у доісламських арабів, як *Ватват* 'Летюча миша'; *Джарір* 'Мотузка з плетеної шкіри'¹; *Джунайд* 'Комок твердої землі'; *Мірда* 'Камінь'; *Саламан* 'Порода дерева' [Гафуров 1987 : 138, 144, 166]. Пор. ще арабські чоловічі імена: *Хузайма* 'Колечко (в носі)'; *Зубайр* 'Маленький шматочок заліза'; *Ісам* 'Зав'язка з петлею у мішка або бурдюка'; *Карнай* 'Ріг', 'Горн'; *Урва* 'Шнур', 'Мотузка' [Имена Мусульманские].

Тезу А. Гафурова про традиції якомога швидше нарікати немовля іменем через забобонні обереги можна значно розширити і ілюструвати багатьма прикладами. Арабам споконвічно притаманна любов до поезії, до красивого слова, до філософського вислову. Можливо, при бажанні швидше якось назвати дитину їм спадали на думку не лише назви оточуючих предметів, а лексеми більш високого, поетичного чи філософського рівня. В такому разі стає зрозумілою величезна кількість антропонімних номінацій із різних лексико-семантичних розрядів, які мають невідому мотивацію.

Вдумаємось, яку творчу фантазію і який багатий активний лексикон мали арабські бедуїни, які надавали немовлятам імена, на кшталт наступних чоловічих імен: *Калам* 'Мова', 'Розмова'; *Мукаффа* 'Покладений на риму', 'Заримований'; *Кадам* 'Крок', 'Хода'; *Кайф* 'Задоволення', 'Гарний настрій'; *Кійама* 'Вітати', 'Зустрічати стоячи'; *Ма'ан* 'Разом', 'Спільно'; *Мазхар* 'Явище', 'Втілення'; *Мавджуд* 'Існуючий'; *Сан'ат* 'Творіння,

¹ Ім'я *Джарір* походить від дієслова *джарра* (араб. جر) 'тягти, тягнути, тягати' і первісно позначало поводок або вуздечку для верблюда [Джарир].

‘Творчість’; *Сана* ‘Хвала’, ‘Похвала’, ‘Хвалебна мова’; *Нізам* ‘Порядок’, ‘Дисципліна’; *Санад* ‘Підтримка’, ‘Опора’; *Тайсір* ‘Полегшення’, ‘Спрощення’; *Такміл* ‘Додаток’, ‘Доведення до досконалості’; *Тарз*, *Таріз* ‘Образ дії’, ‘Стан’, ‘Становище’; *Тасаввур* ‘Уява’, ‘Розуміння’; *Тасір* ‘Враження’, ‘Яскрава зовнішність’; *Таусіф* ‘Характеризувати’, ‘Описувати властивості, риси’; *Табхір* ‘Усне роз’яснення’, ‘Виклад’; *Хайат* ‘Життя’, ‘Існування’; *Хікмат* ‘Мудрість’, ‘Знання’; *Шаук* ‘Устремління’, ‘Пристрасть’ [Імена Мусульманские].

Окремий шар арабських імен, обумовлений аналогічними релігійно-магічними мотивами, становлять апотропеїчні або охоронні імена, імена-обереги — імена з негативним змістом для охорони, відлякування злих сил або для зворотної дії імені, наприклад, *Ашрас* ‘Злий’; *Бахлул* ‘Дурень’, ‘Блазень’ [Гафуров 1987 : 130, 132, 202]. Арабські імена *Джарах*, *Джаррах*, *Дже-рах* походять від кореня із значенням ‘поранити’ і перекладаються як ‘Той, що завдає рани’. Спочатку імена мабуть мали охоронне магічне значення [Джарах].

Однак питання про вплив імені на життя в арабському ономастичному мисленні не є простим і однозначним. Суперечливість арабської ментальності проявляється і в розумінні зв’язку між ім’ям і людиною.

В деяких мусульманських фетвах йдеться про таке. В ісламі вважається, що ім’я людини не впливає на її долю і життя, за винятком, можливо, психологічного боку. Арабські вчені мають на увазі, що ім’я впливає на душу, тому що воно часто повторюється. Люди постійно чують це ім’я. Якщо ім’я несе в собі позитивне значення, то воно відкладає в душі відбиток, спонукаючи людину відповідати цьому значенню, і навпаки. Це все відноситься до враження, яке залишається в душі щодо імені та його значення, і надалі воно переростає в звички і риси характеру людини.

Тобто ім’я ніяк не впливає на якісь особисті зовнішні або моральні якості людини. Єдине, що воно може в собі нести — це психологічний вплив: наприклад, якщо дівчину звать *Амша* ‘Підсліпувата’, то буде природно, що ім’я їй не подобатиметься, як і оточуючим, їй навіть буде ніяково представлятися перед людьми. Можуть розвинуться комплекси, їй захочеться змінити ім’я, а всі вже звикли, що вона *Амша*, і документи на старе ім’я оформлені і т. д.

Тому іслам закликає називати людей прийнятними іменами, такими, як, наприклад, *Саліх* 'Благочестивий', і навіть якщо людина не благочестива, ім'я все одно буде радувати її і тих, хто його чує, і, може бути, цей *Саліх* в якийсь момент посоромиться грішити під впливом такого позитивного імені.

З іншого боку, в мусульманських коментарях читаємо, наприклад, ім'я новонародженої дівчинки *Шахд* 'Мед, який ще не витягли з стільників' «включає в себе бачення хорошого передвістя (*тафауль*)». Повчання Пророка «включає в себе любов до хорошого імені і хорошій передвістці» [Имена]. Жінку називають *Фатіма* 'Забрана від материнських грудей' [Имена Мусульманские]. Ймовірно, так її називали, «бачачи в імені блага передвістку і сподіваючись, що дівчинка виросте, вийде заміж, народить і з часом відлучить дитину від грудей» [Значение Имен].

Деякі арабські фетви дають інше тлумачення зв'язку між іменем і його носієм. Ібн аль-К'аййім казав, що «між ім'ям і значенням існує зв'язок і схожість. Імена впливають на названі ними речі, і названі речі мають вплив на свої імена, — в красі або безобразності, в легкості або тяжкості, в м'якості та грубості». Ця теза підтверджується посиланнями на Пророка, який змінював некрасиві імена на хороші. Від Ібн Умара передається, що дочку Умара звали *Асіей* 'Непокірна' і Посланник Аллаха назвав її *Джаміль* 'Красива' [Плохое Значение]. Нагадують, що Пророк любив красиві імена. Коли він хотів відправити посланця, він наказував, щоб була обрана людина з хорошим ім'ям і красивим обличчям, бо люди «зі слабкими душами» побачать в «нехорошому» імені погану прикмету. Оновірці в «хорошому» імені посланника признають це хорошою ознакою. Для підтвердження тези про «вплив імен на те, що ними названо» наводиться також наступний хадис. Коли *Хазн* 'Нерівний твердий ґрунт' прийшов до Пророка, той змінив ім'я *Хазн* на *Сахль*. Однак *Хазн* відповів: «Я не зраджу ім'я, яким мене назвав мій батько». У сім'ї цієї людини поширилася жорстокість ('*хузун*') в характері та звичаях від того, що ця людина не послухалася Пророка і не змінила негарне ім'я *Хазн* на *Сахль*.

Погані прикмети (ташаум) в іменах. Мусульманські автори кажуть: не називай свою дитину ні *Ясаром* 'Багатство', ні *Рабіхом* 'Той, хто перемагає', ні *Наджіхом* 'Успішний', 'Процвітаючий' і дають такі пояснення: Воістину, ти кажеш: «Чи є він там?»:

Ти приходиш і питаєш про нього вдома, такий-то в будинку? І його немає, і тобі кажуть: «Ні». І деякі люди починають бачити в цьому погану прикмету, раз у цьому будинку немає *Ясара* ‘Багатства’ чи *Рабаха* ‘Прибутку’ і так відбувається з людьми, серед яких поширена віра в погані прикмети. Це ж стосується імен, таких як *Хейр* ‘Добро’, ‘Благо’, *Сурур* ‘Радість’, *Німа* ‘Милість’ та інших подібних імен. У деяких людей з’являється можливість побачити в таких відповідях погані прикмети. Тому Пророк був близький до того, щоб заборонити ці імена, щоб не виникало дурних ознак, а не тому, що це погані імена.

Красиве ім’я має свою користь: в ньому можна бачити хороші ознаки. Пророку подобалося, коли він виходив у своїх справах, чути, як хтось говорить *О Рашид!*¹. Він бачив в цьому добрий знак, виходячи в своїх справах. Якщо він чув слова *О Рашид*, він радів, що розсудливість і успіх будуть його супутниками в його справі [ИКП].

Коли аль-Хусейн і його товариші зупинилися в Карбалі, вони запитали, як називається це місце, і їм відповіли: «Карбала». Він сказав: «*Карб* كرب ‘скорбота’, ‘печаль’ і *Бала* بلا ‘біда’, ‘нещастя’». І так дійсно було.

З цих і аналогічних прикладів робиться висновок, що імена відповідають названню ними людям за своєю вимовою і значенням, як відповідають один одному причини і слідства. І хоча цей зв’язок не завжди очевидний, він існує, запевняють деякі арабські дослідники.

Арабське слово *йамін*, що означає ‘права рука’ або ‘права сторона’, часто використовується арабами як синонім таких понять, як *праведність*, *добро*, *добра порада*. У арабів взагалі прийнято все, що приходить справа, вважати доброю ознакою. У загальнолюдській культурній традиції прийнято почитати праву руку і праву сторону і саме тому слово *правий* використовується в якості визначення для хороших речей і добрих справ. Звідси арабські антропоніми, чоловіче ім’я *Айман* — від слова із значеннями ‘щасливий’, ‘благословенний’, ‘права рука’, ‘правий’, ‘той, що знаходиться праворуч’; жіноче ім’я *Йумна* є похідним від чоловічого імені *Айман* і трактується як ‘Права сторона’, ‘Права’, ‘Везуча’, ‘Щаслива’, ‘Благословенна’ [Имена Мусульманские].

¹ *Рашид* ‘Той, хто йде правильним шляхом’ [Имена Мусульманские].

В арабських країнах, взагалі на Близькому Сході, та й в традиційних культурах багатьох інших народів світу поняття *лівий* пов'язане з невдачею, неблагополуччям, нещастям. Це знайшло своє відображення і в Корані, і в Біблії. Ліва рука в ісламських країнах вважається «нечистою». Тому передавати документи, візитні картки або сувеніри лівою рукою забороняється. Якщо вас запросять їсти плов руками, використовуйте для цього тільки праву руку.

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в українській народній культурі. За народними повір'ями, коли хочеш, щоб добре велося й щастило, вставай уранці на праву ногу, бо встанеш на ліву — цілий день не везтиме. Хрестимось правою рукою, а відхрещуватися (від нечистого) радять лівою. Здавна в народі на лівака (шульгу) дивляться з підозрою, бо він може бути нечистим. При вінчанні хто з молодих перший ступить (звичайно правою ногою) на килимок перед аналоєм, той і буде верховодити в сімейному житті [Жайворонок : 51].

Стосовно актуалізації поняття *лівий* в арабському антропоніміконі воно також онімізується в якості особових імен, пор. арабське чоловіче ім'я *Усейран* 'Шульга' [Арабские Имена], жіноче ім'я *Йусра* 'Ліва сторона', 'Стан невимушеності' [Имена Мусульманские], або *Йусра* 'Ліва сторона', 'Багатство', 'Легкість' [Арабские Имена], пор. ще тлумачення лексичної семантики жіночого імені *Юсра* 'Ліва рука', 'Ліва сторона', 'Лівша', 'Легкість', 'Успіх', 'Прощання' [ОКАЖИ].

До сказаного додамо наступне. За шариатом, у мечеть слід заходити з правої ноги, виходити ж з лівої ноги. Ця маленька деталь, на яку не завжди раніше звертали увагу, нерідко служила приводом для впізнання немусульман, які намагалися проникнути в Заборонну мечеть Мекки, навіть якщо вони прекрасно знали арабську мову, звичаї і правила молитви. Отже «мусульманський світ» — це величезний соціокультурний комплекс, в якому значущу роль можуть відігравати численні «дрібниці», до яких треба ставитися з увагою, розумінням і повагою.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Кожна національна мова взагалі і автохтонна ономастика як специфічна неподільна, невід'ємна сфера мовного простору інкорпорують в собі об'єктивоване світосприйняття, світовідчуття і світогляд народу — свого творця і носія. В мові і в її ономастиці закладено глибинні знання про народ. Ономастичний феномен виступає як творчий продукт етносоціуму, як важливий компонент національної культури. Фактично кожна мовленнєва особистість, представник конкретної етноспільноти, вносить свою частку в етнічну ономастичну субстанцію, бо так чи інакше виступає пропріальним номінатором, присвоюючи власну назву тій чи іншій реалії об'єктивного світу. В кожній автохтонній власній назві інкарновані певні кванти національно специфічного і культурно обумовленого, своєрідно відбита ономастична і взагалі лінгвальна колективна свідомість етносоціуму, що сприяє створенню етнічної мовної картини світу, неповторної і унікальної. В ономастичному феномені як духовному надбанні етносу виражається його національна самобутність, відбиваються природно-географічні умови його мешкання, етнічна культура і історія, ментальність, національна психологія і темперамент, філософія і релігія, побут і звичаї. Важливість вивчення етнічного ономастичного феномена як творчого продукту етноспільноти важко переоцінити.

З огляду на вищесказане вважаємо за доцільне коротко повторити, резюмувати, те, що було заявлено на сторінках нашої етнопропріальної розвідки.

Як добре відомо, *ономастика* або *оніміка*, наука про сукупність власних назв об'єктів, складається із декількох розділів. Одним із них є *етноономастика* (*етнічна ономастика*) або

етнооніміка (від грец. *ἔθνος* ‘народ’ і грец. *ὄνομα* ‘ім’я). Під цією назвою традиційно розуміють історичну дисципліну, яка вивчає походження, поширення, функціонування та структуру етнотімів — назви різних видів етнічних спільнот: націй, народів, народностей, племен, племінних союзів і т. п. Традиційна етнооніміка (етноономастика) вивчає також розселення, устрій, діяльність конкретного етносу, його зв’язки із іншими етносами та ін. Це, безумовно, важливий аспект дослідження, при всій його неоднозначній віднесеності до ономастики (як відомо, більшість сучасних науковців не вважають етнічними власними іменами і, отже, їхнє віднесення до ономастичної сфери доволі умовне).

Ми маємо принципово інше розуміння поняття *етноономастика* (етнічна ономастика). На нашу думку, етнічна ономастика має займатися не стільки етнічними, скільки всією пропріальною сферою етносу. Отже, традиційна етнічна ономастика, в нашому розумінні, являє собою лише невеличкий сегмент реальної етноономастики — етнолінгвістичної дисципліни, яка вивчає всі сторони життєдіяльності етносу крізь призму автохтонної ономастики. В такому тлумаченні етнооніміка — дійсно молода і перспективна галузь загальної ономастики. Етнічна ономастика може обмежуватися вивченням ономастичного феномену лише одного етносу або проводити зіставне дослідження пропріальних сфер двох або більше етносів. Тоді на обрії наукових досліджень окреслюються контури *типологічної етнооніміки* (типологічної етноономастики).

Перша частина запланованої багатотомної монографії «Етнічна ономастика» сконцентрована переважно на вивченні лише одного, втім найважливішого розділу пропріальної сфери арабського етносу — автохтонних особових імен. Через неповність доступного фактичного антропонімного матеріалу наше етноомастичне дослідження є, ми це визнаємо, вельми обмеженим для характеристики такого великого народу, як арабська нація. Нашою метою було започаткувати дійсно етноомастичне дослідження, пустити його по новому дослідницькому руслу. Етнічна ономастика має величезні перспективи і чекає на своїх дослідників.

Якщо наукова спільнота визнає правомірність такого роду розуміння етнічної ономастики, будемо вважати, що основна мета наших зусиль досягнута.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Абу Зейд** *Шейх аль-Алляма Бакр ибн Абдулла Абу Зейд. Имянаречение ребенка. — Эр-Рияд : Дар аль-Асыма, 1995.*
- Акиф** *Акиф* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Акиф>
- Аль-Фуркан** *Аль-Фуркан* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Аль-Фуркан>
- Ар-Райян** *Ар-Райян — дверь из дверей Рая* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.whyislam.to/islam/ramadan-islam/arrayan.htm>
- Арабские Имена** *Арабские имена. Значения арабских имен* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://amalgrad.ru/viewtopic.php?id=2200>
- Аравия** *Аравия. Материалы по истории открытия : [пер. с нем.] / АН СССР, Отд-ние истории, Ин-т востоковедения ; [отв. ред. Г. М. Бауэр ; предисл. А. Г. Лундина]. — М. : Наука, 1981. — 381 с.*
- Балов** *Балов А. Великорусские фамилии и их происхождение. Историко-этнографический очерк / А. Балов // Живая старина. — 1896. — Год 6. — Вып. 2. — С. 157—168.*
- Бардіна** *Бардіна Н. В. Проблеми енергеального моделювання української лінгвоментальності / Н. В. Бардіна // Записки з українського мовознавства. — Одеса : Астропринт, 2003. — Випуск 12: Українська ментальність: діалог світів. — С. 132—142.*
- Белкин** *Белкин В. М. Арабская лексикология / Владимир Михайлович Белкин. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 200 с.*
- Бибикова** *Бибикова О. П. Арабы. Историко-этнографические очерки / О. П. Бибикова. — М. : АСТ, 2008. — 444 с.*
- Блумфилд** *Блумфилд Л. Язык / Леонар Блумфильд ; [пер. с англ. Е. С. Кубряковой, В. П. Мурат] ; коммент.*

- Е. С. Кубряковой ; под ред. и с предисл. М. М. Гухман. — М. : Прогресс, 1968. — 607 с.
- Блягоз** *Блягоз Э. У. Адыгейцы / Э. У. Блягоз // Системы личных имен у народов мира / [В. А. Иванов, Э. У. Блягоз, Л. Г. Гулиева и др. ; редкол. : М. В. Крюков (отв. ред.) и др.] ; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — М. : Наука, 1989. — С. 11—15.*
- Бондалетов** *Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» / Василий Данилович Бондалетов. — М. : Просвещение, 1983. — 224 с.*
- Боряк** *Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Олександрівна Боряк ; С. Головка (гол. ред.). — К. : Либідь, 2006. — 326 с.*
- Васильев 1967** *Васильев А. М. Пуритане ислама? Ваххабизм и первое государство Саудидов в Аравии (1744/45—1818) / Алексей Михайлович Васильев. — М. : Наука, 1967. — 263 с.*
- Васильев 1986** *Васильев А. М. Египет и египтяне / Алексей Михайлович Васильев. — М. : Мысль, 1986. — 253 с.*
- Васильев 1987** *Васильев А. М. Корни тамариска / Алексей Михайлович Васильев. — М. : Наука, 1987. — 382 с. — (Сер. «Рассказы о странах Востока»).*
- ВТССУМ** *Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / авт., кер. проекту, голов. ред. В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь-Перун, 2004. — 1440 с.*
- Гаджихамедов** *Гаджихамедов Н. Э. Личные имена кумыков: традиции именаречения, происхождение, семантика и грамматика / Н. Э. Гаджихамедов. — Махачкала : ООО «Дагпресс Медиа», 2008. — 181 с.*
- Гафуров 1971** *Гафуров А. Г. Лев и Кипарис (о восточных именах) / Алим Гафурович Гафуров. — М. : Наука, 1971. — 240 с.*
- Гафуров 1987** *Гафуров А. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков : словарь / Алим Гафурович Гафуров. — М. : Наука, 1987. — 220 с.*
- Гачев 1988** *Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Общие вопросы. Русский, Болгарский, Киргизский, Грузинский / Георгий Дмитриевич Гачев. — М. : Сов. писатель, 1988. — 447 с.*
- Гачев 2007** *Гачев Г. Д. Космо-Психо-Логос: Национальные образы мира / Георгий Дмитриевич Гачев. — М. : Академический Проект, 2007. — 511 с. — (Сер. «Культуры»).*
- Гидденс** *Гидденс Э. Социология / Энтони Гидденс ; пер., науч. ред. В. А. Ядов ; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Иосилевича. — М. : Эдиториал УРСС, 1999. — 703 с.*

- Голубовська** *Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. — 2-ге видання. — К. : Логос, 2004. — 284 с.*
- Гранде** *Гранде Б. М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении / Бенцион Меерович Гранде. — М. : Изд-во вост. лит-ры, 1963. — 594 с.*
- Гриценко** *Гриценко П. Ю. Етнолінгвістика / П. Ю. Гриценко // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т української мови ; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. — К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 164.*
- Грязневич** *Грязневич П. А. Аравия и арабы (к истории термина ал-‘араб) / П. А. Грязневич // Ислам: религия, общество, государство : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т востоковедения ; [отв. ред. П. А. Грязневич, С. М. Прозоров]. — М. : Наука, 1984. — С. 122—131.*
- Гумбольдт** *Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры : пер. с нем. / Вильгельм фон Гумбольдт ; сост., общ. ред. и вступ. статья А. В. Гулыги, Г. В. Рамишвили. — М. : Прогресс, 1985. — 451 с.*
- Гумилев 1988** *Гумилев Л. Н. Этнос. Мифы и реальность / Л. Н. Гумилев // Дружба народов. — 1988. — № 10. — С. 218—231.*
- Гумилев 1990** *Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Лев Николаевич Гумилев ; В. С. Жекулин (отв. ред.). — М. : Наука, 1990. — 279 с.*
- Гуськова** *Гуськова О. В. Аффиксальная деривация множественного числа в арабском литературном языке / О. В. Гуськова. — М. : Триумф, 2014. — 367 с.*
- Джарах** *Джарах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Джарах>*
- Джарир** *Джарир [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Джарир>*
- Жайворонок** *Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Віталій Вікторович Жайворонок. — К. : Довіра, 2007. — 262 с.*
- ЖАИ** *Женские арабские имена [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.molomo.ru/inquiry/arabian_female.html*
- Женские Имена** *Женские имена из Корана [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.muslimnames.ru/katalog-imen/zhenskie-imena-iz-korana/>*
- Женщина** *Женщина в культуре бедуинов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://islam-today.ru/obshestvo/zhenshhina_v_kulture_beduinov/*

- Звегинцев** *Звегинцев В. А.* История арабского языкознания. Краткий очерк / В. А. Звегинцев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. — 80 с.
- Значение Имен** *Значение имен Фатима и Зейнаб* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/znachenie-imen-fatima-i-zeynab/>
- Зубейда** *Зубейда* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Зубейда>
- Идрис** *Идрис (значения)* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Идрис_\(значения\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Идрис_(значения))
- ИКП** *Имена, куньи и прозвища на весах шариата. Часть 3* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/imena-kuni-i-prozvishha-na-vesah-shariat-3/>
- Имена** *Имена Шахд, Ляян и Дима* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/imena-shahd-lyayan-i-dima/>
- Имена Арабские** *Категория: Арабские имена* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Категория:Арабские_имена
- Имена Мусульманские** *Книга: Мусульманские имена* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1026648/Musulmanskie_imena.html
- ИМЖИ** *Иранские мужские и женские имена* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.waylux.ru/imena_iranskie.html
- Ислам** *Ислам : энциклопедический словарь / АН СССР, Ин-т востоковедения ; [Г. В. Милославский и др.]. — М. : Наука. Гл. ред. вост. лит., 1991. — 311 с.*
- ИЭС** *Али-заде А.* Исламский энциклопедический словарь / А. Али-заде. — Ансар, 2007. — 400 с.
- Імена Чоловічі** *Чоловічі мусульманські імена* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://umma.ru/muzhskie-musulmanskie-imena/>
- Іслам Сучасність** *Іслам: історія і сучасність : навчально-методичний посібник / В. І. Лубський, Є. А. Харьковщенко, М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко. — К. : Центр учбової літератури, 2014. — 632 с.*
- Карпенко** *Карпенко О. Ю.* Проблематика когнітивної ономастики / Олена Юрїївна Карпенко. — Одеса : Астропринт, 2006. — 328 с.
- Карпенко 2000** *Карпенко Ю. О.* Ономастика / Ю. О. Карпенко // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т української мови ; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. — К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 404—405.

- Карпенко 2003** *Карпенко Ю. О.* Топонімія як носій етногенетичного коду / Ю. О. Карпенко // Записки з українського мовознавства. — Одеса : Астропринт, 2003. — Вип. 12 : Українська ментальність: діалог світів. — С. 120—125.
- Карпенко 2008** *Карпенко Ю. О.* Літературна ономастика : зб. ст. / Ю. О. Карпенко, М. І. Зубов, М. Р. Мельник ; НАН України, ОНУ ім. І. І. Мечникова. — Одеса : Астропринт, 2008. — 328 с.
- Карцевский** *Карцевский С.* Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский // История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях / сост. В. А. Звегинцев. Ч. 2. — [Изд. 3-е, доп.]. — М. : Просвещение, 1965. — С. 85—90.
- Кононов** *Кононов А. Н.* О семантике слов кара и ак в тюркской географической терминологии / А. Н. Кононов // Известия отд. общественных наук АН Таджикской ССР. — 1954. — Вып. 5. — С. 83—85.
- Коран** *Коран*: Репринт. воспроизведение изд. 1907 г. : в 2 т. : пер. с араб. — М. : СП «Дом Бируни», 1990. — 1178 с.
- Красивые Имена** *Красивые мусульманские имена для девочек* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/krasivyye-musulmanskie-imena-dlya-dev/>
- Крачковский** *Крачковский И. Ю.* Избранные сочинения : [в 6 т.] / Игнатий Юлианович Крачковский ; [ред. коллегия : В. А. Гордлевский (пред.) и др.]. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1955. — Т. 1: Над арабскими рукописями. Арабистика и история культуры народов СССР. Арабское языкознание / [ред. В. И. Беляев, Г. В. Церетели]. — 469 с.
- Крылов** *Крылов А. А.* Социолингвистические, лингвокультурологические и функционально-прагматические особенности речевого поведения носителей арабского и русского языков : дис... канд. филол. наук. — М. : Военный институт МО РФ, 2017.
- Кувайн** *Кувайн У. В. О.* Слово и объект / У. В. О. Кувайн // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. ст.: переводы]. — М. : Прогресс, 1960. — Вып. XVIII: Логический анализ естественного языка / сост., общ. ред. и вступит. ст. В. В. Петрова. — М. : Прогресс, 1986. — С. 24—98.
- Курилович** *Курилович Е.* Очерки по лингвистике : пер. с пол., фр., англ., нем. / Ежи Курилович ; общ. ред. Звегинцева В. А. — М. : Изд-во иностр. лит., 1962. — 456 с.
- Кухарева** *Кухарева Е. В.* Арабские пословицы как отражение национального менталитета / Е. В. Кухарева. — М. : Изд-во МГИМО, 2010. — 300 с.
- Ламожалова** *Ламожалова И. А.* Типология ономастических значений и семантика личных имен в монгольских языках / И. А. Ламожалова // Гуманитарный вектор. Серия:

Филология, востоковедение. — 2016. — Т. 11, № 3. — С. 179—188.

- Лоуренс** *Лоуренс Аравийский*. Семь столпов мудрости / Лоуренс Аравийский ; пер. с англ. Г. Карпинского. — М. : КоЛибри : Азбука-Аттикус, 2015.
- Львиные Имена** «Львиные имена» в арабском языке [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/lvinyie-imena-v-arabskom-yazyike/>
- Магомет** *Магомет* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Магомет>
- Максуд** *Максуд Р.* Ислам / Рукайя Максуд ; пер. с англ. Новиков В. — М. : ГРАНД Фаир-пресс, 2002. — 302 с. — (Сер. «Грандиозный мир. Религии мира»).
- Массэ** *Массэ А.* Ислам: Очерки истории : пер. с фр. / Анри Массэ ; предисл. В. В. Наумкина. — 3-е изд. — М. : Наука, 1982. — 191 с.
- ММИ** *Мужские мусульманские имена и их значение* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://islam.global/semya/deti/muzhskie-musulmanskie-imena-i-ikh-znachenie>
- Неарабские Имена** *Неарабские имена у арабов* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/nearabskie-imena-u-arabov/>
- Нильсен 1937** *Нильсен Д.* Библейская религия в свете новейших археологических раскопок / Д. Нильсен // Вестник древней истории. — 1937. — № 1. — С. 94—113.
- Нильсен 1938** *Нильсен Д.* О древнеарабской культуре и религии / Д. Нильсен // Вестник древней истории. — 1938. — № 3 (4). — С. 36—48.
- ОКАЖИ** *Общий каталог арабских женских имен* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/obshhiy-katalog-arabskih-zhenskih-imen/>
- ОКАМИ** *Общий каталог арабских мужских имен* [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.muslimnames.ru/obshhiy-katalog-arabskih-muzhskih-imen/>
- Овчинников** *Овчинников В. В.* Сакура и дуб: Впечатления и размышления о японцах и англичанах / Всеволод Владимирович Овчинников. — М. : Сов. Россия, 1983. — 432 с.
- Остин** *Остин Дж. А.* Слово как действие / Дж. А. Остин // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. ст.: переводы]. — М. : Прогресс, 1960. — Вып. XVII: Теория речевых актов / сост. и вступ. ст. М. М. Кобзевой, В. Э. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого ; [послел. Р. И. Павилениса]. — М. : Прогресс, 1986. — С. 22—129.
- Першиц** *Першиц А. И.* Патронимия у арабов / А. И. Першиц // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — 1951. — Т. XIII. — С. 32—37.

- ПЖИ** *Персидские женские имена* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://names.neolove.ru/national/persidskoe/female/>
- Плохое Значение** *Обязательно ли надо менять имя с плохим значением?* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.muslimnames.ru/obyazatelno-li-nado-menyat-imya-s-plohi/>
- Полюга** *Полюга Л. М. Абстрактна лексика / Л. М. Полюга // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т української мови ; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. — К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 7—8.*
- Пословицы** *Арабские народные пословицы и поговорки : пер. с араб. — М. : Изд-во иностр. лит., 1961. — 60 с.*
- Прислів'я** *Арабські прислів'я та приказки / пер. з араб. Т. М. Лебединська, Ю. М. Кругляк ; упоряд. Т. М. Лебединська. — К. : Дніпро, 1981. — 166 с. — (Сер. «Мудрість народна» ; зб. 31).*
- Пономарьов** *Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій / Анатолій Петрович Пономарьов. — К. : Либідь, 1994. — 317 с.*
- Рибалкін** *Рибалкін В. С. Арабізм / В. С. Рибалкін // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т української мови ; редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. — К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 31.*
- Русавська** *Русавська В. А. Гостинність в українській традиційній культурі : навч. посіб. / Валентина Андріївна Русавська. — К. : Ліра-К, 2016. — 279 с.*
- САИ** *Список арабских имен* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_арабских_имен
- Сепир** *Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир ; пер. с англ. под ред. и с предисл. Кибрика А. Е. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 2001. — 656 с. — (Сер. «Филологи мира»).*
- Серль** *Серль Дж. Р. Что такое речевой акт / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : [сб. ст.: переводы]. — М. : Прогресс, 1986. — Вып. XVII: Теория речевых актов / сост. и вступ. ст. М. М. Кобзевой, В. З. Демьянкова ; общ. ред. Б. Ю. Городецкого ; [послесл. Р. И. Павилениса]. — С. 151—169.*
- Скляренко** *Скляренко О. Типологічна ономастика. Книга перша: Лексико-семантичні особливості онімного простору / Олексій Скляренко, Ольга Скляренко. — Одеса : Астропринт, 2012. — 416 с.*

- Скляренко 2018** Скляренко А. М. Типологическая ономастика : в 5 кн. Кн. 5: Ономастические этюды: Мифология сквозь призму ономастики / А. М. Скляренко, О. Н. Скляренко. — Одесса, 2018. — 560 с.
- Смирнов 2001** Смирнов А. В. Логика смысла. Теория и ее приложение к анализу классической арабской философии и культуры / А. В. Смирнов. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 504 с.
- Смирнов 2005** Смирнов А. В. Логико-смысловые основания арабско-мусульманской культуры: семиотика и изобразительное искусство / А. В. Смирнов. — М. : ИФРАН, 2005. — 254 с.
- Спиркин** Спиркин А. Л. Теоретические основы функционально-стилистической стратификации современного арабского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / А. Л. Спиркин. — М., 2009. — 53 с.
- Степанов** Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика) / Ю. С. Степанов. — М. : Наука, 1981. — 360 с.
- Суперанская** Суперанская А. В. К проблеме типологии антропонимических основ / А. В. Суперанская // Ономастика. Типология. Стратиграфия. — М. : Наука, 1988. — С. 8—18.
- ТМУМ** Теоретична морфологія української мови / упряд. І. Вихованець, К. Городенська. — К. : Пульсари, 2004. — 398 с.
- Туркменские Имена** Туркменские имена [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.btcic.org/index.php?option=com_content&view=article&id=585:turkmenские-имена&catid=530&lang=ru&Itemid=1306
- Черепанова** Черепанова С. О. Філософія родознавства / Світлана Олександрівна Черепанова. — К. : Т-во «Знання» : КОО, 2008. — 460 с.
- Шагаль** Шагаль В. Э. Арабский мир: Пути познания. Межкультурная коммуникация и арабский язык / В. Э. Шагаль. — М. : Ин-т востоковед. РАН, 2001. — 288 с.
- Шаховский** Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций / Виктор Иванович Шаховский. — М., 2008.
- Шидфар** Шидфар Б. Я. Образная система арабской классической литературы (VI—XII вв.) / Б. Я. Шидфар. — М. : Изд. дом Марджани, 2011. — 320 с.
- Эмпатия** Помогти ближньому своєму: країни з самим високим рівнем емпатії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gorabbit.ru/article/pomogi-blizhnemu-svoemu-strany-s-samym-vysokim-urovнем-empatii>
- Этническая Ономастика** Этническая ономастика : [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая ; Р. Ш. Джарылгасимова, В. Н. Никонов (отв. ред.). — М. : Наука, 1984. — 192 с.

- Abd-el-Jawad** *Abd-el-Jawad H.* A Linguistic and Sociocultural Study of Personal Names in Jordan / Hassan Abd-el-Jawad // *Anthropological Linguistics*. — 1986. — Vol. 28. — P. 80—94.
- Al-ja'fari** *Al-ja'fari F. S.* Muslim Names / Al-ja'fari, S. Fatima. — Indianapolis : American Trust Publications, 1977.
- Allen** *Allen B. H.* Nicknaming in Egyptian Arabic / Harold B. Allen // *Names*. — 1965. — V. 4. — P. 75—82.
- Antoun** *Antoun T. R.* On the Significance of Names in an Arab Village / Richard T. Antoun // *Ethnology*. — 1965. — V. 7. — P. 158—170.
- Arabien** *Dokumente zur Entdeckungsgeschichte* / Otto Baumhauer. — Stuttgart : G. von Wissman, 1965. — Bd. 1: Arabien. — 368 S.
- Campbell** *Campbell C. G.* Names in Brief: Girl's Names of Possible Arabic Origin / C. G. Campbell // *Names*. — 1953—1954. — Vol. 1/2. — P. 48—49.
- Fischer** *Fischer W.* Arabische Personennamen / Wolfdietrich Fischer // *Name Studies. An International Handbook of Onomastics*. — Berlin : Walter de Gruyter, 1995. — Vol. 11.1. — P. 873—875.
- Friedlander** *Friedlander Sh.* Ninety-Nine Names of Allah / Shems Friedlander. — New York : Harper and Row, 1978.
- Gardner** *Gardner Sh.* Namesakes, Euphony and Linguistic Meaning: Trends in their Influence over Sudanese Arabic Female Names / Sheena Gardner // *Onomastica Canadana*. — 1995. — Vol. 77. — P. 1—18.
- Giovanni** *Giovanni O.* Personal Names in the Southern Region (zufar) of the Sultanate of Oman / Oman Giovanni // *Oriente Moderno*. — 1980. — V. 60. — P. 181—195.
- Hakeem** *Hakeem A. A.* A Treasury of Favorite Muslim Names / Ahmed Abdul Hakeem. — Chicago : Pearl, 1997.
- Hakim** *Hakim R.* A Dictionary of Muslim Names / Radwan Hakim. — Alexandria, VA : Al-Saadavi Publications, 1995.
- Hanks** *Hanks P.* Reviews : A Dictionary of Muslim Names by Salahuddin Ahmed / Patrick Hanks. — New York : New York University Press, 1999. — 352 p. ; Names. — 2002. — V. 50, No 1, March. — P. 73—76.
- Hassan** *Hassan Abd-el-Jawad.* A Linguistic and Sociocultural Study / Abd-el-Jawad Hassan // *Anthropological Linguistic*. — Bloomington, 1986. — V. 28, No 1. — P. 80—94.
- Kayed/Lance** *Kayed I. M.* Personal Names in Palestine and Jordan, 1850—1996 / I. M. Kayed, D. M. Lance // *Onoma. Bibliographical and Information Bulletin*. — 2001. — Vol. 36. — P. 25—35.
- Kazi** *Kazi M. A.* What's in a Muslim Names / M. A. Kazi. — Chicago : Kazi Publications, 1974.

- Konstantinov** *Konstantinov Y.* Names, Ethnicity and Politics: Islamic Names in Bulgaria 1912—1992 / Yulian Konstantinov, Alhaug Gulbrand. — Oslo : Novus, 1995.
- Murray** *Murray T. E.* A Further Note on the «Title + First Name» form of Address / Thomas E. Murray // Names — 2002. — V. 50. — P. 263—273.
- Parkinson** *Parkinson D.* Constructing the Social Context of Communication: Terms of Address in Egyptian Arabic / Dilworth Parkinson. — Berlin : Monton de Gruyter, 1985.
- Paxton** *Paxton E.* Arabic Names / Evelyn Paxton // Asian Affairs. — 1972. — V. 59. — P. 198—299.
- Potter 1999** *Potter T. M.* Mr. Moham = «Si Mohammed!»: Names as Address Forms in Moroccan Arabic / Terrence M. Potter // Names. — 1999. — Vol. 47, No 2, June. — P. 157—172.
- Potter 2002** *Potter T. M.* Reviews: African Muslim Names: Images and Identities by Sharifa M. Zawawi / Terrence M. Potter. — Trenton, NJ : Africa World Press, Inc., 1998. — XVIII + 186 p. ; Names. — 2002. — Vol. 50, No 3, September. — P. 234—239.
- Qutub** *Qutub U. I.* Arabic Names and Name-Giving / Ishaq U. Qutub // Asian Student. — 1963. — V. 11, 16 Mar. — P. 5—15.
- Tushyeh 1989** *Tushyeh H. Y.* Palestinian First Names: an Introduction / Hanna Y. Tushyeh, Edwin D. Lawson // Names. — 1989. — Vol. 37, No 3, September. — P. 243—253.
- Tushyeh 1992** *Tushyeh Y. H.* Palestinian Surnames Derived from Nicknames / Hanna Y. Tushyeh, Rami W. Hamdallah // Names. — 1992. — 40.4, December. — P. 237—252.
- Salahuddin** *Salahuddin A.* A Dictionary of Muslim Names / Ahmed Salahuddin. — New York : New York University Press, 1999. — 352 p.
- Schimmel** *Schimmel A.* Islamic Names / Annemarie Schimmel. — Edinburgh, 1989.
- Wright** *Wright W.* Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages / W. Wright. — Amsterdam, 1966.
- Yardner** *Yardner S.* Namesakes, Euphony and Linguistic Meaning: Trends in their Influence over Sudanese Arabic Female Names / Sheena Yardner // Onomastica Canadiana — 1995. — V. 77. — P. 1—18.
- Yassin 1978** *Yassin M. A. F.* Personal Names of Address in Kuwaiti Arabic / M. Aziz F. Yassin // Anthropological Linguistic. — Bloomington, 1978. — V. 20, No 2. — P. 53—63.
- Yassin 1986** *Yassin M. A. F.* The Arabian Way with Names / M. Aziz F. Yassin // The Linguist. — 1986. — V. 25. — P. 77—85.

- Youssi** *Youssi A.* Grammaire et Lexique de l'Arabe Marocain Moderne / Abderrahim Youssi. — Casablanca, Morocco : Wallade, 1992.
- Zawawi** *Zawawi Sh. Z.* African Muslim Names: Images and Identities / Sharifa M. Zawawi. — Trenton, NJ : Africa World Press, Inc., 1998. — XVIII + 186 p.

**У СЕРІЇ «БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ»
ОПУБЛІКОВАНО**

Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. — К., 2007. — 120 с.

Дослідження з ономастики : зб. наук. праць пам'яті Олексія Сильвестровича Стрижака / відп. ред. І. М. Желєзняк. — К., 2008. — 168 с.

Студії з ономастики та етимології. 2008 / відп. ред. О. П. Карпенко. — К., 2008. — 296 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2008. — Ч. I. — 413 с.

Студії з ономастики та етимології. 2009 / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2009. — 318 с.

Вербич С. О. Гідронімія басейну Середнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. — Луцьк, 2009. — 234 с.

Студії з ономастики та етимології. 2010 / відп. ред. І. В. Єфименко. — Луцьк, 2010. — 452 с.

Желєзняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2011. — 288 с.

Студії з ономастики та етимології. 2011—2012 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. — К., 2012. — 352 с.

Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. — Ужгород, 2012. — 344 с.

Вербич С. О. Гідронімія басейну Нижнього Дністра. Етимологічний словник-довідник. — Луцьк, 2013. — 155 с.

Українська ономастика : бібліографічний покажчик / відп. ред. С. О. Вербич. — К., 2013. — 364 с.

Габорах М. Топонімія Покуття та деяких прилеглих територій. Етимологічний словник-довідник. — Івано-Франківськ, 2013. — 932 с.

Студії з ономастики та етимології. 2013 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. — К., 2013. — 320 с.

Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. — 2-ге вид., випр. і допов. — Луцьк, 2013. — 148 с.

Желєзняк І. М. Київський топонімікон / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2014. — 224 с.

Габора́к М. Назви населених пунктів Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. — Івано-Франківськ, 2014. — 404 с.

Студії з ономастики та етимології. 2014 / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2014. — 256 с.

Габора́к М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Етимологічний словник-довідник. — Вид. третє, доп., перероб., уточн. — Івано-Франківськ, 2015. — 604 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2015. — Ч. II. — 504 с.

Скляренко А. М., Скляренко О. Н. Типологическая ономастика : в 5 кн. Кн. 3: Артикли в сфере ономастики : в 2 ч. Ч. 2: Функционирование ономастических артиклей. — Одесса, 2016. — 416 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2016. — Ч. III. — 472 с.

Вербич С. О. Гідронімія басейну Дністра. — Луцьк, 2017. — 544 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2017. — Ч. IV. — 488 с.

Колесник Н. С. Онімія української народної пісні. — Чернівці, 2017. — 368 с.

Студії з ономастики та етимології. 2015—2016 / відп. ред. О. П. Карпенко, В. П. Шульгач. — К., 2017. — 219 с.

Іваненко О. В. Назви поселень Сумщини. Історико-етимологічний словник / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2017. — 336 с.

Габора́к М. М. Прізвища сучасної Гуцульщини (на матеріалі Косівського району). Етимологічний словник. — Івано-Франківськ, 2017. — 368 с.

Скляренко А. М., Скляренко О. Н. Типологическая ономастика : в 5 кн. Кн. 5: Ономастические этюды : Мифология сквозь призму ономастики. — Одесса, 2018. — 560 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2018. — Ч. 5. — 440 с.

Студії з ономастики та етимології. 2017—2018 / відп. ред. В. П. Шульгач. — К., 2018. — 320 с.

Повідомлення української ономастичної комісії. — Луцьк, 2018. — Вип. 3 (18).

Габора́к М. М. Прізвища Галицької Гуцульщини: Етимологічний словник. — Івано-Франківськ, 2019. — 584 с.

Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. — К., 2019. — Ч. 6. — 416 с.

Вербич С. О. Назви поселень Чернівецьщини: Історико-етимологічний словник. — Чернівці, 2019. — 208 с.

Повідомлення української ономастичної комісії / відп. ред. С. О. Вербич. — Луцьк, 2019. — Вип. 4 (19). — 112 с.

Наукове видання

Бібліотека української ономастики

СКЛЯРЕНКО Олексій Михайлович

СКЛЯРЕНКО Ольга Миколаївна

ЕТНІЧНА ОНОМАСТИКА

У 5 книгах

К н и г а 1

Світ арабів і арабський
антропонімікон

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *Д. М. Островеров*
Редактор-коректор *І. В. Шепельська*
Дизайнер обкладинки *О. А. Кунтарас*

Формат 60×84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 16,51.
Тираж 100 прим. Зам. № 460 (11).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)

65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-14-25, 33-07-17, (048) 7-855-855

astro_print@ukr.net
www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua